This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

600091929-

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ

PHOTII CONSTANTINOPOLITANI

LIBER

DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA,

quem

notis variis illustratum ac theologicae crisi subjectum

nunc primum edidit

J. Hergenroether,

S. Theol. Doctor ejusdemque in Wirceburgensi lit. Universitate Professor P. O.

Ratisbonae, MDCCCLVII.

Sumptus fecit G. Josephus Manz.

110. c. 27.

EDITORIS PRAEFATIO.

I. De Photio ipso nihil est, quod in praesentia dicam. Uberius enim de ejus vita et scriptis ampliori opere sum acturus, quod Deo propitio uno alterove abhinc anno lucem visurum esse spero. Illud monuisse sufficiat, viros catholicos, dum dirum schisma per eum in suae ipsius gentis perniciem excitatum, quaeque illud praeibant ac comitabantur facinora, ex animo detestantur, nihilo tamen secius maximi semper fecisse miram ejus eruditionem, cujus praeter celeberrimum Myriobiblion vel Amphilochianae quaestiones opera Em. Maii, immortalis memoriae viri, maxima demum ex parte publici juris factae testimonium faciunt luculentum; nemini deinde esse dubium, quin ex accurata ejus historia tum dogmatum tum Ecclesiae ipsius annales egregie juvari et illustrari possint. Atqui Photii Patriarchae historiam non ita pridem gallico sermone cl. *Jager* eleganter non minus quam sollerter pertractavit;

quod recens opus [1]) auctoris scopo accomodatum, usu Photianarum epistolarum sagacissimo, insigni illorum temporum studio, judicio satis acuto, narrandi arte egregia aliisque ornamentis esse praeditum haud diffiteor. Attamen praeterquam quod mea quidem sententia ampliori adhuc usui esse possunt byzantinae historiae fontes, ac praesertim Cedreno, Zonara et Glyca longe vetustiores, quodque universim nationis nostrae historiographi strictiorem ac severiorem, licet minori venustate fulgentem, scribendi modum methodumque sectantur, mihi neque in omnibus, quae occurrunt, quaestionibus eadem mens est idemque judicium, neque scopus meus (utpote latius excurrens, in iis vero potissimum, quae ad historiam literariam attinent) eos patitur fines, quos ille bene meritus auctor sibi voluit praestitutos.

II. Jam vero quod ad praesentem spectat Photii librum, quem amplioris nostri operis veluti prodromum exhibemus, editio e tribus potissimum confecta fuit codicibus, quorum duo Romae prostant, tertius vero in Regia Monacensi Bibliotheca, aliis nonnullis, uti fieri poterat, in subsidium vocatis. Primum mihi de ineditis adhuc Photii operibus indaginem instituenti in cod. Monac. gr.

---

[1]) Histoire de Photius, Patriarche de Constantinople. Par M. l'abbé Jager, Chanoine honoraire de Paris et de Nancy, professeur d'histoire à la Sorbonne. Deuxième édition. Paris, A. Vaton 1854.

n. XXVII. chartac. saec. XV. vel XVI. [1]) majorem hujus operis partem contigit invenire. Ibi enim post Acta Conciliorum a. 869 et a. 879 in causa Photii Constantinopoli celebratorum fol. 449 a. sub titulo: *Φωτίου πατριάρχου κατὰ λατίνων* occurrunt primo loco quatuordecim paragraphis distincta cum initio: *τίς ὅλως ἀνάσχοιτο τῶν ἐν χριστιανοῖς τελούντων* ea ipsa argumenta de Spiritus sancti ex solo Patre processione, quae in secunda Photii epistola ed. Londin. a. 1651 p. 51 — 54 leguntur, et quidem huic editioni ad verbum consona. Sed fol. 450 a. sine externo et evidentiori novi operis indicio, nisi quod nova in margine notata mox sequitur capitum series, [2]) immediate post quatuordecim illa argumenta legitur: *τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας καὶ ὅτι ὥσπερ ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ αὐτοῦ αἰτίου θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι· λέγεται δὲ τοῦ υἱοῦ εἶναι ὡς ὁμοούσιον καὶ ἀποστελόμενον* (sic) *δι' αὐτοῦ. Ἐν πολλοῖς μὲν κ. τ. λ.* Textus porro a fol. 450 a (lin. 2. ab infra) usque ad f. 462 b. extremam paginam pertingit, et abrupte desinit novo notato capite (34) in particula *εἰ*. [3]) Est bene omnino scriptus, ac licet mendis

---

[1]) Cf. Aretin Beiträge zur Geschichte der Literatur. München 1803. 1806. t. I. fasc. IV. p. 18 seq. t. VII. p. 387.

[2]) Hinc in notitia codicis l. c. p. 18 scribitur: „Sermo hic quasi in duos libros divisus est. Primo enim occurrunt capita XIV, tum capita XXXIII.“

[3]) Ibid.: „Finis vero est mutilus. Sic enim desinit: *ἔργῳ*

non careat, et interdum gravioribus quoque erroribus deformetur, ea tamen non sunt adeo frequentia, ut in aliis illorum posteriorum saeculorum manuscriptis quam plurimis ea est invenire. Statim vero intellexi, celebrem Photii de Spiritu sancto librum, esti non integrum, hic exstare, qualis jam a doctis viris fuerat descriptus.

III. Primus inter eruditos, quantum scio, hujus operis mentionem fecit *Leo Allatius*, qui „*tractatum sane luculentissimum*" illud vocat [1]) atque interdum ex eo quaedam suis scriptis interserit. [2]) Ex Allatio suas de hoc Photiano opere hauserunt notitias, qui de historia Graecorum sive ecclesiastica sive literaria fusius egere. [3]) Ampliora

---

δὲ καὶ τῇ κατασκευαζούσῃ αὐτῇ τὸ οἰκεῖον βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποιῶν ἑαυτοὺς ἀπελαύνουσιν· εἰ. ... Fabricius t. IX. p. 563 inter inedita recenset. Infra legitur: *ἐξισώθη κατὰ τὸ ἑαυτοῦ πρωτότυπον*, h. e.: exaequatum suo prototypo." — Neque hoc exemplar, e quo nostrum descriptum fuit, integrum textum habuisse, suadere videtur scriptionis modus in fine f. 462 b., quo extremae lineae aliae aliis breviores triangulari fere forma ponuntur, quod in librorum conclusionibus fieri consuevit; ultima vero et penultima regulariter scribuntur et totum spatium occupant; tot enim supererant verba, ut commode ea forma continuari haud potuerit.

[1]) *Leo Allatius* de Eccles. occid. et orient. perpetua consensione. Lib. II. c. 6. n. 4. p. 575 ed. Colon. Agrip. 1648.

[2]) Exhibemus ea in notis ad Photii textum.

[3]) *Walch* Historia controversiae Graecorum Latinorumque de processione Spiritus sancti. Jenae 1751 p. 37. — Schroeckh

demum saeculo nostro dedit Card. *Maius*, quum Amphilochianarum quaestionum ineditam adhuc nobilissimam partem typis evulgaret ac simul plura Photii opera luce publica hucusque carentia recenseret. „Quamquam," ita doctissimus Cardinalis, [4]) „alia quaedam Photii scripta de Spiritu sancto [5]) exstant, hic tamen liber luculentus et varius atque prolixus nondum lucem aspexit, etsi non uno in codice vaticano inest atque in aliis etiam bibliothecis [6]) occurrit. Et in uno quidem ex vaticanis, scilicet CCXVI, [7]) Metrophani id opus tribui observavit Allatius, [8]) in quo codice libros quoque adversus Manichaeos eidem Metrophani, Smyrnensi Episcopo, [9]) tribui ego ipse vidi. Sed tamen hanc

---

Christliche Kirchengeschichte tom. XX. p. 499. — *Fabricius* Bibliotheca graeca t. XI. p. 28 ed. Harless.

[4]) Scriptorum veterum nova Collectio. tom. I, Praefat. De Photio §. VII. p. XXIII seq. ed. Romae 1831.

[5]) Cf. Fabricium et Harless. l. c. p. 13. 14. 25. 28. 29.

[6]) *Harless* l. c. p. 29 memorat MSS. *Paris.* in Bibl. publica cod. 1228. n. 2. *Venet.* in cod. Marciano 167 (teste Morellio in Bibl. MS. gr. et lat. I. p. 95). *Escorial.* (v. Plüer Itinerar. per Hispan. p. 187). Sed et alibi idem opus reperiri haud dubium, ut vel Monac. codex ostendit Fabricio et Harlessio non ignotus, qui tamen aliud ibi opus exstare existimarunt, de quo paulo post (§. IV) agemus.

[7]) Scil. Palatino 216 membran. Sunt qui eum ad saec. XII vel XIII pertingere censeant.

[8]) De consens. l. c. p. 575.

[9]) „*Metrophanem hunc Photii aequalem memorat S. Nicolaus Papa ep. VIII. p. 53. Et quidem hujus Episcopi celebre satis*

inscriptionem [10]) quis non falsam agnoscit, quam tot alii codices refellunt? Si vero locus operis consideretur, ubi de Johanne Papa sermo fit, nemo Photium auctorem esse dubitabit. Nunc, ut operis conspectum exhibeam, utar codice columnensi vaticano, quem sua vetustas emendatioque commendat. Titulus operis est: *περὶ τοῦ ἁγίου καὶ ζωοποιοῦ πνεύματος.* [11]) *Φώτιος ἐλέῳ θεοῦ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης τῷ ὁσιωτάτῳ εὐλαβεστάτῳ ἐπισκόπῳ Βέδᾳ* [12]) *ἐν κυρίῳ χαίρειν. Ἐν πολλοῖς μέν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι*

---

nomen in illorum temporum historia est." *M.* — Ex Metrophanis Smyrnensis Ep. exposit. in I. Joh. ep. locum citat Veccus sive Beccus Epigr. VIII in Allatii Graecia orthodoxa vol. II. p. 605. 606. Romae 1659.

[10]) Inscriptio cod. Palat. 216. f. 211 b. est hujusmodi: *Τοῦ αὐτοῦ Μητροφάνου τοῦ ἁγιωτάτου μητροπολίτου Σμύρνης περὶ τῆς τοῦ παναγίου πνεύματος μυσταγωγίας· καὶ ὅτι ὥσπερ ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτως καὶ τὸ πνεῦμα κ. τ. λ.* ut in titulo nostro; deest solum *δι' αὐτοῦ* in fine. Eidem Metrophani in cod. gr. theol. Vindobon. 249 (vide infra ad c. 3 textus nostri notam 1 et ad c. 6. not. 1) quaedam nostri operis particulae adscribuntur.

[11]) Ne hunc titulum ei praeferamus, quem (ex cod. Vatic. 1923) praefixum habet editio nostra, suadent tum aliorum codicum auctoritas, tum Concilium a. 1156 Constantinopoli celebratum (Mai Spicileg. Rom. t. X. p. 38 seq.), quod testimonium profert *Φωτίου Πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας* in nostro opere contentum (vide cap. 27. p. 32 not. 14 et 19), tum Nicetae Choniatae allegatio in Laurent. Bibl. plut. IX cod. 24. p. 332 (Bandin. Bibl. Laur. p. 434).

[12]) „*Supra Βέδᾳ scribitur πόλεων. Tum p. 300 seq. constat, hunc Bedam fuisse orthodoxum et photianis partibus adver-*

κ. τ. λ. Illico Photius sophismata septem supra triginta pro suo errore de sancti Spiritus a solo Patre processione proponit, quae jamdiu sophismata in Graecia Allatii orthodoxa necnon apud alios Theologos refutata scimus. Exin trigesimo octavo capitulo objicit sibi Photius Pauli effatum. „*Misit Deus Spiritum Filii sui*," de quo dicto ratiocinatur usque ad quadragesimum tertium capitulum. Exin latinorum Patrum, Ambrosii, Augustini atque Hieronymi verba sententiae suae repugnantia graece profert, [13]) quorum auctoritati ne acquiescat, ridi-

---

santem, immo et tractatum de Spiritus sancti a Filio processione scripsisse." *M.* — Inscriptio ad Bedam deest in aliis codicibus; a Johanne autem Becco citatur locus idem ille de Johanne VIII, ad quem supra provocarat Maius, ut exstans ἐν τοῖς πρὸς Εὐσέβιον λόγοις (Lib. III. ad Theodorum Sugd. Episc. c. 4. Graec. orthod. t. II. p. 138. 139). Praeterea eum, quem Photius hoc in libro alloquitur, tractatum pro Spiritus sancti processione a Filio composuisse, negari non immerito potest. Nam tum in fine tum in ipso exordio operis asserit Photius, hunc a se petivisse confutationem dogmatis Latinorum et verba illa, quae toties in disputatione recurrunt, *tua sophismata, tua impietas, vecordia* etc. in genere assertorem quemlibet illius doctrinae respiciunt, quem oratorum more veluti sibi praesentem Photius fingit, non vero ad eum pertinent, cui librum ipse mittit. Neque ad aliter statuendum nos cogunt illa, ad quae Maius provocat (Column. cod. p. 300. scil. cap. 70), auctoris verba, quae eodem pacto satis commode explicari possunt.

[13]) Non citat Photius horum Patrum textus, sed potius variis ex rationibus textuum auctoritatem et authentiam impugnat. Unius Gregorii M. testimonium explicitum affert, versione tamen ab originali textu differente.

culo et pernicioso argumento utitur, nempe quod alii quoque ecclesiastici Patres parum accurate de aliis rebus interdum locuti fuerint; quos inter ponit Clementem Romanum, Dionysium Alex., Methodium, Pantaenum, Clementem Alex., Pierium, Pamphilum, Theognostum, Irenaeum, Hippolytum, Basilium: quasi vero hac sermonis ratione Patrum prope universae auctoritati impune resistere non possimus. Porro non tres illos solum latinos Patres, sed permultos Graecos orthodoxae sententiae favere, cum aliunde exploratum est, tum magnus eorum numerus coacervatur in vaticanis codicibus DCVI. p. 240 seq. et MCXV. p. 46 seq. Exin Photius a column. cod. pag. 304 incipit recensere Romanos Pontifices, qui processionem Spiritus sancti sine additamento *Filioque* dixerunt (quod argumentum Allatius de cons. p. 583 vel hoc uno responso satis infirmat, quod hi non dixerint: *a solo Patre*, sed *a Patre*, et quidem ante natam hanc controversiam sic ipsi tute loquebantur). Sunt autem hi apud Photium Pontifices: Damasus, Coelestinus, Leo magnus, Vigilius, Agatho, Gregorius magnus, Zacharias, Leo III., Benedictus III., Johannes VIII., Hadrianus III. (Nicolaum I., Hadrianum II. et Marinum I., utpote sibi infensos, reticet pravo nec prorsus tolerando artificio. Reapse priores duos reticeri a Photianis solitos queritur Allatius de cons. p. 590). Illam etiam clypeorum romanorum famigeratam historiam, quibus symbolum inscriptum erat, attingit Photius p. 312, super qua legendus saltem Allatius de cons. p. 580. 581 et contra

Hotting. p. 418. Post haec additis paucis epicherematibus finem libello imponit.“ — [14])

IV. Haec brevis synopsis, licet non undequaque accurata (neque enim aliis gravioribusque curis occupatum virum eminentissimum multum temporis hujus operis lectioni tribuisse credendum est), satis tamen opus nostrum describit ejusque argumentum determinat. Ex his atque ex variis Photii fragmentis, quae ex Allatii aliorumque allegationibus collegeram quaeque magna ex parte Monacensi textui omnino congruebant, certior plane factus sum, hoc in codice Photii ipsum illum exhiberi librum, qui facile latere diu poterat, non solum quia quae in principio a fol. 449 tribus fere paginis leguntur, jam typis vulgata erant (quod tamen haud scio an plures animadverterint), sequentia autem nullo rubro nullaque luculentiori scripturae distinctione notata, quum novi operis titulus inspicientium fugeret oculos, ad idem pertinere scriptum censebantur; verum eam potius ob causam, quia bibliographorum falsae, ut ego puto, notitiae in errorem obvium de alio omnino

---

[14]) In sequentibus Maius ea profert, quae Photius perhonorifice dicit de Damaso, Leone I., Vigilio, Agathone, Gregorio I., Zacharia, Leone juniore, Benedicto III. atque Johanne VIII. summis Pontificibus, et in iis potissimum immoratur, quae de hoc postremo Pontifice habet. Sed harum observationum potiores accomodatius ipsi Photiano textui infra apponendas esse censuimus.

Photii tractatu inducebant. Quem enim isti [1]) recensent Photii librum *κατὰ λατίνων περὶ τοῦ πνεύματος ἁγίου* cujus initium: *τίς ὅλως ἀνάσχοιτο τῶν ἐν χριστιανοῖς τελούντων ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος δύο εἰςάγειν αἴτια*, quibus iisdem verbis, uti diximus (§. II), incipit Photii de eadem materia argumentatio in ep. 2. edit. Londin., eum vix peculiarem ejusdem Patriarchae haberi posse tractatum, sed partem esse ex hac encyclica decerptam, additis interdum nonnullis ex aliis ejusdem lucubrationibus, jam pridem suspicatus fueram; suspicio vero, mihi saltem, in summam probabilitatem transiit, quum non solum praefatum Monacensem, sed et illum ipsum Vindobonensem codicem, cui fere soli innitebatur Fabricii assertio, [2]) perlustrassem aliaque indicia deprehenderem, quae idem de nonnullis quoque aliis codicibus [3]) dicendum esse

---

[1]) Lambecc. Biblioth. Caesar. t. III. p. 304. 305 ed. Kollar. Fabricius Bibl. gr. Lib. V. c. 35. §. 16. n. 3. t. XI. p. 29 ed. Harl.

[2]) Revera cod. Vindobon. gr. theol. CLXVIII. (juxta num. Nessel.; Lambeccio est cod. LXIV) n. 23. f. 352—354 nil aliud continet, nisi haec ipsa ep. encyclicae argumenta, ut ego Vindobonae ipse vidi, et accurate proinde respondet iis, quae in praefato Monac. f. 449 a.—450 occurrunt. Initium utrobique: *τίς ὅλως* ut supra; finis: *τὴν κοινὴν ταμιευομένων συνέλευσιν.* Ceterum textum libri de Spiritus S. mystagogia in iis Caesareae Bibliothecae codicibus, qui juxta catalogos huc pertinere videbantur, non reperi; quinque solummodo segmenta inter varia excerpta in duobus MSS. (gr. theol. CCXLIX et CCCXXIV) nactus sum, eaque brevissima, quae suis locis (capp. 3. 6. 61. 68. 93) in hac editione sunt adhibita.

[3]) Cf. v. g. Morellium Bibl. MSS. Venet. I. p. 95 de cod. Marciano CLXVII et infra §. VI. not. 3.

confirmare videbantur. Hinc ex Photianorum operum catalogo ejusmodi librum expungendum censeo.

V. Sed ad rem nostram revertamur. Monacensis codex, uti dictum est, non totum Photii librum suppeditat; desinit ibi, ubi respondere conatur ad argumentum ex Ambrosii, Hieronymi atque Augustini auctoritate petitum, praecise eum in locum, quem cap. 67 notavimus, ubi cap. 34 ille exorditur. [1]) Quae igitur in nostro codice deerant, ea ex aliis, ac praesertim ex Vaticanis, supplenda simulque textus collationem instituendam operae pretium duxi. Sed quum Romam adire non possem, aliorum uti cogebar opera et industria. Viros tamen humanissimos nactus sum, qui ibi manum operi admoverunt et utrumque partim labore proprio partim per scriptorem rei satis gnarum libenter praestiterunt. Atque adhibitus in primis fuit codex *Vaticanus* 1923, qui antea Lollini fuerat, Allatio bene notus, idem ille, ex quo Amphilochia edidit Maius, bombycinus ac saeculi ferme XIII, eleganter omnino scriptus; [2]) deinde *Palatinus* ab iisdem doctis viris laudatus (§. III), qui illo adhuc paulo antiquior esse fertur. Itaque priorem, eamque majorem operis partem tres codices suppeditarunt;

---

[1]) Divisio capitum Monac. codicis ab illa differt, quae in aliis, et nominatim in cod. Colum. a Maio adhibito, reperitur; dum ille usque ad eum, quo desinit, locum nonnisi 33. capita numerat, iste jam habet 43.

[2]) Vide Maium l. c. Praef. de Photio §. I. p. XIV.

Vaticanus cum Monac. textu a me, ut vere testari possum, quam fidelissime exscripto collatus fuit ac Palatinus in subsidium vocatus; deinde posterior pars ex Vatic. eodem f. 203 b. — 208 b. deprompta est, cum quo rursum conferebatur Palatinus. Mirum in modum duo illi Romani codices inter se conveniunt; Monacensis, utroque junior, plures alias ostendit lectiones, neque tamen (si menda scriptoris demas) omnino spernendas; hujus lacunas et hiatus expleverunt illi; sphalmata amanuensis hinc pariter correcta sunt, in quibus quaedam erant sensum omnino perturbantia; ter circiter integras lineas omiserat scriptor ille saeculi XV., ut videtur, exeuntis vel XVI. ineuntis. Adeo vero se commendabat Vatic. textus, ut nonnisi paucissimis in locis ab eo recedendum esse rati simus. Huic itaque textui generatim adoptato variantes lectiones tum in Monac. et Palat. tum aliunde repertae appositae fuere; interpunctio pro opportunitate constituta, scribendi mos hodie usitatus regulariter servatus est, in paucis tantummodo vel majoris perspicuitatis vel commoditatis gratia vel ob alias satis obvias rationes derelictus. [3]) Divisionem capitum novam

---

[3]) Ne v. g. aegre ferat eruditus lector, dum cap. 19. 36. 76 in *μεμηνότες* videt iota subscriptum, quod severiores Grammatici removere solent. Quod spectat ad vocem *ὑιός* (pro *υἱος*), ea vox sexcenties fere hic occurrens abbreviate primitus nobis scripta fuerat, isteque calami ductus facilior ex MSS. et vetustiorum librorum lectione familiaris quodammodo effectus est et consilio retentus, ne in emendando exemplari perturbatio augeretur. Licet vero iste scribendi modus ab accuratioribus editionibus aman-

adornavimus, retentis in margine capitibus codicis Vaticani, iisque graecis numeris designatis. [4]) In prolixa illa de Gal. IV, 6, sicut in sequenti de latinis Patribus disputatione, Vaticanus novis rursum literis paragraphos distinxerat, quae pariter in hac editione servatae fuere.

VI. Illud vero maxime ingratum erat, quod *Columnensem* codicem ab A. Maio adhibitum saltem aliorum opera consulere datum non erat. Hujus enim numerum Cardinalis haud indicarat, quaeque mihi bis ac tertio sollicite per literas requirenti ex codd. Column. Indice referebantur, spem penitus auferebant fore ut ille mox adhuc detegatur. Hac itaque spe deposita editioni liber mandatus est, nec diutius cunctandum existimavi, praesertim quum aliae me curae ab hoc libro avocarent, digno tamen omnino, qui eruditis offeratur. Sed quum jam sub proelo esset Photii textus, imo vero maxima ex parte excusus, tandem allatus est nuntius, codicem a Maio laudatum esse inventum in cod. Col. XXXVIII. (al. XXXIV) membr. in 4° eleganter conscripto, qui paginas ipsius Maii manu signatas, secundum quas Photii verba ipse citaverat, in hoc tractatu ostendat; et hunc ibi integrum exstare a pag. 271 usque

---

datus fuerit, tamen exemplis non caret in libris saeculo etiam nostro vulgatis. (Vide Scotti Amphiloch. Phot. Neapoli 1814 p. 5 et passim.)

[4]) His argumenta praesertim ex ratione theologica desumta apte plerumque distinguuntur.

ad pag. 317, quemadmodum et in Vatic. et Palat. Hunc codicem qui inspexerunt periti saeculo decimo tertio assignandum arbitrantur. [1]) Ea res, quae praeter omnem exspectationem evenerat, moerore simul et gaudio me affecit; moerore quidem, quod tam sero codex iste repertus est, gaudio vero, quod tandem repertus. Illico, quamvis quem tunc unum rogare potui virum eximium, tum communis patriae tum amicitiae purae vinculis mihi intime junctum, jam importunis meis interpellationibus satis defatigatum ulteriori molestia afficere formidarem, potiores tamen hujus libri variantes lectiones colligendas censui, quibus nonnulla emendari et illustrari posse non immerito judicavi; ideoque desiderio timorem superante, ut et hoc mihi praestet, nulla interjecta mora ab amico flagitavi. Nec frustra: mox annuit ille pro insigni sua in me benevolentia; ita non sine fructu quartum hunc codicem, quantum tempus ac res ipsae permittebant, adhibere adhuc licuit. Porro Columnensis codex, ut jam Maius observarat, exemplar suppeditat emendatissimum; pluribus in locis cum Monacensi nostro

---

[1]) Excipiunt in hoc codice Photii librum epistolae ejusdem ad Nicolaum Papam, ad Oeconomum Antiochenae ecclesiae, ad Bulgariae principem, ad Bardam Caes., ad Michaelem III. et ad Basilium Macedonem Imp. (p. 317—410), quae omnes jam vulgatae sunt partim ab Anthimo Rhemnic., partim a R. Montacutio. Hoc codice usus est Card. Maius in edendis Leontii Byzantini scriptis (cf. Spicileg. Rom. t. X. Praef. p. V et not. ad p. 151) et Theodori Mopsuesteni fragmentis (Nova Coll. t. VI. Praef. p. XXII et p. 298).

omnino concordat, saepius, ubi varias inter lectiones eligendum nobis erat, lectionem a nobis adoptatam confirmat, in aliis vero locis, iisque paucioribus, nobis refragatur. Plures sane ejusdem lectiones amplexus essem, si mihi antea praesto fuissent. Verum dum iis carebam, nimia fortasse anxietate ductus, religioni mihi ducebam, contra MSS. auctoritatem, prouti tunc explorata erat, sine causa gravissima immutare textum; nec causa satis gravis mihi videbatur dictio minus interdum concinna atque etiam grammaticarum quarumdam legum neglectio, quae facile in posterioris Graecitatis auctorem, eumque licet eruditissimum, tamen sermonis elegantiae ac puritati haud magnopere deditum, imo in scribendo justo negligentiorem et, ut ipse indicat (Praefat. in Amphiloch. quaest. ed. Scotti pag. 3), *λέξει ἐξειργασμένῃ καλλωπίζειν τὰ συντάγματα* penitus respuentem, cadere omnino potuerunt. Nunc autem nonnullis Monac., sicut et Palat., lectionibus novum robur ex Colum. accedit, duriores quaedam phrases vocesque emolliuntur, interdum et clarius Photii mens patescit. Sed haec nonnisi pauca libri loca afficiunt. Jam vero, quod unum adhuc praestare potuimus, praestituri absolutae ac perfectae jam operis editioni variantium lectionum catalogum praemisimus, praeter eas, quae jam ex Maio descriptae fuerant, illasque quae ad libri finem referuntur quasque, ut statim accepimus, ita ad ipsum textum adhibuimus, omnes nobis transmissas [2]) com-

[2]) Quo res celerius ac securius fieret, folia jam typis impressa Romam misimus, et sic accurata potuit collatio institui.

plectentem; asterisco autem eas lectiones notavimus, quae in textum recipiendae videbantur. Quoad res atque sententias notatu digna non occurrunt, si titulum excipias jam supra (§. III) descriptum et mentionem morbi, quo se detentum dicit auctor (cap. 96. not. 5); exordium plane idem est ut in aliis codicibus, idem quoque finis; neque reperiri quidpiam potuit, quod res Bedae Episcopi, cui hoc in codice liber inscriptus est, melius ac perfectius adumbraret. Haec potiora sunt, quae de Col. codice diu requisito et tandem ab amico aeque docto ac modesto feliciter detecto animadvertenda habeo. Neque hic stetit egregii viri labor, sed sua sponte alia hujus operis MSS. invenire satagens, et *Ottobon.* cod. n. XXVII nactus est, qui tamen nulli amplius usui erat; nam eumdem omnino typum praesefert ac Monacensis noster et veluti germanus ejusdem frater habendus est. [3]) Ceterum insignem

---

[3]) Revera Ottobon. codex XXVII chartac. in fol. eadem ratione ut Monac. suppeditat Acta Concilii octavi (f. 228 seq.) et Synodi Photianae a. 879 (f. 317 seq.); deinde (f. 385 a) eadem inscriptione et iisdem verbis 14 illa argumenta ex encyclica ep. desumta (vide §. II. et §. IV. not. 2) exhibet; eodem pariter pacto (f. 387) cum verbis illis: *τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας κ. τ. λ.* opus nostrum introducit, quod et hic mutilum reperitur, et quidem f. 401 a. ad eamdem particulam *εἰ* desinit (vide supr. §. II. not. 3); quinimo lectiones habet fere omnes Monacensi peculiares, ne mendis quidem scriptionis exceptis. Sic c. 1. p. 3 (not. 1) legitur: *πολιστίχοις;* ibid. (n. 4): *γενήσεται;* c. 2. p. 4 (n. 3): *τίς .. ἕτερος ..* (n. 4): *ἡ ἐκουσία* et sic deinceps. De aetate codicis mihi scriptum fuit, eum ad saec. XV. vel potius XVI. pertinere; ad eadem tempora spectat Monacensis.

eam liberalitatem, qua Vaticanae Bibliothecae thesauri Romanorum Pontificum impensa cura collecti et locupletati eruditis jam dudum aperiri solebant, ego satis abundeque sum expertus, eamque grata mente recolo; multis eam praeconiis celebrandam putarem, nisi orbi ea esset notissima et laude quavis longe superior.

VII. Jam ratio nobis reddenda est de iis, quae in notis Photii libro addita fuere. Inprimis sedulo notavimus varias ejusdem partes modo breviores modo longiores, quae apud alios allegabantur auctores; deinde et plura subjunximus, quae Photii verbis et sententiis illustrandis visa sunt opportuna; praesertim vero, quae alibi ipse in eamdem sententiam disputavit quaeque ex hoc libro posteriores Graecorum schismaticorum Theologi desumserunt. Etenim quamvis haec Photii dissertatio nil fere novum nec alibi dictum contineat, suum tamen de processione Spiritus sancti placitum nullo alio opere ea dialectica dexteritate, ea expositionis ubertate corroborare ac munire visus est, qualem opus nostrum ostendit, quod ideo inter omnia ejusdem generis Photiana opuscula principem sibi vindicat locum. Quamobrem lectori non ingratum puto, quod in notis ob oculos ponere conatus sum, quae in aliis hujusmodi Photii libris consona reperiantur, quo pacto alibi versutus ille schismatis parens eadem

---

Omnia optime quadrant; ad unum plane fontem reducuntur tum Ottobon. tum Monacensis.

argumenta evolverit, quibus ea formis pro ingenii foecunditate investierit, novo fere semper modo eadem pláne inculcans ac suae gentis Sophistarum artes undique excolens et profundens. Porro ejusmodi comparationi inserviunt: a) ejusdem ad Orientis Praesules celebris illa encyclica, cujus jam mentionem fecimus (§§. II. IV) quaeque pro parte saltem huc spectante in aliis codicibus operi nostro praefigitur (ut in Monac. et Ottob. cit.), in aliis subjicitur, unde et liber noster *λόγος α'* inscribitur (Vatic. cit. Allat. c. Hotting. p. 196); deinde b) altera ad Aquilejensem antistitem epistola, a Baronio (ad a. 883) latine, a Combefisio et ab Anthimo Rhemnicensi [1]) graece edita; ac denique c) breve illud opusculum, quod *Euthymius Zigabenus* sub Photii nomine *Panopliae* suae tit. XIII inseruit. [2]) Graecam hujus Panopliae editionem anno 1710 in Walachia publicatam, quae una hunc titulum contra Latinos graece exhibet, [3]) diu frustra quaesitam tandem

---

[1]) Anthimi hujus *Τόμον Χαρᾶς* anno 1705 evulgatum, quo et cl. Jager usus est, nondum invenire potui; in iis, quas hucusque adii, Germaniae bibliothecis non exstat.

[2]) Titulus ibidem est: *Φωτίου πατριάρχου κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης, ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ.* Eodem modo citatur apud Allatium Symmict. II. p. 419. Initium: *εἰ ἁπλοῦν μὲν τὸ πνεῦμα.* Cf. Fabricium l. c. t. XI. p. 25. ed. Harl., ubi plura scitu digna notantur. Quaedam MSS. opusculi recensentur ibid. p. 29. nota cc.

[3]) Quodsi editio Panopliae cura *Matthaei* Lipsiae a. 1792 publicata alicubi commemoratur, error subesse videtur inde

Vindobonae inspexi et cum nonnullis Caesareae Bibliothecae MSS. contuli. Id inprimis animadverti, non temere Allatium hujus opusculi authentiam suspectam habuisse, illudque, si revera Photii sit, saltem interpolatum esse habendum, nullo vero pacto hoc jejunum et exile scriptum cum opere de Spiritus sancti mystagogia posse comparari. Hujus brevissimi tractatus textum editioni meae subjungendum esse ratus sum, tum quia non ita facile occurrit, tum quia lector per se de eo judicium ferre desiderabit. De quo opusculo praemonenda haec existimo. Prior pars (c. 1—8), quae facilius Patriarchae nostro vindicari potest, eodem fere pacto legitur apud J. *Beccum*, qui saeculo XIII. hoc opusculum *Photii* nomine insignitum refellendum sibi sumsit (Orat. de un. Eccl. Gr. orthod. I. p. 154—179), apud *Euthymium* (op. cit. tit. ιγ'. p. ριβ' seq.) et in cod. *Vindobon.* theol. gr. XL. [4]) n. 63. f. 138. 139, ubi pariter *Photio* adscribitur. Quoad alteram vero partem (a cap. 9 nostrae edit.) citatus Vindob. codex ab Euthymii textu [5]) plane differt; posterior

---

profectus, quod Commentarius in quatuor Evangelia eo anno ac loco ab eodem evulgatus cum illo dogmatico opere confundatur. Neque diligentissimi scriptores neque Lexicon bibliographicum Hoffmannianum Lips. ed. a. 1833, quod t. I. p. 250—252 amplissime edita Euthymii opera recenset, ejusmodi Panopliae editionem norunt.

[4]) Lambeccio est codex LXXVII. Cf. Bibl. Caesar. t. III. p. 399. 400 ed. Kollar.

[5]) Euthymii codices, qui in multis bibliothecis prostant

tamen cum Becci allegationibus praeclare consentit, atque eodem modo legitur in cod. Monac. gr. LXVI. f. 81. 82 in altera synopsi argumentorum Photii a Nicolao Methonensi facta. Quodsi in hoc Euthymii textu sermo est de Sergio jun. Patriarcha, qui post Photium floruit, id posterioris Graeci additamento tribui poterit. Textus vero praedicti cod. Caesarei, cum quo alter ejusdem Bibliothecae, gr. philos. CCLVIII (Lambeccio XLIII) concordat, apud Euthymium etiam prostat (brevi excepta paragrapho) cum eodem Photii libello conjunctus, sed tamquam desumtus ex alio omnino auctore; ibique in fine (p. 120) Alexii Imperatoris cum Mediolanensi antistite disputantis (saec. XII) fit mentio. Sane, uti exstat, neuter textus ad Photii tempora pertingit, nec sine ratione totum libellum, qui in MSS. plerumque a Photii operibus sejunctus comparet, et alibi, etiam quoad priorem partem, sub *Nicolai Methonensis* nomine prodit, [6]) epitomen et synopsin ex Photii disputationibus fortasse ab eodem Nicolao elaboratam diceres. Neque Walchium et Fabricium contra Allatium authentiam opusculi defensuros fuisse credere licebit, si librum de Sp. S. nunc primum editum perlegissent, cujus synopsis et epitome in hoc Euthymiano opusculo conspicitur. Attamen non penitus repugnaverim, si quis hunc libellum,

---

(Vatic. codd. 667. 668. al. ap. Fabric.), nullam, quantum scio, hoc in titulo differentiam exhibent.

[6]) Cod. Laurent. 12. Plut. IX. n. 3. Bandin. Catalog. p. 406. 407.

prout eum juxta Euthymium 13 capitulis distinctum rursum publicamus (p. 113—117), potius a sequioris aevi homine illa paragrapho, quae de Sergio agit, locupletatum, non vero penitus celebri Patriarchae abjudicandum censuerit. Photio enim illum tribuendum esse suadere possunt: 1) Becci atque Euthymii auctoritas, tum 2) nota Photii in hac materia varie expolienda sedulitas ejusque mos, modo brevius modo enucleatius eadem proferendi, tum 3) plurimorum codicum inscriptio, quibus ii praevalere vix possunt, qui Nicolai Methonensis nomen in fronte gestant, praesertim quum quae manifeste sunt Photii, in nonnullis MSS. huic Nicolao adscribantur; [7]) quibus et alias rationes suffragari non ignoro. Sed in praesentia mei instituti non est, ista dirimere. Me autem merito hunc libellum multo minoris fecisse, quam librum de Spiritus sancti mystagogia, collatio vel brevissima unicuique legenti patefaciet.

VIII. Adjunximus praeterea in notis, quantum spatium permittebat ac finis nobis praestitutus, potiora, quae posteriores Photii asseclae ex libro nostro hausisse videntur, quo facilius ejusdem in illorum Theologia pondus pretiumque dignosci queat.

---

[7]) In cod. Vindob. gr. theol. CCCXXV. f. 1 verba ex Photii ep. 2 tribuuntur Nicolao Methonensi, ut alias, si bene memini, in cod. Vindob. XLVII. n. 4. f. 272 Nicolao Cabasillae. Alia exempla habes apud Fabricium seu potius Harlessium l. c. p. 29. not. cc.

Hos inprimis Photii syllogismos a saeculo nono usque ad decimum quintum mira arte expolitos, amplificatos ac variis sub formis sexcenties repetitos fuisse constat; prae ceteris vero jam dictus *Nicolaus Methonensis*, quem multi undecimo saeculo, recentiores vero duodecimo vixisse tradunt, [1]) quique et alia tum de hac controversia tum de aliis rebus exaravit opera, [2]) eosdem modo largius modo pressius, retentis saepenumero Photii verbis, est prosecutus. Legitur in cod. Monacensi gr. LXVI. saec. XVI. a fol. 76 usque ad fol. 81 synopsis quaedam Photianorum argumentorum sub hujus Nicolai nomine, [3]) quae triginta quinque capitulis plurima

---

[1]) Le Quien Oriens christ. t. II. p. 230. — Fabric. Bibl. gr. t. XI. p. 290. 291 ed. Harl. — Gieseler Studien und Kritiken 1833. fasc. III. p. 701 seq.

[2]) Cf. Leonem Allatium de consens. Lib. II. c. 10. §. 2. — Montfauc. Bibl. Coislin. p. 406. Bandin. Bibl. Laurent. Plut. IX. cod. 12. p. 406 seq. — Fabricium l. c. — Gieseler l. c.

[3]) Titulus hic est: *Ἔλεγχοι κεφαλαιώδεις τοῦ παρὰ λατίνοις καινοφανοῦς δόγματος, τοῦ, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ προέρχεται, συνοψισθέντες δὲ παρὰ Νικολάου Μεθώνης ἐκ τῶν διὰ πλάτους τῷ ἁγιωτάτῳ Φωτίῳ ἐν διαφόροις λόγοις αὐτοῦ γεγραμμένων.* Initium: *ὡμολογησαμένου* (sic) *τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ πνεύματος κ. τ. λ.* Post 35 illa capita sequitur f. 81 b. *ἑτέρα σύνοψις τοῦ αὐτοῦ Νικολάου Μεθώνης τῶν ὡς ἐπιλόγῳ τῶν κατὰ πλάτους τῷ Φωτίῳ γεγραμμένων*, quae ad verbum respondet posteriori parti opusculi contra veteris Romae asseclas apud Euthymium (supra §. VII). Notatur in synopsi cod. Monac.: „Apud J. Mingarellium cod. CCXXVII. n. 2 idem esse videtur, licet ibi capp. XLII numerentur. De hoc apud Fabricium nulla

continet ex opere de Spiritus sancti mystagogia deprompta; pleraque ejusmodi capitula utpote illustrando Photio, quem Nicolaus iste adeo presse sequitur, idonea in notis apposuimus. Plura alia pariter inedita adnectere potuissemus; verum his supersedere consultius visum est, ne moles supra modum excrescat, habita praesertim ratione temporum exiguique eorum numeri, qui hujuscemodi studiis hodie revera favent. Hinc neque latinam versionem, licet jam ei manum admoverimus, addere voluimus. Eruditis, qui hoc opere utentur, ea non opus est, imo non desunt, qui *in hodierno philologiae progressu latinos sequestres Graecis adjungi scriptoribus* aegre omnino patiantur; aliis vero nulli usui hic liber est. Praeterea in notis apposuimus eas aliorum versiones, quae ad lectionem stabiliendam juvare quoquo modo possunt quaeque *historico pretio* non carent *suo;* quum vero eae non penitus satisfaciant, variis locis duplex versio apponenda fuisset. Denique, ut de iis taceam, quae ex epistola encyclica sunt repetita (c. 32—37) quaeque latine exstant apud Montacutium, non solum in indice singulorum capitum argumentum summatim perstringitur, verum etiam plura latine referuntur in adjecta dissertatione, [4]) de cujus consilio ac scopo jam dicendum est.

---

prorsus mentio fit." — Fit tamen t. XI. p. 290. 291 ab Harlessio. — Numerus et ordo capitum in diversis MSS. valde differunt.

[4]) Attamen et in his vitandae majoris molis gratia postrema

IX. Ne qua in re catholici Theologi muneri deesse videamur, neve quis vitio nobis vertat schismatici, imo haeretici operis editionem eamque sinistro oculo intueatur [1]) — quamvis praesertim hac nostra aetate nemini Theologorum formidabilia haberi queant obtusa Schismaticorum arma —, dissertationem subjunximus antirrheticam, sive potius animadversiones refutandis Photii argumentis, quae occasionem praebent universi fere de Spiritus sancti processione dogmatis explanandi, quantum satis esse putabamus, accommodatas. Ne vero centies dicta ad lectorum fastidium repetamus, imo ut et hac in parte theologicae scientiae fructum quemcumque possumus afferamus, ea quae variis temporibus responsa ac disputata sunt a nobilissimis plane Theologis Graecorum objectiones repellentibus, nonnullis adhuc ineditis operibus una adhibitis, colligenda remque ita peragendam censuimus, ut dogmatum historiae universa tractatio quadamtenus inservire possit, ob oculos ponens armorum genera a diversis in variis ejusdem controversiae epochis adhibita atque uberius explanans ea principia, quae Graecorum Photium sequentium theoriae veluti fulcra ac fundamenta spectari possunt. Sane accuratius refellenda Photii sophismata Theo-

---

manu multa breviori stylo complectenda censuimus, rei ibi magis quam verbis attendentes.

[1]) Audiatur Em. Maius (l. c. p. XXII): „Neque est, quamobrem magnopere abhorreamus a Photii vulgandis scriptis, dummodo haec idoneis refutationibus, ubi res postulat, instruantur.“

logis subtilius haecce studia versantibus relinquimus; nos nonnisi scopo nostro proxime conducentia, eaque ut plurimum obvia ac plana suppeditamus. Pergratum nobis fuisset, si confutationem ejusdem operis a Graeco quodam conscriptam, qualis exstat in optimae notae codice Laurentiano, [2]) adnectere potuissemus; verum hujus codicis notitiam nonnisi serius ex Bandinii catalogo comparare nobis potuimus, Florentiam vero adire nondum valuimus. Quod si datum mihi fuerit, quod hucusque ferendis longioris itineris expensis impar differre cogebar, nonnullas exteras, atque Italiae potissimum, invisere Bibliothecas, non solum Photii (cujus jam alia quaedam ex Monac. et Vindobon. codd. collegi in uberiori tractatione adhibenda), sed et aliorum, quibus indagandis studeo, inedita nonnulla opuscula publicae luci me redditurum spero. Interea dissertationis adjectae opportunitatem nemo in dubium vocabit, qui animadverterit, congruum omnino esse,

---

[2]) Biblioth. Laurent. Pluteo VIII. cod. 26. p. 174 seq. (Bandinii catal. p. 384 n. 19.) Inscriptio est: *Ἀντιῤῥητικὰ τοῦ λόγου, ὃν Φώτιος κατὰ λατίνων πρός τινα φιλόσοφον Εὐσέβιον* (vide supra §. III. not. 12) *ἔγραψε*. Initium: *Ἐπεὶ δεῖν ἡμῖν ἔδοξεν ἅπαξ περὶ τριάδος ποιουμένοις τὸν λόγον τῆς οὐδενὶ φύσεως ὅρῳ ὑποκειμένης*; finis vero: *οὐ γὰρ πικρῶς σε καταδικάσομεν καὶ ἡμεῖς, ὡς τοὺς Ῥωμαίους αὐτὸς, κατὰ πολλὴν αὐθεντίαν εἰς ἁρπαγὴν προδιδοὺς τῷ κοινῷ τοῦ γένους ἐχθρῷ, ὡς ἀγρίῳ λέοντι καὶ ὠρυομένῳ* (cf. Phot. c. 95). Porro insertus est huic operi Photii liber; titulus idem cum nostro; initium: *ἐν πολλοῖς μέν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι πολυστίχοις ἐγκατεσπαρμένοι λόγοις*; finis: *δι' ὧν καταισχύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.*

ut eorum Theologorum, qui Photii libro usi sunt, ut Hugonis Etheriani, J. Becci atque L. Allatii, de eodem quoque judicia ac disputationes adjiciantur, atque liquido simul ostendatur, qua ratione ejusmodi argumentis et argutiis catholicae Ecclesiae strenui defensores soliti fuerint occurrere atque obsistere. Nobis vero ejusmodi tractatio ulterius usui erit, idque duplici pacto. Inprimis enim et eum in finem praemissa est, ne in pleniori nostra de Photio lucubratione, ubi historici potius quam dogmatum vindicis partes agendae sunt, huic dogmaticae quaestioni aliarum disquisitionum detrimento immorari diutius cogamur; deinde viam illa nobis sternet commodiorem ad inedita nonnulla graecae Ecclesiae monumenta, quorum quaedam successivo per decem fere saecula [3]) hujus concertationis progressui majorem afferent lucem et haud ignobile *Graeciae* Allatii *orthodoxae* conficient supplementum, nostris aliquando curis, si eae non penitus eruditis fuerint improbatae, peracto quem suscepimus labore, publicanda; quibus, quae in praesentia disputata fuerunt, non uno titulo erunt opportuna.

X. Exposuimus candide hujus libelli tum consilium atque scopum, tum ansam, originem ac veluti historiam. Exinde patebit, quid de eodem

---

[3]) Jam *millesimus* numeratur annus, ex quo Photius ad Byzantinam cathedram primum evectus est (a. 857 juxta communiorem chronologiam) et hoc ipso anno praecipuum ejusdem pro suo dogmate scriptum in lucem demum prodit.

jure exspectari, quid in eo desiderari queat ac debeat, cur interdum sententiam mutaverimus in lectionibus stabiliendis, cur eum perfectionis gradum attingere haud potuerit nostra editio, quem in votis semper habuimus, licet ingenue agnoscentes et virium nostrarum tenuitatem et communem rerum humanarum conditionem, quae vix umquam primos ejusmodi studiorum fructus atque ἀπαρχὰς omni naevo sinit esse immunes. Quodsi non obstante laudabili typothetae studio neque assidua cura editoris, multis tamen aliis negotiis distenti, a loco typographiae remoti, interdum quoque oculorum aegritudine laborantis, menda irrepserint nobis haud observata, eruditi lectoris indulgentiam pariter imploratam volo. Eam facilius dabit expertus quisque, praesertim ei, cui tot impedimenta superanda erant, quique critica praesidia neque uno eodemque tempore consulere neque potiores codices per semetipsum lustrare potuit. Neque minores difficultates majorem, quam paro, de Photio lucubrationem detinuerunt, quae pro conceptionis amplitudine immenso fere labore me non semel veluti obruit. Libros necessarios, quorum multi in nostrae Universitatis Bibliotheca desiderabantur, variis ex locis mihi comparare coactus fui; qua tamen in re insigniter me adjuvit eruditissimus vir Dr. A. Ruland, ejusdem Bibliothecae supremus praefectus, cui sicuti et ceteris doctissimis viris, qui Romae, Vindobonae et Monachii mea studia promoverunt, gratias summas refero, alio loco, uti spero, eas cumulatius relaturus. Utrum res non prorsus infeliciter mihi cesserit et quousque conamina mea pertigerint, id eruditi dijudicabunt;

ego virium mearum satis exiguarum haud immemor, materiae vero meae amore et ardore deditus, neque, ut a coeptis desistam, difficultatibus umquam motus non possum non eorum veniam flagitare, pro iis, quae occurrunt emendatione digna, eorumdem consilia, monita atque judicia congruis rationibus suffulta promto semper animo suscepturus.

Wirceburgi die Pentec. pridie Kal. Jun. MDCCCLVII.

CODICIS COLUMN. LECTIONES

AD LIBRUM DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

posterius collectae.

(Vide Praefat. §. VI.)

Cap. 1 p. 3 l. 4: τὸ σὸν ἱεροπρεπὲς; l. 7: τῇ αἰτήσει τὸ π. Col. p. 271.

„ 2 „ 3 l. extr.: ὁ ὑ. ἐκπορεύεσθαι τὸ πν. μυσταγ.

„ 2 „ 4 l. 3: μυθολογεῖν τὸ πν.; l. 10: θεραπεύσει πλ.

* „ 2 „ 4 l. 11: ἐνεβάθυνε νόσος.

„ 2 „ 4 l. 12: τὸ ἴαμα ἐξ ἀπειθ. Ad marg. post ἴαμα alia manu suppletur: εἰς ἀβοήθητον.

„ 2 „ 5 l. 7 Col. p. 272: ποιήσομαι.

„ 5 „ 8 l. 3: εἶπεν; not. 5 ut Allat.; not. 8 ut Mon.

* „ 5 „ 9 not. 10 ut Mon. et Ether.

„ 5 „ 9 not. 12: καθυπέβαλλον.

„ 5 „ 9 l. 13: συνανεκήρυξεν; l. 14: καὶ καθ' ἑκάστην.

* „ 5 „ 10 not. 15. Col. ut Mon. Sic et Pal.

„ 6 „ 11 l. 3: οὐδ' ὅσα.

„ 7 „ 12 l. 1 Col. p. 273: υἱοῦ; τί δήποτε.

* „ 9 „ 14 not. 5 et 6 ut Monac.

„ 10 „ 15 l. 5: κατὰ αὐτό; l. 8: κενοτομίᾳ; l. 9: ἰδ. καὶ ἀλλὰ γὰρ.

* „ 11 „ 15 not. 2 et c. 13 p. 16 not. 3 ut Monac.

„ 16 „ 18 l. 6: ὁ π. τοῦ ἐξ αὐτοῦ.

* „ 16 „ 18 l. 7. 8: σ. ἀποφανεῖται τ. π.

„ 16 „ 18 not. 1: ἐκεῖνό τε ut Mon.

* Cap. 17 p. 20 not. 9: *οὔπω ... ἐνενόησεν.*
„ 17 „ 21 l. 2: *ἀλλ' οὐδὲ.*
„ 19 „ 21 l. penult. In Col. p. 277 deest *αὐτῷ.*
„ 20 „ 22 l. 9: *ἔφησε τ. μ.;* l. 13: *τὴν ἀέννασον.*
„ 20 „ 23 l. 6: *φησὶν ὅτι ἐκ τ. ἐ.;* l. 13 n. 13: *διασκεδάζειν.*
„ 21 „ 24 l. 2 Col. p. 278: *ἔλεγεν· καὶ ἐξ ἐμοῦ;* l. 5: *καὶ πρὸς οὐσίωσιν;* ib. n. 6 ut Mon.; l. 11: deest *οὐ;* l. 12: *καρδ. ὦτα τῇ ἐκείνου ὑπανοίγεις διδ.*
* „ 22 „ 24 l. 14: *ὁ σωτήρ· τί·* (pone;) *οὐκ ἐξ ἐμ.*
„ 22 „ 25 l. 3: *ἐκ τ. ἐμοῦ λήψεται πρὸς τὸ;* l. 8 n. 9 ut Mon.
* „ 22 „ 26 l. 1: *συνειςάγειν;* l. 2: *πρ. ἐμφανῶς ἡνωμ.*
„ 23 „ 26 l. 12 Col. p. 279: *ἀναίδην οὕτω.*
„ 23 „ 27 l. 4: *δηλοῦται.*
* „ 23 „ 27 l. 10: *ἑαυτὸν· πῶς καὶ τίνα τρόπον;* —
„ 23 „ 27 not. 7 Col.: *ὑπελθὼν.*
* „ 24 „ 28 l. 4: *τὸν εἰρμὸν* (Lege: *εἱρμὸν*) *κ. τ. διαν.*
„ 24 „ 28 l. 8 Col. p. 280: *ῥήμασιν αὐτοῖς· ἀλλ' ὅτι;* l. 9: *ὑ. ἡ λύπη.*
„ 24 „ 28 l. 16: *ἀναγ. ὑμῖν· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμ. λήψεται κ. ἀναγγελεῖ ὑμῖν.* Scil. v. 14 alias praetermissus inseritur.
„ 24 „ 29 n. 7 ut Mon.; l. 4: *ἐπεὶ γὰρ ἴδεν τ. μ.;* l. 7: *κ. λογισμοὺς;* l. 15: *ἐκεῖνος γὰρ ὑ.*
„ 25 „ 30 l. 4 Col. p. 281: *ἀπεκάλυψας.*
„ 26 „ 30 l. 16: *δεινὸν γὰρ εἰ ψ. λ.*
„ 27 „ 32 l. 11: *δόξα, οὐ μόνον;* deest *καὶ.*
„ 28 „ 33 l. 1: *χαρ. ἡμῶν ἀέν. βρύει π.*
„ 29 „ 33 l. 11 n. 3 *διὰ* ut Vat.; n. 4 ut Mon.; n. 7 *πατρί μου.*
„ 29 „ 33 l. ult. Col. p. 283: *λέγω ἐκ τοῦ ἐμοῦ.*
„ 29 „ 34 n. 12 Col.: *προδιηλέχθην.*
„ 30 „ 34 l. 7: omitt. *τὸ* et l. 8 omitt. *πρὸς*; l. 3 ab inf.: *τολμήσεις συκοφ. καὶ ψεῦδος.*
„ 31 „ 35 l. 1: *Ἐγὼ δ' οὖν;* l. 6: *ὅτι ἂν σε;* l. 8: *συνειςενέγκοι;* l. 9: *δεήσῃ.*
„ 32 „ 35 l. ult.: *ἄρα ἰδιώμασιν.*
„ 32 „ 36 n. 3 Col. p. 284: *εἴπερ;* l. 5: *ἦν αὐτὸ;* l. 7: *τὸ πν. εἴπερ;* l. 11: *συγγενείας· τὸ ἰσότ.;* l. 13: *ἀναδύσει.*

Cap. 33 p. 37 n. 3: Col. ut cet. *πατρὸς*.
„ 35 „ 37 l. 11: *εἰ δὲ ἐκείνης*; not. 4: *βλασφ. τούτῳ συναναχορεύουσι* (ut Mon.) habuit; posterior manus correxit — *εὐσουσι*.
„ 36 „ 38 l. 3: *μόνον τῶν τριῶν· οὐκέτι*; l. 4: *κοινὸν τῶν τριῶν*; not. 2 Col. p. 285: *καὶ καινὴν* ut in textu.
„ 36 „ 39 l. 7: *ἐξ αἰώνων ἀποκρ.*
„ 38 „ 40 l. ult.: *προελ. αἰτίας*.
„ 39 „ 41 l. 8 Col. p. 286: *τὸ διατεμεῖν*; l. 9: *ἀφαιρήσωσι*.
„ 40 „ 42 l. 2: *μετέδ. οὐ μετέλ*; l. 3: *ἔχει*.
„ 41 „ 43 l. 1: *μείζω*; c. 42 l. ult.: *π. καὶ ἐξ ἀϊδίου*; p. 44 l. 1 init.: *παράγων*; c. 43 p. 44 l. 3: deest *αὐτοῖς*.
* „ 44 „ 45 l. 7 Col. p. 287: *ἀναλλοιώτοις* ut alias communiter.
„ 44 „ 45 l. 10: *διαφυγεῖν*; l. 11: *εἰσπορᾶς*.
* „ 45 „ 46 not. 2: *αὐτῷ* revera habet Col.
„ 46 „ 47 l. 4: *ἡ κατὰ τὴν φύσιν*; l. 6: *οὐδαμῶς*; l. 14: *κενοτομεῖ*.
„ 46 „ 47 In calce ad finem c. *λς'* Col. p. 288 hoc habet scholion: *Ἐπίρρημα ἀφοριστικόν· εἰρημένοις ἐπιλεγόμενον· περιορίζει γὰρ καὶ σημαίνει, ὅτι ταῦτα μὲν οὕτως*.
„ 47 „ 48 l. 14: *τερατεύοιτο*; n. 7: *κενοτομήσει*; l. penult. *ἀστ. καὶ ἀρ.* sine *τε*.
* „ 48 „ 49 not. 3. Reipsa Col. p. 289 habet: *οὐ παραγράφονται*.
„ 48 „ 50 l. 3 ab inf.: *εἰς τὴν ἀντιλογίαν*.
* „ 49 „ 50 l. ult.: *Παῦλος, ἄνθρωπε, λέγει*. Ex *ἄνε λέγει* ortum illud *ἂν ἐλέγει*.
„ 51 „ 51 l. 6 ab inf.: *τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· καλῶς*; l. 5 ab inf.: *τί δήποτε*.
„ 51 „ 52 l. 3: *οὐδαμῶς*; l. 5: *οὐδαμοῦ*.
„ 52 „ 52 l. 8: *τὴν γέννησιν*; l. 11: *ὅτι γεγέννησεν· πῶς*.
„ 53 „ 53 l. 1: *κ. τὸ ἀνάπαλιν δυςφημήσωμεν*; not. 3 ut Mon.
„ 54 „ 54 l. 4: *συνελαυνέτω τραῦμα*. Col. p. 291.
* „ 55 „ 55 l. 3: *παραιτεῖσθαι καὶ ζητεῖν*.
„ 55 „ 55 l. 14: *περιγράφῃ*.
„ 57 „ 56 l. 7: *σοὶ τὸ τῆς*; l. 16 post n. 5: *ναὶ δὴ καὶ*; l. ult.: *καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πν.*

Cap. 57 p. 57 l. 1: *κ. δὴ πνεῦμα αἰσθ.*; l. 3: *καὶ ἐπλήρωσα*; l. 10: *καθαιρεῖ*; l. 15: *τί οὖν*; *διὰ τ.*; l. 16: *ἀνασπάσας ἐκ τ. χ.*

„ 57 „ 58 l. 1 Col. p. 293: *λογίοις*, *πᾶσιν*.

„ 58 „ 58 n. 2 ut Mon.; n. 3: *καὶ ἀποκαλ.*

„ 59 „ 58 l. 15: *νομίσει*; p. 59 l. 2 n. 5: *παρανοίας*; l. 4: *πρ. καὶ κηρ.*; n. 10 ut Mon.; ead. l. 10: *σοφ. οὐδὲ τὴν δύν.*

„ 60 „ 60 n. 1: *διανεμεῖ*; n. 2 ut Vatic.; l. 10: *πλείονας*; l. 16: *ἀλλὰ γὰρ καὶ ἀποχρ.*; n. 6: *ἀπεεβηκότας* Col. p. 294.

„ 60 „ 61 l. 1: *παραλείψομαι.*

* „ 61 „ 61 not. 4 ut Vindob.

„ 63 „ 63 l. 7 Col. p. 295: *συνειδεῖν.*

„ 64 „ 64 l. 6: *ἄρα καὶ τὸ πνεῦμα*; l. 10: *εἰ*(ras.)*σπορᾶς.*

„ 65 „ 65 n. 4 Col. p. 296: *πολυμ. δεδειγμένοις*; l. 10; *διασκοπῆσαι.*

„ 66 „ 65 l. 14: *καὶ δὴ τοὺς ἱερ.*

„ 66 „ 66 l. 1: *νεανισκοὶ ... δεδειότες.*

„ 66 „ 66 l. 7 Col. p. 297: *ὑψοῦσι*; l. 8: *ἐξυβρίσουσι.*

„ 67 „ 66 n. 1 ut Mon.; ead. l. 13: *δύρεις.*

„ 67 „ 67 n. 6 ut Palat.; n. 7: *γυμνὸν κ. τιμῆς ἀπ. οὐ φθ. μετ. τοῦ ὀνόματος.*

„ 68 „ 68 l. 4: *φασὶ*; not. 4 ut Palat.

* „ 68 „ 68 not. 3 Col.: *ἐνευθηνοῦντες.*

„ 68 „ 69 l. 5 Col. p. 298: *καλά σου.*

„ 69 „ 69 not. 3 Col. ut Palat.

* „ 69 „ 70 l. 10 Col. p. 299: *ἐφ' ὕβρει δὲ πασῶν.*

„ 69 „ 70 l. 14: *ποιήσῃς.*

* „ 69 „ 71 l. 6: *ἀντεισφέρεις.*

„ 69 „ 71 l. 11: *γεγονώτερον.*

„ 70 „ 71 l. 16: *διὰ παντὸς*; not. 3 Col. p. 300: *ὡς.*

„ 70 „ 72 l. 3: *ἐνσέμνῃ.* Ad marg.: *ἐνσεμνύσῃ.*

* „ 71 „ 72 l. 5 ab infra: *νομίσῃς.*

„ 72 „ 73 l. 5: *ἐπιδείκνυται*; not. 3: *ἀβοήθ.* habet Col.

„ 73 „ 73 l. ult.: *ὁ τῆς ἐκκλ. διδάσκαλος.* Col. p. 301.

„ 73 „ 74 l. 3: *ταῦτά σου δόγματα.*

„ 74 „ 75 n. 1 Col. p. 302 ut Palat.

Cap. 74 p. 75 l. 13: *ἰουδ. ἡμῖν ἀνακ.*; l. 16: *ταῦτα αἱ ἐπ.*
„ 75 „ 76 not. 3 ut Palat.
* „ 76 „ 77 l. 10. *συμπαραγράφεσθαι.*
„ 77 „ 79 l. 1 n. 7: *καὶ ἡ βλάστησις.*
„ 78 „ 80 n. 4 ut Pal.; l. seq. 12 deest *Ἀμβρ. ἢ Αὐγ.*
„ 79 „ 81 l. 3 ab infra: in Col. p. 305 deest *οὐκ.*
„ 80 „ 83 not. 3 Col. ut Pal.; l. 2: *πῶς ἐντελὴς.*
„ 80 „ 84 l. 1: *τῆς αὐτῶν μυστ.*; n. 10 ut Vat.
„ 81 „ 84 l. penult. Col. p. 306: *τυφλοὶ ἀκούσατε.*
„ 81 „ 85 l. 6: *ἐναρεστοῦντες.*
„ 82 „ 86 n. 3 Col. p. 307 ut Allat.
„ 83 „ 87 l. 8 n. 3: *ἐπισφραγίζειν.*
„ 84 „ 88 l. 4 Col. p. 308: *διὰ τῆς εὐσεβούσης.*
„ 84 „ 89 l. 2 deest *μὲν*; l. 7: *ἀσθενέστ. περὶ ταῦτα.*
* „ 84 „ 90 n. 8: *προδιευκρινηθέντων.*
„ 85 „ 91 l. 1: *ἱερ. πρόδρ.* Deest *ὁ* art.
* „ 85 „ 91 n. 5 Col. p. 309 ut Palat.
„ 85 „ 91 l. penult.: *ἴδον.*
„ 85 „ 92 l. 8: *διαλύσουσιν*; l. 16: *τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ* — l. 20: *βαπτίστης σαλπίζει*; p. 93 l. 1: *φύσεώς ἐστι.*
„ 86 „ 94 l. 1 omitt. *τε.*
„ 87 „ 95 l. 5 Col. p. 311: *ἑτεροθρησκίας*; l. ult.: *ἐνθ. τοιοῦτον κατ.*
„ 87 „ 96 n. 8 ut Pal.; n. 9 ut Vat.
„ 87 „ 96 l. 12: *ἔθετο* deest; n. 10: *ἡγεμονίας ἄγ. τὸ αὐτὸ καὶ φρ. κ. πρ.*; l. seq. 18: *ἀρ. τὸ τοῦ δόγμ. ἀμετ. ἀσφ.*
„ 88 „ 97 n. 3: *τιμὴν*; l. 5: *θεοφ. πράττεσθαι.*
* „ 88 „ 97 n. 5 Col. p. 312: *ἀλλ' ὡς οὐ δεῖ.* Sic et Pal. legi posse observatum est.
„ 88 „ 97 l. 6: *ἀναχειλέων ἀπ.*; l. 10: *ἠδείη.*
„ 88 „ 98 l. 4: *παλαιτάτων* (o ras.); l. ult.: *καὶ ταῦτα.*
„ 89 „ 99 l. 9: *Ἰωάννης ὁ ἡμ.*
„ 89 „ 100 l. ult. n. 7 p. seq. Col. p. 313 habet *δὴ* (secus ac ap. M.)
„ 90 „ 103 l. 3 ab infra: *ὡς ὁ Παῦλος.*
„ 90 „ 104 l. 3 deest *οὗτος*; n. 10 Col. p. 314 ut Pal.
„ 90 „ 104 l. 9: *λέγουσα τὸ πνεῦμα ἐκπορ.*; l. 12: *ἔχει*; l. 18: *οὐδεμία γε τ. φ.*

Cap. 91 p. 105 n. 1 ut Pal.
* „ 91 „ 105 n. 2 ut Vat. *ποθὲν ἐῤῥήθη.*
* „ 91 „ 105 l. 20 Col. p. 315: *ἐφ' οὗ.*
* „ 92 „ 106 l. 4: *εἴρηται καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ θεοῦ.*
„ 92 „ 106 l. 8: *πν. ἐκ τοῦ υἱοῦ.*
* „ 93 „ 106 l. 18: *πνεῦμα γὰρ κυρίου ἐπ' ἐμὲ;* n. 2: *κυρίου.*
„ 94 „ 107 n. 1 Col. p. 316: *Χριστοῦ, ὅτι χρ.;* n. 2 Col.: *τὰ διδάγματα.*
* „ 94 „ 108 l. 4: *τὸ δ' ὁμ.;* l. 12: *ἀσεβείας ταύτης.*
„ 95 „ 109 n. 5 ut Palat.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

Λ Ο Γ Ο Σ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ

καὶ

ὅτι ὥσπερ ὁ υἱὸς ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὕτως καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰτίου θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι·

λέγεται δὲ τοῦ υἱοῦ εἶναι ὡς ὁμοούσιον καὶ ἀποστελλόμενον δι' αὐτοῦ.

1. Ἐν πολλοῖς μέν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι πολυστίχοις [1]) ἐσπαρμένοι [2]) λόγοις, δι' ὧν ἡ ὀφρὺς κατασπᾶται τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχειν [3]) φιλονεικούντων· ἐπεὶ δὲ τὸ σὸν μεγαλοπρεπὲς καὶ θεοφιλέστατον σπούδασμα σύνοψίν τινα τῶν ἐλέγχων καὶ ὑποτύπωσιν ἐξῃτήσατο γενέσθαι, τῆς θείας προνοίας εὐμενὲς ἡμῖν ὁρώσης οὐκ ἀνάξιον τοῦ σοῦ θείου ἔρωτος οὐδὲ τῆς αἰτήσεως τὸ πέρας ἐπιτεθήσεται. [4])

2. Ἐστὶν οὖν κατ' αὐτῶν ὀξὺ καὶ ἄφυκτον βέλος α'. καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἡ κυριακὴ καὶ θηρίον ἅπαν καὶ πᾶσαν ἀλώπεκα καταβροντῶσά τε καὶ ἐξαφανίζουσα φωνή. Τίς αὕτη; τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἡ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι. [1]) Ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα ἐκπο-

---

[1]) Cod. gr. Monac. 27. f. 450 b.: πολιστίχοις.

[2]) Apud Allatium de consens. II. 6, 4. et Fabric. Bibl. gr. t. XI. p. 28. ed. Harless: ἐσπασμένοι.

[3]) Τὴν ἀλήθ. ἐν ἀδ. κατέχειν. Phrasis biblica Rom. I, 18. — Latinos intelligit.

[4]) Sic Vatic. Monac.: γενήσεται. Quum hic liber, ut et in Praefat. monemus, ad diversos a Photio missus fuisse videatur, hoc breve prooemium fortasse non idem in omnibus exemplaribus exstitit; alias sane Photius uberiori praeloquio utitur. Attamen in tribus codicibus qui praesto nobis erant, est plane idem.

[1]) Ioh. XV, 26. Ad hunc celebrem textum Photius pariter pro-

ρεύεσθαι μυσταγωγεῖ· καὶ σὺ τελεστὴν ἄλλον ἐπιζητεῖς, δι' οὗ τελεσθήσῃ, μᾶλλον δὲ συντελεσθήσῃ τὴν ἀσέβειαν καὶ μυθολογεῖς τὸ πνεῦμα προέρχεσθαι τοῦ υἱοῦ; Εἰ τοῦ κοινοῦ σωτῆρος καὶ δημιουργοῦ καὶ νομοθέτου τὰ δόγματα τῆς σῆς ἡττᾶσθαι παρανοίας ὁρμὴν οὐκ ἔπτηξας ἀναλαβεῖν, τί ἄν τις ἕτερον ζητήσῃ λαβεῖν, δι' οὗ τὴν σὴν κατακράτος [2]) ἀπελέγξει δυσσεβῆ σπουδήν; εἰ σὺ τοὺς δεσποτικοὺς ὑπερορᾷς νόμους, τίς τὴν σὴν εὐσεβῶν οὐ βδελύξεται δόξαν; τί δ' ἄν σε τοῦ πτώματος ἕτερον [3]) ἀναστήσῃ; τίς δὲ θεραπείας περίνοια τὴν ὁλοσώματον θεραπεύσῃ πληγήν; οὐχ ἣν ὁ σωτήριος ἐπαφῆκε λόγος, ἀλλ' ἣν ἡ ἑκούσιος [4]) ἐμβάθυνε νόσος· καὶ τῆς δεσποτικῆς διδασκαλίας τὸ ἴαμα εἰς ἀμύθητον ἐξ ἀπειθείας μεταβαλεῖν ἐφιλονείκησε δηλητήριον· [5]) μᾶλλον δὲ τὴν ὑπέρμαχον καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ῥομφαίαν

---

vocat ep. encycl. 2. n. 15. p. 52. ed. Londin. et in ep. ad Aquilejensem Archiepiscopum, ubi haec habet: *πρῶτον μὲν γὰρ . . . τὴν κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπήδονος ἐξαστράπουσαν, ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις;* ad hunc fere ubique recurrere solent Photianarum partium Graeci. Nicolaus Methonensis in syllogismis ex Photii operibus collectis (Cod. Monac. gr. 66. f. 81 a.) c. 29: *Τὸ δὲ πρὸ πάντων ὀφεῖλον εὐθύνεσθαι ἄτοπον, ὅτι τοῦ Χριστοῦ θεολογοῦντος τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὕτω διδάξαντος ἡμᾶς, ἐκ τίνος καὶ πῶς ἔχει τὸ πνεῦμα τὸ εἶναι, οἱ καινοὶ οὗτοι θεόλογοι τὴν τοῦ ἑνὸς ἡμῶν θεοῦ καὶ μόνου καθηγητοῦ θεολογίαν διὰ τῆς παρ' ἑαυτῶν προσθήκης ταύτης τολμηρῶς ἄγαν καὶ ἀσφαλῶς παραγράφονται. Εἰ γὰρ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐξεπορεύετο τὸ πνεῦμα, τί ἐκώλυεν αὐτὸν εἰπεῖν· ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἐμοῦ ἐκπορεύεται; νῦν δὲ ὃ μὴ εἶπεν ὁ τῶν πτωχῶν εὐαγγελιστής, αὐτοὶ παρ' ἑαυτῶν προστίθενται, δῆλοι εἰσὶ μὴ ἀκολουθοῦντες ὀπίσω αὐτοῦ, εἰ καὶ τὸν σταυρὸν αἴρειν* (cf. Matth. X, 38; XVI, 24; Luc. IX, 23.) *οἴονται ψιλῷ τῷ γράμματι παρακαθήμενοι.* Similiter Marcus Ephesius arguit in Conc. Florent. Sess. XXIII. (Hard. Conc. t. IX. p. 285.)

[2]) *Κατακράτος* adverbiali forma legunt tres nostri codices.

[3]) Monac.: *τίς δ' ἄν σε . . ἕτερος.*

[4]) Monac.: *ἡ ἑκουσία.*

[5]) Monac.: *εἰς ἀμύθ. ἐξ ἀπειθείας δηλητήριον μεταβαλεῖν ἐφιλονείκησε δηλονότι· μᾶλλον δέ.*

ὑποδραμόντος τοῦ ζητήσαντος εἰς τὴν ἐκείνων μετατάξασθαι μοῖραν· διό σε καὶ κάτω κείμενον [6]) *τῇ διστόμῳ μαχαίρᾳ τοῦ πνεύματος οὐδὲν ἔλαττον ὅμως καὶ ἡμεῖς τὸ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ δεσπότου φίλτρον καὶ πρόθυμον ἐνδεικνύμενοι, ὅσα καὶ λογισμοὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν καθοπλιζούσης ἡμᾶς* [7]) *στρατηγίας εἰς παράταξιν ἀνακινοῦσιν, οὐδὲ τὰ ἐκ ταύτης τραύματα διαφυγεῖν σε φροντίδος ἔξω ποιήσομεν.* [8])

3. *Εἰ γὰρ* [1]) *ἐξ ἑνὸς αἰτίου, τοῦ πατρὸς, ὅ τε υἱὸς* [2]) *β'.*

---

[6]) Monac. addit *καί.*

[7]) Monac.: *τῆς ἱερᾶς καθοπληζούσης ἡμᾶς.*

[8]) Hoc caput ita latine profert Hugo Etherianus de haeresibus, quas in Latinos Graeci devolvunt Lib. II. c. 16 (Bibl. PP. max. Lugdun. t. XXII. p. 1230 H.): „Est (quidem adversus Latinos) acutum et inevitabile telum, et ante omnia alia Dominica vox, quae feram omnem omnemque vulpem attonitam faciendo exterminat et demolitur. Quae est haec? Spiritum quae ex Patre dicit procedere. Ex Patre Filius Spiritum procedere adstruit; et tu auctorem quaeris, per quem facias, imo perficias impietatem, dum fabularis, Spiritum ex Filio procedere? Si communis Salvatoris, conditoris et legislatoris dogmata ut a tua vecordia evincantur, impetum non formidasti capere: quid utique aliud quispiam accipere quaerat, per quod tuum penitus coarguat impium studium? Si tu Dominicas despicis leges, quis religiosus tuam non abominetur opinionem? Quid utique aliud te de ruina erigat? Quae autem medelae astutia totum corpus occupanti plagae medeatur? Non ei, quam salutaris sermo effecerit, sed ei, quam spontanea indidit aegritudo, quae Dominicae doctrinae medicamentum ex incredulitate litigando permutat in rem, quae juvare non potest, mortiferam; magis autem dum debellatorem adversus inimicos gladium diripit (?), qui quaerit in eorum parte annumerari. Propterea te humi jacentem sub bicipiti gladio spiritus nihilominus tamen et nos, pro communi Domino amorem et promptum animum demonstrantes, quaecunque calculi sacrae nostrae armantis nos militiae ad dimicandum commovent, sed neque ea quae ex hac fiunt vulnera ut fugias curam extra faciemus.“

[1]) Hoc breve caput, sicut et sequens, sub titulo: *περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος Μητροφάνους μητροπολίτου Σμύρνης* occurrit etiam in Cod. Vindobon. theol. gr. 249. (Lambeccio est Cod. 60.) f. 79: *εἰ ἐξ ἑνὸς αἰτίου κ. τ. λ.* Monac.: *ἔτι γὰρ ἐξ ἑ.*

[2]) Cod. Caesar. cit.: *ὁ υἱός.*

καὶ τὸ πνεῦμα προάγεται, εἰ [3]) καὶ τὸ μὲν ἐκπορευτῶς, ὁ δὲ γεννητῶς· γίνεται δὲ πάλιν ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος προαγωγὸς, [4]) ὡς ἡ βλασφημία βοᾷ, [5]) πῶς ἂν ὁ τῆς ἀκολουθίας ἀνάσχοιτο λόγος μὴ οὐχὶ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ παρακτικὸν [6]) εἶναι συμμυθολογεῖν; ὁμοτίμως γὰρ ἀμφοῖν τοῦ αἰτίου προεληλυθότων, [7]) εἰ θάτερον τῷ ἑτέρῳ τὴν τοῦ αἰτίου χρείαν ἀναπληροῖ, οὐδὲ θατέρῳ τὸ ἕτερον, μὴ οὐχὶ [8]) τὴν ἴσην ἀμειβόμενον χάριν αἴτιον γενέσθαι τῆς ἀπαραλλάκτου τάξεως ἡ συντήρησις ἀπαιτεῖ; [9])

---

[3]) εἰ deest in cit. Cod. Vindob.

[4]) Monac.: γίνεται δὲ ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος πάλιν προαγωγεύς.

[5]) ὡς — βοᾷ deest in cit. Cod. Vindobon.

[6]) Palat. f. 212 b.: πρακτικὸν. Vindob.: παρεκτικόν. Monac.: παρακτικὸν τοῦ υἱοῦ.

[7]) Sic Pal. Vat. Vindob.; Monac. f. 451 a.: προεληλυθότοιν.

[8]) Monac.: μὴ οὐχὶ καὶ τ. ἴ.

[9]) In Cod. Monac. hoc caput ut primum in marg. notatur, in Vat. est secundum. Hugo Etherianus ita illud refert (l. c. p. 1231): »Si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, licet hic quidem per generationem, ille vero per processionem; est autem rursus Filius Spiritus productor, quemadmodum blasphemia clamat: quomodo utique consequentiae sustineat ratio, quod Spiritus Filii non sit productor? Cum enim aequaliter ambo ex una causa proveniant, si alterum alteri causae usum suppleat, neque vero alteri alterum, nonne ad aequalem recompensandam gratiam Spiritum esse causam immutabilis ordinis observantia exigit?« — Simile argumentum legitur in ep. encycl. n. 10. p. 51: εἰ ἐκπορεύεται τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ὥςπερ ἐκ πατρὸς, τί μὴ καὶ ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πνεύματος γεννᾶται, ὥςπερ ἐκ πατρός; et in opusculo contra vet. Romae asseclas, quod infra damus, cap. 6. Huc spectant e Nicolai Methonensis syllogismis quintus et sextus, quos hic adjungimus. ε'. Εἰ διότι ἕν εἰσι πατὴρ καὶ υἱὸς, εἰσὶ δὲ πάντως ἓν τῇ φύσει, διὰ τοῦτο ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ δοτέον ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα (τοῦτο γὰρ ἡ καινοφωνία τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἀπαιτεῖ)· δοτέον ἂν εἴη καὶ τὸν υἱὸν ἐξ ἀνάγκης, ὡσπερ ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος γεννᾶσθαι, διότι καὶ ὁ πατὴρ καὶ τὸ πνεῦμα ἕν εἰσι τῇ φύσει· εἰ δὲ μὴ, κινδυνεύει τὸ πνεῦμα μὴ ἓν εἶναι τῇ φύσει μετὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ πάλιν παρρησιάζεται ὁ Μακεδόνιος. Hoc caput ad verbum legitur apud Beccum G. O. I. p. 204

4. Ἄλλως τε δὲ, εἰ ὁ μὲν υἱὸς τῆς πατρικῆς ὑπὲρ λόγον ἁπλότητος οὐκ ἐξίσταται, τὸ δὲ πνεῦμα εἰς διπλοῦν αἴτιον ἀναφέρεται καὶ ἐκ διπλῆς προβολῆς ὑφίσταται, πῶς οὐκ ἐπακολουθήσει τὸ σύνθετον; πῶς δ' [1]) οὐχὶ τοῦ υἱοῦ τὸ ἔλαττον ἔχειν [2]) τὸ ἰσότιμον πνεῦμα βλασφημηθήσεται; γ'.

---

et latine apud Hugonem Ether. (Lib. I. c. 18. p. 1212 D.): „Si quia unum sunt Pater et Filius (sunt autem omnino natura unum) ideo ut ex Patre, ita ex Filio dandum est procedere Spiritum (hoc enim novitas latini dogmatis appetit): dandum est et Filium ex necessitate, ut ex Patre, ita ex Spiritu generari, quoniam et Pater et Spiritus unum sunt natura. Quodsi non ita est, periclitatur Spiritus, cum non sit unum cum Patre natura, et rursum palam fit Macedonius.“ Cap. ς': Ἔτι εἰ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν πατρὸς καὶ υἱοῦ, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται, ἀναγκαίως καὶ ὁ υἱὸς διὰ τὴν ἰσοτιμίαν πατρὸς καὶ πνεύματος, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ πνεύματος γεννᾶσθαι ὁμολογηθήσεται, καὶ οὕτως ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὸν υἱὸν τὸ βλάσφημον μεταβήσεται· εἰ δὲ μὴ, σαφῶς βλασφημεῖται τὸ πνεῦμα τῆς θείας ἀποπίπτον τιμῆς· τῷ υἱῷ γὰρ ὁμοτίμως ἐκ τοῦ πατρὸς προηγμένον· εἰ θάτερον τῷ ἑτέρῳ τὴν τοῦ εἶναι χρείαν ἀναπληροῖ, καὶ θατέρῳ τὸ ἕτερον τὴν ἴσην ἀμείβεται χάριν, ἵνα καὶ ἰσότιμα ἄμφω φυλάττηται· ἐὰν δὲ μὴ ἀμείβηται, ποῦ τάξεως ἡ συντήρησις; καὶ εἰ μὲν μὴ δυνάμενον, ἀσθενὲς· εἰ δὲ μὴ βουλόμενον, φθονερόν. Βαβαὶ, τὸ ἀγαθὸν πνεῦμα, τὸ εὐθὲς, τὸ ἡγεμονικὸν (ex Ps. LI. Vulg. L. v. 10. 12. LXX.), τὸ ὁμοδύναμον κατὰ τὴν φύσιν καὶ ὁμοούσιον πατρὶ καὶ υἱῷ. Compendio haec refert Beccus l. c. n. 62. 63. p. 206; latine Hugo Etherianus (l. c. p. 1213 G.): „Si enim propter honoris parilitatem Patris et Filii ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset. Quod Methonae astruit Episcopus; ait enim: Duobus ejusdem honoris a Patre progredientibus, si alterum alteri existentiae usum praestet, alterum aequalem alteri decet reddere gratiam, ut honoris parilitatem ambo conservent. Quodsi non retribuit, ubi est immutabilis ordinis observantia? Et si quidem non potest, languidus est; si vero non vult, invidus. Vah, bonus Spiritus, et rectus et principalis, ejusdem potentiae secundum naturam, Filio Patrique consubstantialis!“

[1]) δὲ deest in Vindob. Cod.

[2]) Monac.: ἔχει.

πῶς ἡ τῆς τριάδος [3]) ἁπλότης [ὦ γλώσσης ἀσεβεῖν τολμηρᾶς!] [4]) οὐχ ἕξει τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα νοθευόμενον; [5])

δ'. 5. Τίς εἶπε τῶν ἱερῶν [1]) καὶ περιωνύμων πατέρων ἡμῶν τὸ [2]) πνεῦμα τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι; [3]) ποῖα σύνοδος οἰκουμενικαῖς [4]) ὁμολογίαις στηριζομένη καὶ διαπρέπουσα [5]); μᾶλλον δὲ τίς [6]) ἱερέων καὶ ἀρχιερέων θεόλεκτος σύλλογος [7]) οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν καὶ πρὶν [8]) φανῆναι τῇ τοῦ παναα-

---

[3]) Vindob.: βλ. πῶς δ' οὐχὶ ἡ τῆς τρ. Monac.: βλ. ἡ τριάδος.

[4]) Hugo Etherianus hoc cap. 4. (in Mon. β'.) omisso ad sequens properans nonnisi hanc ex eo profert exclamationem: „O sensum intemperantia ebrium et impietate!“ Infra c. 9. legitur: ὦ φρενὸς ἄκρατον μεθυούσης τὴν ἀσέβειαν.

[5]) Eodem pacto ep. 2. n. 18. ed. Lond.: εἰ καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς μὲν ὁ υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, ὡς εἰς δύο αἰτίας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράσειεν. Cf. opusc. Phot. infra exhibitum cap. 2. Nicol. Methon. c. 19: Πῶς δὲ καὶ ἁπλοῦν τὸ μὴ ἐξ ἑνὸς, ἀλλ' ἐκ δύο, τοῦ μὲν ἀναιτίου αἰτίου, τοῦ δὲ αἰτιατοῦ καὶ αἰτίου;

[1]) Simon Cpl. (apud Allat. c. Hottinger. c. 18. p. 381.) Hugo Etherianus (l. c.) et Allatius (Vindic. Syn. Eph. c. 77. p. 651. 652.) legerunt ἱερέων. Sed melius codices nostri ἱερῶν: Quis e sanctis et celeberrimis Patribus? De sacerdotibus enim paulo post loquitur, deest quoque articulus τῶν ante περιωνύμων.

[2]) Monac.: καὶ πν.

[3]) Haec ita refert ex Photio Simon Cpl. ep. ad Joh. Nomophylacem (Allat. c. Hotting. p. 381 et 374.): τίς τῶν ἱερέων καὶ περιωνύμων πατέρων ἡμῶν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι ἐμυσταγώγησε;

[4]) Allatius duobus in locis, ubi haec citat, legit οἰκουμενική. c. Hott. c. 18. p. 374: ποῖα σύνοδος οἰκουμενικὴ ὁμολογίαις στηριζομένη. Vindic. Syn. Ephes. l. c.: Quis e sacerdotibus et laudatissimis nostris Patribus Spiritum ex Filio procedere decrevit? Quae synodus universalis confessionibus constabilita et celebris? — Sed Etherianus ut supra ex codicibus.

[5]) Allat. c. Hott. l. c.: ἐνδιαπρέπουσα.

[6]) Monac.: μᾶλλον δὲ τῶν ἱερ.

[7]) Monac.: σύνοδος.

[8]) Monac.: πρὶν ἢ φαν.

γίου πνεύματος ἐπιπνοίᾳ κατεψηφίσατο;[9]) καὶ γὰρ[10]) τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς κατὰ τὴν δεσποτικὴν μυσταγωγίαν τελεσθέντες καὶ αὐτοὶ λαμπρῶς τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ μεγαλοφώνως ἀνεκήρυττον· καὶ δὴ καὶ τοὺς μὴ φρονοῦντας οὕτως ὡς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς[11]) ἐκκλησίας ὑβριστὰς τῷ ἀναθέματι καθυπέβαλον·[12]) ἐκ παλαιῶν τῶν χρόνων τὴν ἀρτιγενῆ δυσσέβειαν προφητικοῖς προορῶντες ὄμμασι[13]) καὶ αὐτὴν μετὰ τῆς προλαβούσης πολυμεροῦς ἀποστασίας καὶ γραφῇ καὶ λόγοις καὶ διανοίᾳ κατεδίκαζον. Ἐδογμάτισεν εὐθὺς τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἁγίων ἑπτὰ συνόδων[14]) ἡ δευτέρα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διεδέξατο ἡ τρίτη, ἐβεβαίωσεν ἡ τετάρτη, σύμψηφος ἡ πέμπτη κατέστη, συνεκήρυξεν ἡ ἕκτη, ἐπεσφράγισε λαμπρῶς ἀγωνίσμασιν ἡ ἑβδόμη· καθ' ἑκάστην αὐτῶν

---

[9]) Simon Cpl. l. c. p. 372. 373: *μᾶλλον δὲ τίς ἱερέων καὶ ἀρχ. θεόλ. σύλλογος οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν (δηλονότι τὴν λέγουσαν, καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον) τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ πνεύματος κατεψηφίσατο;* Allatius non recte vertit: „Quis ex sacerdotibus et praesulibus a Deo congregatus coetus non hanc cogitationem (eam nempe quae pronuntiat etiam ex Filio Spiritum S.) *adversus* Spiritus sancti inspirationem calculum dedit?“ Melius Hugo Etherian. (vide not. 17.)

[10]) Sic Cod. Vatic.; Monac.: *δι' ὧν γάρ*. Palat.: *ἴσ*: *δι' ὧν γὰρ τὸ πν.* Ether.: Per quos.

[11]) *καὶ ἀποστολ.* in Monac. ad marg. suppletur.

[12]) Apud Allat. c. Hott. p. 373: *καὶ γὰρ τοὺς μὴ φρονοῦντας οὕτως (ἤγουν ὡς τὸ πν. ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς καὶ οὐ μὴν ἐξ υἱοῦ) ὡς τῆς καθ. κ. ἀπ. ἐκκλ. ὑβριστὰς τῷ ἀναθεματισμῷ καθυπέβαλον.* „Namque eos qui non ita tenent (nempe Spiritum ex solo Patre, et non ex Filio) veluti in cath. et apost. Ecclesiam injuriosos anathemate percusserunt.“ — Monac. habuit *καθυπέρβαλον;* sed *ρ* deinde deletum.

[13]) Monac.: *ὀφθαλμοῖς*.

[14]) Eodem pacto et iisdem fere verbis septem synodos protendunt Jos. Bryennius Or. VIII. de S. Trin., Mich. Balsamon in anaphora Cleri Cpl., Glycas aliique, quorum textus recitat Allatius de Occid. et Or. Eccl. consens. L. III. c. 2 n. 1. p. 916—918. c. Hotting. p. 315—321. Vindic. Syn. Ephes. c. 77. p. 648. 649.

ἔστι περιφανῶς καθορᾷν παῤῥησιαζομένην τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς, ἀλλ' οὐ τοῦ υἱοῦ [15]) θεολογούμενον ἐκπορεύεσθαι. Σὲ δὲ τίς ἀγέλη [16]) δυσσεβοῦσα μετεδίδαξε, τίς τῶν ἀντινομοθετούντων τῷ δεσπότῃ καταπεσεῖν εἰς ἀθέσμους δόξας ὑπηγάγετο; [17])

ε'. 6. Ἀλλὰ κἀντεῦθεν ἔστιν αὐτῶν φωράσαι τὸ δυσσεβὲς καὶ πρὸς θεομαχίαν αὐτόνομον. Εἰ γὰρ πάντα [1]) ὅσα ἐστὶ κοινὰ κατὰ τὴν ἀδιάφορον καὶ ἀμερῆ, ἁπλῆν τε καὶ ἑνιαίαν κοινότητα· εἰ πάντα ὅσα τούτων ἐστὶ, πνεύματος καὶ πατρὸς, [2])

---

[15]) Monac.: ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ.

[16]) Monac.: ἄλλη; tunc supplend.: σύνοδος.

[17]) Haec postrema verba graece allegantur in citata Simonis Cpl. ep. (Allat. c. Hott. p. 381) sine ulla varietate, latine tantum in Vindic. Syn. Ephes. p. 652: »Te vero quisnam grex impius inversa doctrina docuit decernere Spiritum ex Filio? Quis contra Dominum leges instituens in iniquas opiniones delabi subduxit?« — Sed Hugo Etherianus (l. c. p. 1231. C. D.) totum caput recitat hoc pacto: »Quis dixit sacerdotum seu Patrum nostrorum, Spiritum ex Filio procedere? Quae synodus universalibus sponsionibus firmata et adornata, magis autem quod Pontificum divinitus adunatum collegium non hanc sententiam, et antequam appareret, sancti Spiritus inspiratione condemnavit? Per quos Spiritus sanctus Patris esse juxta Dominicam institutionem apparet; ex quo liquido procedere magnis vocibus praedicaverint (l. praedicaverunt), et quidem non sic sentientes ut universalis et apostolicae Ecclesiae contemptores subdiderunt anathemati. Ab antiquis enim temporibus noviter ortam impietatem praesagis providentiae (l. providentes) oculis et ipsam cum antecipante multifaria discessione scripto, verbo atque sententia condemnarunt. Dogmatizavit statim universalium et sacrarum synodorum secunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere; suscepit tertia, quarta confirmavit, consensum praebuit quinta, sexta adjudicavit, splendidis consignavit certaminibus septima. Per singulas earum est patenter videre fiducialiter egisse pietatem et Spiritum ex Patre, sed non ex Filio divinitus annuntiatum procedere. Te vero quis grex impius perdocuit, quis contrarias leges Domini ponens legibus incidere in nefarias sectas subinduxit?«

[1]) Mon. Cod. hic figit cap. ε'. ut Vatic. Ex hoc capite plura dat supra laudatus Cod. Vindobon. f. 79 b.: καὶ πάλιν εἰ πάντα ὅσα etc.

[2]) Vindob.: εἰ πάντα ὅσα ἐστὶ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πατρός.

ταῦτα πρόςεστι καὶ υἱῷ· ὡςαύτως δὲ [3]) καὶ ὅσα ἐνθεωρεῖται τῷ πνεύματι καὶ υἱῷ, οὐκ ἔστι μὴ συνομολογεῖν ἐνυπάρχειν καὶ [4]) τῷ πατρὶ· οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ ὅσα υἱῷ καὶ πατρὶ, οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἔστι τοῦ πνεύματος ἀποστερεῖν· [5]) ἐννόει μοι βασιλείαν, ἀγαθότητα, [6]) τὸ τῆς οὐσίας ὑπερούσιον, τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν δύναμιν, τὸ ἀΐδιον, τὸ ἀσώματον, τὰς μυρίας καὶ συστοίχους φωνὰς, αἷς ἡ ὑπέρθεος θεολογουμένη θεότης τοῖς εὐσεβέσιν ἄνωθεν παραδέδοται· [7]) εἰ οὖν οὕτω ταῦτα θεωρεῖται, καὶ οὐδείς ἐστι τῶν ἐν χριστιανοῖς, ὃς εἰς μαχόμενον ἀπενεχθείη διαβούλιον· ἐστὶ δὲ, ὡς ὁ αἱρετίζων νεανιεύεται λόγος, ἡ τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις πατρὸς καὶ υἱοῦ κοινὸν, εἴη ἂν καὶ τὸ πνεῦμα (οὗ τί ἂν γένοιτο πρὸς δυσσέβειαν τολμηρότερον;) εἰς τὴν τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσιν μεριζόμενον, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, καὶ τὸ μὲν αἴτιον, τὸ δὲ αἰτιατὸν, καὶ πολλὴ ἄλλη θεομαχίας παράταξις. [8])

---

[3]) Mon. omittit *δέ*.

[4]) *καὶ* deest in Vindob.

[5]) In Cod. Monac. heic plura verba desunt. Habet enim post: *ἐνυπάρχειν καὶ τῷ πατρὶ* immediate: *οὐδὲ τούτων οὐδέν ἐστι ἀποστερεῖν· ἐννόει μοι.* Vindob. *οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδ' ὅσα υ. κ. π. οὐδὲ τούτων οὐδ' ἔστιν τοῦ πν. ἀποστ.*

[6]) Vindob.: *βασιλείας ἀγαθότητα.*

[7]) Hucusque in citato Vindob. Cod. verba sunt eadem; nunc vero sequitur: *εἰ οὖν ἡ τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις πατρός ἐστι καὶ υἱοῦ, κοινὸν ἂν εἴη καὶ τῷ πνεύματι· τουτὶ* (sic) *ἂν γένοιτο πρὸς δυσσέβειαν τολμηρότερον.*

[8]) Mon.: *παράτασις.* Hugo Ether. (L. II. c. 17. p. 1232 G.) compendio hoc argumentum ita refert: »Si omnia communia Patris et Filii, et Spiritus existunt omnia communia, ut Deus, rex, conditor, omnipotens, simplex, incorporeus, et simpliciter omnia alia; commune vero Patris et Filii progressio Spiritus ex eis; et ex se utique procedet Spiritus, et principium erit sui, et causa simul et causatum, quod neque gentilium fabulae confinxerunt.« Haec vero non ex nostro libro, sed potius ex Photii encyclica desumta sunt, ubi idem argu-

ς'. 7. Ἀλλὰ γὰρ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ· τί δήποτε [1]) προςλαμβάνον, ὅπερ οὐκ ἔσχεν ἐκπορευόμενον τοῦ πατρός; εἰ μὲν γὰρ ἔστι τι λαβεῖν καὶ εἰπεῖν, [2]) ὃ προςείληφε, πῶς οὐχὶ χωρὶς τῆς προςλήψεως ἀτελές; [3]) ἢ πάντως γε μετὰ τὸ προςλαβεῖν; εἰ δὲ μηδὲν προςείληφεν (ἐπιφύεται γὰρ κἀνταῦθα τά τε ἄλλα, καὶ τὸ διπλοῦν καὶ σύνθετον, καταθρασυνόμενον τῆς ἁπλῆς τε καὶ ἀσυνθέτου φύσεως) τίς ὁ λόγος τῆς οὐδὲν παρασχεῖν δυναμένης ἐκπορεύσεως; [4])

---

mentum ita evolvitur (n. 12. p. 52): εἰ πάντα τὰ κοινὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος πάντως ὑπάρχει κοινά, ὡς τὸ θεὸς, τὸ βασιλεὺς (Mon. Cod. 27. f. 449 a. cap. ε' addit: τὸ κύριος), τὸ δημιουργὸς, τὸ παντοκράτωρ, τὸ ὑπερούσιον, τὸ ἁπλοῦν, τὸ ἀσχημάτιστον, τὸ ἀσώματον, τὸ ἀόρατον, ἁπλῶς τὰ ἄλλα πάντα· κοινὸν δὲ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἡ τοῦ πνεύματος ἐξ αὐτῶν πρόοδος· καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἑαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸν, ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων μῦθοι ἀνεπλάσαντο. Cf. alterum Phot. opusc. ab Euthymio vulgatum cap. 7. Huc spectat quoque argumentum Nicomediensis Praesulis apud Etherianum (Lib. I. c. 13. p. 1207): »Quod non est unius proprium, trium est commune; si igitur causa emissionis Spiritus non est tantum Patris, sed et Filii, necesse quoque Spiritus esse, sicque erit Spiritus emissor simul et emissus.«

[1]) Palat.: υἱοῦ τι δήποτε.

[2]) καὶ εἰπεῖν deest in Cod. Monac.

[3]) Monac.: ἀτελής.

[4]) Hugo Etherianus (L. II. c. 18. p. 1233 A.): »At vero procedit Spiritus ex Filio, aliquid accipiens, quod procedendo ex Patre non habuit. Si enim aliquid est accipere et dicere, qui (l. quod) acceperit, quomodo non absque assumptione imperfectus? Quodsi nihil accepit, obruuntur et hinc alia, duplex scilicet et compositum, violantia simplicitatem naturae, quae compositionem non habet. Quae ratio nihil potentis praestare processionis?« Affine est argumentum quod tum in alio Photii opere (cap. 4.) tum in encyclica occurrit; ibi legitur n. 9.: διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθείη τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα; εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία δὲ, ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ θεοῦ τελείου), τίς ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσις καὶ διὰ τί; περιττὸν γὰρ εἴη τοῦτο καὶ μάταιον. Quod uberius evolvit Nicolaus Methonensis apud Hugonem Ether. (Lib. I. c. 14. p. 1207): »Si perfecta ex Patre processio Spiritus

8. Σὺ δὲ καὶ τοῦτο λογισμοῖς ἐπισκόπει· [1]) εἰ γεν- ζ.
νᾶται μὲν ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς, ἐκπορεύεται δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, τίς ἂν ἐπινοηθείη σχέσις ἄλλη, καθ' ἣν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἑτέρου προαγωγῆς ἑαυτῷ τὸ προνόμιον συνδιασώσει καὶ τῆς ὁμοφυοῦς οὐσιώσεως οὐ φαυλίσει τὸ ἀξίωμα; [2])

9. Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν· [1]) εἰ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον ἡ.
τὸ πνεῦμα [2]) καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἀντιπεσεῖται

(perfecta autem, quoniam Deus perfectus de Deo perfecto, Patre, Spiritus), quid, inquam, confert ad hanc illa, quae ex Filio? Quorum si et hic aliquid confert, non est perfecta illa; quomodo enim perfecta, si tantum dehabet, quantum illa confert? Si autem ex Filio processio Spiritus eadem (ei) quae ex Patre processioni est, nihilque amplius est neque invenire neque dicere ad declarationem Spiritus perfectionis, superflua utique sit prorsus ea quae ex Filio; at superfluus est atque vanus superfluum quid inducens in superconsummata supraperfectaque Trinitate.« Graecum textum suppeditat Cod. Monac. 66. f. 78 a. b. cap. 11: *εἰ τελεία ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ πνεύματος (τελεία δὲ ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ θεοῦ τελείου, τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα), τί δήποτε συντελεῖ πρὸς ταῦτα ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ; εἰ μὲν γὰρ καὶ αὐτὴ συνεισφέρει τι, οὐ τελεία ἐκείνη· πῶς γὰρ τελεία, ᾗ τοσοῦτον δεῖ, ὅσον αὕτη συνεισφέρει; εἰ δὲ παρὰ τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος οὐδὲν ἔστι πλέον ἑτέρωθεν οὐθ' εὑρεῖν οὔτ' εἰπεῖν, περιττὴ πάντως ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ· ἀλλὰ περιττὸς ὄντως καὶ μάταιος ὁ περιττόν τι παρεισάγων ἐν τῇ τελείᾳ θεότητι· οὐδὲ γὰρ ῥητέον, τὴν μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσιν εἰς ὕπαρξιν τῆς οὐσίας τῷ πνεύματι συντελεῖν, τὴν δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἰς ἄλλο τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν θεωρουμένων, πασῆς διπλοῆς καὶ συνθέσεως τῆς θείας φύσεως ἀπεληλαμένης.*

[1]) Sic Vatic.; Monac.: *τοῦτο μετὰ λογισμοῦ σκόπει.*

[2]) Hoc caput tum in Vatic. tum in Monac. Cod. septimum numeratur. Argumentum affine est ei, quod cap. 3. prolatum est quodque sub variis formis saepius redit. Quo et pertinet Joh. Phurnae objectio apud Beccum l. c. n. 51. 52. (Gr. orth. I. p. 184. 185.): *εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς, ταῦτα καὶ τὸ ἅγιον ἔχει πνεῦμα, διὰ τὸ συμφυὲς καὶ ὁμόθεον, ἀναγκαίως πάντως τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ δεῖν ἐκπορεύεσθαί τι συναχθήσεται.* Cf. etiam opusc. contra vet. Romae asseclas cap. 8.

[1]) Monac. f. 451 b.: *κἀνταῦθα.*

[2]) Monac.: *τοῦ πατρὸς τὸ πν. ἐκπορευόμενον.*

λόγος μὴ καταπεσεῖν ἐξ ἀνάγκης [ὦ φρενὸς ἄκρατον [3]) μεθυούσης τὴν ἀσέβειαν!] τὸ τῶν ἰδιωμάτων ἀμετάπτωτον καὶ [ὁ πατὴρ ἵλεως δ' ἡμῖν εἴη καὶ τὸ βλάσφημον εἰς τὰς τῶν αἰτίων τρέποιτο κεφαλάς! [4])] ψιλὸν ἂν εἴη περιλειπόμενον [5]) ὄνομα, κοινοποιηθέντος ἤδη τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ἰδιώματος, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον τῶν δύο συναλειφομένων θεαρχικῶν ὑποστάσεων· καὶ ἀναβλαστήσει πάλιν ἡμῖν ὁ Σαβέλλιος, μᾶλλον δέ τι τέρας ἕτερον ἡμισαβέλλειον. [6])

10. Οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἡ [1]) κατὰ τὸν υἱὸν ἐννοουμένη νυνὶ καὶ προτεινομένη πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀτοπήματος γέννησις οὔμενουν οὐδὲν ἀνεκτότερον τὸ δύσφημον ἀπεργάσοιτο τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος, [2]) λέγω δὴ τοῦ δηλοῦντος

---

[3]) Monac.: ἄκρατα.

[4]) Familiaris Photio exclamatio, quae pariter occurrit ep. 2. encycl. n. 22. p. 54. ed. Lond. et ep. ad Aquilej. Archiepisc. (apud Jager Histoire de Photius. Append. p. 456.)

[5]) Monac. f. 452 a.: περιλειπόμενος.

[6]) Vatic. f. 198: ἡμῖν σαβέλλειον. Palat. f. 214 a.: ἡμισαβέλιον. Mon.: ἡμισαβέλλιον. Cf. opusc. secundo loco ed. infra c. 1. Arguit Photius: Si Patri et Filio est communis spiratio activa, personarum idiomata communicantur; sed his communicatis non amplius ab invicem distinguuntur; unde incidimus in Sabellianismum, qui Patris et Filii hypostases in unam contrahit. Similiter Joh. Phurnes apud Beccum l. c. n. 50. p. 183: εἰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, τὸ ἴδιον μετακεκίνηται τοῦ πατρός, et Nicolaus Methon. c. 4 (ex Cod. Mon. 66 f. 76.): ἔτι εἰ ὥσπερ ἐκ τοῦ πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ κατὰ μίαν καὶ ἀδιάφορον πρόοδον ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα, οὐ μόνον κοινοῦται τὸ πατρικὸν ἰδίωμα καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς εἰς ἓν συγχέονται πρόσωπον, ἀλλὰ καὶ καθόλου τὸ ἓν καὶ ἡ ἁπλότης καὶ ἡ ἀμερία τῆς μιᾶς καὶ ἁπλῆς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερηνωμένης καὶ ὑπερηπλωμένης τριάδος ὑπεροριζεται, καὶ Σαβέλλιος, μᾶλλον δέ τι τέρας ἡμισαβέλλιόν τε καὶ ἡμιάρειον ἀναφύεται, σύγχυσιν ὁμοῦ καὶ κατατομὴν διαπλέκον. Cf. de hac objectione Manuel Calec. L. III. c. Graec. (Bibl. PP. max. Lugdun. t. XXVI. p. 438.)

[1]) Monac. omitt. οὐ δὲ γὰρ et legit tantum: οὐδὲ ἡ δὴ κατὰ.

[2]) Monac.: ἀξιώματος.

τὸ τῆς ἐκπορεύσεως αἴτιον·[3]) τούτου δὴ τούτου κατὰ τοὺς τῶν δυσσεβῶν μύθους εἰς τὸ τοῦ υἱοῦ ἀναχεομένου τε[4]) καὶ συνθλιβομένου ἰδίωμα, κατατομὴ γὰρ πάλιν καὶ διαίρεσις καὶ τοῦ ἀμερίστου μερισμός· εἰ γὰρ τὸ μὲν αὐτοῦ τῶν ἰδιωμάτων δίδωσιν ὁ πατὴρ, καὶ τῆς κατ' αὐτὸ χαρακτηριζούσης αὐτὸν ἐξίσταται ἰδιότητος, τοῦ δὲ συντηρεῖ τὸ ἀκήρατον, πῶς οὐχὶ τὸ μὲν αὐτοῦ δώσουσιν[5]) ἐνθεωρεῖσθαι τῷ ἰδιώματι, τὸ δὲ[6]) συνδιαιρεῖσθαι τῇ καινοτομίᾳ τοῦ ἰδιώματος; Ἀλλὰ γὰρ φρίττειν ἔστι, ὅτι καὶ μέχρι τούτων τὴν βλασφημίαν αὐτῶν προαγαγεῖν ὑπηνέγκαμεν.

11. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ δύο αἴτια ἐν τῇ θεαρχικῇ καὶ ὑπερουσίῳ τριάδι καθοράται, ποῦ τὸ τῆς μοναρχίας πολυύμνητον καὶ θεοπρεπὲς κράτος;[1]) Πῶς οὐχὶ τὸ τῆς πολυθεΐας ἄθεον νῦν ἐπικωμάσει;[2]) Πῶς δ' οὐκ ἐν προσχήματι χριστιανισμοῦ ἡ δεισιδαιμονία τῆς ἑλληνικῆς πλάνης τοῖς ταῦτα[3]) λέγειν τολμῶσιν οὐ συνεισελάσει;[4]) θ'. ι'. (ια'.)

12. Πάλιν εἰ δύο αἴτια τῆς μοναρχικῆς τριάδος ἐπαναβέβηκε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ τρίτον τῆς αὐτῆς συναναχύσει γνώμης προερχόμενον; ἅπαξ γὰρ τῆς ἀνάρχου καὶ ὑπεραρχίου ἀρχῆς τῆς οἰκείας ἕδρας τοῖς δυσσεβέσι περιτραπείσης καὶ εἰς δυάδα διατμηθείσης, νεανικώτερον[1]) καὶ πρὸς τὴν τριάδα ἡ κατατομὴ τῆς ἀρχῆς προελεύσεται, ἐπεὶ κἂν τῇ ιβ'.

---

[3]) Monac.: αἰτίαν.

[4]) τε deest in Monac.

[5]) Monac.: ἑαυτοῦ δίδωσι.

[6]) Monac.: τῷ δὲ συνδ.

[1]) Similiter Photius ep. ad Aquilej. l. c.: ἡ ἐν τριάδι μοναρχία φροῦδος οἰχήσεται. Nicol. Methon. c. 2 in fine: καὶ ἅμα ἡ δυαρχία τὴν μοναρχίαν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἐξορίζει θεότητος.

[2]) Monac.: ἐπεισκωμάσει.

[3]) Monac.: πλάνης τοιαῦτα λέγειν τολμ. Etiam in Vatic. erat τοιαῦτα, sed οι rasum est.

[4]) Monac.: συνελάσει.

[1]) Monac.: νενεανικώτερον.

ὑπερφυεῖ καὶ ἀμερεῖ καὶ ἑνιαίᾳ τῆς θεότητος φύσει τὸ τριαδικὸν μᾶλλον ἢ τὸ δυαδικὸν [2]) ἀναφαίνεται, οἷαδὴ καὶ τοῖς ἰδιώμασιν ἁρμοζόμενον. [3])

ιγ'. 13. Ἆρα χριστιανῶν ἀκοαῖς ἀνεκτὰ ταῦτα; ἆρ' οὐκ ὀργὴν καὶ θρῆνον, τὰ τῶν παθῶν ὡς ἐπίπαν ἀσυνδύαστα, οἱ δυσσεβεῖν θρασυνθέντες [1]) εἰς ἓν ἐπ' αὐτῶν συνελθεῖν [2]) ἐκβιάζονται; [3]) ὀργὴν μὲν, οἷς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἀνελάβοντο· θρῆνον δὲ, οἷς πρὸς ὄλεθρον ἀβοήθητον καταφέρονται· ἡ γὰρ εὐσέβεια, καὶ ὀργιζομένη, τὸν τοῦ ὁμοφυοῦς οἶκτον οὐκ ἀποτίθεται.

ιδ'. 14. Σκοπεῖν δὲ τὸ τῆς δυσσεβείας μέγεθος οὐδὲ διὰ

---

[2]) Saepe Photiani objiciunt, dualitatem causarum absurdam esse, derivari τὴν μονάδα ἐκ τῆς δυάδος et similia. Nicolaus Methon. apud Hugon. Ether. (L. I. c. 3. p. 1201): „Si Spiritus ex Patre et Filio procedit, erit utique unum ex duobus, et duo principia unius; unus enim est Spiritus S., ut Pater unus et Filius unus; Pater autem et Filius non unus, sed duo, licet natura unum sint; alius enim et alius, quamvis non aliud et aliud. At omnium rerum rationes in Deo sunt et ab ipso in res universas distribuuntur. Quare omnis erit quae in rebus prospicitur unitas ex dualitate et dualitas principium unitatis, quod est inconveniens.“ Haec quoad priorem partem ex Nicolao graece adducit Beccus Or. I. de un. Eccl. n. 61 (G. O. I. 203); integrum textum dat Cod. Monac. 66 f. 76 a. cap. 1: ὡμολογησαμένου τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἰδίωμα τοῦ πνεύματός ἐστι παραστατικὸν, τῆς ὑποστατικῆς ἤγουν προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως· εἰ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, εἴη ἂν τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο καὶ οἱ δύο ἀρχὴ τοῦ ἑνός (ap. Beccum: δύο ἀρχαὶ ἔσονται τοῦ ἑνός)· ἓν γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ ὁ πατὴρ εἷς καὶ ὁ υἱὸς εἷς· πατὴρ δὲ καὶ υἱὸς οὐχ εἷς, ἀλλὰ δύο, εἰ καὶ τῇ φύσει ἕν· ἄλλος γὰρ καὶ ἄλλος, εἰ καὶ μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο. Καὶ ἐπεὶ τῶν ὄντων πάντων οἱ λόγοι πρόεισιν ἐν τῷ θεῷ, κἀκεῖθεν εἰς τὰ ὄντα διανέμονται, εἴη ἂν καὶ πᾶσα ἡ ἐν τοῖς οὖσι θεωρουμένη μονὰς ἐκ δυάδος, καὶ ἡ δυὰς ἀρχὴ τῆς μονάδος, ὅπερ ἄτοπον.

[3]) Cf. cum hoc capite cap. 42.

[1]) Monac.: δυσσεβεῖς θρασυνθέντες.

[2]) Monac.: εἰς ἓν συνελθεῖν ἐπ' αὐτῶν.

[3]) Monac.: οὐ βιάζονται, sic habuit et Palatinus f. 215 b.; sed posteriori manu τῷ οὐ superscriptum fuit ἐκ.

τῶν ῥηθησομένων ἐστὶ δυςχερές. Εἰ γὰρ μετὰ τὴν ἄναρχον καὶ πατρικὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται καὶ αἴτιον [1]) ὁ υἱὸς, πῶς ἄν τις διαφύγοι μὴ δύο λέγειν ἐν τῇ [2]) τριάδι παραλλαττούσας ἀρχὰς, τὴν μὲν τὸ ἄναρχον ἔχουσαν καὶ ἐστηριγμένην ἐν αὐτῷ, τὴν δὲ ἀρχομένην τε ἅμα καὶ πρὸς ἀρχὴν ἀνατρέχουσαν καὶ συμμεταφερομένην τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ; [3])

15. Εἰ δ' αἴτιος ὁ πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ, οὐ τῷ λόγῳ [1]) ιε'. τῆς φύσεως, τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐδενὶ μέχρι νῦν [2]) περιορίζειν καὶ τὴν τοῦ υἱοῦ ὑπόστασιν δεδυσσέβηται (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Σαβελλίῳ τὴν υἱοπατορίαν τερατευσαμένῳ [3]) δεδυσφήμηται) οὔμενουν οὐκ ἂν εἴη οὐδενὶ τρόπῳ οὐδενὸς τῶν ἐν τῇ τριάδι αἴτιος ὁ υἱός. [4])

---

[1]) Monac.: αἴτιος.

[2]) τῇ deest in Monac.

[3]) Hugo Etherianus (L. II. c. 3. p. 1216 G.): »Methonensis antistes paralogismos texit ordiendo: si cum Patre, quae (l. qui) est sine initio et causa, consubstantiale (—is) rursus principium existit Filius: duo sunt in Trinitate diversa principia; hoc quidem in eo, quod sine principio est, principatuque dignitatis consolidatum, hoc vero in eo, quod intercidens et initians simul et initiatum habitudinumque differentia conjugum sit.« Graece in Cod. Mon. 66 f. 78 b. cap. 12: εἰ καὶ μετὰ τῆς ἀνάρχου καὶ πατρικῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴ καθίσταται ὁ υἱός, εἶεν ἂν ἐν τῇ τριάδι δύο ἀρχαὶ παραλλάττουσαι· ἡ μὲν ἐν τῷ ἀνάρχῳ καὶ μόνῳ τῷ ἀρχικῷ ἀξιώματι ἐστηριγμένη, ἡ δὲ μεταπίπτουσα καὶ ἀρχομένη τε καὶ ἄρχουσα, καὶ τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ συνδυαζομένη.

[1]) Monac.: οὐ λόγῳ τῆς φ.

[2]) Monac.: μέχρι τοῦ νῦν.

[3]) Monac.: τερατευσαμένην.

[4]) Hoc Photii argumentum nonnullis detruncatum refert Hugo Ether. (L. II. c. 18. p. 1233 C.): »Si causa est Pater eorum, quae ex ipso sunt, non ratione naturae, ratione vero personae; sed ratio personae paternae a nullo usque nunc includere personam Filii impie dicta est; nequaquam igitur sit alicujus eorum, qui in Trinitate, causa Filius.« Huc spectat Nicolai Methonensis ratiocinatio (ib. II. c. 3.

ις'. 16. *Οὐδὲ τοῦτο δὲ χρὴ παραδραμεῖν, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ πατρὸς εἰς δύο τὸ δυσσέβημα διαιρεῖ· ἢ πάντως γε τὸ τοῦ υἱοῦ πρόσωπον εἰς μέρος ἀνειλῆφθαι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως νομοθετεῖ· εἰ γὰρ, ὡς εἴρηται, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως αἴτιός ἐστιν ὁ πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ, ἐστὶ δὲ καὶ τοῦ πνεύματος αἴτιος ὁ υἱὸς, ὡς ἡ θεομαχία βοᾷ, ἢ συμμεριζόμενον ἀποφῆναι τὴν πατρικὴν ὑπόστασιν τὸν υἱὸν, ἐξ ἧς καὶ τὸ αἴτιον παρέσχε λαβεῖν, ἢ τὸν υἱὸν ἀναπληροῦντα τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνο δὲ* [1]) *συναποτολμῆσαι λέγειν πρὸ* [2]) *τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές· καὶ τὸν υἱὸν μέρος χρηματίσαντα πατρικὸν, τὸ φρικτὸν τῆς τριάδος μυστήριον εἰς δυάδα περιτεμεῖν.* [3])

---

p. 1217 G.): »Si Pater eorum causa est, qui ex ipso sunt, secundum quod major non ratione naturae, sed ratione personae; ratio autem paternae personae non convenit Filio, qua sit ratione unius in Trinitate, scil. Spiritus, causa, Filius? Naturae? Itaque natura major est et pneumatomachia manifesta. At ratione personae; ergo coaptabitur rationi personae Patris, quo Filius a Sabellio, qui eum prodigialiter Patrem asserebat, infamatus est; nulla ratione Spiritus causa Filius existit.« Graece in Cod. Mon. 66. f. 78 b. cap. 13: *εἰ ὁ πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ αὐτοῦ, καθὸ καὶ μείζων, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἐφαρμόζει καὶ τῷ υἱῷ, τίνι ἂν εἴη λόγῳ τοῦ ἐν τῇ τριάδι πνεύματος αἴτιος ὁ υἱός; τῷ τῆς φύσεως; οὐκοῦν καὶ μείζων ἔσται (λόγῳ) τῆς φύσεως καὶ πνευματομαχία δηλοῦται· ἀλλὰ τῷ τῆς ὑποστάσεως· οὐκοῦν συνεφαρμόζεται τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως· ὅπερ οὐδὲ τῷ υἱοπατορίαν τερατευσαμένῳ δεδυσφήμηται Σαβελλίῳ· οὐδενὶ ἄρα λόγῳ αἴτιον τοῦ πνεύματος ὁ υἱός.* — Editus Hugonis Etheriani textus nonnihil depravatus et pessima interpunctione laborans saeplus ex graecis, quos citat, auctoribus corrigendus est.

[1]) Monac.: *ἐκεῖνο τε.*

[2]) Monac.: *πρός.*

[3]) Initium hujus cap. profert Hugo Etherianus (L. II. c. 18. p. 1233): »At hoc autem neque hic convenit praeterire, quoniam et ipsam personam Patris in duo divisit impietas aut prorsus Filii personam in partem recipi paternae personae asseverat.« — Nicol. Methon. cap. 14 ita Photii argumentum recitat: *εἰ ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, δηλαδὴ τῷ τῆς*

17. *Καὶ πολὺ ἂν εἴη ζιζανίων ἄλλο πλῆθος ἀπὸ τῆς ἐξ ἀρχῆς καταβληθείσης πονηρᾶς ἀναβλαστάνον σπορᾶς· ἣν οὐχὶ καθευδόντων, ὡς ἔοικεν, ἀλλὰ τὸν* [1]) *κατὰ ψυχὴν ἐγρηγορότων θάνατον καὶ ζητούντων τῶν φρενοβλαβῶν, ὅπως τὸν ἄνωθεν καὶ εὐγενῆ καὶ σωτήριον ἐπινοθεύσωσι σπόρον,* [2]) *ἐπελθὼν ὁ τοῦ γένους ἐχθρὸς ταῖς αὐτῶν κατέσπειρεν* [3]) *ἀθλίαις ψυχαῖς.* [4]) *Καὶ γὰρ* [5]) *ἅπαν κυρίως ἴδιόν τινος ἐπὶ δύο τινῶν ἀπ' ἐκείνου πραγματικῶς λαμβανόμενον, καὶ κατὰ θατέρου μὲν ἀληθῶς λεγόμενον, κατὰ δὲ τοῦ ἑτέρου οὐκέτι, ἑτεροφυῆ τὰ προτεθέντα δείκνυσιν· αὐτίκα τὸ γελαστικὸν ἀνθρώπου κυρίως ἴδιον ὂν καὶ Ἰησοῦ μὲν εἰ τύχοι τῷ δημαγωγῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἁρμοζόμενον, τῷ δὲ ἐπιστάντι αὐτῷ ἀρχιστρατήγῳ τῆς τοῦ κυρίου δυνάμεως* [6])

ιζ.

ὑποστάσεως, αἴτιος τοῦ πνεύματος ὁ υἱός, ᾧ καὶ ὁ πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ ἑαυτοῦ, δύο ταῦτα κατὰ ταυτὸν ἄτοπα συμβαίνει· μέρος τε λέγειν τὸν υἱὸν τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· εἴπερ ὁ μὲν τῶν δύο, ὁ δὲ τοῦ ἑνὸς τούτων αἴτιος· καὶ ἀναπληροῦντα τὸ τοῦ πατρὸς πρόσωπον, ὡς ἄρα πρὸ τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές. Apud Hugon. Eth. (L. II. c. 3. p. 1217): „Nam si eadem ratione causa personae Spiritus exstat Filius, qua et Pater eorum, qui ex ipso sunt, causa est: duo haec secundum idem accidunt inconvenientia: partem (editio habet: patrem) quidem dicere Filium paternae hypostaseos, cum hic quidem duorum, hic vero unius eorum causa existat, et quod actu compleat Patris personam, quasi ante completionem imminutam.“

[1]) Mon.: f. 452 a.: *τῶν.*

[2]) Mon.: *σπόρον ἐπινοθεύσωσιν.*

[3]) Mon.: *κατασπείρων.*

[4]) Apud Hugon. Ether. (L. II. c. 18. p. 1233 D.): „Et quidem multa est zizaniorum alia multitudo, ab ea quae a principio invecta est, mala pullulans dispersione. Quae non dormientium, ut videtur, sed secundum animam vigilantium, mortem quaerentium insanorum, ut supremum (l. supernum), generosum et salutare degener efficiat (sic) semen, superveniens generis inimicus in eorum sevit (ed. habet: saevit) miseris animabus zizania.“

[5]) Mon.: *οὐ γάρ.*

[6]) Josue V. 14. Comparat Josue cum Archangelo protectore.

κατὰ πάντα διϊστάμενον, ὁρᾷν[7]) ἐναργῶς δίδωσιν οὐχ ὁμοφυῆ τὸν δημαγωγὸν οὔμενουν τῷ ἀρχαγγέλῳ νομίζειν οὐδ' ὁμοούσιον. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ὁ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου προϊὼν σαφῶς τε καὶ ἀταλαιπώρως εὑρήσει τὴν αὐτὴν θεωρίαν προβαίνουσαν.[8]) Εἰ δὲ τοῦτο πανταχοῦ κρατεῖ καὶ τὴν αὐτὴν ἀποσώζει διάνοιαν, ἐστὶ δὲ τοῦ πνεύματος ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις τὸ πατρικὸν ἀνακηρύττουσα ἴδιον, τοῦτο δὲ κατὰ τὸ φρύαγμα τῆς αἱρέσεως ἐφαρμόζεται μὲν τῷ υἱῷ, κατὰ δὲ τοῦ πνεύματος οὐδαμῶς [οὔπω γάρ τις τοῦτο τὸ δύσφημον ἐννοήσειε[9])]· τὸ ἑξῆς αὐτοὶ κατὰ τῆς ἑαυτῶν κεφαλῆς οἱ τῶν τηλικούτων κακῶν εἰσηγηταὶ συναγέτωσαν[10])· εἰ δὲ μὴ πατρικὸν ἴδιον τὴν τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσιν φήσουσι, δηλονότι οὐδὲ τοῦ υἱοῦ·

---

[7]) ὁρᾷν deest in Monac.

[8]) Eandem doctrinam ita illustrat Nicol. Methonensis cap. 24 (Cod. Mon. 66. f. 80 a.): Πᾶν ἴδιόν τινος ἀπ' ἐκείνου μεταλαμβανόμενον, οὗπερ ἂν ἴδιον ᾖ, καὶ καθ' ἑτέρων τινῶν δύο λεγόμενον, εἰ μὲν κατ' ἀμφοῖν ἐπίσης ἀληθεύεται, ὁμοφυοῦς· εἰ δὲ κατὰ τοῦ ἑνὸς, τοῦ ἑτέρου δὲ μὴ, ἑτεροφυῆ τὰ δύο ταῦτα δείκνυσιν ὄντα· οἷον φέρε εἰπεῖν· τὸ γελαστικὸν ἴδιον ὂν τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον εἴδους, ἀπὸ τούτου δὴ μεταλαμβανόμενον λεγέσθω πρῶτον κατά τινων δύο καὶ ἀληθευέτω, οἷον Σωκράτους καὶ Πλάτωνος· γελαστικὸν γὰρ ἑκάτερον τούτων· οὐκοῦν καὶ ὁμοφυὴς Σωκράτης καὶ Πλάτων· λεγέσθω πάλιν καὶ καθ' ἑτέρων δύο, καὶ κατὰ μὲν τοῦ ἑνὸς ἀληθευέτω, κατὰ δὲ τοῦ ἑτέρου μηκέτι· οἷον κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ κατὰ τῆς γεγραμμένης εἰκόνος αὐτοῦ· ὁ μὲν γὰρ Σωκράτης ὄντως πλαστικὸν (lege: γελαστικὸν), ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ οὐκέτι· ἑτεροφυῆ ἄρα τὰ δύο ταῦτα, Σωκράτης καὶ εἰκὼν αὐτοῦ.

[9]) Mon.: οὐδαμοῦ· οὕτω γάρ τις τοῦτο τὸ δύσφ. ἐνενόησε.

[10]) Nicol. Methon. l. c. haec uberius evolvit ita pergens: Κατὰ δὴ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπειδὴ τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ ἴδιόν ἐστι τοῦ πατρὸς, τοῦτο δὲ ἀπὸ τοῦ πατρὸς μεταλαμβανόμενον καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ λεγόμενον καὶ τοῦ πνεύματος, εἰ κατὰ μὲν τοῦ υἱοῦ ἀληθεύει, ὡς τὸ καινὸν δόγμα φησὶ, κατὰ δὲ τοῦ πνεύματος οὐκέτι (οὐδὲ γὰρ αὐτὸ ἑαυτὸ προβάλλει)· ἑτεροφυῆ ἄρα ταῦτα, ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα· εἰ δὲ ταῦτα ὁμοφυῆ, ἢ κατ' ἀμφοῖν ἀληθευέτω τὸ προβάλλειν τὸ πνεῦμα ἐξ αὐτῶν, ἢ εἰ μὴ κατὰ τοῦ ἑνὸς, οὐδὲ κατὰ τοῦ λοιποῦ ἀληθεύει.

ἐπεὶ δὲ οὐδὲ τοῦ πνεύματος [11]), λεγέτωσαν οἱ πάντα λέγειν θρασεῖς, πῶς ὁ μηδενός ἐστιν ἴδιον τῶν τριῶν, ἀλλὰ μηδὲ κοινόν, χώραν ὅλως ἔχει θεωρεῖσθαι ἐφ' ἑνός τινος τῶν ὑποστάσεων τῶν θεαρχικῶν; [12])

18. Παραπλήσιον δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τοῦτο· εἰ τὸ ἴδιον τοῦ πατρὸς εἰς τὴν ἰδιότητα μεταβάλλεται τοῦ υἱοῦ, [1]) καὶ τὸ ἴδιον δηλονότι τοῦ υἱοῦ εἴη ἂν εἰς τὴν ἰδιότητα μεταβαλλόμενον τοῦ πατρός. Ἅπαξ γὰρ ὁδὸν ἀνατεμούσης τῆς δυσσεβοῦς γλωσσαλγίας, δι' ἧς τὰ τῶν ὑποστάσεων χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα μεταπίπτειν καὶ ἀντιπεριΐστασθαι βούλεται, [2]) καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῖς [3]) (ὦ βάθος ἀσεβείας!) ὑπελεύσεται τὴν γέννησιν, ὅτι γεγέννηται ὁ υἱός· ἔδει [4]) γὰρ τοὺς πάντα τολμητὰς, [5]) ὡς ἔοικε, μηδὲ τὴν τοιαύτην θεομαχίαν ἀτόλμητον λιπεῖν. [6]) ιη'.

19. Καθόλου δὲ ἐπὶ πάντων τῶν κυρίως ἰδίων, ἐπειδ' ἄν τι τούτων κατά τινος πραγματικῶς ὑποστάσεως ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξιδιωσαμένου μεταλαμβανόμενον ἀληθεύοι, εἰ καὶ μὴ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιστροφῆς αὐτῷ συνεπάγοιτο, ἐκεῖνο [1]) δὴ τὸ παρέχον ἑτέρῳ μετέχειν τοῦ ἰδιώματος εἰς ιθ'.

---

[11]) Mon.: πατρὸς.

[12]) Rursum Nicol. Methon. c. 9. vers. fin.: εἰ δὲ μήτε κοινὴ τῶν τριῶν μήθ' ἑνός τινος τῶν τριῶν ἰδία, οὐδ' ἄρα ὅλως θεωρηθήσεται ἐπὶ τῆς τριάδος ἡ τοῦ πνεύματος προβολὴ, καὶ συνοιχήσεται καὶ τὸ πνεῦμα· ἀλλ' ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καινοτομοῦντος τὸ βλάσφημον ἀναφέροιτο!

[1]) Monac.: πατρὸς μεταβάλλεται εἰς τὴν ἰδ. τοῦ υἱοῦ. In Mon. hoc cap. signatur ιδ'.

[2]) Mon.: ἀντιπεριΐσταται βούλονται.

[3]) Mon.: αὐτῆς.

[4]) Mon.: εἴδει.

[5]) Mon.: τολμῶντας.

[6]) Nicol. Methon. c. 26 (l. c. f. 80 b.): ὅτι εἰ τὸ ἴδιον τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱὸν μεταφέρεται, τί μὴ καὶ τὸ ἴδιον τοῦ υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα ἀντιπεριΐσταται, ἵνα καὶ ὁ πατὴρ γεννητὸς ᾖ, ὡς μηδὲν εἶδος βλασφημίας ἀτόλμητον καταλείπεσθαι;

[1]) Mon.: κἀκεῖνο.

λόγον ὁρῶμεν ἀναγόμενον φύσεως· εἰ οὖν ὅπερ ἦν ἴδιον ἀπ' ἀρχῆς ἐγνωσμένον τοῦ πατρὸς, τοῦτο δίδωσιν ἡ τόλμα παρεῖναι [2]) καὶ τῷ υἱῷ, συνοράτω καὶ ἄκουσα, πρὸς οἷον αὐτῆς τέλος καταστρέφει τὸ θεοστυγές· ἀκόλουθον δ' ἄρα, ὡς ἔοικεν, ἦν τοῖς ἐρασταῖς τοῦ ψεύδους, κατὰ τῶν ἰδιωμάτων ἐφάπαξ ἐκμεμηνόσι, τοῦ πατρὸς καὶ αὐτήν γε παντελῶς τὴν ὑπόστασιν εἰς φύσιν ἀναλύσαι καὶ τὸ αἴτιον ὅλως περιελεῖν τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων. [3])

κ'. 20. Ναί, φησιν, ἀλλ' ὁ σωτὴρ ἔφη τοὺς μαθητὰς μυσταγωγῶν, ὅτι [1]) „τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν". [2]) Καὶ τίνα ἂν λάθοις, [3]) ὡς ἐπὶ τὴν τοῦ σωτῆρος κατέφυγες φωνὴν, οὐχ ἵνα συνήγορον εὑρήσῃς, [4]) ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτὸν τὸν δεσπότην, ἀένναον τῆς ἀληθείας πηγὴν, εἰς διαφωνίαν ἐξυβρίσῃς; οὕτω γὰρ ἡ σὴ γλῶσσα πάντα τολμᾷν ἐστὶν ἀσελγὴς καὶ τῶν ἀλήπτων λαβὰς συμπλάττειν καὶ ἐπινοεῖν· [5]) εἰ γὰρ αὐτὸς οὗτος ὁ δημι-

---

[2]) παρεῖναι deest in Mon.

[3]) Nicol. Methon. c. 27: Οὐδὲν ἴδιόν τινος ὑποστάσεως ἑτέρᾳ ὑποστάσει ἐφαρμόζειν δύναται· ἀλλ' ἐπειδὰν ἴδιόν τι ἀπὸ τοῦ πρώτως ἐξιδιωσαμένου κατά τινος ὑποστάσεως πραγματικῶς ἀληθεύει, ἐκεῖνο τὸ πρώτως αὐτὸ ἐξιδιωσάμενον εἰς λόγον ἀνάγεται φύσεως· οἷον τὸ γελαστικὸν πρῶτον ἐξιδιοῦται ὁ καθόλου λεγόμενος ἄνθρωπος, ἀπὸ δὲ τούτου μεταλαμβανόμενον ἀληθεύει πραγματικῶς κατὰ πάντων τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ καθόλου ἄνθρωπος ὁ πρῶτος τὸ γελαστικὸν ἐξιδιωσάμενος οὐχ ὑποστάσεως, ἀλλὰ φύσεως ἐστὶν ὄνομα· εἰ τοίνυν καὶ τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα πρῶτος μὲν ἐξιδιοῦται ὁ πατὴρ, ἐξ αὐτοῦ δὲ μεταλαμβάνει τοῦτο καὶ ὁ υἱὸς, ὑπόστασις ὤν, ἀκόλουθον ἂν εἴη τὸν πατέρα λέγειν μὴ εἶναι ὑπόστασιν, ἀλλὰ φύσιν, εἰ δὲ τοῦτο, μήδ' εἶναι ὅλως πατέρα. — Cohaeret hoc cap. intime cum c. 17.

[1]) Mon.: ἢ τί; sed ad marg.: ἴσως· ὅτι.

[2]) Joh. XVI. 14.

[3]) Mon.: λάθῃς.

[4]) Mon.: εὑρήσεις.

[5]) Haec rursum adducit Hugo Etherianus (L. II. c. 18. p. 1233. E. F.): „Etiam. Sed Salvator dixit discipulos instruens, quoniam Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis. Et quod utique lateas,

ουργὸς τοῦ γένους καὶ προνοητὴς νῦν μὲν τὸ πνεῦμα διδάσκει ἐκπορεύεσθαι τοῦ πατρὸς,[6]) οὐδαμῶς προςτιθεὶς,[7]) ὅτι καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνον αἴτιον μόνον, ὥσπερ τῆς ἑαυτοῦ γεννήσεως, οὕτω καὶ τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως, θεολογεῖσθαι μυσταγωγεῖ· νῦν δὲ, ὡς σὺ λέγεις, διότι φησὶν· „ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται," περιεῖλε μὲν σιγῇ βαθείᾳ τὴν προτέραν[8]) μυσταγωγίαν· καίτοι γε πρὸς δευτέραν ἐλθόντα[9]) τελετὴν ἔδει καὶ τῆς προτέρας ἀναμνῆσαι καὶ συνάψαι τά[10]) τοσοῦτον[11]) ἀλλήλων τῇ θεωρίᾳ διεστηκότα· ὁ δὲ,[12]) τοῦτο μὲν δέον πράττειν, οὐ ποιεῖ· ἀντὶ δὲ τοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς εἰς ἑαυτὸν τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ πνεύματος μετάγει· πῶς οὐχὶ τὴν σὴν ἔκθεσμον διαφωνίαν τῆς ἐνυποστάτου καὶ ἀναλλαιώτου κατασκεδάζων[13]) ἀληθείας οὐχ ἑάλως δίκην ὀφείλων;[14])

21. Ἐπεὶ δέ σε οὐδὲ τὰ τῶν παίδων εἰδέναι ἡ τοῦ τοῖς ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν ἀπεστέρησε[1]) θρασύτης, ἀλλά γε νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, συνιέναι σε χρὴ, ὡς οὐδὲν οὕτω[2])

---

qui ad Salvatoris confugeris vocem, non ut advocatricem sumas, sed ubi (ut) ipsum per dissonantiam objurges; sic enim tua lingua est audax et impudica, ut in iis quae incomprehensibilia sunt, occasiones confingat et subintelligat."

[6]) Joh. XV. 26. Cf. supra cap. 2.

[7]) Mon.: *οὐδαμοῦ που τιθείς.*

[8]) Mon.: *πρότερον.*

[9]) Mon.: *μετελθόντα.*

[10]) *τὰ* deest in Mon.

[11]) Palat. f. 217 b.: *τοσούτων.*

[12]) *ὁ δὲ* deest in Mon.

[13]) Palat.: *κατασκεδάζειν.*

[14]) Hugo Ether. (l. c.): „Quomodo tuam exlegem (edit.: ex lege) dissonantiam, quae incommutabilem et inalterabilem dissipat veritatem, non coercuisti cum poenam debeas?"

[1]) Sic Vat. Palat. et Hugo Ether., qui vertit: privavit. Monac.: *παρεχώρησε.*

[2]) Mon.: *οὕτως.*

λαμπρῶς ἵσταται κατὰ τῆς σῆς ἀπονοίας, ὡς ἡ δεσποτικὴ καὶ σωτήριος αὕτη φωνή.[3]) Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγεν· ἐξ ἐμοῦ λήψεται, οὐδ' οὕτως τό σοι σπουδαζόμενον ἐλάμβανε πέρας· πλὴν ἀλλ' εἶχέ τινα πρόφασιν ἡ πλάνη.[4]) Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ[5]) τὸ λαμβάνειν ἀπό τινος χρείας ἄλλης χάριν, καὶ τὸ πρὸς οὐσίωσιν ἐκπορεύεσθαι εἰς ταυτὸ[6]) συνάγεται τῇ διανοίᾳ· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐπεὶ δὲ τῆς τοσαύτης ἀσεβείας τὸ μέγεθος ὁ σωτὴρ προορῶν οὐδὲ τοιαύτην ἀφῆκε φωνήν,[7]) ἵνα μὴ πολλοὺς διὰ σοῦ ἡ τοῦ πονηροῦ κακουργία κατανεμηθῇ[8]), πῶς, ἀντὶ τοῦ κατηγορεῖν τὸν δεσπότην[9]) οὐκ εἰς τὴν τοῦ δεσπότου διὰ συγγνώμης[10]) οὐ καταφεύγεις φιλανθρωπίαν καὶ τὰ τῆς καρδίας ὑπανοίγεις ὦτα τῇ ἐκείνου διδασκαλίᾳ;

22. Εἶπεν ὁ σωτὴρ ὅτι, οὐκ ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται[1])· ᾔδει γὰρ ὁ πάντας ἐλθὼν τῇ ἀληθείᾳ διδάξαι συμφωνεῖν, πολλῷ μᾶλλον συντηρεῖν[2]) ἀνεπί-

---

[3]) Palat. f. 218 a.: ἡ δεσπ. κ. σωτ. αὕτη φ. Monac.: ἡ δεσπ. αὕτη κ. σωτήριως φ.

[4]) Hugo Ether. (l. c.): „Ideo autem te, ut quae puerorum sunt, non cognoscas, impossibilia conando privavit temeritas. At vero age, nunc, etsi non prius, intelligere te oportet, quod nihil sic manifeste stat contra tuam insolentiam, quemadmodum Dominica et salutaris ista vox. Nam si dixisset: *De me* accipiet, neque sic adinventio tua reperisset terminum; verum haberet aliquam competentem occasionem error.“

[5]) Hoc alterum οὐδὲ abest a Mon.

[6]) Mon.: αὐτό.

[7]) Mon.: οὐδὲ τὴν τοιαύτην φωνὴν ἀφῆκεν.

[8]) Hugo Ether. l. c.: „Propterea tantam impietatis magnitudinem Salvator providens non hujusmodi emisit vocem, ne forte diaboli versutia multos per te devoraret.“

[9]) Mon.: τοῦ δεσπότου.

[10]) Mon.: συγγνώμην. Vat.: διὰ συγγνώμης οὐ καταφ. Sic et Pal.

[1]) Sic Vat. et Pal.; Mon. omissis οὐκ ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ'. — tantum habet: ὅτι ἐκ τ. ε. λ.

[2]) Mon.: τηρεῖν.

ληπτον τὴν συμφωνίαν ἑαυτῷ· ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· πολλὴν καὶ μεγάλην [3]), *εἰ καὶ βραχεῖ παραλλάττει* [4]) *ῥήματι, τὸ „ἐκ τοῦ ἐμοῦ“ πρὸς τὸ „ἐξ ἐμοῦ“ τὴν διαφορὰν ἔχει* [5])· *τὸ μὲν γὰρ ἐξ ἐμοῦ αὐτὸν τὸν εἰπόντα τὴν φωνὴν συνεισάγει,* [6]) *τὸ δὲ· ἐκ τοῦ ἐμοῦ πάντως ἕτερον πρόσωπον παρὰ τὸν εἰπόντα· τοῦτο δὲ ποῖον ἂν εἴη, ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ πατήρ;* [7]) *οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἄλλο τι θεομαχοῦντες ἀναπλάσσουσιν* [8])· *οὔτε γὰρ ἐξ ἑτέρου υἱοῦ, οὐ μὴν, ἀλλ' οὔτ'* [9]) *ἐξ αὐτοῦ τοῦ λαμβάνοντος πνεύματος.* [10]) *Ὁρᾷς ὅπως οὐδὲ τὰ τῶν παίδων σοι παρεῖναι φίλεῖ* [11])· *καὶ γὰρ καὶ παῖδες ἴσασιν ἄρτι φοιτῶντες εἰς γραμματιστοῦ,* [12]) *τὸ μὲν ἐξ ἐμοῦ* [13])

---

[3]) Mon.: *πολλὰ καὶ μεγάλα.*

[4]) Mon.: *παραλλάττων.*

[5]) Mon.: *ἔχειν.*

[6]) Mon.: *εἰσάγει.*

[7]) Photii verba: *ποῖον ἂν ἕτερον πρόσωπον εἴη, ἐξ οὗ τὸ τοῦ κυρίου πνεῦμα λαμβάνει, εἰ μὴ ὁ πατήρ;* adducit Beccus L. III. ad Theodor. Sugd. n. 10. (Gr. Orth. II. p. 144.)

[8]) Mon.: *ἀναπλάσουσιν.*

[9]) Mon.: *οὐδ'.*

[10]) In Mon. deest *πνεύματος.* Haec ita leguntur apud Hugon. Ether. l. c.: „Non dixit Salvator: De me, sed de meo accipiet; multam et magnam, licet brevi permutetur verbo, *de me* ad illud quod *de meo* differentiam possidet. Nam *de me* ipsum inducit, qui vocem pronuntiat; *de meo* autem omnino aliam a pronuntiante personam. Hic autem qui sit, ex quo Spiritus accipit, nisi Pater? Neque enim aliquid aliud qui contra Dominum pugnant confingent; neque enim ex alio Filio, sed neque ex accipiente Spiritu“ (ed. habet: Spiritum).

[11]) Hanc ignorantiae accusationem Photius adversariis impingit etiam in ep. ad Aquilej.: *οὐδὲ τὰς πᾶσιν ἐγνωσμένας φωνὰς συνιέντες οὗτοι οὐδὲ τῶν ἐν χερσὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἑτέρων μαθεῖν τὸ ἀγνοούμενον· καίτοι γε παρακαλεῖν ἐχρῆν καὶ σπουδῇ ζητεῖν τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελκύσοντας· οἱ δὲ καὶ διδασκάλους ἑαυτοὺς τῶν οἰκείων ἀναπλασμάτων προκαθίζουσι.*

[12]) Haec Photii verba refert pariter Beccus l. c. (p. 145.)

[13]) Monacensis codicis scriptor hic lineam totam omisit, verba nimirum: *αὐτὸν συνεισάγει — τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ.* Habet enim: *τὸ μὲν ἐξ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνειν,* quod sensum plane perturbat.

αὐτὸν συνεισάγει τὸν προάγοντα [14]) τὴν τοῦ λόγου περικοπὴν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἕτερον πρόσωπον ἐμφαίνει, ἡνωμένον μὲν θεσμοῖς οἰκειώσεως τῷ εἰπόντι, διάφορον δὲ πάντως τῇ ὑποστάσει· πρὸς ὃ καὶ τῶν ἀκροατῶν τὴν διάνοιαν ἀπλανῶς φέρεσθαι [15]) παραπέμπει· ὥστε τὸ σὸν προσφύγιον, εἴπερ ὅλως ἕλοιο [16]) ἀντὶ τοῦ δυσσεβεῖν εὐσεβεῖν, μετανοίας ἄν σοι προσφύγιον γένοιτο, οὐδεμία [17]) δὲ πρὸς τὸ θεομαχεῖν ἀφορμή. [18])

23. Τί οὖν; οὐκ ἔδει σε ταῦτα, εἰ μή τι ἄλλο, πρὸ τοῦ βλασφημεῖν, ἃ καὶ παῖδες ἴσασιν, εἰδέναι ζητεῖν; Πῶς δέ σε φόβος οὐκ ἔλαβε, καίτοι δραστήριον ὄντα κρύψαι κακουργίαν, ἀνέδην [1]) οὕτω τῶν δεσποτικῶν ῥημάτων κατορχεῖσθαι καὶ καταψεύδεσθαι; καὶ ἃ μήτε τὸ ἀκόλουθον τοῦ λόγου μήτε τῆς διανοίας ἐπιτρέπει τὸ ἀνύβριστον, ταῦτα λέγειν οὐκ ἐρυθριᾷς τὸν δεσπότην ἀποφαίνεσθαι. [2])

---

[14]) Palat. f. 218 b.: προαγαγόντα.

[15]) Monac.: πέμπεσθαι.

[16]) ἕλοιο deest in Mon.

[17]) Mon.: οὐδεμίας.

[18]) Mon.: ἀφορμήν. — Eodem pacto de Christi verbis disserit Photius in ep. ad Aquilej. (apud Jager l. c. p. 458. 459.): Καὶ γὰρ ὅπερ ἐν ἄλλοις εἶπεν ὁ σωτὴρ· τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκει ῥήσεως, τὸ πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· οὐ γὰρ εἶπεν ἐξ ἐμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ, δῆλον ὅτι τοῦ πατρός.... Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχύνονται, τοῦ σωτῆρος λέγοντος, ὅτι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, αὐτὸ τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ οὐχ ὡς εἶπεν ὁ σωτὴρ, ἐξακούοντες, ἀλλὰ τοῦτο παραγραφόμενοι ἀντ' ἐκείνου τὸ ἐξ ἐμοῦ ἀντιγράφουσι· τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἴσως ἔδοξε κατασκευάζειν τὸ βούλημα· καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρηται, ὥσπερ οὐκ εἴρηται, οὐδ' οὕτως αὐτοῖς εἶχεν ἰσχὺν ἡ ἐπήρεια· οὐ γὰρ ἀεὶ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται, ἀλλ' ἔστ' ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται· ἄλλο γάρ ἐστι τὸ λαμβάνειν καὶ ἀπαρύεσθαι ἀφ' ἑτέρας ὑποστάσεως ἑτέραν ὑπόστασιν, καὶ ἄλλο τὸ πρὸς οὐσίωσίν τε καὶ ὑπόστασιν ἐκπορεύεσθαι.

[1]) Monac.: ἀνέδωκε.

[2]) Mon.: ἀπεφαίνεσθαι.

Καὶ γὰρ τὸ μὲν ἐξ ἐμοῦ δηλονότι μὴ ἐφθέγξατο· σὺ δὲ εἰ καὶ μὴ τῇ φωνῇ, μηχανῇ δὲ τῇ τοῦ κακουργεῖν τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ μεταπλάσας εἰς τὸ ἐξ ἐμοῦ [3]) *καὶ τὸ διὰ ταύτης σοι νομιζόμενον δηλοῦσθαι τῆς προσφορᾶς τὸν σωτῆρα διδάσκειν κατηγορῶν ἅμα τρία ταῦτα διαῤῥήδην συκοφαντεῖς· εἰπεῖν ὃ μὴ εἶπε, μὴ εἰπεῖν ὅπερ εἶπε, καὶ νοῦν ἐκδιδάσκειν, ὃν οὐ μόνον οὐκ ἐδήλωσε τῇ φωνῇ, ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον τῇ μυσταγωγίᾳ τῇ αὐτοῦ μαχόμενον ἔστι σαφῶς καθορᾷν· καὶ τέταρτον ἀντινομοθετοῦντα εἰσάγεις* [4]) *ἑαυτὸν πῶς καὶ τίνα τρόπον· αὐτὸς μὲν εἶπεν· ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἐμοῦ* [5])*· σὺ δὲ διδάσκειν αὐτὸν διϊσχυρίζῃ, ἅπερ ἡ ἐξ ἐμοῦ λέξις δοκεῖ σοι παραδηλοῦν· ὥστε ὃ μὲν εἴρηκεν, ἀναιρεῖς· ὃ δὲ οὐκ ἔφησεν, ὡς εἰρημένον συγκροτεῖς. Τὸν γὰρ νοῦν βοᾷς ἧς οὐκ εἶπε φωνῆς δογματίζειν αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῆς διδάσκειν ὃ μηδόλως ἐγνώσθη διὰ τῶν ἀχράντων χειλέων προαγαγών. Καὶ ἡ μὲν ἐνυπόστατος σοφία τοῦ θεοῦ τὸ πνεῦμα μυσταγωγεῖ ἐκπορεύεσθαι τοῦ πατρός· σὺ δ' ὥσπερ ἐλέγχειν πᾶσαν* [6]) *σπουδὴν ἐπελθὼν* [7]) *διαφωνοῦντα πρὸς ἑαυτὸν, τὸ πνεῦμα κράζεις μεταδιδάσκειν ἐκπόρευεσθαι ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῆς μὲν προτέρας ἐξίστασθαι θεολογίας, διὰ δὲ τῆς δευτέρας ἐκείνης τε παραφαῦλον* [8]) *ποιεῖν καὶ οὐδὲ αὐτῇ τὸ κύριον συν-*

---

[3]) *εἰς τὸ ἐξ ἐμοῦ* deest in Mon.

[4]) Mon.: *εἰσάγειν.*

[5]) Quod Photius toties inculcat, in eo Photiani omnes summopere insistunt. Unum ex recentioribus adducamus. Theophanes Procopowicz Archiep. Novogrodensis Tract. de process. Sp. S. Gothae a. 1772 cap. X. §. 170. p. 199 scribit: »Gratis, imo frustra Latini *τὸ* de meo accipiunt pro *de me;* incumbit sane eis probare, *de meo* idem significare quod *de me.*«

[6]) *πᾶσαν* deest in Mon.

[7]) Sic Palat. f. 219 a.; Vatic. habuit *ὑπελθὼν;* sed postea in *ἐπελθὼν* correctum est; Mon.: *μετελθὼν.*

[8]) Mon.: *παρὰ φαῦλον.*

τηρεῖν· ἅπαξ γὰρ τῆς ἐν χάριτι θεολογίας ὑπὸ τῆς χάριτος περιτρεπομένης οὐδαμοῦ τὸ βέβαιον τὴν διαμονὴν εὑρήσει.

24. Ἀκούειν δ' ἄνωθέν ἐστι καιρὸς καὶ τῶν κυριακῶν λογίων τῶν εἰρημένων καὶ τῆς διανοίας, ἧς τὰ ῥήματα διερμηνεύουσι τὸν σκοπόν. [1]) Οὐδὲ γὰρ ἔλαττον, ἀλλὰ καὶ πολλῷ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῆς ἀσεβείας στηλιτεύεται τὸ ἀναιδές. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι [2]) „πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα," [3]) ὑποκατιὼν ἐπάγει ῥήμασιν αὐτοῦ· „ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα [4]) ὑμῖν, λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν· ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν· συμφέρει, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς." [5]) Καὶ μετ' ὀλίγον· „Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν." [6]) Ἆρ' οὐχὶ ταῦτα ἱερὰ καὶ θεόχρηστα λόγια, καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον οὐ παρέχεται σαφῶς ἐννοεῖν; καὶ τὴν αἰτίαν οὐκ ἐμφανίζει,

---

[1]) Theophan. Procopowicz. l. c. §. 172. p. 200: „Sensus verborum Christi iste est: Spiritus, quem consolatorem et doctorem vobis promitto, non illa quaedam alia ab his, quae et a me percipitis, docebit vos, verum eadem mea mysteria, res ad meam gloriam pertinentes. Quae licet ad Patris tendant gloriam, tamen et mea sunt; si quidem omnia, quae Patris sunt, tam quae in natura Deitatis, vita, sapientia, omnipotentia, etc. quam quae extra sunt, coelum, terra, Angeli, homines, eventus varii, et communi et singulari providentia fluentes, cuncta *mysteria* mea etiam sunt." Haec jejuniora sunt quam ea quae Photius profert.

[2]) *ὅτι* deest in Cod. Monac.

[3]) Joh. XIV. 28. XVI. 5.

[4]) Mon.: *λελάληκα ταῦτα.*

[5]) Joh. XVI. 6. 7.

[6]) Ibid. v. 12. 13. 15.

δι' ἣν εἰπεῖν ταῦτα ἐδικαίωσεν, [7]) καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς μυσταγωγίαν οὐκ ἀκήρατον συντηρεῖ, καὶ πᾶσαν οὐ καταισχύνει συκοφαντίαν [8]) καὶ δυσσεβείας ἀπάσης ἐκκόπτει ἀφορμήν; Ἐπεὶ γὰρ οἶδε τοὺς μαθητὰς εἰς ἀθυμίαν καταπεσόντας, ὅτιπερ αὐτοῖς παρὼν ἀνεῖπε τὸν κατὰ σῶμα χωρισμὸν καὶ ὅτι [9]) πορεύεται πρὸς τὸν πατέρα, διὰ ταῦτα [10]) τούτους ἰδὼν εἰς κατηφείας λογισμὸν κατενεχθέντας, [11]) ἀνακτώμενός [12]) τε καὶ σὺν ἀληθείᾳ ψυχαγωγῶν, πρῶτον [13]) μὲν, ὅτι συμφέρει αὐτοῖς τὸ ἀπελθεῖν αὐτὸν, [14]) ἐκδιδάσκει· εἶτα διερμηνεύων καὶ [15]) ὅπως συμφέρει, ἐὰν γὰρ ἐγώ, φησι, μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· αἱ δὲ τοιαῦται φωναὶ δηλονότι [16]) πρὸς τὸ μεγαλεῖον αὐτοὺς τοῦ πνεύματος ἀνυψοῦσθαι διανιστῶσιν· ὥσπερ καὶ τὸ· „οὐ δύνασθε [17]) βαστάζειν ἄρτι.“ ἀλλὰ πότε; „ὅταν ἔλθῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας· ἐκεῖνο γὰρ ὑμᾶς ὁδηγήσει [18]) εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν“· ἄλλο πάλιν ἐνταῦθα τοῦ πνεύματος μέγεθος ἀναφυόμενον θαυμαστὸν καὶ τοῖς μαθηταῖς ἀναπτυσσόμενον καὶ μετεωρίζον αὐτῶν τὴν διάνοιαν εἰς ἄφατον ὕψος, ἐν ᾧ τοῦ πνεύματος αὐτοῖς καθ' ὑπερβολὴν διέλαμπε τὸ ἀξίωμα.

25. Τί οὖν εἰκὸς ἦν αὐτοῖς ὧδέ πρου περὶ τοῦ πνεύματος ἀνηγμένοις διαλογίζεσθαι; [1]) σὺ δὲ παρὼν, ὦ διδά-

---

[7]) ὁ σωτὴρ addit Monac.
[8]) Monac.: συκοφαντίας.
[9]) Mon.: ὅτιπερ.
[10]) Mon.: διὰ τοῦτο.
[11]) Mon.: καταχθέντας.
[12]) Mon.: ἀνακτώμενοί τε.
[13]) Mon.: πρῶτα.
[14]) αὐτὸν deest in Mon.
[15]) καὶ deest in Mon.
[16]) Mon.: δῆλον ὅτι.
[17]) Mon.: δύναμαι.
[18]) Mon.: ὁδηγήσει ὑμᾶς.
[1]) Exhinc discipuli loquentes de Christi verbis inducuntur.

σκαλε, βαστάζειν ἡμᾶς τὸ βάρος οὐκ ἐνίσχυες [2]) τῶν ἀποφρήτων· ὁ δὲ παράκλητος ἐπελθὼν βελτίους ἡμᾶς καὶ ἰσχυροτέρους εἰς τὸ φέρειν αὐτῶν τὴν γνῶσιν ἀβαρῶς παρασκευάσει· καὶ σὺ μὲν ἐπὶ [3]) μέρους ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν ἀνεκάλυψας· ἐκεῖνος δὲ ὁδηγήσει ἡμᾶς [4]) εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· καὶ σοῦ μὲν μυσταγωγοῦντος ἔτι δεόμεθα καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ ἀληθείας· ἐκεῖνος δὲ παραγεγονὼς πάντων ἡμῖν τὴν ἀπόλαυσιν ἄφθονον παράσχοι· εἰ τοίνυν σὺ ταῦτα, ἡ ἐνυπόστατος σοφία καὶ ἀλήθεια, διδάσκεις, οὐκ ἐπιδιστάζειν ἡμᾶς προσῆκε καὶ τῆς πρὸς τὸ μεῖζον ἐξαλλαττούσης τιμῆς τε καὶ δόξης τὸ πνεῦμα παρ' ἡμῶν ἀξιοῦσθαι. [5])

26. Ἐπειδὴ οὖν τὰ ὑψηλὰ περὶ τοῦ πνεύματος εἰσηγεῖται [1]) μὲν τοῖς μαθηταῖς ὁ σωτὴρ, ἀποσκευαζόμενός τε αὐτῶν τὸ ἀθυμοῦν, ἅμα δὲ καὶ τὸ πνεῦμα ἐν ἀληθείᾳ θεολογῶν, λογισμοῖς δ' ἀνθρώπινον ἦν [2]) οὐκ εὐαγέσιν ἀνακυμαίνεσθαι τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν· δεινὸν γὰρ ἡ ψυχὴ λύπῃ [3]) κάτοχος γενομένη καὶ τὸ κριτήριον ἀχλύι συναναθολώσασα [4]) τῆς μεταβολῆς τὸ σωτήριον ἀντιμεθέλκειν εἰς τὸ βλαβερόν· διὰ τοῦτο ὡς ἂν μὴ τὸ πνεῦμα μεῖζον παραδέξωνται τοῦ υἱοῦ, ἅτε δὴ τὰ μείζω παρεχόμενον, καὶ λογισμὸς αὐτοῖς ἐπέλθοι τὴν ὁμοφυΐαν ὑβρίζων καὶ τὸ ἰσότιμον αὐτῶν εἰς ἀνισότητα διασπῶν, ὡς ἄριστος καὶ [5]) τῶν σωμάτων καὶ τῶν ψυχῶν ἰατρὸς τὸ σωτήριον προκαταβάλλεται φάρμακον.

---

[2]) Mon.: βαστάζεις ἡμᾶς τὸ βάρος οὐκ ἐνισχύοντες (f. ἐνισχύοντας.)

[3]) Mon.: ἀπό.

[4]) Mon.: ὑμᾶς.

[5]) Hucusque ratiocinatio Apostolis attributa, qua Photius propius ad intentum suum accedit.

[1]) Mon.: ἀφηγεῖται.

[2]) Mon.: λογισμ. δὲ ἀνθρώποις (ἄνοις) ἦν οὐκ εὐαγ.

[3]) λύπῃ deest in Mon.

[4]) Mon.: συνθολώσασα.

[5]) καί deest in Mon.

27. *Εἰ δέ γε τοὺς μαθητὰς μὴ συνεῖχον, μηδ' ἀνεσόβουν* [1]) *μηδὲ συνετάραττον* [2]) *τοιοῦτοι λογισμοὶ (κρείττω γὰρ τῆς τοιαύτης συγχύσεως καὶ ταραχῆς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χορὸν εὐλαβέστερον ἴσως* [3]) *ὁμολογεῖν) ἀλλ' οὖν ὁ τῆς κακίας εὑρετὴς καὶ τεχνίτης τὸ βέλτιον τῇ τοῦ χείρονος φαντασίᾳ περιβαλεῖν, πολλοὺς ἂν ἔσχε* [4]) *τῆς οἰκείας ποιήσασθαι θήραμα μηχανῆς καὶ δόξαν αἱρετίζουσαν κατασπεῖραι* [5]) *ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἣν αὐτῇ καταβολῇ καὶ αὐτῷ τεχνίτῃ καταισχύνων τε καὶ διασκεδάζων ὁ σωτὴρ ὀξέως καὶ θεοπρεπῶς ἐπιφέρει λέγων, ὡς οὐ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει* [6]) *· καὶ γὰρ καὶ* [7]) *περὶ αὐτοῦ ἦν προειρηκώς, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν* [8]) *· οἷον· ἀμφοῖν ἡμῖν ἐκ τοῦ πατρός ἐστι τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὰς διανοίας ὑμῶν· διὸ καὶ διότι προϊὼν ἔφησε περὶ τοῦ πατρὸς, ὅτι „ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς“* [9]) *· ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ δοξάζει τὸν υἱόν· καὶ ἐδόξασα γὰρ, ἔφη, καὶ δοξάσω* [10]) *· νυνὶ δὲ καὶ τὸ πνεῦμα δοξάζει ὁ υἱὸς διὰ τῶν προειρημένων ὑψηλῶν τε καὶ θεοπρεπῶν φωνῶν· διὰ τοῦτο μετ' ὀλίγον ἐπιφέρει· ὅτι „ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει“,* [11]) *πανταχοῦ τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυὲς καὶ τὸ τῆς ὁμοτιμίας ἀξίωμα ἀκήρατον συντηρῶν· ὡς ἄν τις εἴποι* [12]) *· κοινόν ἐστι τῆς ὑπερουσίου καὶ ὑπερδεδοξασμέ-*

---

[1]) Sic Monac. f. 455 b.; Vat. f. 199 b.: *μήδ' ἂν ἐσύνουν.*
[2]) Mon.: *συνεταράττοντο.*
[3]) Mon.: *ἴσος.*
[4]) Mon.: *περιβαλὼν, πολλοὺς ἔσχε.*
[5]) Mon.: *κατασπείρειν.*
[6]) Joh. XVI. 13.
[7]) Alterum *καὶ* deest in Mon.
[8]) Joh. XV. 15.
[9]) Joh. XVII. 4.
[10]) Joh. XII. 28.
[11]) Joh. XVI. 14.
[12]) Apud Maium loco mox citando: *εἴπῃ.*

νης[13]) τριάδος τὸ παρ' ἀλλήλων ἀῤῥήτῳ λόγῳ δοξάζεσθαι[14]). Δοξάζει τὸν πατέρα ὁ υἱὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν, δοξάζει[15]) καὶ τὸ πνεῦμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν αὐτῷ τῶν χαρισμάτων ὁ πλοῦτος πηγάζει· ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τὸν πατέρα, ὅτι ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ οἶδε τὰ βάθη τοῦ θεοῦ[16]) καὶ ἀποκαλύπτει αὐτὰ, καθόσον[17]) ἐστὶν ἀνθρωπίνῃ φύσει ληπτὸν, τοῖς παρασκευακόσι ἑαυτοὺς ἐπιτηδείους δέξασθαι τὴν ἐκ τῆς[18]) θεογνωσίας αὐγήν. Δοξάζει δὲ, ὥσπερ εἴρηται, νῦν ὅ τε υἱὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸ πνεῦμα τὸν υἱὸν, καί ἐστιν αὐτῶν ὥσπερ κοινὸν ἡ βασίλεια καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ κράτος, οὕτω καὶ ἡ δόξα, καὶ οὐ μόνον ἡ παρ' ἡμῶν ἀναφερομένη, ἀλλὰ καὶ ἣν αὐτοὶ δέχονται παρ' ἑαυτῶν.[19])

28. Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· τουτέστιν, οὔτε διότι δόξαν ἀνῆψα τῷ παρακλήτῳ, διὰ τοῦτο μείζονα αὐτὸν ἀπεφηνάμην ἐμοῦ, οὔτε πάλιν διότι ἐκεῖνος, ἔφην,[1]) δοξάσει ἐμὲ, ἐμαυτὸν ἐκείνου προτίθημι τῇ τιμῇ. Δοξάσει ἐμὲ, τουτέστιν ὅσον ἐκείνου τὸ ὕψος κατανοεῖς, τὴν ἐμὴν δι' αὐτοῦ δόξαν ἔνεστί σοι ἀναθεωρεῖν· καὶ γὰρ ὥσπερ ἐγὼ ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐδίδαξα ὑμᾶς, οὕτω κἀκεῖνος λήψεται ἐκ τοῦ ἐμοῦ καὶ φωταγωγήσει[2]) ὑμᾶς· ἐπίσης ἡ τῶν χαρι-

---

[13]) Mon.: *δεδοξασμένης* sine *ὑπέρ*.

[14]) Verba *διὰ τοῦτο μεγ' ὀλ.* — *δοξάζεσθαι* cum inscriptione: *Φωτίου Πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος μυσταγωγίας* citantur in Concilio Constantinopolitano anno 1156 in causa Soterichi celebrato inter alia Patrum et ecclesiasticorum scriptorum testimonia. (Mai Spicileg. Rom. X. p. 38. 39.)

[15]) *δοξάζει* deest in Monac.

[16]) I. Cor. II. 10. 11. Mon.: *τὸν πατέρα ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ κ. τ. λ.*

[17]) Mon.: *καθ' ὅσον*.

[18]) Monac.: *τὴν ἐκεῖθεν τῆς θεογν. αὐγ.*

[19]) *Καί ἐστιν αὐτῶν — παρ' ἑαυτῶν.* Haec in eadem Synodo Byzantina, de qua diximus, eodem modo allegantur. (Apud Maium l. c. p. 39. 40.)

[1]) Monac.: *ἔφη*.

[2]) Mon.: *φωταγωγῆσαι*.

σμάτων ἀένναος [3]) ἡμῶν βρύει [4]) πηγή, ἐπίσης ἡ ἐξ ἀϊδίου πρόοδος ἐκ τοῦ πατρὸς, [5]) ἐπίσης τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοφυές· πάντα τὴν ἰσοτιμίαν μυσταγωγεῖ· πανταχόθεν τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον ἀπελαύνεται.

29. Εἶτα εἰπὼν, ὅτι λήψεται, λαμπρῶς ἀνακηρύττει, καὶ ἐφ' ᾧ λήψεται· οὐδὲ γὰρ ἵνα ἐκπορευθῇ, φησὶν, οὐδ' ἵνα ὑποστῇ (πρόσεχε ταῖς δεσποτικαῖς, ἄνθρωπε, φωναῖς)· ἀλλὰ διὰ τί λήψεται; διὰ τί; ὥστε [1]) „τὰ ἐρχόμενα ἀναγγεῖλαι ὑμῖν·“ [2]) καὶ γὰρ τοῦτο προαναφθεγξάμενος ἐπισφραγίζει πάλιν λέγων· „ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν“· σαφέστερον δ' ἀνακαλύπτων, τί ποτε ἔστιν ὃ λέγει· ἐκ [3]) τοῦ ἐμοῦ λήψεται, συντόμως ἐπάγει· „πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστιν“, ὥστε τὰ ἐμὰ λαμβάνων καὶ [4]) ἐκ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς λαμβάνει· καὶ οὐδὲ [5]) μέχρι τούτου τὴν αὐτὴν διάνοιαν ἀναπτύσσων προάγει, ἀλλ' ἔτι τελειότερον αὐτὴν [6]) ἀνακαλύπτων καὶ βεβαιούμενος λέγει· „διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει“· διότι ἐν τῷ πατρὶ μὲν [7]) ἔστι τὰ ἐμά· τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς λαμβάνει· καὶ γὰρ τὰ τοῦ πατρὸς ἐμά ἐστιν· ὥστε μόνον οὐχὶ βοᾷ· [8]) ὅταν λέγω τοῦ ἐμοῦ, [9]) πρὸς τὸν ἐμὸν πατέρα χρὴ τοὺς λογισμοὺς

---

[3]) *ἀενν.* deest in Mon.

[4]) Mon.: *βρύη.*

[5]) Mon.: *ἐπίσης ἐξ ἀϊδ. πρόοδος ἡ ἐκ τοῦ π.*

[1]) Mon.: *ὥσπερ.*

[2]) Hugo Etherianus L. II. c. 18. p. 1233: „Cum dixisset: Quoniam accipiet, manifeste declarat, et ad quid accipiat; non enim ut procedat aut subsistat (attende dominicas voces, o homo); sed quare accipiet? Ut quae ventura sunt annuntiet vobis.“

[3]) C. Vatic. f. 200 a. semel pro *ἐκ* ponit *διά.*

[4]) *καὶ* deest in Monac.

[5]) Mon.: *ὁ μέχρι.*

[6]) Mon.: *τ. αὐτά.*

[7]) *μὲν* deest in Mon.

[8]) Mon.: *μονονουχὶ βοᾶς.*

[9]) Mon.: *λέγει τοῦτο τοῦ πρ.*

ὑμῶν ἀναφέρειν καὶ μὴ πρὸς ἕτερον ἐπιστρέφεσθαι· [10]) οὐδὲ γὰρ [11]) οὐδεμίαν πρόφασιν ὑμῖν ὑπελειπόμην, ἣν οὐ περιεῖλον, πρὸς ἕτερόν τι ταῖς φαντασίαις ὑποσύρεσθαι, μάλιστα διότι καὶ προδιειλέχθην [12]) ὑμῖν, ὅτι πάντα ὅσα [13]) ἔχει ὁ πατήρ, ἐμά ἐστιν.

30. Τί τῶν ἀχράντων τούτων λογίων λαμπρότερον; τί δὲ παραστῆσαι σαφέστερον; ὅτι τὸ „ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται“ πρὸς τὸ πατρικὸν παραπέμπει πρόσωπον καὶ ὡς τὴν τῶν χαρισμάτων ἐνέργειαν ὡς αἰτίου παρὰ τοῦ πατρὸς ἱερολογεῖται τὸ πνεῦμα λαμβάνειν, τῶν χαρισμάτων ἐκείνων, οἷς ἐνισχύσει τοὺς μαθητὰς τῶν ἐρχομένων μὲν τὴν ἐπίγνωσιν σὺν εὐσταθεῖ καὶ ἀπεριτρέπτῳ [1]) φρονήματι φέρειν, καθίστασθαι δὲ καὶ τῶν ἀθεάτων μηδεμιᾶς παρακολουθούσης δυςχερείας θεατὰς καὶ δὴ καὶ τῶν ὑπὲρ λόγον ἔργων [2]) δημιουργούς. Ἆρ' οὐ [3]) πανταχόθεν σοι πᾶσα πρόφασις ἀσεβείας περικέκοπται; ἆρ' ἔτι τολμήσεις συκοφαντίας καὶ ψεύδη κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπινοεῖν ἢ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ μηχανορραφεῖν σωτηρίας; [4])

---

[10]) Hugo Etherianus l. c.: „Planius autem reserans, quid sit illud quod dixit: De meo accipiet, continuo subjungit: Omnia quae habet Pater, mea sunt. Quare mea accipiens de meo Patre accipit, et ideo dixit: Quia de meo accipiet, quia in Patre sunt mea. Spiritus autem de Patre accipit; nam quae Patris sunt, mea sunt. Quare cum dicit: De meo, ad Patrem oportet intentionem dirigere, et non ad alium divertere.«

[11]) Mon.: *ἀλλ' οὐδὲ γάρ.*

[12]) Sic Vatic. (a. *προδιελέχθην*) Monac.: *προελέχθη.*

[13]) Mon.: *ἃ.*

[1]) Monac.: *ἀτρέπτῳ.*

[2]) *τὰ ὑπὲρ λόγον ἔργα* sunt miracula. Cf. Chrys. hom. 39. in Gen. n. 1. Theodor. Heracl. in Joh. XI. 40. apud Corder. in Catena. — *τὰ ὑπὲρ φύσιν* ea vocat jam Origenes contra Cels. V. 23.

[3]) Monac.: *ἆρ' οὐχί.*

[4]) Haud dissimili modo de textu Joh. XVI. 14. disputant Georgius Corcyrensis, Nicolaus Hydruntinus et Theodorus Smyrn. apud Allatium in Vindiciis Synodi Ephesinae, cap. 51. p. 293.

31. Ἐγώ γε οὖν οὐδὲ τοῦ λοιποῦ σε φροντίδος ἔξω κά. σταίην, εἰ μὲν ἀνιάτως ἔχεις,[1]) καὶ ἐλέγχειν καὶ ἐπιτιμᾷν καὶ κάτω κείμενον ἔτι βάλλειν, εἰ δὲ[2]) πρὸς θεραπείαν ὁρᾷς, φάρμακόν σοι προσάγειν ἐκ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος τῆς ἀληθείας ἀκεσώνδυνόν τε καὶ καθαρτήριον τῆς νόσου. Εἰ γὰρ [ὦ τί ἄν σέ τις προσείποι[3])] τοῦ πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς τελεία, τελεία[4]) δὲ ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ θεοῦ τελείου, τί ποτ' ἂν ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ συνεισενέγκῃ; εἰ μὲν γάρ τι συνεισήνεγκεν, εἰπεῖν δεήσει καὶ ὃ συνήνεγκεν· εἰ δὲ παρὰ τὴν θεϊκὴν τοῦ πνεύματος ὑπόστασιν οὐδὲν ἕτερον ἔστιν οὔτε λαβεῖν οὔτε εἰπεῖν,[5]) τί καὶ τὸν υἱὸν ὑβρίζειν ἔγνως τῷ ψεύδει καὶ τὸ πνεῦμα, καὶ σὺν αὐτοῖς γε καὶ πρὸ αὐτῶν τὸν πατέρα;[6])

32. Πάλιν δὲ[1]) εἰ ἐν ᾧ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ κβ'. πνεῦμα, ἡ ἰδιότης ἐπιγινώσκεται αὐτοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ᾧ γεννᾶται ὁ υἱός, ἡ τοῦ υἱοῦ· ἐκπορεύεται δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λῆρος, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ, πλείοσιν ἄρ'

---

[1]) Monac.: φροντίδος ἔξω θείην ὡς μὴ ἀνιάτως ἔχοντα.

[2]) Monac. hic figit cap. 16. Hic uti saepe Photius adversarium veluti gravi morbo laborantem exhibet. Cf. c. 2. 60. 94.

[3]) Sic in Vat. et Palat.; Monac.: τις εἴπῃ.

[4]) τελεία altera vice deest in Mon.

[5]) Mon.: οὔτε εἰπεῖν οὔτε λαβεῖν.

[6]) Cognatum est hoc argumento cum illo, quod cap. 7. prolatum fuit eique accurate respondet Nicolai Methon. syllogismus ibidem descriptus. Similiter Photius ep. encycl. n. 20. p. 53: εἴπερ ἡ τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς πρόοδος εἰς ὕπαρξιν συντελεῖ, τί συνοίσει τῷ πνεύματι ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσις, τῆς πατρικῆς ἀρκούσης εἰς ὕπαρξιν; οὐ γάρ τις εἰς ἕτερόν τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν συντελεῖν κατατολμήσειε λέγειν, πάσης διπλοῆς καὶ συνθέσεως.... ὡς ἀπωτάτω κειμένης. Rursum in ep. ad Aquilej. (ap. Jager p. 456): εἰ μὲν τελεία ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, τίς ἡ χρεία τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἤδη τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προόδου καθορωμένης τῷ πνεύματι; εἰ δ' ἀτελής, τίς ὑποίσει τὸ ἄτοπον;

[1]) In Cod. Mon. cap. 17.

ἰδιώμασιν διαστέλλεται [2]) τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς, ἥπερ [3]) ὁ υἱός. Ἡ μὲν γὰρ πρόοδος ἡ ἐκ τοῦ [4]) πατρὸς, εἰ καὶ τὸ μὲν πρόεισι γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, ἀλλ' οὖν ἐπίσης αὐτῶν ἑκάτερον ἀφορίζει τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· ἀποδιαστέλλεται δὲ τὸ πνεῦμα καὶ δευτέρᾳ διαφορᾷ, ἣν αὐτῷ τὸ διπλοῦν τῆς ἐκπορεύσεως προξενεῖ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται [5]) τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα ἥπερ ὁ υἱὸς, ἐγγυτέρω [6]) ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ υἱὸς, καὶ διπλῶν [7]) ὄντων ἰδιωμάτων τῶν [8]) ἀφοριζόντων τὸ πνεῦμα θατέρῳ τούτων ὑποβεβηκέναι τοῦ υἱοῦ [9]) τῆς ὁμοφυοῦς πρὸς τὸν πατέρα συγγενείας τὸ ἰσότιμον δυσφημηθήσεται πνεῦμα, καὶ οὕτως ἡ [10]) Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ πνεύματος [11]) ἀναδύσεται λύσσα, τῆς ἐκείνου δυσσεβείας δι' ἑαυτῆς ἀνακαλουμένη τὸ ἥττημα. [12])

κγ'. 33. Ἀλλὰ καὶ εἰ μόνου [1]) πνεύματός ἐστι τὸ εἰς ἀρχὰς [2]) ἀναφέρεσθαι διαφόρους, πῶς οὐχὶ καὶ μόνου πνεύ-

---

[2]) Mon.: ἄρα διαστέλεται ἰδιώμασι.

[3]) Palat. f. 223 a.: εἶπεν.

[4]) Mon.: ἡ ἐκ πατρός.

[5]) Mon.: διαστέλεται.

[6]) Mon.: ἐγγυτέρων.

[7]) Mon.: διὰ πολλῶν.

[8]) τῶν deest in Mon.

[9]) Mon.: τὸν υἱόν.

[10]) Mon.: κ. ἡ τοῦ Μ.

[11]) κατὰ τοῦ πν. deest in Mon.

[12]) Haec magna ex parte ad verbum occurrunt in ep. encycl. n. 11. p. 51. 52: εἰ γὰρ ἐν ᾧ τοῦ πατρὸς — — τοῦ πατρὸς ἥπερ ὁ υἱός (ut supra)· κοινὸν μὲν γὰρ πατρὶ καὶ υἱῷ ἡ ἐξ αὐτῶν τοῦ πνεύματος πρόοδος, ἰδία δὲ τοῦ πνεύματος ἥ τε ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις, καὶ μὴν καὶ ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ· εἰ δὲ πλείοσι διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ πνεῦμα ἥπερ ὁ υἱὸς, ἐγγυτέρω ἂν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ υἱὸς ἥπερ τὸ πνεῦμα· καὶ οὕτως ἡ Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ πνεύματος παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκείνων ὑποδυομένη δρᾶμα καὶ τὴν σκηνήν.

[1]) Mon.: μόνου τοῦ πν.

[2]) Mon. mendose χαράς.

ματος [3]) ἀκόλουθον λέγειν τὸ εἰς [4]) πολύαρχον ἀναφέρεσθαι ἀρχήν; [5])

34. Ἔτι δὲ εἰ ἐν οἷς πατρὶ καὶ υἱῷ κοινωνίαν οἱ πάντα θρασεῖς ἐκαινούργησαν, τὸ πνεῦμα τούτοις ἀποτειχίζουσι· πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατά τι τῶν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται, τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα πατρικῆς συγγενείας τὸ ὁμοούσιον πνεῦμα ὑπερορίζουσι. [1]) κδ'.

35. Τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται· πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν ἢ τῆς πατρῴας ἀντίθετον; [1]) εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κοινοῦνται [2]) αἱ ἰδιότητες, αἷς καὶ μόναις ἡ τριὰς τριὰς εἶναι καὶ προσκυνεῖσθαι χαρακτηρίζεται; εἰ δ' ἐκείνης ἀντίθετον, πῶς οὐ Μάνεντες [3]) ἡμῖν καὶ Μαρκίωνες πάλιν τῷ βλασφήμῳ οὕτω συναναχορεύσουσι [4]) ῥήματι, τὴν θεομάχον πάλιν κατὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ γλωσσαλγίαν πλατύνοντες; [5]) κε'.

---

[3]) Posuimus πνεύματος, licet Codd. habeant πατρός. Nam id omnino sensus suadet et praeterea in ep. encycl. n. 13, ubi hoc ipsum legitur argumentum, πνεύματος legitur, etiam in Cod. Mon. f. 449 a. Facile πρι et πνι a scriptoribus commutantur.

[4]) Mon.: εἰ.

[5]) In ep. encycl. πῶς οὐκ ἔστι μόνου πνεύματος, τὸ πολύαρχον ἔχειν ἀρχήν;

[1]) Mon.: περιορίζουσι. Cf. opusc. contra vet. Romae asseclas c. 8. Idem argumentum legimus in ep. encycl. paucis vocibus differentibus: ἔτι δὲ ἐν οἷς πατρὶ καὶ υἱῷ (Mon. f. 449 b.: πατρὸς καὶ υἱοῦ) κοινωνίαν ἐκαινούργησαν, τὸ πνεῦμα τούτοις ἀποτειχίζουσιν, πατὴρ δὲ κατ' οὐσιαν υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατά τι τῶν ἰδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται (Mon. l. c.: συνάπτονται) τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγενείας τὸ πν. περιορίζουσιν.

[1]) Haec verbotenus leguntur in eadem encycl. n. 17. p. 53.

[2]) Mon. hic: κινοῦνται; encycl. ut supra; al.: κοινωνοῦνται.

[3]) Mon. hic: μέννοντες.

[4]) Mon. h. l.: συναναχορεύουσι. Ep. encycl.: πῶς ἡμῖν οὐ Μ. καὶ Μ. τῷ ῥήματι τούτῳ προκύπτουσι.

[5]) encycl. γλῶσσαν προτείνοντες. Amplificat hoc dilemma Nicol. Methon. cap. 3: ἡ τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις ἐκ τοῦ πατρός τε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἢ μία καὶ ἡ αὐτή ἐστιν, ἢ ἄλλη καὶ ἄλλη· εἰ μὲν οὖν μία,

κϛ'. 36. Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις εἰ πᾶν ὃ μή ἐστι κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ ὁμοουσίου καὶ ὑπερφυοῦς τριάδος, ἑνός ἐστι μόνου τῶν τριῶν· οὐκ ἔστι δὲ ἡ τοῦ πνεύματος προβολὴ κοινὴ τῶν τριῶν, ἑνὸς ἄρα καὶ μόνου ἐστὶ τῶν τριῶν.[1]) Πότερον οὖν ἐκ τοῦ πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, καὶ πῶς οὐκ ἐξομόσονται τὴν φίλην αὐτοῖς (καὶ) καινὴν[2]) μυσταγωγίαν; εἰ δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ, τί μὴ κατ' ἀρχὰς εὐθὺς ἐθάρρησαν ὅλον αὐτῶν ἐξεμέσαι τὸν ἰὸν, ἀλλὰ κατὰ μέρος ἀναβλύζουσιν;[3]) ἐχρῆν γὰρ εἴπερ ἦσαν

κοινὸν τοῦτο τῶν δύο, πατρός τε καὶ υἱοῦ, τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα ἐξ ἑαυτῶν· οὐκ ἄρα ἴδιον τοῦ πατρός· τὸ γὰρ ἴδιον οὐ κοινὸν οὐδὲ τὸ κοινὸν ἴδιον· ἀλλ' ἦν καὶ ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ προάγειν τὸ πνεῦμα· δεῖ γὰρ ὁμολογεῖσθαι καὶ τοῦτο, τὸ τὸν πατέρα ᾗ πατέρα τέλειον ἐξ αὐτοῦ γεννᾷν τε τὸν υἱὸν ἅμα καὶ προάγειν τὸ πνεῦμα, καὶ ὅλον τοῦτο αὐτῷ πατρικὸν ἀπονενεμεῖσθαι ἰδίωμα, ὥσπερ τῷ υἱῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννᾶσθαι καὶ τῷ πνεύματι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι· καὶ πῶς κοινοῦται τὸ ἴδιον; εἰ μὴ καὶ πατὴρ καὶ υἱὸς εἰς ἓν συνάγοιντο πρόσωπον, κἀντεῦθεν μέλλοι Σαβέλλιος ἀναζῆν· τὸ γὰρ ἓν καὶ προσωπικὸν ἰδίωμα ἑνὸς ἀνάγκη εἶναι προσώπου. Εἰ δὲ μὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ, ἀλλ' ἄλλη μὲν ἡ παρὰ τοῦ πατρὸς, ἄλλη δὲ ἡ παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόεσις, ἢ ἁπλῶς αἱ δύο διάφοροι ἢ καὶ ἐναντίαι· ἀλλὰ τὸ μὲν ἐναντίας ταύτας εἰπεῖν τῆς Μαρκίωνος τοῦ Ποντικοῦ καὶ Μανέντος τοῦ Πέρσου ἐστὶν αἱρήσεως τῶν ἐναντίας δύο πρεσβευόντων ἀρχάς· εἰ δὲ ἁπλῶς αἱ προέσεις διάφοροι, τίς ἡ τούτων διαφορά; καὶ πῶς τὸ ἐκ δύο διαφόρων τούτων ὑφεστὸς ἓν καὶ ἁπλοῦν, ἀλλ' οὐκ ἢ δύο ἢ σύνθετον;

[1]) Haec et sequ. rursus ad verbum fere leguntur in encycl. n. 21. p. 54: εἰ πᾶν ὅπερ — — οὐκ ἔστι δὲ ἡ τοῦ πν. προβολὴ κοινὸν τῶν τριῶν κ. τ. λ.

[2]) Mon. f. 457 a.: ἱκανὴν. in ep. encycl. f. 449 a. recte καινήν (al. in encycl. καὶ κοινήν.)

[3]) Encycl. l. c.: τί μὴ κατ' ἀρχὰς ἐθάρρησαν αὐτῶν ὅλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν, ὡς οὐ μόνον τὸν υἱὸν εἰς τὴν τοῦ πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται. Eodem pacto Nicetas apud Hugonem Etherianum L. I. c. 12. p. 1205: „At tamen Nicetas ex adverso instat dicens: Si omnibus quidem qui divina dogmata bene meditantur, inambiguum et indubitabile constat, quoniam omne quod in zoarchica et omni-conditrice Trinitate simili modo conspicitur, aut communiter (ed.: communicatur) de tribus praedicatur,

πεποιθότες αὐτῶν [4]) τῷ δυσσεβήματι ἐξ ἀρχῆς ἀνομολογεῖν, ὡς οὐ μόνον τὸν υἱὸν προβολέα τοῦ πνεύματος δογματίζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν πατέρα τῆς προβολῆς ἀπελαύνουσιν· οἷς ἀκόλουθον δήπου καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμετατιθέναι καὶ συμμεταφέρειν, καὶ μηδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἐκ δὲ τοῦ υἱοῦ τερατολογεῖν τὸν πατέρα τὴν γέννησιν ἔχειν, ἵνα μὴ μόνον τοὺς ἠσεβηκότας ἐξ αἰῶνος κρύψωσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν μεμηνότων ἐλέγχωνται μανικώτεροι. [5])

37. Ἔτι δὲ εἰ ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς γεγέννηται, τὸ δὲ κζ.

---

aut singulariter de una persona dicitur; emissio autem simili modo secundum eandem processionem in zoarchica Trinitate dicta non est communis, unius utique omnino erit. Si autem hoc ita est, utrum Patris fatebuntur solius, an (et) Filii? Quorsum (Quorum ed.) si Patris? ecce quamquam nolint, domesticam suam opinionem inficiabuntur; si vero Filii, heu quanta impietas! hanc enim Patri auferunt et Filio attribuunt.« — Nicol. Methon. c. 9.: *Πᾶν ὅπερ ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου τριάδος καὶ νοεῖται καὶ λέγεται, ἢ κοινόν ἐστι τῶν τριῶν ἢ ἑνὸς ἴδιον· ὃ δὲ μήτε κοινόν ἐστι τῶν τριῶν, μήθ' ἑνός τινος τούτων ἴδιον, τοῦτ' οὐδ' ὅλως θεωρεῖται ἐν τῇ τριάδι· ἢ γὰρ φυσικόν ἐστι τὸ θεωρούμενον καὶ εἴη ἂν κοινόν· κοινὰ γὰρ πάντα τὰ φυσικά· ἢ οὐ φυσικόν, καὶ οὐδὲ κοινόν, ἀλλ' ἴδιον καὶ ὑποστατικόν τινος τῶν τριῶν. Ἡ τοίνυν τοῦ πνεύματος προβολὴ εἰ μὲν κοινὴ τῶν τριῶν εἶναι δοθείη, εἴη ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθήσεται τὸ πνεῦμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸ ἑαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸν (ὅπερ οὐδ' οἱ τῶν Ἑλλήνων ἀνεπλάσαντο μῦθοι) καὶ ἅμα οὐδὲ σύνθετον εἶναι διαφεύξεται, εἰ τὸ μὲν αὐτοῦ αἴτιον εἴη, τὸ δὲ αἰτιατόν* (cf. supra cap. 4.). *Εἰ δὲ μὴ κοινὴ, ἀλλ' ἑνὸς ἰδία· εἰ μὲν τοῦ πατρὸς, οἰχήσεται ἡ φίλη τῆς καινοτομίας μυσταγωγία· εἰ δὲ τοῦ υἱοῦ, τί μὴ φανερῶς ὁμολογοῦσι τῆς καινοτομίας οἱ μυσταγωγοί, ὅτι τοῦ πατρὸς τέλειον αὐτὴν ἀφαιροῦνται;*

[4]) Mon.: *αὐτῷ.*

[5]) Ep. encycl. l. c.. *οἷς ἀκόλουθον δήπου καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμετατιθέντας μηδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ τὸν πατέρα τερατολογεῖν ἐκ τοῦ υἱοῦ γεγεννῆσθαι, ἵνα μὴ τῶν δυσσεβούντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μαινομένων ὦσιν πρωτοστάται.* Nicol. Methon. l. c.: *ἀκολούθως καὶ τὴν γέννησιν τῇ προβολῇ συμμεταθέντες οὐδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννῆσθαι, ἀλλ' ἔμπαλιν τὸν πατέρα ἐκ τοῦ υἱοῦ τερατολογήσουσιν.*

πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἡ καινοτομία τοῦ πνεύματος, μὴ [1]) καὶ ἕτερόν τι αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν θεοβλαβῆ γνώμην μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσαρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δὲ ἀπείρους, τῆς δὲ [2]) τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην πάλιν προβαλλούσης, [3]) κἀκείνης ἑτέραν, μέχρις ἂν καὶ τῆς ἑλληνικῆς ὑπερελάσωσι πολυθεΐας. [4])

κη'. 38. Ἀλλὰ κἀκεῖνο [1]) κατ' αὐτῶν ἔστιν ἀφεῖναι· ποῖον δὴ τοῦτο; εἰ πάντα ὅσα πρόςεστι τῷ υἱῷ, τοῦ πατρὸς [2]) λαμβάνων ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν εἴη λαβὼν [3]) καὶ τὸ αἴτιον [4]) εἶναι τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως· πόθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινὴς αὕτη φιλοτιμία, δι' ἧς ὁρᾶται μὲν ὁ υἱὸς τῆς τοῦ πνεύματος ἐκπορεύσεως αἴτιος, τὸ δὲ πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότιμον ἔχον καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῶς τε καὶ ὁμοτίμως προεληλυθὸς οὐσίας, τῶν ἴσων γερῶν ἀπεστέρηται; [5])

---

[1]) μὴ deest in Mon.

[2]) Mon.: τῆς τετάρτης.

[3]) Mon.: αὐτοῖς ἄλλην προλαβούσης, κἀκ.

[4]) Mon.: τὴν ἑλληνικὴν πολυθεΐαν ὑπερελάσωσιν. Verbotenus fere haec in encycl. n. 19, p. 53 leguntur: ἔτι δε — — ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι κατὰ τὴν ἐκείνων θεομάχον γνώμην μὴ τρεῖς — τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην προβαλλούσης κἀκείνης πάλιν ἑτέραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολυπληθίαν ἐκπέσωσιν. Nicol. Methon. cap. 8: ἢ εἰ μὴ τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἑτερόν τι δοτέον ἐκ τοῦ πνεύματος ἢ γεννᾶσθαι ἢ ἐκπορεύεσθαι, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκείνων ἑκάτερον, ἵνα καὶ ἰσότιμα τάχα καὶ ἰσοδύναμα φυλαχθῇ· ὁμοφυὲς ἂν εἴη καὶ ἰσοδύναμον τὸ ἐκ τοῦ πνεύματος προαγόμενον τῷ προάγοντι καὶ τοῖς ἐξ ὧν τοῦτο προῆκται· οὐκέτι ἄρα τριὰς, ἀλλὰ τετρὰς ἔσται τὸ προσβευόμενον· μᾶλλον δὲ εἰς ἄπειρον αἱ ὑποστάσεις οὕτω γε προχωρήσουσιν, ἀεὶ τῆς προαγομένης τῇ προαγούσῃ τῆς αὐτῆς οὔσης φύσεως καὶ δυνάμεως, ἵνα καὶ τὴν ἑλληνικὴν πολυθεΐαν οἱ τὰ τοιάδε δοξάζοντες παρελάσωσιν.

[1]) In Cod. Mon. cap. κγ'.

[2]) Mon.: ἐκ τοῦ πατρός; sed ἐκ deest in Vat. et Pal.

[3]) Mon.: λαμβάνων.

[4]) Mon.: αἴτιος.

[5]) Mon.: ἀποστερεῖται. Fere eodem pacto Nicolaus Methonensis

39. *Πάλιν αἴτιος ὁ πατὴρ, αἴτιος δὲ καὶ ὁ υἱός· τίνα κθ'.*
γοῦν[1]) *δικαιώσουσιν οἱ τῶν ἀτολμήτων διαιτηταὶ τὴν αἰτίαν*
μᾶλλον ἔχειν; εἰ μὲν γὰρ τὸν πατέρα, πῶς οὐκ ἐπείσακτον
καὶ νόθον καὶ ὕβρις αὐτοῖς καὶ αὐτή γε ἡ συσκευασθεῖσα
τιμὴ τοῦ υἱοῦ, μάλιστα τὸ κῦρος ἔχοντος ἤδη ἅτε καὶ τὸ
πλέον τοῦ πατρός; εἰ δὲ ὁ υἱὸς, φεῦ τῆς βαρυτέρας τόλμης!
οὐ γὰρ ἐνόμισαν ἀρκέσειν[2]) *αὐτοῖς εἰς ὅσον ἀσεβεῖν εἵλοντο*
διατεμεῖν[3]) *καὶ συμμερίζεσθαι τῷ υἱῷ τὴν πατρικὴν αἰτίαν,*[4])
εἰ μὴ καὶ τὸ πλέον ἀφαιρήσουσι καὶ ἀντὶ τοῦ πατρὸς τῷ
πνεύματι τὸν υἱὸν ἀντεισάξουσιν αἴτιον.

40. *Τί λέγεις; ἔλαβεν παρὰ τοῦ πατρὸς ὁ υἱὸς*[1]) *ἐξ λ'.*
αὐτοῦ διὰ γεννήσεως προελθὼν καὶ προάγειν ἕτερον ὁμο-

---

apud Hugonem Ether. L. II. c. 11. p. 1225: „Si omnia, quaecunque habet Filius, a Patre accipiens habet, procul dubio et ex Patre habet Spiritus emissionem. Unde (editio habet: unum) ergo diversiclina (ed.: diversiclima) haec liberalitas, secundum quam Filius quidem ex Patre accepit, ut sit et ipse Spiritus causa, Spiritus autem, quamquam ad idem honoris habeat, et ex ejusdem substantiae causa prodeat, tamen parili honore privatur, cum a Patre nequaquam accipiat, ut causa sit Filii aut alterius sui similis, nisi forte injuriae imputare crimen Patri quis audeat.“ Graecus textus (ex Cod. Mon. 66. f. 79 b. cap. 16.): *εἰ πάντα ὅσα πρόσεστι τῷ υἱῷ παρὰ τοῦ πατρὸς λαβὼν ὁ υἱὸς ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν ἔχοι λαβὼν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος προβολήν. Πόθεν οὖν ἡ ἑτεροκλινὴς αὕτη φιλοτιμία, δι' ἧς ὁ μὲν υἱὸς ἔλαβε παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ αἴτιον εἶναι τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα, καίτοι τὸ ἰσότιμον ἔχον καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῶς προεληλυθὸς αἰτίας, ὅμως τῶν ἴσων γερῶν ἐστέρηται, μὴ λαβὸν καὶ αὐτὸ παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ εἶναι αἴτιον ἢ τοῦ υἱοῦ ἢ ἑτέρου τινὸς ὁμοφυοῦς, εἰ μὴ καὶ ἀδικίας προσάπτειν ἔγκλημα τῷ πατρὶ τολμητέον;*

[1]) Monac., qui signat cap. 24, habet: *οὖν.*

[2]) Mon. f. 457 b.: *ἀρκέσειεν.*

[3]) Mon.: *διατελεῖν.*

[4]) Nil adeo solemne Photianis, quam solum Patrem *αἰτίαν* dicere omnemque *αἰτίας* rationem a Filio removere. Id saepius inculcat Marcus Ephes., ut in Confess. ap. Greg. Cpl. Cod. Mon. 27 f. 119 b. apud Georg. Scholar. ibid. f. 185 a.

[1]) Mon.: *ὁ υἱὸς παρὰ τοῦ πατρός.*

φυές· πῶς οὖν καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς προάγων [2]) ὁμοφυὲς τὸ πνεῦμα οὐ μετέδωκεν, ὡς μετέλαβεν, τῆς ὁμοίας δυνάμεως καὶ τιμῆς, ἵνα κἀκεῖνο πάλιν ὁμοφυοῦς ἔχῃ προόδῳ καὶ ὑποστάσει ἐναγλαΐζεσθαι; καίτοι γε ἐχρῆν τὸν υἱὸν, εἰ καὶ μὴ δι' ἕτερόν τι, ἀλλ' οὖν γε πρὸς τὴν τοῦ πατρὸς ἀναγόμενον μίμησιν ἐφ' ὁμοίαις ἐνεργείαις συνδιασώζειν [3]) τὸ ὅμοιον. [4])

λα'. 41. Ἐγὼ δὲ οὐδὲ ταύτην δοίην ἂν σιγῇ τὴν ἀτοπίαν [1])· μείζονα λέγειν, εἰ καὶ μὴ τῇ φύσει (ἄπαγε· ὁμοούσιος γὰρ ἡ τριάς), ἀλλά γε [2]) τῷ αἰτίῳ τὸν γεγεννηκότα τοῦ γεννήματος μυσταγωγεῖ μὲν ἡ δεσποτικὴ φωνή [3])· διδάσκει δὲ μνηθεὶς ἐκεῖθεν καὶ ὁ τῶν ἱερῶν πατέρων ἡμῶν [4]) χορός· μείζονα δὲ τῷ αἰτίῳ τοῦ πνεύματος τὸν υἱὸν οὔτε θείων ἔστιν ἀκούειν λογίων, ἀλλ' οὐδὲ [5]) νοῦς εὐσεβὴς μέχρι νῦν ἐάλω διανοηθείς· ἡ δέ γε θεομάχος [6]) γλῶσσα οὐ τῷ αἰτίῳ

---

[2]) In Mon. deest *προάγων*.

[3]) Mon.: *ὁμοίαις συνεργίαις διασώζειν*.

[4]) In Mon. Cod. cap. *κέ*. Ex Photio ita Nicolaus Methon. cap. 17: *Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ εἶναι αἴτιος τοῦ ὁμοφυοῦς πνεύματος, τὸ ὁμοφυὲς πνεῦμα προάγων οὐ μετέδωκεν αὐτῷ τῆς αὐτοῦ δεσποτείας καὶ τιμῆς, ἵνα καὶ τοῦτο πάλιν ὁμοφυοῦς ὑποστάσεως προόδῳ ἐναγλαΐζηται; ἢ γὰρ δυνάμενος οὐ βεβούληται, καίτοι γε ὀφείλων τὸν πατέρα μιμεῖσθαι καὶ φθονερὸς ὁ τοιοῦτος· (ἀλλ' ἵλεως ἡμῖν ὁ πανάγαθος εἴη, τὴν βλασφημίαν ἐπὶ κεφαλὴν τοῦ αἰτίου ταύτης ἐπάγων!) ἢ συκοφαντεῖται τοιαύτην δύναμιν (μὴ) ἔχειν, τοῦ πατρὸς ὅλον ἐξιδιωσαμένου τὸ πατρικὸν αἴτιον καὶ τῇ καθ' ἑαυτὸν ἀφορίσαντος ὑποστάσει· καὶ πλὴν τῆς κατ' αὐτὸν ἰδιότητος τἆλλα πάντα τὰ φυσικὰ προτερήματα κοινὰ καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ παρέχοντος εἶναι.*

[1]) Mon.: *ταύτην ἂν δοίην τὴν ἀτοπ. σιγῇ.*

[2]) Mon.: *ἀλλά γε καὶ τῷ αἰτ.*

[3]) Joh. XIV. 28. Patres textum intelligunt aut de humana Christi natura, aut de relatione originis seu habitudine principii ad principiatum; illud latini, hoc graeci potissimum Arianis illis verbis abutentibus solebant regerere. Cf. Petav. de Trin. L. II. c. 2.

[4]) Mon.: *ἡμῶν πατέρων.*

[5]) *οὐδὲ* tres Codd. habent.

[6]) Mon. *θεομάνος* habuit; sed deinde *τῷ ν* superpositum *χ*.

τὸν υἱὸν μείζονα τοῦ πνεύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ[7]) τῆς πατρικῆς ἐγγύτητος πορρωτέρω ποιεῖ.[8])

42. Ἔτι δὲ εἰ[1]) αἴτιος τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς, πῶς λβ'.
οὐκ ἂν εὑρεθείη[2]) δεύτερον ὑποφυόμενον αἴτιον ἐν τῇ ὑπεραρχίῳ καὶ ὑπερφυεῖ τῆς τριάδος ἀρχῇ; καὶ τό τε αἰτιατὸν καὶ μηδὲ πρὸς ὕβριν τῆς πρώτης ἀρχῆς μεμηχανημένον μόνον, ἀλλὰ καὶ[3]) αὐτοῦ ἐκείνου, περὶ οὗ κατασχηματίζεται[4]) ἡ τιμή· τὸ γὰρ μηδέ τινα χρείαν μηδ' αὐτῷ μηδὲ μηδενὶ[5]) παρέχειν, ἀλλὰ μηδ' ἀφορμὴν μηδαμόθεν εὑρίσκειν ὥστε παρασχεῖν,[6]) πῶς οὐ μᾶλλον ἀποφανεῖται τὸν υἱὸν[7]) περιυβρισμένον καὶ τιμῆς ὀνόματι κακουργοτέραν τὴν ὕβριν ποιεῖ; καὶ γὰρ τοῦ πνεύματος πατρόθεν ἐξ ἀϊδίου τὴν ἐκπόρευσιν ἀνενδεῆ κεκτημένου, ποίας ἂν ἄλλης

---

[7]) Hic videtur τὸ πνεῦμα supplendum.

[8]) Nicol. Methon. cap. 7: Ἔτι εἰ τοῦ υἱοῦ μείζων ὁ πατὴρ τῷ αἰτίῳ, καὶ ὁ υἱὸς μείζων τοῦ πνεύματος τῷ αὐτῷ λόγῳ λέγοιτ' ἄν· καὶ ποῦ τοῦτο εἴρηται, τὸ εἶναι πῶς τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος μείζονα, εἰ μὴ παρὰ μόνων τῶν πορρωτέρω τὸ πνεῦμα ἢ τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς ἀποθούντων; „Si Filio Pater major est causa, et Filius major Spiritu eadem ratione ipsa diceretur. Et ubinam hoc dictum est, Filium aliquo modo majorem Spiritu, nisi ab illis tantum, qui Spiritum longius quam Filium a Patre rejiciunt.“ Haec Nicolai verba ita gr. et lat. profert Leo Allatius. Vind. Syn. Ephes. c. 66. p. 480, 481; cum parvo discrimine eadem gr. dat Cod. Mon. 66. f. 77 b. cap. ζ'. Eodem pacto loquitur Barlaam monach. Or. IV. de proc. Sp. S. apud eund. Allat. l. c. p. 548 et Theophylactus apud Beccum Or. I. de un. n. 67. (G. O. I. 219): εἰ μείζων ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ τῷ αἰτίῳ, εἴπερ καὶ ὁ υἱός ἐστιν τοῦ πνεύματος αἴτιος, ἔσται καὶ οὗτος μείζων αὐτοῦ .. ποῦ σοι τοῦτο ἐξεύρηται, μείζονα τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος λέγεσθαι;

[1]) εἰ deest in Monac., in quo signatur cap. 27.

[2]) Mon.: εὑρεθῇ.

[3]) καὶ deest in Mon.

[4]) Mon.: σχηματίζεται.

[5]) Mon.: α. μηδὲν παρέχον.

[6]) Sic Palat. et Monac.; Vatic.: παρέχειν.

[7]) Mon.: τὸν περιυβρ.

προαγωγῆς ἢ οὐσιώσεως τὸ συμπλασθὲν αὐτοῖς αἴτιον ἐπιγνωσθήσεται [8]) χορηγόν; [9])

43. Πῶς δ' οὐκ εἰς δύο αὐτοῖς διαμερισθήσεται τὸ πνεῦμα; τὸ μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ [1]) ὡς ἀληθῶς καὶ πρώτως αἰτίου προϊὸν (ἀναίτιος γάρ)· τὸ δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ [2]) αἰτιατοῦ (οὐκ ἀναίτιον γάρ)· καὶ οὕτως δ' οὐ [3]) τάξει μόνῃ καὶ σχέσει καὶ αἰτίᾳ τὴν τοῦ πνεύματος ἑτερότητα καὶ παραλλαγὴν ἡ αἵρεσις δραματουργεῖ, ἀλλὰ καὶ εἰς τετράδα ἀντὶ τριάδος τὸ σέβας ἡμῶν [4]) ἀπωθεῖσθαι τολμᾷ, μᾶλλον δ' οὐδὲν ἀνύβριστον καταλιπεῖν τῶν [5]) ἐν τῇ ὑπεραγάθῳ [6]) τριάδι καὶ δημιουργῷ τοῦ παντὸς οὐδεμίαν παραλείπει σπουδήν. [7])

λδ'. 44. Καὶ μὴν [1]) εἰ αἴτιος μὲν τοῦ πνεύματος ὁ υἱός, ἀμφοῖν δ' [2]) αἴτιος ὁ πατήρ, εὑρεθήσεταί τι αἴτιον ἐν τῇ

---

[8]) Mon.: συγγνωσθήσεται.

[9]) Cum his confer cap. 7 et cap. 31.

[1]) Mon.: καὶ deest.

[2]) Item καὶ deest in Mon.

[3]) δ' deest in Mon.

[4]) Mon.: ἡμῖν τὸ σέβας.

[5]) τῶν deest in Mon.

[6]) ὑπεραγίᾳ Mon.

[7]) Haec exornat ita Maximus Planudes syllogismo 2 (apud Georg Metoch. G. O. II. 944. Arcud. Opusc. theol. aurea et Cod. Mon. 27. f. 73 a. et 80 b.): ἡ μὲν μονὰς ταυτότητός ἐστιν αἰτία, ἡ δὲ δυὰς ἑτερότητος· ὅθεν καὶ υἱὸς καὶ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς μὲν ἐξ ἑνὸς τοῦ πατρὸς ὄντα τὸ ταὐτὸν τῆς φύσεως ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ ἔχουσιν· ὡς δὲ δύο πάλιν ὄντα, ἕτερά ἐστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν· οὐ γὰρ ἐνῆν ταῦτα τὴν φύσιν ὄντα καὶ ἕτερα πάλιν κατὰ τὴν φύσιν εἶναι· εἰ μὲν οὖν ἄρα ἐξ ἑνὸς, τουτέστι μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα προέρχεται, ἓν ἔσται καὶ ταὐτὸν αὐτὸ ἑαυτῷ· εἰ δὲ ἐκ δύο, τουτέστι πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἕτερον ἔσται αὐτὸ ἑαυτῷ, ὡς ἂν ἄλλο μὲν ὂν τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ· ἐπεὶ γὰρ ἄλλος μὲν ὁ πατὴρ, ἄλλος δὲ ὁ υἱὸς, ἀνάγκη καὶ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνεῦμα ἄλλο καὶ ἄλλο εἶναι· τοῦτο δὲ ἄτοπον.

[1]) In Cod. Mon. cap. κη'.

[2]) δὲ deest in Mon.

τελείᾳ καὶ τελειοποιῷ τριάδι τοῦ μὲν κυρίως [3]) καὶ πρώτου αἰτίου τῆς τελειότητος ἀπεληλαμένον, [4]) ἀτελὲς δὲ καὶ ἡμίτομον ἢ σύνθετον, ἐξ ἀτελοῦς καὶ τελείου τὴν σύνθεσιν ἀναδεδεγμένον. [5]) Καὶ σκοπεῖν ἔξεστιν, ὅπως ἡ μὲν μυθολογία ἐν τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ τοὺς ἱπποκενταύρους πάλαι παίζουσα ἀναπλάττει, ἡ δὲ θεομαχία ἐν τοῖς ἀϊδίοις καὶ ἀναλλαιώτοις ἢ τὸ ἡμίτομον ἢ τὸ ἐξ αἰτίου τε καὶ αἰτιατοῦ συμπεπλασμένον αἴτιον οὐ φρίττει μετὰ σπουδῆς τερατολογοῦσα· καὶ οὐδέτερον αὐτῶν [6]) τὸ ἀτελὲς παραχωρεῖ διαφεύγειν· ἑκάτερον γὰρ εἰ καὶ [7]) πρὸς ἄλληλα προβάλλεται διαμάχεσθαι (τοιαῦτα γὰρ τῆς ἀσεβοῦς σπορᾶς τὰ γεώργια), ὅμως εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ ἀτελοῦς ὕβριν ἄμφω συνάγει. [8])

---

[3]) Mon.: κυρίου.

[4]) Mon.: παρηλλαγμένον, ἐντελὲς δὲ κ.

[5]) Nicolaus Methonens. cap. 20: Τερατῶδες δ' ἂν εἴη καὶ τὸ κατὰ τὸν υἱὸν πρόσωπον· ὅπερ τὸ αὐτὸ καὶ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἀναφέρεται, μήθ' ὅλον αἴτιον, μήθ' ὅλον αἰτιατὸν ὄν, ἀλλ' ἐξ ἀτελῶν ἑκατέρων συντεθειμένον.

[6]) Mon.: αὐτοῦ.

[7]) Mon.: καὶ εἰ.

[8]) Argumentum, quo imperfectionis in Divinitate assertae rei arguuntur Latini, saepe apud Theologos Photianos varie efformatum recurrit. Huc spectat Nicol. Methon. cap. 2: εἰ ἓν τὸ πνεῦμα καὶ τέλειον, ἐπεὶ καὶ θεός, εἷς δὲ θεός, ὅτι καὶ τέλειος, ὅτι καὶ ἀγαθός, ἐξ ἑνὸς ἂν εἴη καὶ τελείου τοῦ ἀρχικοῦ αἰτίου, ὅπερ ὁ πατήρ. Εἰ δὲ μὴ ἐξ ἑνὸς τούτου μόνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ υἱοῦ, οὔτ' αὐτὸν ἄρα ἓν· πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἑνός; οὔτε τὸ ἀρχικὸν αἴτιον ἕν, ἀλλὰ δύο, πατὴρ καὶ υἱός· καὶ οὐδέτερον τούτων τέλειον, ἀλλ' ἀτελὲς ἑκάτερον, παρ' ὅσον δεῖται ἀλλήλων εἰς τὴν προςαγωγὴν τοῦ πνεύματος· οὐδ' αὐτὸν ἄρα τὸ πνεῦμα τέλειον· πῶς γὰρ τὸ ἐξ ἀτελῶν; οὐδὲν γὰρ τέλειον ἐξ ἀτελῶν. Hugo Ether. L. I. c. 10. p. 1204, 1205, non satis accurate haec ita reddit: „Si unus est Spiritus et perfectus, quia Deus, et perfectus, quoniam bonus (nam quod perfectum non est, imo quod hujusmodi, bonum non est) ex una utique sit et perfecta et principali causa, quae est Pater, unumquidque. Si autem non est ex uno, et hoc solo, sed et ex Filio, non idem ergo unum. Quomodo enim est, quod non ex

λε'. 45. Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, [1]) εἰ ἕν ἐστι τὸ πνεῦμα καὶ ὑπερφυῶς τε καὶ κυρίως ἕν, ὥσπερ καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς εἰλικρινῶς τε καὶ ὑπὲρ λόγον ἓν, πῶς αὐτὸ [2]) τὸ δυαδικὸν τῶν αἰτίων οὐκ [3]) ἔκθεσμον ἅμα καὶ ἀδύνατον ἐπιγράφεσθαι; [4])

λς'. 46. Διὰ ταῦτα [1]) τοίνυν καὶ τὰ τοιαῦτα, κἂν ὀψὲ γοῦν [2]) ἀναλαβεῖν ὑμᾶς προσήκει συναίσθησιν τῶν ἠσεβημένων, καὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἀντὶ τῆς πολυπλανοῦς δεισιδαιμονίας συνελθεῖν τῷ φρονήματι [3]) καὶ μνηθῆναι μὲν καθαρῶς τὴν εὐσέβειαν, ἀναμαθεῖν δὲ πιστεύειν ἐξ ὅλου τοῦ νοῦ καὶ διανοίας μὴ δισταζούσης, ὡς ἕκαστον μὲν πρόσωπον τῆς ὁμοουσίου καὶ θεαρχικῆς [4]) τριάδος ἀφράστῳ λόγῳ εἰς κοινωνίαν μὲν ἀδιάστατον συνάπτονται τῇ φύσει, κατὰ δὲ τὸν τῆς ὑποστάσεως λόγον

---

uno, neque principali, causa una? Duo enim sunt Pater et Filius, et neuter eorum perfectus, in quantum sui ad invicem egent ad productionem. Non est igitur ipse Spiritus perfectus. Quomodo enim, cum sit ex imperfectis? Nihil ex imperfectis perfectum.« — In quibusdam videtur Hugo aliter legisse.

[1]) In Cod. Mon. cap. κθ'.

[2]) Fortasse αὐτῷ.

[3]) οὐκ deest in Mon.

[4]) Nicol. Methon. cap. 2. (supra c. 44. not. 8) cap. 15: οὐκέτι ἓν καὶ μόνον τὸ πνεῦμα· πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἑνὸς μηδὲ μόνου; cap. 28: Ἴσον μὲν οὐκ ἂν εἴη τὸ ἐκ δύο, ὥς φασι, τῷ ἐξ ἑνός· ἦν γὰρ καὶ αὐτὸ ἐξ ἑνὸς ἢ κἀκεῖνος (ὁ υἱὸς) ἐκ δύο. Apud Hugon. Ether. L. II. c. 21. p. 1226: »Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, numquam est aequale. Atqui Spiritus ex duobus est, cum Filius ex Patre solo nativitatem habeat; ergo non est aequalis Filio Spiritus, sed aut major aut minor.«

[1]) Mon.: διὰ τοῦτο.

[2]) Mon.: ὁ ψὲ γοῦν.

[3]) En sua dogmata rursus catholicae Ecclesiae sententiam esse proclamat; non minori confidentia suam doctrinam in ep. ad Aquilej. Archiepisc. vocat τὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξαπλωμένην εὐσέβειαν.

[4]) Mon.: ζωαρχικῆς.

ἀμετάβλητον φυλάττουσιν ἀλλήλαις τὸν τῶν ἰδιωμάτων χαρακτῆρα· οὐ γὰρ χώραν δίδωσιν ἐν αὐτοῖς τὸ συγκεχυμένον ἐπελθεῖν ἡ διάκρισις· ἄπαγε· ἀλλ' ὥσπερ οὐδένα μερισμὸν ἢ διαίρεσιν ἡ [5]) κατὰ φύσιν κοινωνία παραδέχεται, οὕτως οὐδὲ τὰ ἐξ ὧν ἑκάστη τῶν τριῶν χαρακτηρίζεται, οὔμενουν εἰς οὐδεμίαν σύγχυσιν οὐδαμοῦ ἀναφύρεται. [6]) Ὥςπερ [7]) δὲ πάλιν ὁ υἱὸς γεννᾶται μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς, διαμένει δ' ἂν ἀναλλοίωτον ἑαυτῷ [8]) τὸ τῆς υἱότητος συντηρῶν [9]) ἀξίωμα, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ παράγιον [10]) ἐκπορεύεται μὲν τοῦ πατρὸς, μένει δ' ἀμετάβλητον ἑαυτῷ συντηροῦν τὸ ἐκπορευτόν· καὶ καθ' ὃν λόγον ἐξ ἀναιτίου τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα προϊὸν ἑτέρου [11]) γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν οὐ θεουργεῖ, [12]) οὐδὲ διά τινος μεταβολῆς τὴν ἐκπόρευσιν αὐτοῦ καινοτομεῖ· οὕτω δὴ καὶ ὁ υἱὸς γεννώμενος ἐξ ἀναιτίου τοῦ πατρὸς οὔτε διὰ γεννήσεως, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ δι' ἐκπορεύσεως [13]) οὐδεμίαν ἂν θεουργίαν οὐδενὸς ὁμοφυοῦς ἀνάσχοιτο ὑποβαλεῖν [14]) οὐδὲ σχέσεως ἑτέρας ἐπεισαγωγῇ τὸ προνόμιον ἐπινοθεύειν τῆς υἱότητος. [15])

---

[5]) Mon.: ἤ.

[6]) Mon.: ἀναφέρεται.

[7]) In C. Mon. hic incipit cap. 30.

[8]) Mon. f. 458 a. b.: δ' ἀναλλαίωτος ἑαυτοῦ τὸ τ.

[9]) Mon.: τηρῶν.

[10]) Mon.: τὸ ἅγιον.

[11]) Mon.: προϊὼν ἑτέραν γ.

[12]) Mon.: οὐ θεουργεῖ. Ad marginem: ἴσως· οὐ νεουργεῖ.

[13]) Mon.: οὔτε διὰ γεννήσεως, οὔτε μὴν δι' ἐκπ.

[14]) Mon.: ὑπολαβεῖν.

[15]) Conferantur ista Nicolai Methon. c. 4. med.: πῶς εἷς υἱὸς, πῶς ἁπλοῦς; ὁ μὴ μόνον υἱὸς, ἀλλὰ υἱοπάτωρ θή τις ἀναφαινόμενος ἐκ τοῦ μὴ γεννᾶσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα προάγειν ἐξ ἑαυτοῦ, ὅπερ ἦν τοῦ πατρικοῦ ἰδιώματος. Marcus Ephes. syllog. 1 (Cod. Mon. 27. f. 180 a.): εἰ οὖν ἀντίθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα, ... καὶ ἄμφω τὰ ἀντικείμενα συνελθεῖν ἐφ' ἑκάστου τούτων ἀδύνατον· οὐδ' ἄρα τὸ αἴτιον

λζ'. 47. Ἐκεῖνο δὲ μὴ καθορῶντα δικαίως ἄν σε γραφοίμην ἑκουσίου πηρώσεως· εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως ὁ πατὴρ προβάλλεται τὸ πνεῦμα, τῆς αὐτῆς [1]) δὲ φύσεως ἡ τριὰς, τότε δὴ τότε μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν ἀτοπημάτων, ἐκ τίνος [2]) ἂν ἀφορμῆς ἐξώρμας μυθολογεῖν τὸ δυσσέβημα; οὐ γὰρ μόνον εἰς προβολέα τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς ἄν σοι μετεβάλλετο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἴς τε τὴν τοῦ υἱοῦ γέννησιν καὶ τὴν ἰδίαν προβολὴν ἐτέμνετό τε καὶ κατεμερίζετο· καὶ σιγὴ τἆλλα ἐχέτω, ὅτι τε ἄμεινον, [3]) καὶ οὐδὲ τῷ ῥήματι τὰ ἀτοπώτερα [4]) μὴ προφερόμενα τοῖς νουνεχῶς καὶ σὺν εὐλαβείᾳ διερευνῶσιν οὐκ ἄδηλον ἔχει τὴν κατανόησιν· ἀλλ' οὕτω μὲν εἰ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ τῷ λόγῳ τῆς ἰδίας ὑποστάσεως ὁ πατὴρ τὸ πνεῦμα εἴ τις [5]) προβάλλεσθαι τερατεύσοιτο· εἰ δὲ καθὸ πατὴρ ὁ πατὴρ ἱερολογεῖται προβάλλειν τὸ πνεῦμα καὶ τοῖς [6]) εὐσεβέσιν οὐκ ἐπιδιστάζεται· οὔτε ὁ υἱὸς, καθὸ θεολογεῖται ὁ υἱὸς, διὰ τῆς τοῦ πνεύματος προβολῆς τὸ τῆς υἱότητος καινοτομήσει [7]) ἀξίωμα, οὐδὲ τῷ πατρὶ [8]) περικόψας εἰς ἑαυτὸν μεταστήσει τὴν αἰτίαν τοῦ προβλήματος, ὥσπερ οὐδὲ τῆς περὶ αὐτὸν ἀστασιάστου τε καὶ ἀῤῥεύστου γεννήσεως· οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστι ταῦτα φύσεως,

---

καὶ αἰτιατὸν συνελεύσεται (καὶ ταῦτα γὰρ ἀντικείμενα), οὐδ' ὁ υἱὸς αἰτιατὸς ὁμοῦ καὶ αἴτιος ἔσται, καθάπερ οὐδ' υἱὸς ὁμοῦ καὶ πατήρ. Sic et ejusd. Confess. ibid. f. 115 a.

[1]) Mon.: αὐτῶν.

[2]) Mon.: ἔκ τινος.

[3]) Palat. et Mon.: ὅτι τὲ ἀμ.

[4]) Mon.: ἀτοπότερα.

[5]) Sic Vat. f. 201 b.; Palat. f. 227 a.; Monac. breviter: ὁ π. τὸ πνεῦμα προβάλλοιτο.

[6]) Mon.: τῆς.

[7]) Mon.: καινοτομήση.

[8]) Mon.: τοῦ πατρός.

καθ' ἣν ἡ κοινωνία δοξάζεται, ἀλλ' ὑποστάσεως ἰδιώματα, δι' ὧν τὴν [9]) ἐν τῇ τριάδι θεολογοῦμεν διάκρισιν. [10])

48. Εἶεν· ἀλλὰ γάρ φασί τινες τοὺς αἱρεσιώτας λέγειν· πῶς δὲ τὸν κήρυκα τῆς ἐκκλησίας, τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον οὐκ ἂν ἀλοίητε παραγραφόμενοι Παῦλον; ἐκεῖνον τὸν οὐράνιον ἄνθρωπον, ὃς μέγα τε καὶ ὡς ἀληθῶς οὐράνιον ἀνακέκραγεν· [1]) „ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν [2]), κρᾶζον· ἀββᾶ ὁ πατήρ“· εἰ οὖν Παῦλος ὁ τῶν ὀρθῶν δογμάτων γνώμων τὸ πνεῦμα λέγει ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, πῶς οἱ μὴ τοῦτο παραδεχόμενοι αὐτὸν τὸν μυσταγωγὸν τῶν οὐρανίων παραδέχονται; [3]) Καὶ τίς ἐστι Παῦλον τὸν θεωρὸν τῶν λη'.

---

[9]) Mon.: τὰ ἐν τρ.

[10]) Enucleatius et plura argumenta connectendo Marcus Ephes. syllog. 10 (Cod. Mon. 27. f. 245 a.): Τὸ τῆς θεότητος αἴτιον ἢ τῶν ὑποστάσεων ἐστὶν ἴδιον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ κατὰ τοὺς λατίνους, ἢ τῆς αὐτῶν φύσεως ἢ ἐνεργείας τινός. Εἰ μὲν οὖν τῶν ὑποστάσεων ἐστὶν (sic accent. in cod.) ἴδιον, πῶς οὐ δύο τὰ αἴτια; δύο γὰρ καὶ αἱ ὑποστάσεις, καθάπερ καὶ τὸ αἰτιατὸν δυσὶ προςὸν ὑποστάσεσι δύο καὶ τὰ αἰτιατὰ πάντως εἰςάγει. Εἰ δὲ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἐξισάσει πάντως αὐτῇ καὶ οὐκ ἐπὶ πλέον ἔσται· τὸ γὰρ πνεῦμα οὐκ ἔστιν αἴτιον· εἴ τι ἄρα πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσις, τοῦτο θεότητος αἴτιον, καὶ εἴ τι θεότητος αἴτιον, τοῦτο πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσις· ἀλλότριον ἄρα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσεως, ὥσπερ καὶ τοῦ αἰτίου ἀλλότριον. Καὶ ἔτι Μακεδόνιον οἱ λατῖνοι μέμφονται! Εἰ δὲ ἐνεργείας τινός ἐστιν ἴδιον, ζητητέον αὖθις, εἰ προσωπικὴ ἐστιν αὕτη ἢ φυσική· καὶ εἰ μὲν φυσικὴ, φυσικῆς τινὸς (sic in cod.) ἐνεργείας ἔσται τὸ πνεῦμα ἀλλότριον, κἀντεῦθεν δὴ καὶ τῆς φύσεως· εἰ δὲ προσωπικὴ, πρὸς ἓν πρόσωπον ὡρισμένως ἀνενεχθήσεται· μία γὰρ τῷ ἀριθμῷ προσωπικὴ ἐνέργεια πάσαις ἀνάγκαις ἑνὸς ἔσται προσώπου πρὸς ἓν ἐνέργημα τείνουσα· μάτην ἄρα λατῖνοι τὴν μίαν τῷ ἀριθμῷ προβλητικὴν ἐνέργειάν τε καὶ ἰδιότητα τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ διδόασι.

[1]) Gal. IV. 6.

[2]) Monac. cum plurimis N. T. edit.: ἡμῶν.

[3]) Palat. f. 227 a. Vatic. f. 201 a. habent: παραγράφονται, quod hic postularet particulam negativam, unde Monac. Cod. lectionem praetulimus. Hucusque verba adversariorum; abhinc Photius contra eos arguit.

ἀποῤῥήτων ὃς ἁπάσαις ψήφοις παραγράφεται, [4]) ὁ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καὶ κοινὸν δεσπότην ἀντιφθεγγόμενον ἐπιδεῖξαι [5]) σπουδάζων, ἢ ὁ τὴν πρὸς αὐτὸν συμφωνίαν αὐτοῦ διὰ σεβάσματος ἄγων καὶ ἀνυμνῶν; εἰ γὰρ ὁ δεσπότης μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ, Παῦλον δὲ ἡ αἵρεσις δογματίζειν εἰςάγει ἐκ τοῦ υἱοῦ, τίς ἂν εἴη ὁ παραγραφόμενος; [6]) μᾶλλον δὲ ὁ γραφόμενος αὐτὸν δεσποτικῆς ἀντιλογίας καὶ δίκην ἄφυκτον τοῦ τολμήματος χρεωστεῖν. [7]) Ὁρᾷς, ὅπως ἔγνως τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον τῶν διδασκαλικῶν γερῶν μὴ ἀποστερεῖν, ὅπως τὸν πρὸς τὴν [8]) εὐσέβειαν ὁδηγὸν ἀντὶ τοῦ δι' αἰδοῦς ἄγειν καὶ σεβάσματος ἐπιῤῥήτῳ γνώμῃ δυςφημεῖς. [9]) Ἀλλ' οὐδὲν ἡ αἵρεσις [10]) καινότερον τοῦ συνήθους ποιεῖ· ἡ γὰρ αὐτὸν συκοφαντήσασα τὸν υἱὸν καὶ λόγον τοῦ θεοῦ εἰς διαφωνίαν ἐκπεσεῖν, πῶς οὐκ ἀκόλουθα πράττει [11]) ἑαυτῇ καὶ τὸν αὐτοῦ γνήσιον θεράποντα καὶ μαθητὴν εἰς ἀντιλογίαν ἀνταναιστῶσα καὶ φιλονεικοῦσα δεῖξαι τοῦ διδασκάλου διωρθωτήν; [12])

α'. 49. Ποῦ [1]) δὲ Παῦλος ἂν ἐλέγει [2]) τὸ πνεῦμα ἐκπορεύ-

---

[4]) Mon. f. 459 a.: παραγράφετε.

[5]) Mon.: δεῖξαι.

[6]) Mon. habuit παραγραφόμενοι; sed postea correctum est.

[7]) Mon.: χρεωστῶν.

[8]) τὴν deest in Mon.

[9]) Mon.: δυςφημεῖν.

[10]) Mon.: διαίρεσις.

[11]) Mon.: πράττεις.

[12]) Suam de eodem textu disputationem in ep. ad Aquilej. his verbis introducit Photius: Ἀκούω δὲ τούτους θραυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ δεσπότου καὶ διδασκάλου τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οἰκείας προβαλλομένους αἱρέσεως· ἐξαπέστειλε γάρ, φασιν, εἶπεν, ὁ θεὸς τὸ πν. κ. τ. λ. Ἀλλ' οἶγε τοῦτο ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες ἐκεῖνο γινωσκέτωσαν, ὡς ἐν οἷς τοῖς τοῦ Παύλου ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσιν ἐπερείδεσθαι, ἑαυτοὺς μᾶλλον ἁμαρτάνοντας ἐξελέγχουσιν.

[1]) Mon.: Πᾶν.

[2]) Si tres nostri codd.; fort. ἔλεγε.

εσθαι τοῦ υἱοῦ; εἶναι μὲν [3]) γὰρ τοῦ υἱοῦ· (οὐδὲ γὰρ ἀλλότριον· μὴ γένοιτο) κἀκεῖνος εἶπε καὶ ἡ τοῦ θεοῦ ἐκκλησία συνομολογεῖ καὶ συνεπίσταται· ἐκπορεύεσθαι δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ, οὔτε διὰ τῆς ἐκείνου θεορρήμονος γλώττης προελήλυθεν, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν εὐσεβῶν οὐδεὶς (πολλοῦ γε καὶ δεῖ συκοφαντίας τοιαύτης) ἐγράψατο, ἀλλ' οὐδ' ἀκοῇ τὸ δύσφημον [4]) ἀνάσχοιτο δέξασθαι.

50. Εἶπεν ὁ Παῦλος, ὁ τῷ δρόμῳ τοῦ θείου κηρύγματος βραχύτερον αὐτοῦ τῆς σπουδῆς τὸ τῆς οἰκουμένης ἐλέγξας μέγεθος, τὸ πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· διὰ τί οὖν μὴ καὶ σὺ τοῦτο λέγεις, ἀλλὰ κακουργεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς καὶ διαστρέφεις τὸ ῥῆμα τοῦ κήρυκος· καὶ τὸ βαρύτερον, τὴν σὴν διαστροφὴν καὶ βλασφημίαν εἰς τὴν τοῦ διδασκάλου παραπέμπεις φωνήν; [1]) β'.

51. Ἔφη τὸ πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· καλῶς γε καὶ θεοσόφως· σὺ δὲ τί ποτε παραχαράττεις τὴν φωνὴν καὶ ἃ μὲν [1]) εἶπεν οὐ λέγεις, ἃ δὲ οὐδ' ἐνενόησεν ὡς ἐκείνου λέγοντος κηρύττειν οὐκ ἐρυθριᾷς; τὸ πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἦν ἄλλως βέλτιον εἰπεῖν· [2]) καὶ γὰρ ὁμοφυὲς τοῦ υἱοῦ καὶ ὁμοούσιον καὶ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ τιμῆς καὶ γ'. δ'.

---

[3]) Mon.: εἰ μὲν γάρ.

[4]) Mon.: βλάσφημον.

[1]) Ep. ad Aquilej.: Τὸ πνεῦμα τοίνυν τοῦ υἱοῦ ὁ μετάρσιος ἄνθρωπος λέγει ἀπεστάλθαι παρὰ τοῦ πατρός· λέγε καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ φωνήν. Ἐστὶ γὰρ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, ἐπεὶ μηδ' ἀλλότριον μηδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μηδ' ἀντινομοθετοῦν ὤφθη ποτέ· ἀλλ' ὅτι ὥσπερ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οὕτω καὶ τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ γνώμης καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοίως πρὸς τὸ ἓν, ἐξ οὗ τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη, συγγενεύσεως, εἶπεν εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ. Οὕτω κἀκεῖνοι λεγέτωσαν· οὐδεὶς αὐτοὺς αἱρέσεως ὁ γραφόμενος. Οὐκ εἶπεν· ἐκπορεύεται τοῦ υἱοῦ. Ἂν τοῦτό τινες λέγωσι, καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι καὶ δόξης αἱρετικῆς αὐτοὺς ἐνόχους δεικνύουσιν.

[1]) Mon. f. 459 a.: δι' ἃ μὲν εἶπ.

[2]) Mon.: ἐρπεῖν habuit, sed correctum est; ἄλλως in marg. suppletur.

κυριότητος· ὁ τοίνυν λέγων· τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τῆς φύσεως μὲν ἐκδιδάσκει τὸ ἀπαράλλακτον, τὴν δὲ αἰτίαν οὐδαμοῦ συνειςάγει [3]) τῆς ἐκπορεύσεως· καὶ τὴν μὲν κατ' οὐσίαν οἶδεν ἑνότητα, τὸν δ' [4]) ὁμοφυῶς προαγαγόντα τὴν ὑπόστασιν οὔμενουν οὐδαμῶς συνανακηρύττει, οὐδὲ τὸν αἴτιον ὑποδείκνυσι. [5])

ε'. 52. Τί δέ; οὐ θεολογεῖται παρὰ πᾶσι καὶ ὁ πατὴρ εἶναι τοῦ υἱοῦ; ἆρ' οὖν σὺ [1]) διὰ τοῦτο καὶ γέννησιν ἀναστρέψεις αὐτῷ; [2]) εἰ δ' ὁ πατὴρ λέγεται μὲν τοῦ υἱοῦ, οὐχ ὅτι γεγέννηται, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁμοούσιος· εἰ βούλει δὲ καὶ ὅτι γεγέννηται, πῶς ἐνταῦθά σοι τὸ πνεῦμα ῥηθὲν [3]) τοῦ υἱοῦ ἀντὶ τοῦ λέγειν αὐτὸ αἴτιον καὶ προαγωγὸν εἰς τὴν τοῦ προαγομένου καὶ αἰτιατοῦ τάξιν παρεσύρη; εἰ γάρ πού σε καὶ ἀσεβεῖν διὰ τῆς τῶν φωνῶν ὁμοιότητος ἔρως κατεῖχεν, ἐπίσης μὲν ἂν ἦς ἀσεβῶν ὥσπερ προβολέα τὸ πνεῦμα λέγων τοῦ υἱοῦ, οὕτως καὶ τὸ ἀνάπαλιν τοῦ πνεύματος τὸν υἱόν· πλὴν ἀλλ' ἥ γε πλάνη διά τινος ἂν ἀφορμῆς καὶ παραδείγματος ἐδόκει προϊέναι· νῦν δέ σοι καὶ τὸ ἄλογον θεομαχεῖ [4]) καὶ τὸ θεομάχον πρὸς τὸ ἔμπληκτον περὶ [5]) τῆς ὑπερβολῆς φιλονεικεῖ καῖ ἀντερίζει.

ζ'. 53. Ἱερολογεῖ τοίνυν ἡ ἐκκλησία καὶ τὸν υἱὸν εἶναι τοῦ πατρὸς καὶ τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ· καὶ γὰρ ὁμοούσια· καὶ οὐδήπου διότι θεολογεῖται γεγεννῆσθαι ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ διότι λέγεται καὶ ὁ πατὴρ τοῦ υἱοῦ, διὰ τοῦτο

---

[3]) Mon.: συνάγει.

[4]) Mon.: οὐδ' ὁμοφ.

[5]) Mon.: ἀποδείκνυσι.

[1]) Mon. omittit σύ.

[2]) In ep. ad Aquilej.: εἰ δ' ὅτι λέγεται τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ δογματίζουσιν ἐκπορεύεσθαι· λέγεται γὰρ ὁ πατὴρ πανταχοῦ τοῦ υἱοῦ, καὶ πολλοὺς δ' ἂν οἱ τοιοῦτοι προβολέας καὶ αἴτια τοῦ πνεύματος ὑποστήσονται.

[3]) Mon.: ῥηθῇ.

[4]) Mon.: θεολογεῖ.

[5]) περὶ omittit Mon.

καὶ ἀνάπαλιν δυςφημήσομεν· οὕτως οὖν κἀπειδὰν [1]) ἱερολογοῦμεν τὸ πνεῦμα εἶναι τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ μὲν ὁμοούσιον πάντως πρὸς ἑκάτερον [2]) ταῖς φωναῖς συνειςάγομεν· ἴσμεν δ' ὅτι ὁμοούσιον μέν ἐστι τῷ πατρὶ, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται· ὁμοούσιον δὲ τῷ υἱῷ, οὐχ ὅτι ἐκπορεύεται (ἄπαγε· ἐπεὶ μηδὲ κἀκεῖνος [3]) αὐτῷ διὰ τὴν γέννησιν), ἀλλ' ὅτι ἐξ ἑνὸς καὶ ἀμερίστου αἰτίου πρὸ αἰώνων τε καὶ ὁμοταγῶς ἑκατέρῳ ἡ πρόοδος. [4])

54. Τὸ πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· [1]) σύνες, ὦ οὗτος, ἡ. καὶ μὴ τὴν τοῦ κήρυκος τῆς ἀληθείας θεόσοφόν τε καὶ σωτήριον φωνὴν ὀλεθρίσῃ πάθους σαυτῷ συσκευάζῃς [2]) ὑπόθεσιν· οὐκ ἔστιν ἐργώδης ἡ ἀνάνηψις, οὐκ ὀξυτέρας δεῖται φρενὸς οὐδ' ἐμβαθύνειν ἐρρωμένης τοῖς κρυφιωτέ-

---

[1]) Palat. f. 229 a.: καὶ ' . . (rasura).

[2]) Mon.: πρὸς ἑκατέρες (superscriptum — ους) τὰς φωναῖς. Hugo Ether. II. 20. p. 1235: „Consubstantiale quidem ad utrumque omnino vocibus, et non significatione, reddimus.“

[3]) Mon.: μηδ' ἐκεῖνος.

[4]) Hugo Etherianus l. c. Photium alloquens: „Ad hoc autem fateris, quod sacrosancte confitearis, Spiritum esse Patris et Filii; sed et substantiale (l. consubstantiale) ad utrumque tantum vocibus applicas in hunc modum fando: „„Scimus, quod consubstantialis est quidem Patri Spiritus eo quod ex ipso procedit, consubstantialis vero Filio, non quod ex ipso procedat; (absit; quia neque ille huic per generationem), sed quoniam ex una et indivisibili causa ante saecula aequaliter utrique (ed.: utique) progressio.““ Photio praeiverat Theodoretus, qui contra Cyrilli anathem. IX. insurgens scripsit (Opp. IV. 718. ed. Paris 1642): ἴδιον δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ὁμοφυὲς καὶ ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογήσομεν καὶ ὡς εὐσεβῆ δεξόμεθα τὴν φωνήν· εἰ δὲ ὡς ἐξ υἱοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ὕπαρξιν ἔχον, ὡς βλάσφημον τοῦτο καὶ ὡς δυσσεβὲς ἀποῤῥίψομεν. Photium sequuntur hac in re ejus asseclae omnes. Cf. Andron. Camaterum apud Beccum Gr. Orth. II. p. 300, 301 et Marcum Ephes. syllog. 21 (Cod. Mon. 27 f. 236 b.) ubi ait: ἵνα μὴ δόξῃ τοῦ υἱοῦ ἀλλότριον εἶναι καὶ μὴ ὁμοίως καὶ παρ' αὐτοῦ δίδοσθαι, πνεῦμα καὶ τοῦ υἱοῦ λέγεται.

[1]) In Cod. Mon. cap. 31.

[2]) Mon. f. 459, 460: πόθους σαυτῷ κατασκευάζεις.

ροις· [3]) ἄλλο [4]) σημαίνει τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ ἕτερον [5]) μυσταγωγεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον· [6]) μηδέ σε ἡ ὁμοιότης [7]) τῶν πτώσεων [8]) εἰς ἀνίατον συνελαυνέτω πτῶμα· πολλὰ γὰρ τῶν ῥημάτων [9]) τῷ ὁμοίῳ προαγόμενα τῆς φωνῆς τύπῳ οὐ τὸν ὅμοιον νοῦν οὔμενουν οὐδ' ἐγγὺς διερμηνεύει· καὶ πλεῖστον ἂν σοι τοιούτων [10]) κατάλογον ἠθροισάμην, [11]) εἰ μή σου τὸ ἀπειθὲς [12]) τὴν ἐμὴν σπουδὴν μετέβαλλεν εἰς ὄκνον.

ϑ'. 55. Σὺ δ' ἂν [1]) ἴσως εἰπεῖν ὑπαχθείης, μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς δουλεύων νόμοις ἀνάγκην ἔχεις [2]) μὴ ἀφίστασθαι τῆς ἀτοπίας· ἐπειδὴ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ πατρὸς [3]) καὶ τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς ὁ υἱὸς οὐ τοῦτο μόνον ϑεολογεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐτός [4]) φησιν· ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, [5]) ἐστὶ δὲ τὸ φῶς τοῦ φωτός [6]) ὁμοούσιον ὁ υἱὸς τοῦ πατ-

---

[3]) Mon.: κορυφιωτέροις.

[4]) Mon.: ἄλλος.

[5]) Mon.: ἄλλο.

[6]) Hanc Photii assertionem refert Beccus Lib. III. ad Theodor. Sugdaeae Episc. c. 7. Gr. Orthod. II. p. 142.

[7]) Mon.: μή δήσε ὁμοιω τ—

[8]) scilicet similis casus grammaticus (genitivus). Ludit in verbis πτῶσις et πτῶμα.

[9]) Mon.: ὀνομάτων.

[10]) Mon.: τοιοῦτον.

[11]) In his colligendis Photium multum laborasse praeter Vocabularium eidem adscriptum qu. Amphiloch. 21 (ap. Maium Vett. Scr. I, p. 59 — 65.) ostendit.

[12]) Mon.: ἀπαϑές.

[1]) Monac.: Οὐδ' ἂν ἴσ. In Palat. signatur c. η', in Vat. ϑ'.

[2]) Mon.: ἔχειν.

[3]) Cf. Hebr. I, 3.

[4]) Mon.: αὐτά.

[5]) Joh. VIII, 12. IX, 5.

[6]) Verba ἐστὶ δὲ τὸ φ. τοῦ φ. in textu omissa ad marg. supplentur in Monac.

ρός,[7]) τὸν ἐκ τῆς σῆς σοφίας καὶ γνώμης καὶ γλώττης συμπλακέντα σοι βρόχον κἂν ὀψὲ γοῦν ἵνα μὴ λέγω σαυτῷ περιθεῖναι, ἀλλ' οὖν δίκαιος ἦσθα[8]) παραιτεῖσθαι ζητεῖν τὸν διὰ τῆς ἀγχόνης ὄλεθρον ὅπως γένοιτό σοι διαφυγεῖν.

56. Εἶπεν ὁ θεῖος Παῦλος ὁ τῷ πλάτει τοῦ εὐαγγε- ι'.
λικοῦ κηρύγματος[1]) τὸν γύρον τῆς οἰκουμένης στενοχωρήσας· ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· ὃ μὲν[2]) εἶπε λέγοντα οὐδεμίαν σε δίκην ἀπαιτοῦμεν· ὃ δὲ μὴ εἶπεν, ὡς ἐκείνου κηρύσσοντος δογματίζοντα ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα[3]) ποινῆς ἔνοχον[4]) εἶναι καὶ ἀσεβείας[5]). Εἶπεν[6]) ἐκεῖνος ὁ οὐράνιος ἄνθρωπος· τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· σὺ δὲ ὥσπερ καὶ τὸν τρίτον οὐρανὸν ὑπεραναβὰς καὶ ἀπορρητοτέρων ῥημάτων αὐτήκοος[7]) γεγονὼς ἐκείνου μὲν τὴν φωνὴν ὡς[8]) ἀτελῆ παραγράφῃ καὶ τῆς σῆς πίστεως ἀπελαύνεις, τελειοποιῶν δὲ[9]) τὸ ἐκείνου ἀτελὲς ἀντὶ τοῦ λέγειν· τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τὸ πνεῦμα δογματίζεις (φεῦ τῆς ἀνυπερβλήτου τόλμης!) ἐκπορεύεσθαι τοῦ υἱοῦ· καὶ ταῦτα

---

[7]) Mon.: ὁμοούσιον τοῦ πατρὸς, ὁ υἱός.

[8]) Mon.: ἦσθαι habuit; sed postea correctum.

[1]) Vatic. f. 202 a.: καὶ τὸν γ'. In Palat. signatur c. θ'.

[2]) Mon.: ὁ μ.

[3]) Differunt codices: Vatic.: ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα. Palat. f. 229 b.: ἐνδίκης ἐγραφόμεθα. Mon. f. 460 a.: ἐνδίκως σε γραφ.

[4]) Mon.: ἔνοχοι.

[5]) Ep. ad Aquilej.: οὐ γὰρ αὐτοὺς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφόμεθα, ἀλλὰ δι' ὧν τὰς ἐκείνου θεοπνεύστους φωνὰς παραχαράττουσιν, αἰτιώμεθα καὶ διόπερ ἃ μήτε εἶπεν αὐτὸς μήτε ποτὲ ἐνενόησεν εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀναισχυντοῦσι προκομίζειν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν ἁλίσκονται τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες.

[6]) In Palat. et Vat. c. ι'.

[7]) Mon.: ἀπορρητοτέρας ῥη ..... (spatium vacuum) τήκοος, fort. ἀπορ. ῥήσεις αὐτήκ.

[8]) ὡς omittit Mon.

[9]) δὲ omitt. Mon.

δραματουργῶν καὶ βλασφημῶν τὸν βλασφημούμενον [10]) οὐδεμίαν λαμβάνεις αἰδῶ [11]) διδάσκαλον καὶ συνήγορον ἐπιγράφεσθαι· ὄντως ἔδειξας, ἐκ ποίου πνεύματος ἐνεργούμενος καὶ πληρούμενος τὸν τηλικοῦτον καὶ τοσοῦτον ἰὸν τῆς ἀσεβείας [12]) ἐξήμεσας.

ιά'. 57. Βούλει σοι καὶ ἑτέρας ἱερὰς παραθείην φωνάς, δι' ὧν σοι καὶ τὸ τῆς ἀπονοίας καὶ παρανοίας στηλιτεύεται κακομήχανον; Ἱερολογεῖται τὸ πανάγιον πνεῦμα, πνεῦμα σοφίας, πνεῦμα συνέσεως, πνεῦμα γνώσεως, πνεῦμα ἀγάπης, πνεῦμα σωφρονισμοῦ, [1]) πνεῦμα υἱοθεσίας. „Οὐ γὰρ ἐλάβετέ," φησι, [2]) „πνεῦμα δουλείας εἰς φόβον," ὁ τὸ ἀνέσπερον τῆς ἀληθείας φῶς τῷ τοῦ ἡλίου [3]) δρόμῳ συνεξαπλώσας καὶ πᾶσαν τὴν γῆν ταῖς ἐκεῖθεν ἀκτῖσι περιλαβών, [4]) „ἀλλὰ πνεῦμα υἱοθεσίας·" καὶ πάλιν· οὐ γὰρ „ἔδωκεν ὑμῖν πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ πνεῦμα σοφίας καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ·" [5]) καὶ δὴ καὶ πνεῦμα πίστεως λέγεται καὶ ἐπαγγελίας καὶ δυνάμεως καὶ ἀποκαλύψεως, βουλῆς τε καὶ ἰσχύος καὶ εὐσεβείας [6]) καὶ πραότητος· „ἐὰν καὶ [7]) προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς, φησιν, [8]) οἱ πνευματικοὶ, καταρτίζετε αὐτὸν ἐν πνεύματι πραότητος,"

---

[10]) Cf. I. Cor. IV, 12. 13.

[11]) Mon.: *αἰδώ.*

[12]) Mon.: *τοσοῦτον τὸν ἰὸν τῆς βλασφημίας.*

[1]) Isai. XI, 2. II. Tim. I, 7.

[2]) Rom. VIII, 15.

[3]) Mon.: *ὁ τὸν ἀνεσπ. . . . τοῦ Ἡλίου δρ.*

[4]) Sequentem lineam *ἀλλὰ πνεῦμα υἱοθεσίας — ὑμῖν πνεῦμα δουλείας* omisit scriptor Cod. Monac., qui habet: *περιλαβὼν, ἀλλὰ πν. σοφίας κ. τ. λ.*, fortasse *τῷ ὁμοιάρχῳ* „*ἀλλά*" inductus.

[5]) II. Tim. I, 7. *Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.*

[6]) Isai. XI, 2. Eph. I, 13. 17.

[7]) Mon.: *ἐὰν γάρ.*

[8]) Gal. VI, 1.

Παῦλος ἡ πυρίνη [9]) *γλῶσσα τοῦ πνεύματος· καὶ δὴ καὶ πνεῦμα αἰσθήσεως· λέγει γὰρ τὰ λόγια·* [10]) *„ἰδοὺ κέκληκα ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεὴλ· ἐπλήρωσα* [11]) *αὐτὸν πνεῦμα σοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ αἰσθήσεως·“ οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ ταπεινώσεως λέγεται πνεῦμα· ὥς που ψάλλουσιν οἱ παῖδες τῷ πυρὶ δροσιζόμενοι· „ἀλλ' ἐν ψυχῇ συντετριμμένῃ καὶ πνεύματι ταπεινώσεως προςδεχθείημεν·“* [12]) *ἀλλὰ καὶ κρίσεως πνεῦμα καὶ καύσεως λέγεται, δι' ὧν ἡ τιμωρητική τε καὶ καθαρτικὴ* [13]) *τοῦ πνεύματος ἐμφανίζεται* [14]) *δύναμις· καὶ γὰρ Ἡσαΐας βοᾷ· „καθαριεῖ αὐτοὺς κύριος πνεύματι κρίσεως καὶ πνεύματι καύσεως.“* [15]) *ἀλλὰ μὴν καὶ πνεῦμα πληρώσεως· ὁ τῶν προφητῶν συμπαθέστατος Ἱερεμίας λέγει·* [16]) *„ἡ ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς ἅγιον οὔτε εἰς καθαρὸν πνεῦμα πληρώσεως·“ ἀντὶ τοῦ· οὐ πεπλήρωται καθαροῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. Τί οὖν διὰ τοῦτο σὺ τὴν ὀφρὺν ἀνασπᾷς; ἐκ τῶν χαρισμάτων, ἅπερ αὐτὸ χορηγεῖ καὶ χαρίζεται, τὸ πανάγιον θεομαχήσεις ἐκπορεύεσθαι πνεῦμα καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν ἐκεῖθεν ἑλκύσαι; καὶ μή σε τῆς ἀσεβείας ἡ πρόςκλησις ἐκ τῶν δεξιῶν ὑποδραμοῦσα τὴν σὴν ἀναπείσῃ κατασοφίζεσθαι* [17]) *σωτηρίαν· ὅτι μὲν γὰρ ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ θεοῦ καὶ σοφία καὶ δύναμις καὶ ἀλήθεια τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν ἀνακη-*

---

[9]) Mon.: *πύρινος.*

[10]) Exod. XXXI, 2 3: *ἰδοὺ ἀνακέκλημαι κ. τ. λ.* LXX.

[11]) Mon.: *ἐπλήρωσεν.* LXX: *ἐνέπλησα αὐτὸν πν. θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης.*

[12]) Daniel III, 39. Vulg. ex Theodotione.

[13]) Mon.: *καθαρατικὴ* habuit; sed tertium *α* postea deletum.

[14]) Mon.: *ἐμφαίνεται.*

[15]) Isai. IV, 4.

[16]) Jerem. IV, 11. 12. Sed longe differt textus hebraicus et latin. Vulg. LXX: *ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς καθαρὸν οὐδ' εἰς ἅγιον· πνεῦμα πληρώσεως ἥξει μοι· νῦν δὲ ἐγὼ λαλῶ κρίματά μου πρὸς αὐτούς.*

[17]) Mon.: *κατασοφίσασθαι.*

ρύττεται λόγοις,[18]) πᾶσιν ἡ γνῶσις ἐξήπλωται· ὅτι δὲ καὶ τὸ πανάγιον πνεῦμα οὐ μόνον λέγεται τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν χαρισμάτων, ὧν τῆς διανομῆς τὸ κῦρος ἔχει, ἐπίσης ὁ νοῦν ἔχειν ἠξιωμένος Χριστοῦ συνεπίσταται.

ιβ'. 58. Τοιγαροῦν ὁ σὸς νόμος ἐπιτάξει σοι, μᾶλλον δὲ συναναγκάσει, μὴ μόνον ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγειν τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, διότι τοῦ υἱοῦ λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συνέσεως καὶ ἐκ [1]) τῆς τῶν χαρισμάτων διανομῆς καὶ ἀπὸ τῶν [2]) μυρίων ἄλλων θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων, ὧν τὸ πανάγιον πνεῦμα πηγὴ καὶ χορηγὸς δοξολογεῖται καὶ ἐπιγινώσκεται, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς πίστεως καὶ [3]) τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ἐπαγγελίας τε καὶ τῆς κρίσεως καὶ [4]) συνέσεως· ὅτι μηδὲ κακουργεῖν σοι πάρεστιν μηδὲ λίαν βουλομένῳ τούτοις ὀνομάζεσθαι τὸν υἱόν. [5])

59. Εἰ δέ τις ἐν τούτοις πνεῦμα νομίσοι παραλαμβάνεσθαι οὐκ αὐτὸ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ πνεῦμα, ἀλλὰ τὰ ἐκεῖθεν βρύοντα χαρίσματα, [1]) διότι πρὸς ἐκεῖνο τὴν ἀναφορὰν ἔχει καὶ αὐτὸ ταῦτα διανέμει, τὴν τοῦ πνεύματος ἐπωνυμίαν οἰκειώσασθαι, καίτοι [2]) πολλὰ λέγειν ἔχων ὅμως νῦν οὐκ [3]) ἐρῶ· διὰ τί;

---

[18]) Joh. I, 1 seq.; XIV, 6. I. Cor. I, 30. 24.

[1]) Mon. f. 460 b. omitt. ἐκ.

[2]) Mon. f. 461 a. omitt. τῶν.

[3]) Mon.: καὶ ἐκ τῆς ἀποκ.

[4]) Mon.: καὶ τῆς συνέσ.

[5]) Brevius in ep. ad Aquilej. haec efferuntur: λέγεται γὰρ οὐδὲν ἔλαττον καὶ πνεῦμα σοφίας καὶ γνώσεως καὶ δυνάμεως καὶ τοιούτων θεοπρεπῶν ἄλλων· εἰ οὖν διότι τούτων τὸ πνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, ὁρᾶν ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἷον βάραθρον πλάνης αὐτοὺς κατακρημνίζει καὶ ἀποπλανᾷ.

[1]) Cf. hom. de Sp. S. Chrysostomo adscriptam cum initio χθὲς ἡμῖν ὦ φιλόχριστοι. . . . apud Beccum de proc. Sp. S. c. 11. Gr. orth. I. p. 320. 321.

[2]) καίτοι deest in Mon.

[3]) οὐκ deest in Mon.

διότι εἰ καὶ τοῦτο συγχωρηθείη, οὐδὲν ἔλαττον αὐτῶν [4]) ἀπελέγχεται τῆς παρανομίας [5]) τὸ ἐπιχείρημα· ἐπεὶ γὰρ τοῦ πνεύματος λέγεται τὰ χαρίσματα, ὁ δὲ καινὸς αὐτοῖς ἐπιτάσσει [6]) νόμος, ἐκεῖθεν προϊέναι κηρύσσειν τὸ πνεῦμα, οὗ καὶ εἶναι λέγεται, οὐκέτι τὸ πνεῦμα ὧν λέγεται, ταῦτα προάγειν ἐροῦσιν, [7]) ἀλλ' ἀντιστρέψαντες [8]) φήσουσι τῆς συνέσεως ἐκπορεύεσθαι καὶ προϊέναι τὸ χάρισμα καὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων τῶν προειρημένων· ὥστε οὐ τὸ χάρισμα ἤτοι διὰ τοῦ πνευματικοῦ χαρίσματος [9]) τὸ πνεῦμα οὐδὲ [10]) τὴν σύνεσιν χορηγεῖ οὐδὲ τὴν σοφίαν ἢ τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν υἱοθεσίαν οὐδὲ τὴν ἀποκάλυψιν, οὐδὲ τὴν πίστιν, οὐδὲ τὴν εὐσέβειαν· ἀλλὰ μᾶλλον τοὐναντίον ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ πίστις καὶ ὁ σωφρονισμὸς προάγουσι τὰ χαρίσματα, ἅπερ σοι φίλον καλεῖν πνεύματα, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως ἕκαστον [11])· μᾶλλον δὲ εἴπερ ἕκαστον τῶν χαρισμάτων πνεῦμά σοι καλεῖσθαι νομίζεται καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν δωρεῶν τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων συναύξεται, καὶ οὐδὲν ἐνταῦθά σοι πνεῦμα εἰπεῖν ἢ χάρισμα διαφέρει· οὗ δὲ λέγεται εἶναι τὸ πνεῦμα, ἐκεῖθεν ἡ σὴ νομοθεσία προέρχεσθαί τε καὶ προάγεσθαι κελεύει· [12])

---

[4]) Mon.: αὐτῷ.

[5]) Mon.: παροινίας.

[6]) Mon.: ἐπιτάσουσιν.

[7]) Mon.: ἐοῦσι.

[8]) Mon.: ἀντιστρέφαντες habuit; quod correctum est in ἀντιστρέφοντες.

[9]) Mon.: χαρακτῆρος.

[10]) οὐδὲ deest in Mon.

[11]) Mon.: ἑκάστη.

[12]) Eundem canonem: Cujus dicitur Spiritus esse, ab eodem procedit, et ceteri Schismatici Latinis affingunt, inter quos Joh. Phurnes apud Beccum de un. Eccl. c. 54 (G. O. I. 189) ait: εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγεις τὸ πνεύμα, ὅτι πνεῦμα υἱοῦ λέγεται, τί περὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἐροῦμεν εἰπόντος τοῖς ἀδελφοῖς· μὴ φοβεῖσθαι· τοῦ γὰρ θεοῦ εἰμὶ ἐγώ (Gen. L. 20. LXX)· μὴ τὸν Ἰωτὴφ τὴν ὕπαρξιν ἐκ τῆς θείας φύσεως

ἕκαστον ἄρα σὺ τῶν χαρισμάτων ἢ τῶν πνευμάτων εἰς δύο τεμὼν ἀνθ' ἑνὸς πλείω ποιήσεις; ἵν' ᾖ τὸ μὲν χορηγοῦν, τὸ δὲ χορηγούμενον, καὶ τὸ μὲν προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, ἡ πίστις πίστιν καὶ ἡ σύνεσις σύνεσιν καὶ ἡ αἴσθησις αἴσθησιν, καὶ πόσον ἄν τις καταναλώσῃ χρόνον τὸν σὸν διερχόμενος λῆρον.

60. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο καθ' ἑαυτῆς ἡ αἵρεσις συνάγει· τὸ μὲν πανάγιον πνεῦμα διανεμεῖ [1]) χαρίσματα τοῖς ἀξίοις· αὕτη δὲ οὐδενὶ, [2]) ὡς ἔοικεν, ἀρεσκομένη, οὐδὲ τῇ τούτου διανομῇ, τέμνει ταῦτα καὶ [3]) λεπτύνει καὶ εἰς πλείους μοίρας καταμερίζει, ἵν' ἔχοι τοὺς αὐτῇ πειθομένους [4]) φιλοτιμεῖσθαι ταῖς δωρεαῖς ἐπὶ μᾶλλόν τέ [5]) καὶ δαψιλέστερον· καὶ γέγονεν αὐτοῖς ἡ τῆς διανοίας ταραχὴ καὶ σύγχυσις τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν καὶ τάξιν εἰς ἀνατροπὴν καὶ φυρμὸν περιτρέπουσα, καὶ ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ δυσσεβήματος μυρίας αἱρέσεις ἀποτίκτουσα· ἀλλὰ γὰρ εἰ καὶ ἀποχρώντως ἔχει ταῦτα πείθειν τε τοὺς μὴ παντελῶς εἰς ἀσέβειαν ἀποβεβηκότας [6]) καὶ τοὺς ἀναισχυντεῖν ἑλομένους διελέγχειν [7]) καὶ τοὺς δεισιδαιμονεῖν ἐπικλιθέντας ἐπανορθοῦσ-

---

ἐσχηκέναι νομίζομεν; καὶ τοῦ Δαϋὶδ εἰπόντος· τοῦ κυρίου ἡ γῆ (Ps. XXIV, 1, LXX), μὴ ἐκ τῆς θείας φύσεως εἶναι αὐτὴν δώσομεν; . . . . . πᾶν ὅπερ τινὸς εἶναι λέγεται, οὐκ ἔτι καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη. Eodem pacto Nicolaus Methon. ap. eund. l. c. c. 58 (p. 198): οὐ πᾶν ὅπερ τινὸς, ἤδη καὶ ἐξ αὐτοῦ, et apud Hugonem Ether. L. II. c. 12. p. 1227: »Investigandum est, quomodo sentiant, qui fatentur Spiritum ex Filio procedere; sive ideo quia Filii dicatur, sive quia universaliter omne quod alicujus dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur; hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Jacob, ex his utique et procedat.«

[1]) Mon. f. 461 b.: διαγγέλει.

[2]) Vat. f. 203 a.: οὐδέν.

[3]) Mon.: δέ.

[4]) Mon.: πειθομένῃ.

[5]) τε deest in Mon.

[6]) Mon.: περιτρέποντας.

[7]) Mon.: διελέγχει.

θαι, ἀλλ' οὖν οὐδὲ τὰ λείποντα παραλείψομεν· ἄλλος μὲν γὰρ τῶν νοσούντων ἑτέρᾳ θεραπείᾳ, ἕτερος δὲ δι' ἑτέρας ἢ ἀπαλλάσσεται τοῦ νοσήματος, ἢ ἑκὼν διελέγχεται καὶ διὰ μοχθηρίαν γνώμης τὸ ἀνίατον ὑφιστάμενος. [8])

61. *Διόπερ* [1]) *οὐδὲ ταῦτα παριδεῖν δίκαιον· εἰ* [2]) *γε-* *λθ'.*
γέννηται μὲν ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς, [3]) *ἐκπορεύεται δὲ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ, πῶς οὐχὶ ἡ δυσσέβεια κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν οὐκ εἰς Υἱωνὸν τὸ πνεῦμα παραπέμψει* [4]) *καὶ τὸ φρικτὸν τῆς θεολογίας ἡμῶν οὐκ εἰς μακροὺς ἀπελάσει* [5]) *λήρους;* [6])

---

[8]) His finem imponit Photius longae disputationi de Gal. IV. 6. Quem verba Pauli aliaque id genus interpretantem pone sequuntur schismatis assertores, ex quibus Theophylactus Bulgariae Archiepiscopus (apud Beccum Gr. Orth. I. 215. n. 65): *Γέγραπται, ἔφης, πνεῦμα υἱοῦ καὶ πνεῦμα Χριστοῦ· κἀγὼ τίθεμαι, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προϊὸν, ἀλλ' ὡς οἰκεῖον αὐτοῦ· συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλότριον· καὶ ὡς παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον.* Photius tamen infra rursum ad eandem materiam regreditur, ubi voces *πνεῦμα Υἱοῦ* et *πνεῦμα Χριστοῦ* non idem dicere asserit.

[1]) In Cod. Mon. f. 461 b. cap. *λβ'.*

[2]) Verba *εἰ γεγ.* — *παραπέμψει* ex Photio descripta leguntur in Cod. gr. theol. Vindobon. 324. Nessel. (Lambeccio est Cod. 157) fol. 247 b.

[3]) Mon.: *ἐκ τοῦ πατρὸς ὁ υἱός.*

[4]) Cod. Vindob. citatus: *πῶς οὐχὶ κατὰ τὴν οἰκ. δ. ἡ δυσσέβεια οὐκ εἰς ὑιωνὸν τὸ πν. π.* Monac.: *πῶς οὐ κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν ἡ εὐσέβεια* (sic) *οὐκ εἰς υἱὸν τὸ πν. π.*

[5]) Mon.: *συνελάσῃ.*

[6]) Photius ep. ad Aquilej.: *οἱ δὲ ταύτῃ δὲ δυςφημίᾳ κάτοχοι καὶ ὑιωνὸν εἰπεῖν τὸ πνεῦμα οὐκ ἂν ἀποκνήσαιεν· εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυλάττονται φόβῳ τῶν εὐσεβῶν, ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα δι' ὧν δογματίζουσι θάλπουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόεισι, τὸ πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς ὑιωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτο φορητὸν τοῖς εὐσεβεῖν σπουδὴν ποιουμένοις καὶ τῷ τῶν χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; ἢ πῶς ἐπὶ πολὺ παρορώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνελκύσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ θεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαύσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν;* Nicol.

μ'. 62. Ἴδοις δ' ἂν κἀντεῦθεν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυσσεβήματος· εἰ προςεχὲς μέν ἐστιν αἴτιον τοῦ πνεύματος ὁ πατὴρ, [1]) ὥσπερ καὶ τοῦ υἱοῦ· ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἥ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινὸς ὁ υἱὸς γεννᾶται [2])· ἀμέσως δ' ὁμοίως καὶ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀσεβῶν ὁ λῆρος ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, τὸ αὐτὸ ἂν αἴτιον ὁ πατὴρ καὶ πόρρω καὶ προςεχὲς αἴτιον εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἀναῤῥηθείη, [3]) ὅπερ οὐδὲ ἐπὶ τῆς ῥεούσης καὶ ἀλλοιουμένης φύσεως ἔστιν ἐπινοεῖν.

μα'. 63. Ὁρᾷς τοῦ δυσσεβήματος [1]) τὸ παράλογον; ὅρα κἀντεῦθεν [2])· ἅμα μὲν τοῦ πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν υἱὸν καὶ ἅμα [3]) τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ἀκόλουθόν τε θεολογεῖν καὶ τῆς ἀσωμάτου καὶ ὑπεραφυοῦς οὐσίας τοὺς νόμους ἐστὶ μὴ ἀγνοεῖν [4])· ἅμα δὲ [5]) τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μὲν τοῦ πατρὸς, ἐκπορεύεσθαι δὲ καὶ τοῦ υἱοῦ· τὸ γὰρ πρότερον

Methon. c. 21: *Ἔτι εἰ ὁ μὲν υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ, τάχα καὶ εἰς υἱωνοῦ τάξιν τὸ πνεῦμα τίθεται.* Eadem fere occurrunt in Marci Ephesii syllogismis Cod. Monac. 27. f. 238 a. f. 233 b.

[1]) Mon.: *εἰ προςεχὴς μέν ἐστι τοῦ πνεύματος αἴτιος ὁ πατήρ.*

[2]) Mon.: *οὔτε γὰρ δ. μ. τ. γεννᾶται* Deest *ὁ υἱός.*

[3]) Mon.: *ἂν ὁραθείη.*

[4]) Similiter Photius opusc. contra vet. Rom. asseclas cap. 3. Nicol. Methon. cap. 22: *Καὶ οὐδ' ἂν ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύοιτο τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς ἀμέσως γεννωμένου ἐκπορευόμενον (πνεῦμα)· εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς ἀμέσως (ἀμέσως γὰρ ὁμοίως ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ οὐ διὰ μέσου τινὸς καὶ ὁ υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται) τὸ αὐτὸ ἂν αἴτιον ὁ πατὴρ καὶ προσεχὲς εἶναι καὶ πόρρω αἴτιον ἀναῤῥηθείη τοῦ αὐτοῦ πνεύματος.*

[1]) Mon.: *εὐσεβήματος (ἀσεβ.).*

[2]) Mon.: *κἀνταῦθα.*

[3]) Frequentissime inculcant Photiani, *κατὰ τὸ ἅμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις*, ut Marcus Ephesius ait in Confessione apud Gregor. Cpl. in Apol. Cod. Mon. cit. f. 115 a.

[4]) Mon.: *διανοεῖν.*

[5]) Mon.: *μὲν πν.*

καὶ ὕστερον [6]) τῆς ἀϊδίου τριάδος ἀλλότριον· πῶς οὐχ ἡ διαφορὰ τῶν θεουργικῶν αἰτίων διαφόρους οὐ συναρτίσει [7]) τὰς ὑποστάσεις, καὶ τομὴν ἐπαφήσει κατὰ τῆς ἀτμήτου καὶ ἁπλῆς καὶ ἑνιαίας τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως; τῆς μὲν γὰρ αὐτῆς ὑποστάσεως διαφόρους προελθεῖν ἐνεργείας τε καὶ δυνάμεις, μάλιστά γε ἐπὶ τῶν ὑπερφυῶν καὶ κρεῖττον ὑφισταμένων λόγου, ῥᾷόν τε ἔστι συνιδεῖν καὶ μυρία λαβεῖν τὰ μαρτύρια· εἰς διάφορα δὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπόστασιν αἴτια οὐδαμῶς ἔστιν [8]) εὑρεῖν μὴ τῷ διαφόρῳ τῶν αἰτίων καὶ αὐτὴν μὴ συνδιαφέρειν αὐτῆς καὶ συνδιατέμνεσθαι. [9])

64. Ἐπὶ δέ γε [1]) τοῖς εἰρημένοις εἰ πᾶν ὅπερ ἕν ἐστι [2]) μβ'. μὲν τῷ θεῷ, οὐκ ἐν τῇ ἑνότητι δὲ καὶ ὁμοφυΐᾳ τῆς παντοκρατορικῆς ὁρᾶται τριάδος, τοῦτο δὴ [3]) τοῦτο πάντως ἑνός ἐστι τῶν τριῶν· ἡ δὲ τοῦ πνεῦματος ἐκπόρευσις οὐκ ἔστι τῆς ἐν τῇ τριάδι θεωρουμένης ὑπερφυοῦς ἑνάδος, ἑνὸς ἄρα

---

[6]) Mon.: πρότερον ὕστερον sine καί, quod tamen habent Vat. et Palat.

[7]) Mon. f. 461 b. 462 a.: καὶ συναπαρτίσει.

[8]) Mon.: οὐδ. δὲ εὑρεῖν.

[9]) Idem argumentum hoc pacto effert Photius in ep. ad Aquilej.: εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ τριάδι τὰ χρονικὰ ταῦτα προοῤῥήματα παντελῶς ἀπελήλαται· εἰ τοίνυν ἅμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ πατρὸς, ἅμα δὲ τοῦ υἱοῦ, συνδιαιρεθήσεται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸ τὸ προβαλλόμενον, καὶ δύο ἀνθ' ἑνὸς αὐτοῖς ἔσται τὸ πνεῦμα, τὸ μὲν τοῦ πατρὸς, τὸ δὲ τοῦ υἱοῦ ἐκπορευόμενον· Καὶ γὰρ οὐδέν ἐστι τοιοῦτον καινιζόμενον, οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαβόντων τὴν ὕπαρξιν· διάφορα μὲν γὰρ ὁρᾶν ἔστι καθ' ὑπόστασιν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς προϊόντα ὑποστάσεως· ἓν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφόρων προϊέναι, καὶ μὴ συνδιαιρεῖσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὔτε ἡ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἴ τι κρεῖττον τῆς γενέσεως. Cf. Theodorum Ducam ap. Leon. Allat. Vind. Syn. Eph. p. 533.

[1]) In Mon. Cod. cap. λγ'.

[2]) Mon.: ἕν ἐστι, quod dubium; fort. ἔνεστι.

[3]) Vatic. f. 203 a.: δὲ, Palat. et Mon.: δή.

καὶ μόνου ἐστὶ τῶν τριῶν.[4]) Προσέχειν δὲ δεῖ καὶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ λόγου διασκέψει[5]· εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ οὐδὲ πρότερον ἤπερ[6]) αὐτὸς γεννᾶται ἐκ τοῦ πατρὸς [ὡς ποῤῥωτάτω γὰρ τὰ χρονικὰ ταῦτα προσρήματα τῆς ὑπεραϊδίου θεότητος[7])], ἐν τῷ γεννᾶσθαι τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἐν τούτῳ ἄρα τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεται[8]) τοῦ υἱοῦ· εἰ οὖν[9]) ἐν ᾧ διὰ γεννήσεως πρόεισιν ὁ υἱὸς, ἐν τούτῳ δι' ἐκπορεύσεως προάγει τὸ πνεῦμα, καὶ προάγοντί τε[10]) καὶ προαγομένῳ συνυφίσταται [τοῦτο γὰρ τῆς ἀσεβοῦς εἰσσπορᾶς[11]) τὸ γεώργιον]· ἐν ᾧ ἄρα γεννᾶται ὁ υἱὸς, ἐπίσης ἂν εἴη τὸ πνεῦμα καὶ συγγεννώμενον τῷ υἱῷ καὶ ἐκπορευόμενον ἐξ αὐτοῦ· ὥστε τὸ πνεῦμα γεννητόν τε ἅμα καὶ ἐκπορευτόν· γεννητὸν[12]) μὲν, ὅτι τῷ υἱῷ γεννωμένῳ συμπρόεισιν, ἐκπορευτὸν δὲ, ὅτι διπλῆν ὑπομένει τὴν ἐκπόρευσιν· ὧν τί ἂν φωραθείη πρὸς ἀσέβειαν ἢ πρὸς μανίαν χαλεπώτερον;[13])

---

[4]) Argumentum est idem quod cap. 36 prolatum fuit. Conferendus praeter syllog. 9. ibidem adductum et alius Nicolai Methonensis cap. 25, qui ei adjungi debet: *εἰ δέ φασι, μὴ τοῦ πατρὸς ἴδιον εἶναι τὸ προβάλλειν τὸ πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ οὐδὲ τοῦ υἱοῦ ἴδιον ἔσται ἢ κοινὸν πατρὸς καὶ υἱοῦ· ἀλλ' οὐδὲν ἐπὶ τῆς ὁμοουσίου τριάδος τῶν δύο κοινὸν, ὃ μὴ καὶ τοῦ τρίτου· εἰ δὲ μηδὲ τοῦ υἱοῦ ἴδιον, ἐπεὶ μηδὲ κοινὸν — αὐτοὶ τὸ συμπέρασμα συναγαγέτωσαν.*

[5]) Mon.: *διδασκαλίᾳ.*

[6]) Mon.: *εἴπερ.*

[7]) Cf. prima verba argumenti ex ep. ad Aquilej. ad cap. praecedens nota 9 descripti.

[8]) Mon.: *ἐκπορεύεται τὸ πν. τοῦ υἱοῦ.*

[9]) Mon.: *εἰ γὰρ ἐν.*

[10]) Codd.: *προάγον τί τε.*

[11]) Palat. f. 233 b.: *εἰςπορᾶς* Vat. f. 203 b.: *εἰς σπορᾶς* Mon.: *σπορᾶς.*

[12]) *γεννητὸν* deest in Mon.

[13]) Photii argumento utitur Nicolaus Methonensis cap. 23; *Εἴποι δ' ἄν τις οὐκ ἔξω λόγου, καὶ γεννητὸν εἶναι καὶ ἐκπορευτὸν τὸ αὐτὸ πνεῦμα, εἰ ἅμα καὶ γεννωμένῳ τῷ υἱῷ καὶ αὐτὸ προάγοντι συνυφίσταται· γεννητὸν μὲν ᾗ συγγεννᾶσθαι γεννωμένῳ τῷ προάγοντι τὸ προαγόμενον*

65. Ὁρᾷς σου τὰ σοφίσματα καὶ τῶν χρήσεων τὴν παράχρησιν, εἰς οἷόν σε βόθρον [1]) πλάνης καὶ ἀπωλείας [2]) συνώθησε· καὶ ὅτι τὸ „ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται“ καὶ δὴ καὶ τὸ „ἐξαπέστειλε ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ“ οὐ μόνον οὐδεμίαν συνηγορίαν τῇ σῇ βλασφήμῳ παρέχονται γλώσσῃ, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον τὴν τόλμαν αὐτῆς [3]) διελέγχουσι καὶ τὴν δίκην ἐπάγουσιν ἄφυκτον. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δεῖ σχολάζειν τοῖς ἀκριβῶς ἤδη καὶ πολυμερῶς ἀποδεδειγμένοις; [4]) δέον καὶ εἴ τι ἕτερον αὐτοῖς προκομίζεται τῆς κακοσχόλου γνώμης διασκορπίσαι.

66. Ἀμβρόσιον καὶ Αὐγουστῖνον καὶ Ἱερώνυμον καί τινας ἑτέρους τῷ δόγματι τῆς ἐκκλησίας ἀνταναστῶσι· καὶ γάρ φασιν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα δογματίζειν ἐκπορεύεσθαι τοῦ υἱοῦ· καὶ δεῖ τοὺς ἱεροὺς πατέρας μὴ δυσσεβείας ὑπάγειν ἐγκλήματι· ἢ γὰρ εὐσεβῶς ἐδογμάτισαν καὶ χρὴ τοὺς ὅσοι πατέρας αὐτοὺς ἐπιγράφονται, συμφρονεῖν αὐτῶν τῷ φρονήματι, ἢ τῶν δυσσεβῶν εἰσηγητὰς δογμάτων γεγονότας κἀκείνους μετὰ τοῦ φρονήματος ὡς ἀσεβεῖς ἀποπέμπεσθαι. [1])

ἀνάγκη· ἐκπορευτὸν δὲ, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγεται.

[1]) Mon.: βάθρον.

[2]) Mon.: ἀσεβείας.

[3]) Mon.: αὐτοῦ.

[4]) Mon.: ἀποδεδειγμένῳ.

[1]) Hucusque loquuntur adversarii, quorum verba primum indirecto, deinde directo sermone adducit. In ep. ad Aquilej. haec ita proferuntur: Ναί φησιν, ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος καί τινες τούτοις ὁμοταγεῖς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα ὄνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίου λαμπρότητι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐν πολλοῖς αὐτῶν λόγοις συνέταξαν ἐκπορεύεσθαι· καὶ δὴ τούτοις πειθόμεθα οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν καὶ μὴ ἀτιμάζειν πατέρας εἰς αἱρετικὴν δόξαν διαβάλλοντες. Et paulo post: ἀλλ' εἰ καλῶς, φησιν, ἐδογμάτισαν, καὶ χρὴ τὸ ἐκείνων θάλπειν φρόνημα, τοὺς ὅσοι τούτους πατέρας ἐπιγράφουσιν· ἢ δυσσεβῶς εἶπον καὶ δεῖ τῷ αἱρετικῷ φρονήματι κἀκείνους συναποβάλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι.

Ταῦτά τινες οἱ νεανίσκοι μὲν τὴν ἀπόνοιαν, δεδιότες δὲ μή πού τι τῶν ἀτολμήτων διαφυγὸν [2]) αὐτῶν τὴν τόλμαν ἄπρακτον, ὅσα γε τῇ σφῶν γνώμῃ καὶ σπουδῇ, γένοιτο [3])· οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἤρκεσεν αὐτοῖς οὔτε τῆς δεσποτικῆς φωνῆς ἡ διαστροφὴ οὔτε τοῦ κήρυκος τῆς εὐσεβείας ἡ πρὸς ἀσέβειαν διαβολή [4])· ἀλλ' ἀτελὲς αὐτῶν ἡγοῦνται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ οὓς πατέρας ὑμνοῦσι ζητήσουσι δι' ὧν ἐξυβρίζουσιν [5])· ἁπλοῦς [6]) δὲ τῆς ἀληθείας ὁ καταισχύνων αὐτοὺς κἀνταῦθα λόγος· σύνετε, λέγων, ὅποι [7]) φέρεσθε, μέχρι τίνος ὑμῶν τὸν ὄλεθρον εἰς αὐτὰ τὰ τῆς ψυχῆς ἐμβαθύνετε [8]) καίρια.

α'. 67. Τίνες πατέρας τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας ὡς ἀληθῶς νομίζουσιν, οἵους [1]) ἠνάγκασεν ὑμᾶς ὁ δυσέρως τῆς ἀποστασίας ἔρως [2]) ὑπεραδπιστὰς προκομίζειν τοῦ δυσσεβήματος; τίνες αὐτοῖς μᾶλλον τὸ πατρικὸν διασώζουσι δίκαιον, οἱ μηδὲν αὐτοὺς ἀντιφθέγγεσθαι τῷ κοινῷ δεσπότῃ μηδόλως [3]) παραδεχόμενοι, ἢ οἱ τούτους βιαζόμενοι πρὸς ἀντίπαλον καταστῆναι τῆς δεσποτικῆς φωνῆς μαρτυρίαν [4]) καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην μυσταγωγίαν, δι' ἧς θεολογοῦμεν τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διαστρέφειν ἰδίαις

---

[2]) Vatic. f. 203 b.: διαφυγεῖν.

[3]) Mon. f. 462 b.: λέγοιτο.

[4]) Mon.: τῶν δυσσεβείας ἢ πρὸς ἀσέβ. δ.

[5]) Ep. ad Aquilej.: Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, μέγα πρὸς ἀσέβειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ' αὐτῶν τῆς θεολογίας ἡ διαστροφή· ἀλλ' ἀτελὲς ἡγοῦνται τὸ σπούδασμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν εὑρεῖν οὓς πατέρας καλοῦσι διὰ τῆς τοιαύτης ἀγνώμονος ἐρεύνης καὶ τῆς τῶν ἀσχημόνων ἀνακαλύψεως ὅπως ὑβρίσωσι.

[6]) Mon.: ἁπλῶς.

[7]) Mon.: ὅπη.

[8]) Palat. f. 234 a.: ἐμβαθύνεται.

[1]) Mon.: οὕς.

[2]) Mon.: ὅρους.

[3]) Palat.: μηδ' ὅλως.

[4]) Vatic.: μαρτυρίας.

εὑρεσιλογίαις; [5]) Καὶ γὰρ πῶς οὐκ ἔστι κατάδηλον, ὡς ἡ αἵρεσις ῥήματι μὲν τοὺς εἰρημένους ἄνδρας πατέρας καλεῖ [6]) [γυμνῷ γὰρ καὶ τιμῆς ἀπάσης οὐ φθονεῖ μεταδιδόναι τῷ ὀνόματι [7])], ἔργῳ δὲ καὶ τῇ κατασκευαζούσῃ μηχανῇ [8]) τὸ οἰκεῖον βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποιῶν μοῖραν [9]) αὐτοὺς ἀπελαύνουσιν, εἰ [10]) μήπω ἄρα οἱ πάντα τολμηταὶ τοιούτοις αὐτῶν τοὺς πατέρας προνομίοις νομίζουσιν ἐπαγλαΐζεσθαι. [11])

68. Ἀνεῖπεν [1]) Ἀμβρόσιος ἢ Αὐγουστῖνος ἢ ὅστις ἔτε- β'.

---

[5]) Ep. ad Aquilej.: Τίς ἐστιν ὁ ὑβριστής....; ὁ τούτους ἀντιτιθεὶς τῷ κοινῷ δεσπότῃ καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγομένους ἢ ὁ μηδὲν μὲν τοιοῦτον ποιῶν, κοινοῦ δὲ δεσπότου κατακολουθεῖν ἀξιῶν πάντας τῷ θεσπίσματι; Et antea: Τίνες οἱ πατέρας ἐξυβρίζοντες; οἱ τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς εὐσεβείας ἐν ὀλίγοις περιγράφοντες, καὶ τούτους ἀντιφθεγγομένους καὶ ἀντιτασσομένους οἰκουμενικαῖς συνόδοις καὶ ἀναριθμήτῳ πλήθει θεοφόρων πατέρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες;

[6]) Palat.: καλεῖν.

[7]) Sic. Cod. Mon., ubi tamen γυμνῷ ad marg. suppletur praeposita dubitante particula ἴσως. Vatic.: γυμνοῦ τὲ τιμῆς ἀ. οὐ φθ. μ. τοῦ ὀνόματος. Palat.: γυμνὸν — — ὄνομα. Fortasse juxta Vatic. legendum: καλεῖ· γυμνοῖ (pro γυμνόει) δὲ τιμῆς ἀπάσης; οὐ φθονεῖ μεταδιδόναι τοῦ ὀνόματος, ita ut γυμνοῦ pro γυμνοῖ scriptum censeatur. Videlicet: Quomodo non est evidens, haeresin praedictos viros verbo quidem vocare Patres, at vero omni eos honore exuere? Nomen iis impertiri nulla invidia prohibetur, opere vero etc. Haec mihi potius lectio arridet.

[8]) Mon.: κ. αὐτῇ. Pal.: μηχανή.

[9]) μοῖραν deest in Mon. et legitur ἑαυτούς. Pal.: αὐτοῖς.

[10]) Hac in voce f. 462 expleto desinit Cod. Monac. gr. 27. textus, notato ad marginem cap. λδ'.

[11]) Ep. ad Aquilej.: Ὅσοι δὲ τούτων βιάζονται εἰς ἀντίθετον μαρτυρίαν ἐλθεῖν τῆς δεσποτικῆς φωνῆς, οὗτοι λέξει μὲν γυμνῇ τὸν πατέρα τούτοις χαρίζονται, ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν τῶν πατραλοιῶν καὶ πολεμίων χώραν αὐτοὺς ἀπελαύνουσι.

[1]) In Vindobon. Cod. gr. theol. 324. (qui Lambeccio est Cod. 157.) fol. 247 b. inter excerpta ex Photio et aliis auctoribus prima hujus

ρος τῆς δεσποτικῆς φωνῆς ἐναντία· τίς τοῦτό φησιν; εἰ μὲν ἐγώ, τῶν σῶν πατέρων ὑβριστής εἰμι· εἰ δὲ σὺ μὲν λέγεις, ἐγὼ δὲ κωλύω, σὺ μὲν ὑβρίζεις, ἐγὼ δέ σε τῶν πατέρων ὑβριστὴν καταψηφίζομαι. Ἀλλά, φησι, γεγράφασι ταῦτα καὶ τοῖς ἐκείνων λόγοις ἐμπεριέχεται, τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ γ'. ἐκπορεύεσθαι. Καὶ τί τοῦτο; εἰ μὲν διδαχθέντες οὐ μετέθεντο, εἰ τοῖς δικαίοις ἐλέγχοις οὐ μετεβάλοντο, [2]) τὸ σὸν ἔργον λέγεις καὶ τὴν σὴν ἀνουθέτητον γνώμην (ἄλλη πάλιν αὕτη κατὰ τῶν σῶν πατέρων συκοφαντία) εἰς τὴν ἐκείνων ἀναφέρεις διδασκαλίαν· εἰ δὲ οἷα τὰ ἀνθρώπινα καίτοι τὰ ἄλλα τοῖς ἀρίστοις ἐνευθυμοῦντες [3]) ἢ ἀγνοίᾳ τινὶ περιέπεσον ἢ παροράματι ὑπηνέχθησαν, οὐκ ἀντεῖπον δὲ διδασκόμενοι οὐδὲ πρὸς τὸ νουθετοῦν ἀπηυθαδειάσαντο, [4]) τί τοῦτο πρός σε; πῶς δὲ εὑρήσεις ἐκείνους καταφυγὴν ὧν οὐδὲν ὅμοιον πρὸς τὰ σά, τὴν ἄφυκτον δίκην ἀποφυγεῖν; [5]) εἰ γὰρ ὧν σὺ μὲν ἀπολαύεις ἐκείνοις οὐδὲ γέγονε μετασχεῖν, πολλῶν δ' ἄλλων προσόντων αὐτοῖς θαύματος ἀξίων, δι' ὧν ἀρετὴ διαλάμπει καὶ εὐσέβεια, τὸ σὸν ἐξ ἀγνοίας ἢ κατὰ παρόρασιν ἐρρήθη δυσσέβημα, τί τὸ ἐκείνων ἀνθρώ-

---

capitis verba usque ad vocem καταψηφίζομαι eodem prorsus pacto leguntur.

[2]) Palat. f. 235 a.: μετεβάλλοντο.

[3]) Vatic.: ἐνευθυνοῦτες. In Palat., cujus lectionem adoptavimus, in μ rasura est.

[4]) Palat.: ἀπηυθαδιάσαντο. Formae αὐθαδειάζω et αὐθαδιάζω promiscue occurrunt.

[5]) Ep. ad Aquilej. Archiep.: εἰ μὲν ὑπομνησθέντες περὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου τῶν εἰρημένων πατέρων ἀντεῖπε τὸ σύνταγμα καὶ πρὸς ἔνστασίν τινα καὶ ἀπείθειαν ἀπεθρασύνετο, διέτεινάν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βίον μετὰ τοὺς ἐλέγχους κατέστρεψαν, ἀνάγκη τούτους συναποβάλλεσθαι τῷ φρονήματι. Εἰ δὲ παρεφθέγξαντο μὲν ἢ διά τινα αἰτίαν νῦν ἀγνοουμένην ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξετράπησαν, οὐδεμία δὲ ζήτησις αὐτοῖς προσενήνεκται, οὐδ' εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας οὐδεὶς αὐτοὺς παρεκάλεσε, πατέρας μὲν οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὺς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο εἶπον, ἐπεγραψόμεθα.

πινον ἥττημα [6]) νόμον μὲν ὥστε δυσσεβεῖν ἑαυτῷ συνεισφέρεις, ἐκ δὲ τοῦ σοῦ νόμου τοὺς μηδὲν τοιοῦτο νομοθετεῖν φωραθέντας παρανόμους ἀποφαίνεις, καὶ ἀσεβείας ἐσχάτης ἐν προσωπείῳ στοργῆς καὶ εὐνοίας δίκην ἀπαιτεῖς; οὐ γὰρ καλά σοι τῶν ἀγωνισμάτων τὰ ἐπίχειρα· ἀλλ' ὅρα τῆς ἀσεβείας τὴν ὑπερβολὴν καὶ τῆς κακοσχόλου γνώμης τὸ ἀσύνετον· εἰς συνηγορίαν ἄγουσι τὸν δεσπότην· πεφώρανται [7]) συκοφαντοῦντες· ἐκάλεσαν συνηγόρους τοὺς μαθητάς· ἐάλωσαν κἀκείνους τὸν αὐτὸν τρόπον περιβάλλοντες συκοφαντίαις· κατέφυγον πάλιν εἰς πατέρας· καὶ ἀντὶ τιμῆς μεγάλην αὐτῶν καταχέουσι βλασφημίαν.

69. Καὶ πατέρας μὲν καλοῦσι· καλοῦσι γάρ· ἀλλ' οὐχ δ'. ἵνα τὸ τῶν πατέρων ἀπονείμωσι γέρας ἀλλ' ἵν' [1]) εὑρήσωσι [2]) δι' ὧν ἂν γένοιντο πατραλοῖαι. Καὶ οὐδὲ τὴν τοῦ θεσπεσίου Παύλου φρίττουσι φωνὴν, ἣν αὐτοὶ κατὰ τῶν πατέρων αὐτῶν μετὰ πολλῆς ἀπορρίπτουσι τῆς κακουργίας. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ τὴν ἐξουσίαν λαβὼν δεσμεῖν καὶ λύειν, καὶ τὸ τοῦ δεσμοῦ φοβερὸν ἅμα καὶ κραταιὸν (μέχρι γὰρ αὐτῆς ἀναφέρεται τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν) οὗτος δὴ μεγάλῃ καὶ διαπρυσίῳ κέκραγε τῇ φωνῇ· „κἂν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται [3]) ὑμῖν παρ' ὃ [4]) εὐαγγελιζόμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω." [5]) Παῦλος ἡ ἀσίγητος τῆς ἐκκλησίας σάλπιγξ ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικοῦτος τοὺς παρὰ τὸ εὐαγγέλιον ἕτερόν τι τολμῶντας φρόνημα λαβεῖν καὶ παρεισάγειν τῷ ἀναθέματι παραπέμπει· καὶ οὐ τοὺς ἄλλους

---

[6]) Palat.: τὸ ἐκεῖνον ἀνθρωπίνου ἥττ.

[7]) Vatic. f. 204 a.: πεφώνανται.

[1]) Palat. f. 235 b.: ἤ. εὑρ.

[2]) Vat.: εὑρήσουσι.

[3]) Palat.: εὐαγγελίζεται.

[4]) Vatic.: παρό.

[5]) Gal. I. 8. Ad hoc Apostoli effatum pariter provocat Phot. opusc. contra vet. Romae asseclas cap. 13.

μόνον, οἵτινες τοῦτο τολμήσειαν, ἀραῖς ἀνυπερβλήτοις ὑπάγει, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν, ἔνοχος εἰ ὀφθείη, πρὸς τὴν ἴσην συνωθεῖ δίκην. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου τὸ φοβερὸν τῆς ἀποφάσεως περιγράφει, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν ἐρευνᾷ· κἂν ἄγγελον εὕρῃ τοῖς ἐπὶ γῆς ἐκεῖθεν ἐπιστάντα [6]) καὶ ἕτερόν τι παρὰ τὸ εὐαγγελικὸν εὐαγγελιζόμενον κήρυγμα, τοῖς ὁμοίοις δεσμοῖς ὑποβάλλει καὶ τῷ διαβόλῳ παραπέμπει. Καὶ σὺ πατέρας ἀνακαλῶν ἐφ' ὕβρει μὲν τῶν δεσποτικῶν δογμάτων, ἐφ' ὕβρει δὲ τοῦ κηρύγματος, οὗ γεγόνασι κήρυκες οἱ μαθηταὶ, ἐφ' ὕβρει πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐφ' ὕβρει δὲ τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρυττομένης εὐσεβείας, οὐ φρίττεις οὐδὲ τρέμεις οὐδὲ καταπτήσσεις τὴν ἀπειλήν; ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς πατέρας εἰ μὴ ταύτης κοινωνοὺς ποιήσεις, ἀβίωτόν σοι τὸν βίον ἡγῇ· καὶ ὁ μὲν οὐδὲ τὴν ἀσώματον εὐλαβεῖται φύσιν, [7]) οὐδὲ ὅτι ὡς νόες καθαροὶ καθαρῶς καὶ ἀμέσως τῷ κοινῷ παριστάμενοι δεσπότῃ, οὐδὲν [8]) τούτων δυσωπήσεως ἀφορμὴν ποιεῖται, ἀλλὰ τοῖς ἐπιγείοις ἐν ἴσῳ πρὸς τὸ ἀνάθεμα κατασπᾷ [9])·

---

[6]) Deum Angelos constituisse rebus humanis dirigendis ac populis et terrae zonis moderandis singulis fere singulos, saepe Photius repetit respiciens ad Deuter. XXXII. 8. (in LXX) Amphiloch. 191. sive 40. (Galland. Bibl. PP. XIII. 744.) Amph. 191. c. 4. (apud Mai Vett. Ser. I. p. 197.) Patrum de hac re testimonia indicavit Klee. Hist. dogm. I. p. 257. nota 3 seq. Cf. et Greg. Naz. Or. XXVIII, 31, p. 521 seq. XLII. 9. 27. p. 755. 768 ed. Clemencet.

[7]) Intelligit, semper ob oculos habens Gal. I. 8, Angelos, quos saepe cum Patribus vocat *ἀσωμάτους φύσεις*, ut ep. 228. p. 340 ed. Montacutii et Amphiloch. 6. c. 1. ed. Mai. l. c. p. 48.

[8]) Palat.: *οὐδέ.*

[9]) Verba haec *ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς πατέρας* — — *κατασπᾷ* sine ulla lectionis differentia adducit Leo Allatius in op. contra Hottinger. p. 196 ex Photii »Oratione prima de process. Sp. S.« ita illa latine reddens: »Sed et Patres tuos, nisi illius sententiae participes feceris, non tibi vivendum esse arbitraris. Et hic quidem (Paulus) neque naturam incorpoream veretur, neque qua ratione uti mentes purae

σὺ δὲ Ἀμβρόσιον καὶ Αὐγουστῖνον καὶ τοὺς ἄλλους (φεῦ τιμῆς ὀλεθρίας!) πατέρας καλῶν κατὰ τῆς δεσποτικῆς ἀνθοπλίζων μυσταγωγίας ἀνεκτότερον οἴει τὸ κατάκριμα ἢ κατὰ σεαυτοῦ ἢ κατ' ἐκείνων [10]) ἐπισπᾶσθαι; Οὐ γὰρ καλήν γε τὴν ἀμοιβὴν τοῖς σοῖς ἀπονέμεις πατράσι· οὐ καλὰ τὰ τροφεῖα τοῖς γεννησαμένοις ἀντεισφέροις· ἀλλὰ γὰρ εἰς μὲν τοὺς μακαρίους ἄνδρας ἐκείνους, ὥσπερ οὐδὲν αὐτοῖς τῶν σῶν μετῆν σοφισμάτων οὐδὲ τῆς ἀπειθείας καὶ ἀσεβείας, οὕτως οὐδὲ τὸ σὸν ἀνάθεμα χώραν εὑρήσει διαβαίνειν· σὺ δὲ δι' ὧν ὅμως ἐκεῖθεν νομίζεις τὸ δυσσεβὲς συγκροτεῖσθαι, λαμπροῖς τοῖς ἔργοις καὶ φωνῆς ἁπάσης γεγωνότερον κεκραγόσι κατ' αὐτῶν τὸ ἀνάθεμα προκομίζεις. [11])

70. Καὶ οὐ τοῦτό φημι, ὅτι πάντως ἅπερ σὺ κατη- ε'.
γορεῖς, ἐκείνοις οὕτω περιφανῶς δογματίζεται, ἀλλ' εἰ καὶ τοιοῦτόν τι συνέπεσεν αὐτοὺς εἰπεῖν· ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν καὶ ἀνθρωπίνου παρολισθήματος οὐκ ἔστι διαπαντὸς ὑπεράνω φέρεσθαι τὸν ἐκ πηλοῦ καὶ ῥεούσης ὕλης συγκείμενον· ἔσθ' ὅτε [1]) δὲ καὶ τοῖς ἀρίστοις ἐπιφύεταί τινα κηλῖδος ἴχνη· ἀλλ' οὖν εἴ τι παρανέχθησαν ἐνασχημονῆσαι, τοὺς εὐγνώμονας ἂν τῶν τοῦ Νῶε παίδων [2]) ἐμιμησάμην, καὶ ἀντὶ περιβολαίων τῇ σιωπῇ μᾶλλον καὶ εὐγνωμοσύνῃ τὴν πατρικὴν ἐπεκάλυψα ἀσχημοσύνην, οὐχὶ δ' ὥσπερ σὺ κατὰ τὸν Χὰμ διεπραξάμην· μᾶλλον δὲ σὺ πολὺ πικρότερον ἐκείνου καὶ ἀναιδέστερον τοὺς πατέρας οὓς [3]) λέγεις εἰς ἀσχη-

---

pure et immediate communi Domino assistunt; horum nullo verecundiam sibi praecipit; sed aeque atque terrena ad anathema divellit.«

[10]) Sic Palat.; Vat.: *κατ' ἐκείνου.*

[11]) Ep. ad Aquil.: *εἰ μὲν μηδὲν οὗς ὁ λόγος ἄνωθεν ἔφη πατέρας, τῷ κοινῷ δεσπότῃ ἀντιφθέγγονται, οὐδ' ἡμεῖς τούτοις ἀντιφθεγξόμεθα· εἰ δ' ὑμεῖς φατε, ὡς τῇ δεσποτικῇ φωνῇ ἀντιφθέγγονται, ὑμῶν ἐστι τὸ καὶ τὸν δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, κἀκείνους διὰ τὸ τὴν δεσποτικὴν παριδεῖν ἐντολὴν ἀπελαύνειν εἰς τὸ τοῦ κρίματος ἀπαραίτητον.*

[1]) Vatic.: *ἔσθ' ὅτε.*

[2]) Genes. IX. 21—27.

[3]) Vatic.: *ὡς.*

μοσύνην στηλιτεύεις· ὁ μὲν γὰρ οὐχ ὅτι ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἐπεκάλυψε, τὴν ἀρὰν ὑπέχει, σὺ δὲ καὶ ἀποκαλύπτεις, καὶ σεμνύνῃ [4]) τῇ τόλμῃ· καὶ ὁ μὲν τοῖς ἀδελφοῖς τὸ ἀπόῤῥητον ἐκφέρει, σὺ δὲ οὐκ ἀδελφοῖς, οὐδὲ πρὸς ἕνα ἢ δύο, ἀλλ' ὅσα γε τῇ σῇ σπουδῇ καὶ ἀναισχυντίᾳ τὴν οἰκουμένην θέατρον καθίζων μέγα μὲν σαλπίζεις, ὡς οἱ σοὶ πατέρες ἐνασχημονοῦσι· ἐνασελγαίνεις δ' αὐτῶν ταῖς ἀσχημοσύναις, καὶ τρυφᾷς τὴν κατ' ἐκείνων ἀτιμίαν· καὶ συγχορευτὰς ζητεῖς δι' ὧν την ἐκείνων ὕβριν καὶ ἀσχημοσύνην εἰς τὸ λαμπρότατον πανηγυρίσεις. [5])

ϛ'. 71. Εἶπεν Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ πόθεν ἔστι λαβεῖν ἢ δοῦναι πίστιν, τοσούτου ῥεύσαντος χρόνου, ὅτι μὴ αὐτῶν κεκακούργηται τὰ συντάγματα; μὴ γὰρ νομίσεις μόνον σαυτὸν εἶναι θερμὸν πρὸς ἀσέβειαν καὶ τολμηρὸν τὰ ἀτόλμητα, ἀλλ' ἐκ τῆς σῆς ἀναλογίζου μᾶλλον γνώμης, ὅτι καὶ τηνικαῦτα οὐδὲν τὸ κωλύον ἦν τοιούτων σκευῶν εὐπορῆσαι τὸν πολυμήχανον τοῦ γένους ἐχθρόν. [1])

---

[4]) Palat. f. 237 a.: ἐνσεμνύνῃ.

[5]) Ep. ad Aquilej. immediate post verba ad cap. 66. nota 5 adducta: δεικνύντες αὐτοὺς κἀνταῦθα γνησίους τοῦ Χὰμ μαθητὰς, ὃς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημοσύνην οὐ συνεκάλυψεν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ διεχλεύασεν· ἀλλ' οἱ τῆς ἐκκλησίας τρόφιμοι καὶ τῶν ἱερῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήσμονες κατὰ τὸν Σὴμ καὶ Ἰάφεθ καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικαλύπτειν ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιμητὰς τοῦ Χὰμ καταγινώσκοντες ἀποστρέφονται.

[1]) En Photius sine tabulis et testibus Latinos reos insinuat corruptorum suorum Patrum textuum. Et sane plures posteriores Graeci contendebant, Augustini testimonia de processione Spiritus S. a Filio ab additamenti fautoribus efficta et fraudulenter ejus libris inserta fuissse, dum alii alias vias inierunt. Qua de re conferas Allatium contra Hottinger. p. 299—309. Nos hic unius Marci Ephesii verba referimus, qui in Confessione (apud Gregor. Cpl. Apolog. contra eamd. Cod. Monac. 27. f. 131 b.) scripsit: Τὰς δὲ τῶν δυτικῶν πατέρων καὶ διδασκάλων φωνὰς, αἳ τὴν αἰτίαν τοῦ πνεύματος τῷ υἱῷ διδόασιν, οὔτε

72. Εἶπον οὓς σὺ λέγεις ταῦτα· εἰ δὲ διά τινα περί- ζ'.
στασιν ἢ πρὸς ἑλληνιστῶν ἀντιφερόμενοι λύσσαν ἢ πρὸς ἄλλην αἱρετικὴν διαμαχόμενοι δόξαν ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν συγκαταβαίνοντες ἀσθενείᾳ, ἢ πόσα τοιαῦτα καθεκάστην ὁ ἀνθρώπινος ἐπιδείκνυσι βίος· εἰ οὖν ἐκείνοις διά τι τούτων [1]) ἢ καὶ διὰ πλείω τοιαύτην ἐκείνοις [2]) ἀφεῖναι συνέπεσε φωνήν, πῶς σὺ τὸ μὴ κατὰ δογματικὴν ἐκείνοις ἔννοιαν εἰρημένον, δόγμα καὶ νόμον ποιῶν σαυτῷ μὲν ἀνοήθητον [3]) τὴν ἀπώλειαν ἐπάγεις, ἐκείνους δὲ συγκατασπᾷν τῇ σῇ φιλονεικεῖς ἀπονοίᾳ; [4])

73. Εἶπεν ὁ τῆς οἰκουμένης κήρυξ ὁ τῶν ἀποῤῥήτων η'.
θεωρὸς, ὁ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῖς καθ' ἑαυτὸν ἐξευγενίσας τρόποις· εἶπεν ἐκεῖνος πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς πολλῷ τῷ λόγῳ ῥέοντας ἀντιφερόμενος καὶ τὴν ἐκείνων ὀφρὺν ἄνω τεινομένην κάτω παρασκευάσας νεύειν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν συγκατιὼν, τί εἶπε; „Διερχόμενος καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· ἀγνώστῳ θεῷ· ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.“ [1]) Τί οὖν; δι' ὧν τῆς ἐκ-

---

γνωρίζω (καὶ γὰρ οὐδὲ μετεβλήθησάν ποτε πρὸς τὴν ἡμετέραν γλῶτταν, οὐδ' ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐδοκιμάσθησαν) οὔτε παραδέχομαι τεκμαιρόμενος, ὅτι διεφθαρμέναι εἰσὶ καὶ παρέγγραπτοι.

[1]) Palat. f. 237 b.: διά τοι r.

[2]) ἐκείνοις hic redundat.

[3]) fort.: ἀβοήθητον.

[4]) His consona tradit ep. ad Aquilej.: Πόσα δ' ἄν τις ὑπὲρ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἴποι; πόσαι γὰρ περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺς ἐξεβιάζοντο, τὰ μὲν παραφθέγξασθαι, τὰ δὲ πρὸς οἰκονομίαν εἰπεῖν, τὰ δὲ καὶ τῶν ἀπειθούντων ἐπαναστάντων, τὰ δὲ καὶ ἀγνοίᾳ οἷα δὴ περιολισθεῖσιν ἀνθρώπινα; Ἄλλος γὰρ πρὸς τοὺς αἱρετίζοντας διαμαχόμενος, ἄλλος τῇ ἀσθενείᾳ συγκατιὼν τῶν ἀκροατῶν, ἄλλος ἄλλο τι διαπραττόμενος καὶ τὸν καιρὸν ἔχων πολλὰ τῆς ἀκριβείας καθυφεῖναι παρακαλοῦντα, ἐπὶ τέλει μείζονι καὶ εἶπε καὶ ἔπραξε, ἃ μήτε λαλεῖν ἡμῖν μήτε πράττειν ἔξεστιν.

[1]) Act. XVII. 23. Varias Patrum theologorumque de hoc textu sententias recenset Baronius ad a. 52 n. 8 seq. His addantur Isidor.

κλησίας ὁ διδάσκαλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐθήρα, καὶ τῆς ἀσεβείας πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἐχειραγώγει καὶ μετέφερε, ταῦτα σὺ δόγμα ποιήσεις, καὶ κηρύττειν τολμήσεις τὸν καθαιρέτην τῶν εἰδώλων καταγγέλλειν, ὃν ἐσέβετο καὶ ὠνόμαζεν ὁ ἑλληνισμὸς ἄγνωστον θεόν; οὐ γὰρ θαυμαστόν σου τὸ τῆς σοφίας δραστήριον καὶ τῶν κακοσχόλων ἡ πλοκὴ σοφισμάτων· ἀνειμένος ἦν ὁ βωμὸς τῷ Πανί [2])· ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν πόλις τοῦ τιμωμένου τέως μὴ συνιέντες τὸ ὄνομα ἐπέγραφον τῷ βωμῷ· ἀγνώστῳ θεῷ· ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῶν προφητικῶν χρησμῶν καὶ τῶν δεσποτικῶν λογίων ὁ περιδέξιος ἐκεῖνος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος μὴ πειθόμενον ἑώρα τὸ ἑλληνικὸν, ἐξ αὐτῶν αὐτοὺς τῶν θεοστυγῶν σεβασμάτων εἰς τὸ τοῦ δημιουργοῦ μετακαλεῖται σέβας· ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ διαβόλου προγραμμάτων τῆς αὐτοῦ καταψηφίζεται τυραννίδος· ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων καταστρέφει τὸ κράτος αὐτοῦ τῆς ἐξουσίας· ἀπὸ τῆς πλάνης γεωργεῖ τὴν εὐσέβειαν· ἐκ τῆς ἀπωλείας βλαστοὺς ἡμῖν προβάλλεται σωτηρίας· ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος εἰς τὸν δρόμον ἐνισχύει τοῦ εὐαγγελίου· βαλβίδα ποιεῖται τὴν κορυφὴν τῆς ἀποστασίας τῆς εἰσόδου, δι' ἧς ἦν αὐτοῖς εἰς τὸν νυμφῶνα Χριστοῦ καὶ τὴν ἄχραντον αὐτοῦ παστάδα εἰσελθεῖν τὴν ἐκκλησίαν. [3]) Οὕτως ἦν ἐκεῖνος ὁ μετάρσιος νοῦς διὰ τῶν ὅπλων τοῦ ἐχθροῦ αὐτὸν κατατιτρώσκειν τὸν ἐχθρὸν καὶ αἰχμαλωτί-

---

Pelus. Lib. IV. ep. 60. et alii ap. Cornel. a Lap. in h. l. De his verbis disputat Photius ep. 62 ad Joh. Philos. p. 114. ed. Mont. Amphil. q. 232 (apud Montfaucon Bibl. Coislin. p. 341): *Διὰ τί Παῦλος Ἀθηναίοις διαλεγόμενος ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῖς διαλέγεται;*

[2]) Cf. Chrysost. hom. in Act. Ap. c. 17.

[3]) Chrysost. Or. in S. Paulum apud Photium in Bibl. Cod. 270: *τὸν βωμὸν τοῦ διαβόλου συνήγορον πεποίηκε τοῦ Χριστοῦ, τὸ τῆς πλάνης ἐπίγραμμα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐφθέγγετο· ἡ στήλη τῆς ἀπάτης ἐστηλίτευσε τὴν ἀπάτην· ἐ[illegible] τῶν προφητῶν Ἀθηναίοις ἦν δυςπαράδεκτα, ὁ βωμὸς [illegible] τῶν δαιμόνων τῇ σοφίᾳ Παύλου ἐκήρυσσε τὴν*

ζειν δραστήριός τε καὶ τὴν ἄνωθεν ἑαυτῷ φέρειν ἰσχύν. Τί οὖν; διότι Παῦλος τοῖς ὅπλοις τοῦ ἐχθροῦ καθεῖλε τὸν ἐχθρὸν, διὰ τοῦτο σὺ τὰ τοῦ ἐχθροῦ τιμήσεις ὅπλα καὶ θεῖα ὅπλα καλέσεις, καὶ πρὸς τὴν σὴν ὠθήσεις ταῦτα σφαγήν; καὶ πόσα ἂν ἔνεστι τοιαῦτα παραδείγματα παρ' αὐτῷ τῷ πάντα ἐν σοφίᾳ τῇ τοῦ πνεύματος δυνάμει διακυβερνήσαντι λαβεῖν;

74. Τί δὲ δεῖ παραδειγμάτων; αὐτὸς διαπρυσίῳ λέγει τῇ φωνῇ· „Ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω· τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, μὴ ὢν ἄνομος θεοῦ,[1]) ἀλλ' ἔννομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους.“[2]) Ἆρ' οὖν σὺ διὰ τοῦτο τὸν ἰουδαισμὸν ἀνακαινίσεις, ἢ τὴν ἀνομίαν ἀντὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων θεσμῶν ἐμπολιτεύεσθαι τῷ βίῳ νομοθετήσεις, καὶ ἀνακράξεις ἀναισχύντως, μᾶλλον δὲ λίαν ἀθέως, ὡς Παύλου εἰσὶ ταῦτα καὶ αἱ ἐντολαὶ καὶ τὸ κήρυγμα;[3]) θ'.

75. Παρὰ πόσοις δὲ καὶ ἄλλοις τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων πατέρων ἡμῶν ἔνεστι τοιαῦτα εὑρεῖν! Ἐννόει μοι τὸν τῆς Ῥώμης ἀρχιερέα Κλήμεντα,[1]) καὶ ἃ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκεῖθεν φέρει, Κλημέντια,[3]) ἵνα μὴ λέγω τὰ γεγραμμένα, ι'.

---

[1]) Palat. f. 238 b. θεῷ et deinde Χριστῷ.

[2]) I. Cor. IX. 20. 21.

[3]) Paulo aliter eandem rem declarat Photius ep. ad Aquilej., ubi inter alia scribit: καὶ ἵνα ἄλλους ἐάσω, ἐννόει μοι τοῦ θαυμαστοῦ Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἁγιασμὸν, τὸ ξυρᾶσθαι, τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς ἄρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι, κἀκεῖθεν ἐφεξῆς εἴ τις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν διέλθοι, ὅλον ἀνθρώπου κατατρίψοι βίον, τὰ τοιαῦτα ἐξαριθμῶν καὶ γραφόμενος.

[1]) Bibl. Cod. 126, ubi tria in eo carpit, verum immerito. Cf. Lumper, Hist. theol. crit. t. I. sect. 1. c. 5. a. 3. p. 89 seq.

[2]) Pseudoclementina opera (homilias et recognitiones) intelligit, de quibus agit in Bibl. Cod. 112. 113.

ὡς ὁ παλαιὸς λόγος, κατὰ τὸ [3]) τοῦ κορυφαίου [4]) Πέτρου γεγενῆσθαι πρόσταγμα· τὸν Ἀλεξανδρείας Διονύσιον ἐξ ἀντιπνοίας τῆς πρὸς τὸν Σαβέλλιον μικροῦ τῷ Ἀρείῳ χεῖρα προτείνοντα [5])· τὸν ἐν ἱερομάρτυσι λάμποντα τῶν Πατάρων τὸν μέγαν Μεθόδιον, ὃς ἀγγέλων τὴν ἀσώματον καὶ ἀπαθῆ φύσιν πρὸς ἔρωτα βρότειον καὶ ὁμιλίαν σωμάτων καταπεσεῖν οὐκ ἐλαύνει δόξης. [6]) Ἐάσειν μοι δοκῶ Πάνταινον καὶ Κλήμεντα, [7]) Πιέριόν τε καὶ Πάμφιλον καὶ Θεόγνωστον, [8]) ἄνδρας τε ἱεροὺς καὶ τῶν ἱερῶν διδασκάλους μαθημάτων, ὧν τὰς θέσεις οὐ πάσας πάντως δεχόμενοι, καλοῦ γε βίου καὶ τῆς ἄλλης ἱερολογίας γέρας αὐτοῖς ἀπονέμοντες, διὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀποδοχῆς ἄγομεν· μάλιστά γε Πάμφιλον καὶ Πιέριον, ἅτε δὴ καὶ μαρτυρικοῖς ἄθλοις ἐνδιαπρέψαντας [9])· μεθ' ὧν καὶ τοὺς ἀπὸ δύσεως παρατρέχομεν· Εἰ-

---

[3]) Palat.: λόγος τοῦ κορ.

[4]) Solemne hoc est Petri epitheton tum apud Patres graecos (quorum quamplurima testimonia suppeditat C. Passaglia in Commentario de B. Petri Praerogativis. Ratisbonae 1850) tum apud Photium. Cf. c. Manich. I. 8 (Galland. XIII. 605). II. 6. III. 6 (ib. p. 626. 643). Amphil. 154. s. Galland. n. 30. (ib. p. 726). Mai. Vett. Scr. I, I. 94. 110. 111. q. 43. c. 4. 6. 16; ep. 178. p. 265. ep. 35. p. 95. ep. 156. p. 210 ed. Montac.

[5]) Dionysii scripta in Bibliotheca non recenset Photius; ex Stephano tamen Gobar Cod. 232 habet, Basilium asserere, ὡς οὐκ ἀσεβεῖ γνώμῃ, μάχῃ δὲ τῇ πρὸς Σαβέλλιον εἰς τὴν ἀντίθετον κατὰ τοὺς λόγους περιτραπῆναι δυςφημίαν. Athanasius in op. de sent. Dionys. eum defendit. Fragmenta Apologiae Dionysii Alex. ad Dionys. Romanum collegit Routh (Reliqu. sacr. t. III. p. 194—203).

[6]) Bibl. Cod. 234 s. Cf. 232. c. 26. Sed haec opinio seu potius verborum Genes. VI. 2 interpretatio, de qua Photius agit Amphil. q. 254 (Mai, Vett. Scr. nova collect. IX. p. 123), non unius Methodii fuit, sed plurimorum priscorum, ut Justini et Irenaei. Cf. Massuet. not. in Iren. IV. 16, 2.

[7]) Phot. Bibl. Cod. 109—111.

[8]) Ibid. Cod. 118. 119. 106.

[9]) Pierium martyrio diem supremum obiisse etiam Cod. 118 et

ρηναῖόν τε τὸν ἀρχιερέα θεοῦ καὶ τὴν τῶν ἱερῶν ἐφορείαν τῶν Λουγδούνων δεξάμενον· καὶ Ἱππόλυτον τὸν αὐτοῦ μαθητὴν καὶ ἐν ἀρχιερεῦσι μάρτυρα.[10]· ἄνδρας θαυμασίους μὲν ἐν πολλοῖς, ἔσθ' ὅτε δὲ τῆς ἀκριβείας λόγους αὐτῶν ἐνίους οὐκ ἀναστέλλοντας κατασύρεσθαι.

76. Ἆρ' οὖν καὶ κατὰ τούτων ἁπάντων τὸ σὸν προκομίσεις διλήμματον [1]) καὶ τὰς ὀφρῦς ἀνατείνων ἐρεῖς· „ἢ δεῖ τοὺς ἄνδρας τιμῶντα καὶ ἃ τούτοις γέγραπται μὴ παραγράφεσθαι, ἢ παραγραφομένους τῶν ῥημάτων ἔνια καὶ αὐτοὺς ἐκείνους συνπαραγράφεσθαι;“ Καὶ πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ δικαιότερον τὸ σὸν οὗτοι κατὰ σοῦ περιδέξιον οὐκ ἀντιστρέψουσιν; „ἄνθρωπε,“ λέγοντες, „τί συνάπτεις τὰ ἀσύναπτα; εἰ μὲν ἀληθῶς πατέρας ἡμᾶς καλεῖς, πῶς οὐ φρίττεις ἀνθοπλίζειν κατὰ πατέρων, καὶ τὸ βαρύτατον, κατὰ τοῦ κοινοῦ δεσπότου πάντων καὶ δημιουργοῦ; εἰ δ' ἅπαξ ἐνασελγαίνειν σπούδασμά σοι καθ' ἡμῶν, πῶς οὐ μέμνας ἐμφανῶς πατέρας τε ἅμα καλῶν καὶ τὰς πατραλοίας χεῖρας ἐπανατείνων ἡμῖν;“ καὶ διὰ πόσων ἂν ἑτέρων διέλθοι τὸ σὸν κατὰ σοῦ φερόμενον σόφισμα. [2]) Ἀλλὰ γὰρ ὥσπερ τοὺς εἰρημένους πατέρας, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ἐῶμεν τὰ νῦν. ια'.

---

119 asserit Photius; Hieronymus vero catal. de script. ill. c. 76 non vocat eum martyrem et Romae mortuum esse tradit.

[10]) In ep. ad Aquilej., ubi pariter Dionysium, Methodium et Irenaeum adducit, cum Irenaeo loco Hippolyti jungit Papiam: *ἔτι μὲν καὶ Εἰρηναῖον τὸν λουγδούνων ἐπίσκοπον, καὶ Παπίαν τὸν τῆς Ἱεραπόλεως, τὸν μὲν τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον ἀναδησάμενον, τοὺς δὲ ἄνδρας ὄντας ἀποστολικοὺς καὶ τοῖς τοῦ βίου τρόποις τὸ θαυμάσιον ἐξαστράπτοντας.*

[1]) Dilemma, quod cap. 66 efferebatur.

[2]) Ep. ad Aquilej.: *ἀλλὰ γὰρ εἴ τις τῶν τοιούτων λόγων καὶ πράξεων τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκροατῶν καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου, τήν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιελὼν, γυμνὰ τὰ τῶν εἰρημένων καὶ ὡς δόγμα προβάλλοι καὶ περιθάλποι, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα*

ιβ'. 77. Τὴν μέντοι βασίλειον στολὴν,[1]) τὸν μέγαν Βασίλειον τίς οὐκ οἶδε ψυχῆς μὲν θαλάμοις ἀκήρατον συντηροῦντα τὴν εὐσέβειαν, ὑποσιγῶντα δὲ τοῦ πνεύματος τὴν θειότητα; ὦ ψυχῆς θεῖον ζεούσης φίλτρον, τὴν φλόγα δὲ τέως οὐκ εἰς τὸ λαμπρότερον ἀναῤῥιπιζούσης, ἵνα μὴ θᾶττον συναποσβεσθῇ αὐτῇ προόδῳ καὶ αὐτῇ παῤῥησίας λαμπρότητι! Οὗτος οὖν οἰκονομῶν ἐν κρίσει τοὺς λόγους αὐτοῦ[3]) καὶ μᾶλλον ἀνακηρύττεσθαι τῇ κατὰ μικρὸν ἐπιδόσει μεθοδεύων τὴν εὐσέβειαν· ἐπειδὰν γὰρ ἠρέμα ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐμβαθύνοιτο, κραταιοτέρα τοῦ δόγματος ἡ φλὸξ ἀναδίδοται[4])· τῷ τάχει δὲ καὶ τῇ ἀθρόᾳ προσβολῇ τῆς λαμπηδόνος πολλάκις τὸ νοερὸν ὄμμα, καὶ μάλιστα τῶν πολλῶν, ἐξαμαυροῦσθαι εἴωθε, καθάπερ καὶ ἀστραπὴ τὰς ὄψεις ἐπισκοτίζει καὶ μάλιστα τὰς ἀσθενέστερον διακειμένας[5])· διὰ τοῦτο σιγᾷ μὲν ὁ πρὸ παντὸς ἄλλου κηρύσσειν ἐπυρπολεῖτο· ἔπραττε δὲ τὴν σιγὴν ὥστε μᾶλλον καιροῦ παρόντος μεγαλοφωνότερον ἔχειν[6]) τὸ σιωπώμενον κηρύσσειν· πολύστιχον ἂν συνθείη βιβλίον, εἴ τις τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα καὶ τὰς αἰτίας, δι' ἃς πολλάκις τὸ τῆς ἀληθείας οὐ προῆγον ἄνθος, ὡς ἂν αὐτό τε τὸ ἄνθος

καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας εὑρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφιέντας ψῆφον.

[1]) Eodem titulo saepe cohonestatur Basilius; sic v. g. Amphil. 141. (Galland. Bibl. PP. XIII. 716. q. 20); pro στολή interdum legitur στήλη. In Vat. nomen scribitur: Βασίλιον.

[2]) De hac Basilii in asserenda Spiritus sancti Divinitate oeconomia confer Gregor. Naz. ep. 26. Orat. XX. p. 365. Orat. XXXVII. p. 609, ed. Billii (Clemenc. Or. XLIII. n. 68. et Or. XXXI.), Basilium ipsum ep. 71., Joh. Beccum Orat. I. in tom. Cyprii (Gr. orth. II. p. 219) et Prudentium Maranum Praefat. Opp. S. Basil. t. III. §. III.

[3]) Ex Psalmo CXII, 5 (LXX) petita phrasis.

[4]) Palat. f. 239 b.: ἀναδίδωται.

[5]) Cf. Greg. Naz. carm. de Sp. S. arcan. III. Opp. II. p. 163, ed. Bill. v. 21 seq. Or. XXXVII. p. 608, ed. Bill.

[6]) Palat. f. 240 a.: ἔχει.

ὡραῖον εὐανθήσῃ, ἥ τε [7]) βλάστησις ἐπιδοίη μᾶλλον καὶ τὸν καρπὸν συλλέξωσι πολυπλάσιον, γραφῇ παραδοῦναι βουληθείη [8])· ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἀγάμεθα καὶ τῆς ὑπὲρ λόγον ἐπιπνοίας καὶ τῆς ἐν σοφίᾳ οἰκονομίας· εἰ δέ τις τὰ τοιαῦτα ὡς νόμους καὶ δόγματα παρεισάγειν τῇ ἐκκλησίᾳ βιάζοιτο, ἐχθρὸν μὲν αὐτὸν τῶν ἁγίων ἡγούμεθα, ἐχθρὸν δὲ τῆς ἀληθείας καὶ λυμεῶνα [9]) τῆς εὐσεβείας, καὶ δίκαις καταδικάζομεν, ἃς αὐτὸς ἑαυτῷ γεγονὼς ἔνοχος παρέσχε. [10])

78. *Προκομίζεις σὺ τοὺς ἐκ δύσεως πατέρας,* [1]) *μᾶλ- ιγ'.*

---

[7]) Palat.: ἡ βλάστ. sine τε.

[8]) Ep. ad Aquilej.: ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα, τοὺς ἄνδρας ἐπαριθμούμενον, οὓς τῇ μὲν τῶν πατέρων τιμῇ σεμνύνομεν, ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηνέχθησαν, οὐ μιμούμεθα.

[9]) Palat.: λυμαιῶνα.

[10]) Ep. ad Aquil.: Οὕτω γοῦν καὶ εἴ τινες φανεῖεν παρὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντας ἡμᾶς μυσταγωγοῦσαν τὸ πνεῦμα εἰπόντες ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὴν μὲν καινοτομίαν ὡς τὴν δεσποτικὴν φωνὴν κιβδηλεύουσαν καὶ παραχαράττουσαν ἀποστρεφόμεθα, τὸν πατέρα δὲ αὐτῆς, σιγῶντα μάλιστα καὶ μὴ παρόντα, μηδ' ἀντιλέγοντα, οὔμενουν οὐ καταδικάζομεν· τοῦ γὰρ φεύγοντος οὐκ ὄντος οὔτε δι' ἑαυτοῦ, οὔτε δι' ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς ἂν εἴη νοῦν ἔχων κατήγορος· κατηγορίας δὲ οὐκ οὔσης οὐδὲ ψῆφος προέρχεται τοῦ ἐγκλήματος, ψήφου δὲ καταδικαζούσης μὴ δοθείσης ὁ τολμῶν ὑβρίζειν τὸν ἔξω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ κατ' ἐκείνου μᾶλλον ἢ καθ' ἑαυτοῦ περιτρέπει τὸ ὄνειδος.

[1]) Breviter haec de latinis Patribus disputatio in opusc. contra vet. Romae asseclas cap. 9 exhibetur. In ep. ad Aquilej. praeterea dixerat: ὡς εἰ δέκα ἢ καὶ εἴκοσί τινες τῶν πατέρων ταύτην εἶπον τὴν φωνήν, μυρίοι δὲ οὐκ ἐφθέγξαντο. Michael Glycas apud Allat. de consens. III. 2. 1. p. 917 fere eodem pacto de illis tribus Patribus agit. Sunt tamen, qui irrito prorsus conatu Augustinum et Hieronymum pro Photiana sententia adducant, inter quos Andronicus Camaterus Epistas. c. 149. 150 (apud Beccum, Gr. orth. II. p. 516. 517) ex illo affert verba Enchirid. ad Laurent. c. 9, ex hoc vero »expositionem symboli ad Damasum« falso eidem adscriptam (Opp. Hier. XI. 146, ed. Vallars.), ubi simpliciter Spiritus dicitur ex Patre procedens. Nec validiora ex Occidentis Doctoribus arma mutuari potuit Theophanes Procopowicz op. cit. c. 4. p. 118 seq.

λον δὲ τὸν βαθὺν τοῦτον ζόφον πάσης φιλονεικεῖς καταχέαι τῆς οἰκουμένης· ἐγὼ δέ σοι φῶς ἀνέσπερον τῆς εὐσεβείας καὶ νοερὸν ἀπ' αὐτῆς ἀνάψω τῆς δύσεως, οὗ τὴν λαμπηδόνα τὸ σὸν οὐχ ὑποστήσεται μὲν ἀφανισθῆναι
ιδ'. σκότος·[2]) Εἶπεν Ἀμβρόσιος τὸ πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι· ἀπὸ τῆς σῆς αὕτη γλώττης προέρχεται ἡ ὁμίχλη· ἀλλ' ἀντιφθέγγεται τὴν ὀρθοδοξίαν ἀστράπτων ὁ τρισόλβιος Δάμασος· καὶ θᾶττον ὁ σὸς ἐξαφανίζεται γνόφος. Καὶ γὰρ οὗτος τὴν δευτέραν σύνοδον, ἧς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ δόγματα στέργουσι, ἐπικυρῶν,[3]) λαμπρῶς ὡς
ιε'. ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνομόλογει ἐκπορεύεται[4]) τὸ πνεῦμα. Εἶπεν Ἀμβρόσιος ἢ Ἀυγουστῖνος· ἄλλη πάλιν ἀχλὺς τοῦ σοῦ στόματος προχεομένη· ἀλλὰ Κελεστῖνος[5]) οὐκ εἶπεν, οὐκ ἤκουσεν, οὐκ ἐδέξατο, ἀλλὰ αὐγὴν ὀρθοδοξίας ἀστράψας τῶν σῶν ῥημάτων τὴν ἀχλὺν διασκεδάζει.

ις'. 79. Καὶ τί με δεῖ περὶ τῶν ἄλλων σχολάζειν; Λέων ὁ μέγας, ὁ τὰς ἱερὰς τῆς Ῥώμης φροντίδας ἱερωτέρας ἀποδείξας, ὁ τῆς τετάρτης στῦλος συνόδου·[1]) οὗτος διά τε τῶν

---

[2]) Scilicet: nulla efficacior contra Latinos auctoritas, quam Romani Pontifices, quos nunc pro placito suo testes allegare nititur, inprimis Ambrosio et Augustino Damasum et Coelestinum opponens.

[3]) Verba: ὁ τρισόλβιος Δάμασος ὁ τὴν δευτέραν — ἐπικυρῶν, »Beatissimus Damasus, qui secundam synodum, cujus decretis universus orbis obsequitur, confirmavit« — refert Maius Praefat. t. I. Vett. Ser. p. XXIV, ed. Rom. 1831 eodem plane modo e Cod. Column.

[4]) Ita Vatic.; Palat.: ἐκπορεύεσθαι.

[5]) Cujus, ut Phot. ep. 1. ad Mich. Bulg. n. 11 ait, cathedram et praesidium in Ephesina Synodo explevit Cyrillus, quique eandem tertiam Synodum confirmavit.

[1]) Haec verba: »Leo M., qui sanctam Romae pastoralem curam sanctiorem adhuc demonstravit, quique fuit quartae synodi columen« (λέων — συνόδου) adducit Maius l. c. De Leone I. pariter Photius ep. ad Archiep. Aquilej.: ὁ μὲν (Leo senior) τῇ τετάρτῃ καὶ οἰκουμενικῇ ἁγίᾳ συνόδῳ πολλὴν συνεισενεγκὼν τὴν συγκρότησιν διά τε τῶν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων ἱερῶν ἀνδρῶν, καὶ διὰ τῆς οἰκείας ἐπιστολῆς,

θεοπνεύστων αὐτοῦ καὶ δογματικῶν ἐπιστολῶν,[2]) διά τε τῶν ἀναπληρούντων αὐτοῦ τὸ προνόμιον, διά τε τῆς συμφωνίας, δι' ἧς ἐκείνην[3]) τὴν μεγάλην καὶ θεόλεκτον ὁμήγυριν κατηγλάϊζε, τὴν αὐτὴν τῆς ὀρθοδοξίας φωτοχυσίαν εἰς πᾶσαν οὐ τὴν δύσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς ἀνατολῆς ἀπαυγάζων ὅρια, τὸ πανάγιον πνεῦμα διαπρυσίως ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἀναδιδάσκει· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἕτερόν τι παρὰ τὸ τῆς συνόδου φρόνημα δογματίζειν ἀντανισταμένους, ὅσους μὲν ἱερωσύνης βαθμὸς ἔχει, τῆς ἱερωσύνης γυμνοὺς ἀποφαίνει, ὅσοι δὲ τὴν[4]) ἰδιωτῶν χώραν πληροῦσιν, εἴτε βίον ὑπέδραμον τὸν μονάδα, εἴτε πολιτείᾳ συνεξετάζονται δήμου, τῷ ἀναθέματι παραπέμπει. Καὶ γὰρ ἅπερ ἡ θεόπνευστος σύνοδος ὁρίζει, Λέων ὁ θεσπέσιος διὰ Πασχασίνου καὶ Λουκηνσίου[5]) καὶ Βονιφατίου τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν ἀναφανδὸν ἐπισφραγίζει, ὡς μυριάκις[6]) ἔστιν αὐτῶν ἐκείνων ἀκούειν, οὐκ αὐτῶν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπεσταλκότος αὐτούς· καὶ γὰρ συνοδικὰς ἐπιστολὰς ἐπιστέλλων τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ καὶ τοὺς λόγους καὶ τὸ φρόνημα καὶ τὰς ψήφους οὐκ ἐκείνων ἢ αὐτοῦ γε μᾶλλον εἶναι καὶ μαρτύρεται[7]) καὶ διαβεβαιοῦται· καίτοι γε καὶ εἰ μηδὲν προσῆν τοιοῦτον, ἀποχρώντως ἔχει[8]) τὸ ἀντ'

δι' ἧς καὶ Νεστόριος καὶ Εὐτυχὴς καταβέβληνται, ἐν ᾗ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἀνεκήρυττεν ἐκπορεύεσθαι.

[2]) Quo in honore semper habitae fuerint Leonis literae dogmaticae, praesertim ep. 28 ad Flavianum, ostendunt Ballerinii in admonit. eidem epistolae praemissa (Opp. Leon. I. 751 seq. ed. Migne).

[3]) Palat. f. 240 b.: ἐκείνῃ.

[4]) Allatius loco mox citando: ὅσοι δὲ τῶν ἰδ.

[5]) Vatic. f. 205 et Allat.: Λουκινσίου. In ep. Chalc. Conc. (Leon. ep. 98) λουκηνσίου, ut fere alias semper.

[6]) Apud Allat.: μυριάκος.

[7]) Ibid.: εἶναι διαμαρτύρεται.

[8]) Id tamen non penitus sufficere Patres Chalcedonenses rati esse

αὐτοῦ δοῦναι τοὺς συνεδριάσαντας τῇ συνόδῳ καὶ τὸ πέρας λαβούσης ὁμολογεῖν ἐμμένειν τοῖς ἐψηφισμένοις. [9])

80. *Ἀλλὰ γὰρ οὐδέν ἐστιν οἷον αὐτῶν τῶν ἱερῶν ἀκούειν ῥημάτων* [1])· *λέγει γὰρ* [2]) *μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς πίστεως, ἣν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύνοδος καρτύνουσα παραδέδωκεν· „ἤρκει μὲν οὖν εἰς ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν καὶ βεβαίωσιν τὸ σοφὸν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας*

---

videntur, qui et solemniter a Leone confirmationem decretorum petiverunt. Vide ep. inter Leon. epp. n. 98 Ball.

[9]) Hoc totum caput jam protulit Leo Allatius (contra Hotting. Romae 1661, p. 267. 268.) hac subjuncta versione: „Et quid oportet me in aliis tempus consumere? Leo Magnus, qui sacratas Romae curas sacratiores demonstravit, quartae columna synodi, suis a Deo inspiratis et dogmaticis epistolis et iis quae suam praeeminentiam complent (sed potius ad legatos hoc incisum referendum videtur, qui sunt *οἱ ἀναπληροῦντες τὸ προνόμιον*) nec non concordia, ob (l. per) quam magnum illum et a Deo collectum coetum cohonestabat, ea ipsa rectae fidei illuminatione omnem non solum Occidentem, sed et Orientis terminos illustrans, sanctissimum Spiritum sonora voce ex Patre procedere docet; sed et omnes, qui contra synodi sententiam dogma decernere contendunt, eos inquam, si sacerdotis dignitate adornantur, sacerdotio spoliat; si vero idiotarum (laicorum) locum tenent, sive vitae monasticae addicti fuerint, sive publicis plebisque negotiis implicantur, anathemati subjicit. Etenim a Deo spiratae synodi decreta divinus hic Leo per Paschasinum, Lucentium et Bonifacium sanctos homines subsignat, ut infinitis vicibus eos audire possimus, nec solum ipsos, sed eum quoque, qui eos miserat. Namque synodales epistolas mittens, suorum locumtenentium et sermones et sententiam et calculos non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Et si nihil tale adesset, tamen satis abundeque est, si loco sui dederit eos, qui una simul in synodo assiderent, eaque cum finem habuisset, faterentur persistere perseverareque in decretis.“

[1]) At enimvero nihil melius est, quam ut ipsa sacra verba audiamus, sive: At vero optimum factu erit ipsa haec sacra verba audire — *οὐδὲν οἷον* ita apud Platonem in Gorgia, Demosthenem aliosque auctores classicos occurrit, ut Grammatici notant.

[2]) Scil. Concilium Chalcedonense, ex cujus sessione V. sequentia pleraque verba desumta sunt. Hard. Conc. t. II. p. 451 seq. Mansi t. VII. p. 107 seq.

χάριτος σύμβολον“· ἐντελῆ φησιν, οὐκ ἐλλιπῆ [3]), οὐδὲ προσθήκης δεομένην ἢ ἀφαιρέσεως· καὶ πῶς ἐντελῆ; τοῖς ἐπαγομένοις πρόσεχε· „περί τε γάρ“, φησιν, τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον“· εἶτα πῶς ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον; τὸν μὲν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς ἀναβοᾷ γεννηθῆναι, τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. Καὶ μετ' ὀλίγα· „καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους τὴν χρόνοις ὕστερον παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως ἑκατὸν πεντήκοντα συνελθόντων πατέρων περὶ τῆς τοῦ πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ.“ Καὶ πῶς ἐκύρωσαν οὗτοι τὴν τοῦ πνεύματος οὐσίαν; ἢ δῆλον εἰπόντες τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· ὥστε ὁ ἄλλο τι παρὰ τοῦτο διδάσκων τὸ κῦρος ἀνατρέπει καὶ συγχεῖ καὶ φύρει, τό γε ἧκον εἰς τόλμαν τὴν αὐτοῦ, αὐτὴν τοῦ πνεύματος τὴν οὐσίαν. Εἶτα „διὰ τοὺς τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους“· καὶ τίνες ἐμάχοντο; [4]) πάλαι μὲν οἱ Μακεδόνιον ἀντὶ τῶν ἀχράντων λογίων διδάσκαλον [5]) σφίσιν αὐτοῖς [6]) ἀνειπόντες [7])· νῦν δὲ

---

[3]) Palat. f. 241 b.: ἐλλειπῆ.

[4]) Haec (καὶ τίνες ἐμάχοντο τῷ ἁγίῳ πνεύματι; πάλαι κ. τ. λ.) et sequentia usque ad vocem προσδεδραμηκότες affert Leo Allatius in Exercit. contra Rob. Creyghton, Romae 1665, p. 232 inde probans, ignotum fuisse Photio auctorem additamenti in symbolo, quod expugnabat, nec pro certo eum habuisse, illud a Nicolao I. fuisse primitus introductum. »Et quinam sunt, qui bellum indixerunt Spiritui sancto? Antiquitus quidem Macedoniani extra immaculatorum disertorumque Patrum eloquia sibimetipsis alia atque alia insusurrantes. Nunc vero extra Christi mysticam doctrinam — sed non habeo quem nominem (ita est eorum absque capite impietas). Nihilominus non in Salvatorem, sed in perditionem procurrentes.«

[5]) Allat. l. c.: ἀντὶ τῶν ἀχράντων καὶ λογίων διδασκάλων.

[6]) Cf. Photii grammaticas observationes ep. 208 ad Leonem philosophum. p. 305. 306. ed. Londin.

[7]) Vertendum erat: antiquitus quidem, qui loco eloquiorum (Christi) immaculatorum Macedonium magistrum sibimet ipsis acclamarunt. Illud »alia atque alia« de suo supplevit Allatius.

κλησίας ὁ διδάσκαλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐθήρα, καὶ τῆς ἀσεβείας πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἐχειραγώγει καὶ μετέφερε, ταῦτα σὺ δόγμα ποιήσεις, καὶ κηρύττειν τολμήσεις τὸν καθαιρέτην τῶν εἰδώλων καταγγέλλειν, ὃν ἐσέβετο καὶ ὠνόμαζεν ὁ ἑλληνισμὸς ἄγνωστον θεόν; οὐ γὰρ θαυμαστόν σου τὸ τῆς σοφίας δραστήριον καὶ τῶν κακοσχόλων ἡ πλοκὴ σοφισμάτων· ἀνειμένος ἦν ὁ βωμὸς τῷ Πανί [2])· ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν πόλις τοῦ τιμωμένου τέως μὴ συνιέντες τὸ ὄνομα ἐπέγραφον τῷ βωμῷ· ἀγνώστῳ θεῷ· ἐπεὶ γὰρ ἐκ τῶν προφητικῶν χρησμῶν καὶ τῶν δεσποτικῶν λογίων ὁ περιδέξιος ἐκεῖνος καὶ οὐράνιος ἄνθρωπος μὴ πειθόμενον ἑώρα τὸ ἑλληνικὸν, ἐξ αὐτῶν αὐτοὺς τῶν θεοστυγῶν σεβασμάτων εἰς τὸ τοῦ δημιουργοῦ μετακαλεῖται σέβας· ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ διαβόλου προγραμμάτων τῆς αὐτοῦ καταψηφίζεται τυραννίδος· ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων καταστρέφει τὸ κράτος αὐτοῦ τῆς ἐξουσίας· ἀπὸ τῆς πλάνης γεωργεῖ τὴν εὐσέβειαν· ἐκ τῆς ἀπωλείας βλαστοὺς ἡμῖν προβάλλεται σωτηρίας· ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος εἰς τὸν δρόμον ἐνισχύει τοῦ εὐαγγελίου· βαλβίδα ποιεῖται τὴν κορυφὴν τῆς ἀποστασίας τῆς εἰσόδου, δι' ἧς ἦν αὐτοῖς εἰς τὸν νυμφῶνα Χριστοῦ καὶ τὴν ἄχραντον αὐτοῦ παστάδα εἰσελθεῖν τὴν ἐκκλησίαν. [3]) Οὕτως ἦν ἐκεῖνος ὁ μετάρσιος νοῦς διὰ τῶν ὅπλων τοῦ ἐχθροῦ αὐτὸν κατατιτρώσκειν τὸν ἐχθρὸν καὶ αἰχμαλωτί-

---

Pelus. Lib. IV. ep. 60. et alii ap. Cornel. a Lap. in h. l. De his verbis disputat Photius ep. 62 ad Joh. Philos. p. 114. ed. Mont. Amphil. q. 232 (apud Montfaucon Bibl. Coislin. p. 341): *Διὰ τί Παῦλος Ἀθηναίοις διαλεγόμενος ἀπὸ τῶν ἰδίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῖς διαλέγεται;*

[2]) Cf. Chrysost. hom. in Act. Ap. c. 17.

[3]) Chrysost. Or. in S. Paulum apud Photium in Bibl. Cod. 270: *τὸν βωμὸν τοῦ διαβόλου συνήγορον πεποίηκε τοῦ Χριστοῦ, τὸ τῆς πλάνης ἐπίγραμμα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐφθέγγετο· ἡ στήλη τῆς ἀπάτης ἐστηλίτευσε τὴν ἀπάτην· ἐπειδὴ τὰ τῶν προφητῶν Ἀθηναίοις ἦν δυςκαράδεκτα, ὁ βωμὸς καὶ τὰ γράμματα τῶν δαιμόνων τῇ σοφίᾳ Παύλου ἐκήρυσσε τὴν εὐσέβειαν κ. τ. λ.*

ζειν δραστήριός τε καὶ τὴν ἄνωθεν ἑαυτῷ φέρειν ἰσχύν. Τί οὖν; διότι Παῦλος τοῖς ὅπλοις τοῦ ἐχθροῦ καθεῖλε τὸν ἐχθρὸν, διὰ τοῦτο σὺ τὰ τοῦ ἐχθροῦ τιμήσεις ὅπλα καὶ θεῖα ὅπλα καλέσεις, καὶ πρὸς τὴν σὴν ὠθήσεις ταῦτα σφαγήν; καὶ πόσα ἂν ἔνεστι τοιαῦτα παραδείγματα παρ' αὐτῷ τῷ πάντα ἐν σοφίᾳ τῇ τοῦ πνεύματος δυνάμει διακυβερνήσαντι λαβεῖν;

74. Τί δὲ δεῖ παραδειγμάτων; αὐτὸς διαπρυσίῳ λέγει τῇ φωνῇ· „Ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω· τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, μὴ ὢν ἄνομος θεοῦ,[1]) ἀλλ' ἔννομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους.“[2]) Ἆρ' οὖν σὺ διὰ τοῦτο τὸν ἰουδαισμὸν ἀνακαινίσεις, ἢ τὴν ἀνομίαν ἀντὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων θεσμῶν ἐμπολιτεύεσθαι τῷ βίῳ νομοθετήσεις, καὶ ἀνακράξεις ἀναισχύντως, μᾶλλον δὲ λίαν ἀθέως, ὡς Παύλου εἰσὶ ταῦτα καὶ αἱ ἐντολαὶ καὶ τὸ κήρυγμα;[3]) ϑ'.

75. Παρὰ πόσοις δὲ καὶ ἄλλοις τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων πατέρων ἡμῶν ἔνεστι τοιαῦτα εὑρεῖν! Ἐννόει μοι τὸν τῆς Ῥώμης ἀρχιερέα Κλήμεντα,[1]) καὶ ἃ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκεῖθεν φέρει, Κλημέντια,[3]) ἵνα μὴ λέγω τὰ γεγραμμένα, ι'.

---

[1]) Palat. f. 238 b. θεῷ et deinde Χριστῷ.

[2]) I. Cor. IX. 20. 21.

[3]) Paulo aliter eandem rem declarat Photius ep. ad Aquilej., ubi inter alia scribit: καὶ ἵνα ἄλλους ἐάσω, ἐννόει μοι τοῦ θαυμαστοῦ Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἁγιασμὸν, τὸ ξυρᾶσθαι, τὸ γάλακτι τρέφειν τοὺς ἄρτι καθισταμένους πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι, κἀκεῖθεν ἐφεξῆς εἴ τις τῶν ἱερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν διέλθοι, ὅλον ἀνθρώπου κατατρίψοι βίον, τὰ τοιαῦτα ἐξαριθμῶν καὶ γραφόμενος.

[1]) Bibl. Cod. 126, ubi tria in eo carpit, verum immerito. Cf. Lumper, Hist. theol. crit. t. I. sect. 1. c. 5. a. 3. p. 89 seq.

[2]) Pseudoclementina opera (homilias et recognitiones) intelligit, de quibus agit in Bibl. Cod. 112. 113.

αὐτὸς ἐφειστήκει συνόδῳ· οἰκουμενικοῖς[2]) δὲ καὶ αὐτὴ[3]) καὶ ἁγίοις ψηφίσμασιν ἐλλαμπρύνεται[4])· οὗτος οὖν οἷα δὴ κανὼν ἀπαρέγκλητος[5]) τοῖς ὀρθοῖς αὐτῆς ἐναρμοζόμενος δόγμασι,[6]) τά τε ἄλλα συμφώνους ἀφίησι φωνάς,[7]) καὶ τὸ πανάγιον καὶ ὁμοούσιον πνεῦμα τοῖς τε πρὸ αὐτοῦ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ πατράσιν ἐν ἴσῳ καὶ ὁμοίῳ ζήλῳ ἐκ τοῦ πατρὸς ἀνεκήρυξεν ἐκπορεύεσθαι καὶ τοὺς εἴ τι ἄλλο κατὰ λόγον δόγματος παρὰ τὴν ὁμόψηφον[8]) καὶ κοινὴν τῶν εὐσεβούντων πίστιν προάγειν ἔλοιντο[9]) τοῖς ἴσοις δεσμοῖς τοῦ ἀναθέματος ὑπηγάγετο.[10])

ιθ'. 83. Ἴδοις δ' ἂν καὶ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν Ἀγάθωνα τοῖς αὐτοῖς ἀνδραγαθήμασι σεμνυνόμενον· καὶ γὰρ αὐτὸς[1])

---

[2]) Palat. et Colum.: οἰκουμενικαῖς.

[3]) Apud Allat.: αὕτη. Palat. Colum. et Vat.: αὕτη.

[4]) Colum.: ἐκλαμπρύνεται.

[5]) Sic Palat. et Colum.; Vatic. et Allat.: ἀπαρέγκλιτος.

[6]) Hucusque textus hujus cap. allegatur a Maio, qui hanc versionem subjecit: „Considerate etiam sedis successorem, non minore gloria fulgentem, Vigilium, qui et ipse synodo quintae praefuit, quae oecumenicis aeque sanctisque decretis claruit. Hic ceu regula inculpabilis rectis ejus synodi sententiis consonans.“

[7]) Photius ep. 1. ad Mich. n. 15. p. 11 de Vigilio dicit: ἐπεκύρου τὴν κοινὴν τῶν πατέρων πίστιν λιβέλλῳ.

[8]) Vatic.: ὁμόψυχον; recte Allat. ut supra; ὁμόψυφον fort. pro ὁμόψυχον.

[9]) Palat. f. 243 b.: προάγειν ἐθέλοιντο.

[10]) Caput integrum jam Allatius contra Hottinger p. 269 adduxit: „Versate mente hisce sede comparem et gloria aequalem, laude inclytum Vigilium, qui quintae synodo interfuit oecumenicis sanctisque calculis celebratae. Hic itaque veluti regula inconcussa atque immota rectis illius sese adaptans dogmatibus, aliis concordes emittit voces, et sanctissimum et consubstantialem Spiritum una simul cum Patribus, qui ante eum et cum eo fuerunt, simili parique zelo et studio ex Patre procedere praedicavit, et eos qui alienum a fide dogma extra unanimem universalemque fidelium mentem publicare praesumerent, iisdem anathematis vinculis submisit.“

[1]) κ. γὰρ καὶ αὐτὸς habet Column.

τὴν ἕκτην σύνοδον (οἰκουμενικῷ δὲ καὶ αὐτὴ διαλάμπει ἀξιώματι), παρὼν, εἰ καὶ μὴ σώματι, γνώμῃ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ, διὰ τῶν αὐτοῦ τοποτηρητῶν συνεκρότει τε ταύτην καὶ κατηγλάϊζε [2]· διὸ τό τε σύμβολον τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν καὶ καθαρᾶς πίστεως ἀπαράλλακτον καὶ κατὰ τὰς προλαβούσας συνόδους ἀκαινοτόμητον συνετήρησε καὶ τοὺς παρακινεῖν τι τῶν ὅσα δογματίζει θρασυνομένους, μᾶλλον τῶν ἐξ ἀρχῆς δογματισθέντων, ἐπισφραγίζων [3]) εἰς τὰς ἴσας ἀρὰς ἀποῤῥίπτει.

84. Πῶς δ' ἂν παρέλθοιμι σιγῇ τοὺς ἀρχιερέας Ῥώμης, Γρηγόριόν τε καὶ Ζαχαρίαν, ἄνδρας ἀρετῇ διαπρέψαντας καὶ διδασκαλίαις θεοσόφοις τὸ ποίμνιον συναυξήσαντας, ναὶ δὴ καὶ θαυμάτων χαρίσμασι διαλάμψαντας; [1]) Καὶ γὰρ τούτων εἰ καὶ μηδέτερος οἰκουμενικοῖς προνομίοις ἀνηγμένῃ συνεδρίασε συνόδῳ, ἀλλ' οὖν λαμπρῶς τε καὶ περιφανῶς κατὰ μίμησιν ἐκείνων τὸ πανάγιον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς θεολογοῦσι ἐκπορεύεσθαι. Ὁ μὲν μετὰ τὴν ἕκτην [2]) οὐ πολλοῦ ῥυέντος ἐνακμάσας χρόνου ὁ θεῖος Γρηγόριος· Ζαχαρίας δὲ ὁ θεσπέσιος πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν ὕστερον ἔτεσιν [3])· οἳ τὸ δεσποτικὸν καὶ πατρικὸν δόγμα κ'.

---

[2]) Maius Praef. cit. p. XXIV. XXV: „Videsis etiam praeclarum Agathonem, paribus recte gestis celebrem; nam et hic sextam synodum, quae oecumenico aeque honore fulget, etsi non corpore praesens, mente tamen omnique studio per suos legatos congregavit ac decoravit.“

[3]) Palat. f. 243 b.: ἐπισφραγίζει.

[1]) Haec iisdem verbis a Card. Maio l. c. p. XXV. allegantur: „Cur autem silentio premam Romae Pontifices, Gregorium et Zachariam, homines virtute fulgentes, qui doctrinis divina sapientia plenis gregem informaverunt, et miraculorum quoque gratia claruerunt?“ Cf. cum hoc cap. opusc. contra senioris Romae asseclas cap. 11.

[2]) Saepe Graeci Gregorium II., quem et ipsum Dialogum vocant, cum Gregorio I. confundunt; Gregorius M. ante Concilium VI. floruit, post illud Gregorius II.

[3]) Verba: ὁ μὲν μετὰ — ἔτεσιν pariter ex Cod. Colum. exscripserat

καὶ κήρυγμα ὡς ἐν ἀχράντῳ τῇ ψυχῇ καὶ καθαρᾷ θαλαμεύοντες παστάδι ἐκεῖθεν ἀκήρατον, ὁ μὲν τῇ λατινίδι γλώσσῃ, ὁ δὲ τῇ ἑλλάδι φράσει, Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ θεῷ καὶ νυμφίῳ τῶν ψυχῶν ἡμῶν διὰ τῆς εὐσεβοῦς λατρείας τὸ ποίμνιον συνηρμόσαντο· ἀλλ' ὥσπερ εἶπον οὗτος ὁ σοφὸς Ζαχαρίας [4]) ἄλλα τε τῶν ἱερῶν γραμμάτων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου καὶ τὰς ὡς ἐν διαλόγῳ τυπουμένας ὠφελείας διὰ τῆς ἑλλάδος εἰς τὴν οἰκουμένην ἀπήχησε σάλπιγγος [5]· αὕτη τοίνυν ἡ θεοφόρος ξυνωρὶς πρὸς τῷ τέλει τοῦ δευτέρου τῶν διαλόγων, ἡνίκα καὶ τῷ ἀρχιδιακόνῳ Πέτρῳ (ἀνὴρ δ' ἦν οὗτος θεοφιλής) διαπορουμένῳ, τί δήποτε μᾶλλον τῷ βραχεῖ τῶν ἁγίων λειψάνων ἢ τοῖς ὁλοκλήροις τῶν θαυμάτων πάρεισιν αἱ δυνάμεις, [6]) ἄμφω μὲν λύσιν ἐπά-

---

Em. Amphiloch. editor et ita verterat: »Divus quidem Gregorius paulo post sextam synodum floruit; admirabilis vero Zacharias centum sexaginta quinque post annos exstitit.« Si Zachariam, qui ab a. 741 usque ad a. 752 Pontificatum tenuit, 165 annis post Concilium VI. vel post Gregorium II. vixisse censet Photius, gravissime fallitur; minus vero, si 165 annis post Gregorium I. (590—604).

[4]) Ista verba: *οὗτος ὁ σ. Ζ.* — *σάλπιγγος* („Hic sapiens Zacharias cum alia S. Gregorii scripta, tum etiam utile illud opus dialogi forma praeditum graeca tuba universo orbi proclamavit") dat Maius e Cod. Colum. Exstat versio Zachariae, quae minime incorrupta servata est, t. VI. ed. Maur. (Migne t. LXXVII et LXVI).

[5]) „Eandem narrationem habes apud Photium etiam in Bibliotheca Cod. 252, quo loco de utroque pontifice perhonorifice loquitur, et egregium illud opus de vitis Sanctorum perutile judicat, neque fidem ullam ei denegat." — Maius.

[6]) Quaestio Petri apud Gregor. Dialog. Lib. II. c. 38 (Migne LXVI. p. 204): Quidnam esse dicimus, quod plerunque in ipsis quoque patrociniis (sc. reliquiis integris, ut Cangius pluribus probat) martyrum sic esse sentimus, ut non tanta per corpora sua, quanta beneficia per reliquias ostendant, atque illic majora signa faciant, ubi minime per semetipsos jacent?" Graece (ibid. p. 203): *Τί τοῦτο εἶναι λέγομεν, ὅπερ ἐν τοῖς τῶν ἁγίων μαρτύρων λειψάνοις θεωροῦμεν γινόμενον; πλεῖον γὰρ σχεδὸν εἰπεῖν, θαυματουργίαι ἐπιτελοῦνται ἐν τοῖς εὐκτηρίοις, ἐν οἷς λείψανα ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν κατατίθενται, ἤπερ ἐν ᾧ τὰ τούτων κατάκεινται*

γει[7]) τῆς θείας χάριτος ἀπολαύειν· μᾶλλον δὲ τὴν ἐνέργειαν ἐπιδείκνυσθαι τῷ βραχεῖ· ἐπειδὴ περὶ μὲν τῶν ὁλοκλήρων οὐδενὶ διανίσταται λογισμὸς, μὴ τῶν ἁγίων, ὧν λέγεται, εἶναι· οὐδ' ὅτι μὴ βρύειν ταῦτα δύναται θαυμάτων ἐπιστασίᾳ τῶν καλλινίκων ψυχῶν, αἳ τοῖς τῶν σωμάτων συνδιήθλησαν ἀγῶσι καὶ πόνοις· οὐκ ὀλίγοις δὲ τῶν ἀσθενέστερον ταῦτα διακειμένων τῷ δισταγμῷ τὸ βραχὺ καθυβρίζεται, ὅτιπερ ἁγίων οὐκ ἔστιν, ἀφ' ὧν ὀνομάζονται, καὶ ὅτι μὴ τῆς αὐτῆς καὶ ταῦτα καταξιοῦται χάριτός τε καὶ ἐπιφοιτήσεως· διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐν οἷς τὸ ἀμφίβολον ἐδόκει κρατεῖν, ἐν ἐκείνοις ὑπὲρ ἐλπίδα πᾶσαν τῷ τε πλήθει καὶ μεγέθει ἡ ἐνυπόστατος καὶ ἀκένωτος πηγὴ τῶν ἀγαθῶν εἰς τὸ δαψιλέστερον πηγάζει τὰ θαύματα. Τὴν οὖν εἰρημένην

σώματα· πληρεστάτως μὲν οὖν κἀκεῖ τὴν τοῦ θεοῦ χάριν εἶναι πιστεύομεν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτῶν σώμασιν· ἐκεῖ δὲ μᾶλλον μεγάλα σημεῖα ἐπιδεικνύουσιν, ἔνθα ὅλῳ τῷ σώματι οὐ κατάκεινται.

[7]) Responsio S. Gregorii in vulgata versione graeca haec est: Ἔνθα τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων σώματα κεῖνται, δισταγμὸς, Πέτρε, οὐκ ἔστιν, ὅτι πολλὰ σημεῖα δύνανται ἐπιδεῖξαι, ὥσπερ καὶ ποιοῦσιν· τοῖς γὰρ καθαρῷ τῷ λογισμῷ προσερχομένοις ἀμέτρητα θαύματα ἐπιδεικνύουσι· Διὰ δὲ τὸ ἐν δισταγμῷ ὑπάρχειν τοὺς ἀσθενέστερον τῷ λογισμῷ διακειμένους, ὡς μὴ παρεῖναι τοὺς ἁγίους, ἔνθα τὰ αὐτῶν ὁλικῶς οὐ κατάκεινται σώματα, καὶ ὡς ἐκ τούτου τοὺς προσερχομένους μὴ εἰσακούεσθαι, ἐκεῖ μᾶλλον αὐτοὺς ἀναγκαῖόν ἐστι μεγάλα σημεῖα ἐπιδεῖξαι, ἔνθα περὶ τῆς αὐτῶν παρουσίας ὁ ἀσθενὴς λογισμὸς διστάζει· ὧν δὲ ὁ νοῦς ἡδραιωμένος ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχει, οὗτοι ἐν τῷ τῆς πίστεως ἀξιώματι ὄντες, γινώσκουσιν, ὅτι εἰ καὶ μὴ κεῖνται αὐτῶν ἐκεῖσε τὰ σώματα, πλὴν ὅμως τοῦ ταῖς εὐχαῖς εἰσακούειν μὴ ἀπολιμπάνεσθαι αὐτούς. Textus originalis hic est: „Ubi in suis corporibus sancti martyres jacent, dubium, Petre, non est, quod multa valeant signa demonstrare, sicut et faciunt; et pura mente quaerentibus innumera miracula ostendunt. Sed quia ab infirmis potest mentibus dubitari, utrumne ad exaudiendum ibi praesentes sint, ubi constat quia in suis corporibus non sint, ibi necesse est, eos majora signa ostendere, ubi de eorum praesentia potest mens infirma dubitare. Quorum vero mens in Deo fixa est, tanto magis habet fidei meritum, quanto illic eos novit et non jacere corpore et tamen non deesse ab exauditione.“

ἀπορίαν ὁ μὲν, ὡς ἔφθην εἰπὼν, λατινίδι, ὁ δὲ δι' ἑλληνιζούσης ἑρμηνείας μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων προδιακρινηθέντων [8]) ἐπιλυσάμενος ᾧδέ πως μετ' ὀλίγον ἐπάγει· „τὸ παράκλητον πνεῦμα τοῦ πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένει.“ [9])

---

[8]) Palat. f. 244 b.: προδιενκρινηθέντων.

[9]) Revera sic legitur in graeca versione. Post verba (not. 7.) citata immediate haec sequuntur: Ὅθεν τοίνυν καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ὁ κύριος ἡμῶν Ἰ. Χρ., ἵνα πίστιν τοῖς μαθηταῖς προσθῇ, εἶπεν· εἰ μὴ ἐγὼ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς. Φανερὸν οὖν ὑπάρχει, ὅτι τὸ παράκλητον πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ υἱῷ διαμένει. Τίνος οὖν χάριν ἑαυτὸν ὁ υἱὸς πορευθῆναι λέγει, ἵνα ἐκεῖνος ἔλθῃ, ὅστις οὐδέποτε ἀπ' αὐτοῦ ἐχωρίσθη; οἱ μαθηταὶ ἐν σαρκὶ τὸν κύριον ὁρῶντες, τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦτον παντότε θεωρεῖν ἐπεθύμουν· ὀρθῶς οὖν αὐτοῖς ἐρρέθη· εἰ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἔρχεται, τουτέστιν· εἰ μὴ τὸ σῶμα ἀποκρύψω, τί ἐστιν ὁ τοῦ πνεύματος πόθος, οὐ δεικνύω, καὶ εἰ μὴ ἐμὲ καταλείψητε σωματικῶς θεωρεῖν, οὐδέποτε μανθάνετε πνευματικῶς με ἀγαπᾶν. His verbis quoque utitur Andr. Camaterus c. 148 (ap. Beccum, Gr. orth. II. 515). Verum latinus Gregorii textus est ejusmodi: „Unde ipsa quoque Veritas, ut fidem discipulis augeret, dixit: Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos (Joh. XVI. 7). Cum enim constet, quia Paracletus Spiritus *a Patre semper procedit et Filio*, cur se Filius recessurum dicit, ut ille veniat, qui a Filio numquam recedit? Sed quia discipuli in carne Dominum videntes, corporeis hunc oculis semper videre sitiebant, recte eis dicitur: Nisi ego abiero, Paracletus non veniet; ac si aperte diceretur: Si corpus non subtraho, quis sit amor Spiritus, non ostendo, et nisi me desieritis corporaliter cernere, numquam me discetis spiritualiter amare.“ — Contextus sane talis est, ut ex graeco per se deprehendi non potuerit suppressa assertio processionis Spiritus sancti a Filio; illud ἐν τῷ υἱῷ διαμένει respondet verbis: ὅστις ἀπ' αὐτοῦ οὐδέποτε ἐχωρίσθη. Indubitata vero est latini textus veritas ex omnibus exemplaribus; indubitatum non minus, Gregorium M. pluribus in locis dogma de processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asseruisse, ut Moral. lib. I. c. 30. l. V. c. 65, hom. 26 in Evang., ubi ait: „Spiritus sancti missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio.“ — Plura ejus testimonia collegit Aeneas Parisiensis c. Graec. c. 56—59. (Migne t. CXXI. p. 711. 712). Jam Johannes Diaconus lib. IV. c. 75 de vita B. Gregorii scribit: „Quos libros (dialogos) Zacharias, S. Rom. Ecclesiae Episcopus, graeco latinoque sermone doctissimus, temporibus Con-

85. *Ταύτην τὴν ἱερολογίαν ὁ πρόδρομος μὲν τῶν ἐν τῇ χάριτι πρῶτος* [1]) *ἀνεῖπε,* [2]) *τῶν πιστῶν δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ πλῆθος ἐμυήθη, καὶ ἡ εὐσέβεια διαπαντὸς ὁρᾶται ταύτῃ λαμπρυνομένη· καὶ γὰρ ἐκεῖνος ὁ μικροῦ δέω* [3]) *φάναι ὑπὲρ ἄνθρωπον* [4]) *ἄνθρωπος τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τὸν τοῦ παντὸς δεσπότην καὶ δημιουργόν, τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον* [5]) *ῥείθροις βαπτίζων Ἰορδάνου καὶ τοὺς οὐρανοὺς ὁρῶν ἀνεῳγμένους,* [6]) *θαῦμα θαύμασι μαρτυρούμενον, ἐν εἴδει μὲν περιστερᾶς τὸ πανάγιον πνεῦμα κατερχόμενον ἐθεάσατο· ἀφῆκε δὲ φωνὴν ἡ ἀληθῶς τοῦ λόγου φωνὴ ἐν τῷ ὁρᾷν τὰ ἀθέατα· „εἶδον τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν"* [7])*· Μένει τοίνυν*

---

stantini Imperatoris, post annos ferme 175 in graecam linguam convertens orientalibus ecclesiis divulgavit; quamvis *astuta Graecorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis nomen Filii suaptim radens abstulerit.*" Etiam Hugo Etherianus (Lib. III. c. 21. p. 1259) qui id fortassis ex hoc ipso Photii opere deprehenderat, scribit: „Papa Gregorius ad Petrum Diaconum de sancti Spiritus processione in capitulo quodam, *cujus non est fidelis apud Graecos interpretatio,* talia loquitur.... Cum enim constet, quia Paracletus Spiritus ex Patre semper procedat et Filio, cur se Filius" etc. Cf. Baron. ad a. 593. n. 47. Erant qui Photio ipsi ejusmodi falsificationem tribuerent; sed certe Photio debet esse antiquior. Vide et Scip. Maffei in Vitam Zachariae Pontificis in libro Pontificali (Migne Patrol. tom. CXXVIII. p. 1079. 1080).

[1]) Cf. Photii disquisitionem de verbis Matth. XI. 11. in ep. 135. p. 180 — 189.

[2]) Vide opusc. contra vet. Rom. assecl. c. 11 in fine.

[3]) Palat. f. 245 a.: *μ. δέτω φ.*

[4]) Palat.: *ὑπὲρ ἀνθρώπων ἄνθρωπος.*

[5]) Palat. ordine inverso *τὴν πηγὴν ζωῆς καὶ ἀθανασίας* ponit post alia praedicata *τὸν τοῦ π. δεσπότην κ. — καθάρσιον.*

[6]) Vat.: *ἀνεογμένους.*

[7]) Joh. I. 32. Matth. III. 16. Cf. Marc. I. 10. Luc. III. 22. Photii argum. apud Beccum L. III. ad Theod. Sugd. c. 9. (Gr. orth. II. p. 144.) Nicol. Methon. apud eund. Or. I. de un. Eccl. c. 60 (G. O. I. 201.) apud Manuel. Calec. L. IV. c. Graec. p. 450 et Allat. Vindic. Syn. Eph. c. 73. p. 575.

καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα ἐπὶ τὸν υἱόν· εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν τῷ υἱῷ· οὐδεμίαν γὰρ ἐνταῦθα παραλλαγὴν ἡ τῶν πτώσεων [8]) εἰςάγει διαφορά. Καὶ ὁ προφήτης δὲ Ἡσαΐας ἄνωθεν τὰ παραπλήσια χρησμολογῶν καὶ τὸν χρησμὸν εἰς πρόσωπον ἀναφέρων Χριστοῦ· „Πνεῦμα κυρίου," φησὶν, [9]) „ἐπ' ἐμὲ· οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με"· Ἤκουσάς ποτε τῶν κλεινῶν ἐκείνων Γρηγορίου ἢ Ζαχαρίου· τάχα γάρ σου μᾶλλον οὗτοι τὸ ἀναιδὲς διαλύουσιν εἰς αἰδῶ· ἤκουσας λεγόντων αὐτῶν· τὸ πνεῦμα ἐν τῷ υἱῷ μένει· καὶ πῶς εὐθὺς οὐκ ἀνέδραμες ἐκεῖθεν εἰς τὴν τοῦ Παύλου φωνὴν, δι' ἧς φησι τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ [10])· καὶ ἀντὶ τοῦ τερατολογεῖν τὴν ἐκπόρευσιν διανέστης εἰς τὸ νοεῖν, ὡς ἐπεὶ τὸ πνεῦμα μένει ἐν τῷ υἱῷ, εἰκότως ἂν λέγοιτο τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ· ἡ γὰρ [11]) ἐν τῷ υἱῷ τοῦ πνεύματος μονὴ αἰτία ἂν οὐκ ἀφανὴς εἴη οὐδὲ διὰ βίας ἄγουσα πρὸς πειθῶ, διὰ τί λέγεται τὸ πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ· ποῖον γὰρ ἐγγύτερον ἡ ἀποστολικὴ χρῆσις χαρίζεται νοεῖν, τὸ πνεῦμα μένειν ἐν τῷ υἱῷ, ἢ ἐκπορεύεσθαι τοῦ υἱοῦ; μᾶλλον δὲ καὶ αὐτή γε ἡ σύγκρισις ἀπειρόκαλον· τὸ μὲν γὰρ ὅ τε τοῦ κοινοῦ δεσπότου σαλπίζει βαπτιστὴς καὶ ὁ προφήτης πάλαι προθεσπίζει καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ ἀναγινώσκων τὸ λόγιον [12]) ἐπισφραγίζει· καὶ ταύτην ἡ εὐσέβεια τὴν μυσταγωγίαν ἐκεῖθεν λαβοῦσα πᾶσι πιστοῖς διδάσκαλος πρόκειται· σὺ δὲ τῶν ζοφερῶν τῆς δυσσεβείας ἀναδὺς πυλῶν, ἀντὶ τοῦ δοξολογεῖν σε τὸ πνεῦμα μένειν ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐπὶ τὸν υἱὸν, θεομαχεῖς ἐκπορεύεσθαι λέγων τοῦ υἱοῦ. Διαμένει ἐν τῷ υἱῷ· διὰ τοῦτό ἐστι τοῦ υἱοῦ· καὶ ὅτι τῆς αὐτῆς, ὡς ἔφθην

---

[8]) scil. casus dativi vel accusativi.

[9]) Isai. LXI. 1. De quo textu infra uberius disputat.

[10]) Gal. IV. 6. Respicit ad antecedentem disputationem capp. 48—60.

[11]) Palat. f. 245 b.: *εἰ γάρ.*

[12]) Luc. IV. 18.

εἰπὼν, [13]) φύσεώς τέ ἐστι καὶ θεότητος καὶ δόξης καὶ βασιλείας καὶ δυνάμεως· εἰ βούλει δὲ, καὶ ὅτι χρίει τὸν Χριστόν· „πνεῦμα γὰρ κυρίου," φησὶν, „ἐπ' ἐμὲ· οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με"· καὶ διότι ἐπισκιάσαντος αὐτοῦ τῇ παρθένῳ [14]) ἡ ὑπὲρ λόγον ὑπέστη σύλληψις καὶ ὁ ἀνέκφραστος καὶ ἄσπορος προῆλθε τόκος· ναὶ δὴ καὶ διότι ἀποστέλλει αὐτόν· „εὐαγγελίσασθαι γάρ" φησι, „πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με." [15]) Πόσον οὖν ἄμεινόν σοι καὶ ἀκολουθότερον ἦν καὶ νοεῖν καὶ λέγειν, ὡς δι' ἕν τι τῶν τεθεωρημένων [16]) ἢ καὶ διὰ πλείω λέγεται πνεῦμα Υἱοῦ καὶ πνεῦμα Χριστοῦ, ἀλλὰ μὴ ταῦτα τοιαῦτα ὄντα καὶ τηλικαύτην ἰσχὺν ἔχοντα καὶ ἀκολουθίαν παρ' οὐδὲν θέμενον ἀναπλασμοῖς ἰδίοις καὶ φαντασίαις ἀνυποστάτοις ἐπιχειρεῖν τῆς ἐκκλησίας τὰ δόγματα διαφθείρειν; Πλὴν αὖθις ὁ κλεινὸς Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος παρίτω· τῆς σῆς δόξης τοὺς ἐλέγχους ἐστί μοι συνεργαζόμενος [17])· ὁ γὰρ ἐκ τῶν οἰκείων ἔλεγχος καὶ τοῖς ἀναιδεστάτοις αἰδεσιμώτερος.

86. Εἰ τοίνυν Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος τοσούτοις ἔτεσιν ἀλλήλων διεστηκότες οὐκ ἔσχον τὰς γνώμας περὶ τῆς τοῦ παναγίου πνεύματος ἐκπορεύσεως διϊσταμένας, δηλονότι καὶ ὁ μέσον ἀμφοῖν χορὸς ἱερὸς κατὰ διαδοχὴν τῶν ἱερατικῶν τῆς Ῥώμης προστάντες θεσμῶν τὴν αὐτὴν ἀκαινοτομήτως ἐπρέσβευόν τε καὶ συνδιέθαλπον πίστιν· ὑπὸ γὰρ τῶν ἄκρων τὰ μέσα [1]) ὥσπερ ῥᾷον συνέχεται καὶ συναπαρτίζεται, οὕτω συγκροτεῖται καὶ συγκατευθύνεται. Καίτοι

---

[13]) Vide supra cap. 51. Photius apud Beccum l. c. c. 5 (G. O. II. 142): *Πνεῦμα Χριστοῦ λέγει τὸ πνεῦμα, ὅτι ὁμοούσιον υἱῷ καὶ ὅτι ἐπ' αὐτὸν μένει.*

[14]) Luc. I. 35.

[15]) Isai l. c. Luc. IV. 18.

[16]) Palat. f. 246 a.: *τῶν θεωρημένων.*

[17]) Vatic. f. 207 a. etiam habuit *συνεργαζόμενος;* sed posteriori manu terminatio pluralis — *οι* superscripta est.

[1]) Palat. f. 246 a.: *τῶν ἄκρων τὰ μέσας ὥσπερ.*

γε εἴ τις τῶν τε φθασάντων καὶ τῶν ἑπομένων ἁγίων ἀνδρῶν πρὸς ἀλλότριον ἀποκλίνων φωραθείη φρόνημα, οὐκ ἄδηλός ἐστιν, ὡς ἐν ᾧ τῆς ἐκείνων ἑαυτὸν διέρρηξε πίστεως, ἐν τούτῳ καὶ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης ἑαυτὸν συνεξέτεμεν. Οὕτω μὲν οὖν τῶν εἰρημένων ἁγίων ἀνδρῶν ὁ χορὸς ἐν εὐσεβείᾳ τὸν βίον ὅλον διεφύλαττεν. [2])

87. Ἀλλ' ἀγνοεῖς τὰ παλαιὰ, καὶ ὄκνον ἔχεις τῶν σῶν πατέρων καὶ ὡς ἀληθῶς πατέρων ἀναθεωρεῖν τὸ φρόνημα; Χθὲς, καὶ οὔπω δευτέρα γενεὰ [1]) παρῆλθε, Λέων ἐκεῖνος ὁ περιώνυμος, ὁ καὶ θαύμασιν [2]) ἔχων ἔστιν οἷς [3]) ἐνσεμνύνεσθαι, [4]) πᾶσαν ἁπάντων ἐκκόπτων πρόφασιν αἱρετικήν [5])·

---

[2]) In ep. ad Aquilej. Archiepiscopum adducit et Hadrianum I., qui et ipse in ep. ad Tarasium Spiritum ex Patre procedere professus fuerit. Ἀλλὰ καὶ Ἀδριανὸς ἐκεῖνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν θρόνον διϊθύνας ἐν οἷς πρὸς τὸν ἁγιώτατον καὶ μακαριώτατον Ταράσιον, τὸν ἡμέτερον πατρόθειον, ἀντέγραφε, σαφῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον φρονῶν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.

[1]) Col. ap. Mai. l. c. p. XXV. δευτέρᾳ γενεᾷ. — »Videtur heic Photius sequi illorum sententiam, qui γενεὰν aetatem definiebant triginta annorum periodum. Nam s. Leo IV. obiit anno 855, Photius scribebat haec sub Hadriano III., qui pontificatum adiit anno 884. Confer. Euseb. quaest. p. 40. n. 1. Aliter, ut puto, Photius in Amphil. CXLVIIII.« — Maius.

[2]) »Narrantur haec in s. Leonis IV. vita prodigia, quibus nunc commode accedit Photii suffragium ac testimonium.« M. Verum cf. notam nostram 7.

[3]) Lectio differt; Vat. habet: ὁ κ. θαύμασιν ἔχων ἐστὶν οὗτος ἐνσεμν. Palat. eodem modo, sed legit οὕτως; Allatius loco mox citando ut Vatic.; Maius ex Cod. Colum. περιώνυμος καὶ θαύμ. ἔχων ἔστιν οἷς ut supra.

[4]) Hucusque Photii verba affert Maius: »Nuper, nondum altera elapsa aetate, *vita excessit* (παρῆλθε) Leo ille celeberrimus, qui prodigiis etiam inclaruit.«

[5]) Leo Allatius in Confutatione fabulae de Johanna Papissa (in Symmictis ed. Colon. Agr. 1653. P. II. p. 418) §. 11: »Heri et nondum secunda generatio *praeteriit*, nobilis ille Leo, qui et miraculis

ἐπείπερ τὸ ἱερὸν τῶν πατέρων ἡμῶν μάθημα πολλάκις ἡ λατινὶς φθεγγομένη διὰ τὸ τῆς φωνῆς ἐνδεές τε καὶ τῷ πλάτει τῆς ἑλληνίδος μὴ συνεπεκτείνεσθαι οὐ καθαρῶς οὐδ' εἰλικρινῶς οὐδὲ περὶ πόδα τοὺς λόγους ἥρμοζε τῷ νοήματι καὶ πολλοῖς παρεῖχε περὶ τὴν πίστιν ἑτεροθρησκείας ὑπόληψιν τῶν ὀνομάτων ἡ στενοχωρία μὴ ἐξαρκοῦσα διερμηνεύειν τῆς διανοίας τὴν ἀκρίβειαν [6]· διὰ δὴ τοῦτο ὁ θεόσοφος ἐκεῖνος ἀνὴρ [7]) εἰς ἐνθύμιον κατέστη καὶ τό γε τῆς

---

editis potest gloriari, omnem omnium excidens praetextum haereticorum."

[6]) Graecos doctores plerunque Latinorum linguam penitus ignorantes ei *στενότητα καὶ πενίαν ὀνομάτων* objicere saepe videre est, v. g. Greg. Naz. Orat. XXI. p. 395 ed. Bill. Photius vero occidentales veluti barbaros spernens inopiam romani sermonis prae Graecorum lingua ditissima exaggerat.

[7]) Dubium moveri potest, an Leo iste sit tertius an quartus hujus nominis. Idem enim Pontifex Leo, de quo hic Photius loquitur, symbolum graece et latine exaratum in tabulis seu clypeis publice affigendum curavit. Id ex cap. sequ. videtur erui et ex ep. ad Aquilej. manifestius liquet. Etenim ibi, postquam de Leone I. verba fecerat, ita ad juniorem Leonem transit: *ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πίστιν ὥσπερ τὴν κλῆσιν ἐφάμιλλος, οὗτος δὴ οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζηλωτής, ὡς ἂν κατὰ μηδένα τρόπον μηδαμῶς παραχαράττοιτο βαρβάρῳ γλώσσῃ τὸ ἄχραντον ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μάθημα, ἑλληνίδι φωνῇ, ὥσπερ δὴ καὶ κατ' ἀρχὰς εἴρηται, τοῖς ἐν τῇ δύσει δι' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἁγίαν τριάδα παραδέδωκεν· καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ θυρεοῖς τισι πεποιημένοις, ὥσπερ στήλαις τισίν, ἀναγραψάμενός τε καὶ εἰς ὄψιν ἁπάντων προθεὶς κατὰ τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας προσέπηξεν.* Sed illud factum juxta Occidentales Leoni III. tribuendum est, de quo liber Pontificalis illud commemorat. Ex altera vero parte tum ea quae de miraculis narrantur tum quod cap. sequ. fine refertur, plures adhuc esse superstites, qui viderint illos clypeos a Leone expositos, melius in Leonem IV. quadrant quam in Leonem III. Nisi forte quis dicat, Leonem IV. idem renovasse quod Leo III. fecerat, credibile videtur, Photium utrumque Pontificem confudisse; talis confusionis apud Graecos plura inveniuntur exempla, ut quoad Gregorium I. et II. Utrumque tamen probabilitate non caret. Idem fere refertur opusc. contra senioris Romae asseclas cap. 12., ubi Leo

πρὸς τὸ ἐνθύμιον ῥοπῆς αἴτιον ὑπῆρχε μετὰ τῆς προειρημένης αἰτίας ἡ νῦν ἀνέδην [8]) αἵρεσις παῤῥησιαζομένη ὑπὸ τοῖς ὀδοῦσι τηνικαῦτα κατὰ τὴν Ῥωμαίων πόλιν λαλουμένη· τὸ δὲ ἐνθύμιον, ἑλλάδι γλώσσῃ πρόσταγμα δοῦναι τὸ τῆς πίστεως ἱερὸν μάθημα καὶ τοὺς Ῥωμαίους λέγειν· καὶ γὰρ διὰ ταύτης τῆς θεοπνεύστου ἐπινοίας τό γε [9]) τῆς φωνῆς ἐνδεὲς εἰς ἀναπλήρωσιν ἀποκαθίσταται καὶ εὐρυθμίαν· καὶ τῶν εὐσεβούντων ἀπελαύνεσθαι τὴν ἐξ ὑπολήψεως ἑτεροδοξίαν, ναὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ ἄγους ἀρτιφυὲς θᾶττον τῆς ῥωμαϊκῆς πρόῤῥιζον ἐκκόπτεσθαι πολιτείας. Διόπερ οὐ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Ῥωμαίων πόλει προγράμματά τε καὶ προθέματα ἔθετο, κατὰ τὰς μυστικὰς ἱερολογίας τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως ἡμῶν σύμβολον, καθ' ὃν τρόπον καὶ κατ' ἀρχὰς συνοδικοῖς καὶ φωναῖς καὶ ψηφίσμασιν ἐκπέφωνηται, ἑλλάδι γλώσσῃ καὶ παρ' αὐτοῖς ἐκείνοις τοῖς τὴν Ῥωμαίων φωνὴν ἀφιᾶσιν ἀπαγγέλλεσθαι, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν ἐπαρχιῶν, αἳ τὴν Ῥωμαίων ἀρχιερωσύνην δι' εὐλαβείας καὶ ἡγεμονίαν [10]) ἄγουσι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν καὶ πράττειν, ἀραῖς τε τοῦ δόγματος τὸ ἀμετάθετον ἀσφαλισάμενος καὶ λόγοις καὶ γράμμασι συνοδικοῖς διεπέμψατο. [11])

88. Καὶ ἦν ἡ πρᾶξις οὐκ αὐτοῦ μόνον ἀρχιερατεύοντος τὸ σεβάσμιον ἔχουσα· ἀλλὰ καὶ ὁ πρᾷος καὶ ἐπιεικὴς καὶ ἀσκητικοῖς ἀγῶσιν ἐναγλαϊζόμενος, ὁ κλεινὸς Βενέδικτος ὁ μετ' ἐκεῖνον τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου διάδοχος, [1]) τὸ

---

et Benedictus III. conjunguntur. Ceterum Leonis IV. tempora bene nosse adhuc poterat Photius, qui illo Pontifice in aula Byzantina jam versabatur. Quod vero edicto seu constitutione Leo jusserit Romanos graeca lingua symbolum recitare, id ex facti explicatione et amplificatione videtur profectum, sicut et alia hujusmodi.

[8]) Palat. f. 247 a.: ἀναίδην.

[9]) Vatic.: τό τε τῆς φ.

[10]) Palat.: καὶ ἡγενίας ἄγ.

[11]) Nullum ejusmodi synodalium habemus vestigium.

[1]) Haec videntur immediatum successorem insinuare; unde Leo

αὐτὸ καὶ στέργειν καὶ κρατύνειν οὐ τὴν δευτέραν τάξιν ἔχειν ἐσπούδαζεν, εἰ καὶ δευτερεύειν αὐτὸν ὁ χρόνος ὑπέταττεν.[2]) Εἰ δέ τις μετ' ἐκείνους γλώσσῃ δολερᾷ καὶ τί μὴ[3]) πλαττομένῃ[4]) [οὐ γὰρ ἐθάῤῥει γυμνῇ τῇ κεφαλῇ πρὸς τὰ κάλλιστα καὶ θεοφιλέστατα παρατάττεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ[5]) τὸ ῥρικτὸν τῆς πίστεως ἀνὰ χειλέων ἁπάντων περιφέρεσθαι, προκάλυμμα τῆς γνώμης θέμενος] τὸ ῥηθὲν θεοσεβέστατον καὶ ὠφελιμώτατον[6]) ἔργον τῶν ἐκκλησιῶν περιέκειρέ τε καὶ ἐλυμήνατο [οὐκ ἐμὸν γὰρ ὀνόματι τὰς παλαμναίους πράξεις διεξιέναι], αὐτὸς ἂν εἰδείη· μᾶλλον δὲ πικρῶς οἶδεν[7]) ἤδη καὶ ἀθλίως τὴν δίκην ἐκεῖθεν εἰςπραττόμενος τῆς ὑφάλου τόλμης· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν (σιγᾷ γὰρ καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ ἑκὼν) εἰς τὸ τῆς σιγῆς ἀπεῤῥίφθω χωρίον.[8]) Ὁ δέ γε

---

de quo c. 87 egit, Leo IV. erit. Verba ὁ πρᾶος — διαδόχος adducit Card. Maius l. c.: »Mitis ille et pius et asceticis certaminibus famigeratus, inclytus Benedictus, qui in supremam Leonis cathedram successit.«

[2]) Haec verba ἀλλὰ κ. ὁ πρᾶος — ὑπέταττεν eodem modo ex MSS. transcripserat Leo Allatius fab. de Joh. Papissae Confut. (Symmicta II. p. 419.) »Sed et mitis et mansuetus et asceticis certaminibus illustris, inclytus Benedictus, post eum in archieratico throno successor, hoc idem et amplectendo et confirmando non secundus esse nitebatur (ἐσπούδαζεν, quod proinde in graeco Allatii textu nonnisi typographi sphalmate omissum est) licet tempore secundus esset.«

[3]) Sic apud Allatium c. Creygth. p. 231; Vatic.: τιμῆν.

[4]) Palat: πλαττομένην.

[5]) Sic Allat. l. c. In Cod. Vatic. spatium vacuum, in margine vero posteriori manu legitur: ἀλλ' ὡς οὐδέ. Palat.: ἀλλ ὡς οὐδεὶς. Haec et sequ. perdifficilia sunt; videtur quid deesse.

[6]) Apud Allatium mendose: φυλοτιμώτατον.

[7]) Allat.: εἶδεν.

[8]) Pericopen hanc: εἰ δέ τις μετ' ἐκείνους — χωρίον, quae Nicolaum I. respicit, Allatius contra Creygth. p. 231. 232 in medium profert ita disserens: »Post Benedictum ad Nicolaum descendens, qui post eum Pontificatum inierat, aeque atque neque de nomine illi esset notus, nomen obticescens, eum secreto nec palam populo id dicere asseverat (Photius): »»Quod si quis post eos, et ad omnia audendum

θεσπέσιος Λέων οὐ μέχρι τῶν εἰρημένων προήγαγε τὴν καλὴν ταύτην καὶ θεοκίνητον πρόνοιάν τε καὶ πρᾶξιν· ἀλλὰ καὶ γὰρ ἦσαν ἐν τοῖς θησαυροφυλακίοις τῶν κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου ἐκ παλαιοτάτων χρόνων καὶ εὐσεβείας ἀνθούσης ἀποτεθησαυρισμέναι τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις ἀσπίδες δύο, αἳ γράμμασί τε καὶ ῥήμασιν ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν πολλάκις εἰρημένην ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν· ταύ-

---

projecta lingua: neque enim aperto capite contra optima Deoque gratissima niti audebat; sed nec tremendum fidei in ore omnium circumduci solitum (?) sententiae suae tegumentum praetexens, dictum piissimum et maxime honorandum ecclesiarum opus attondit vel laesit: neque enim mei propositi est sceleratas actiones edicere; ipse sciverit; quin imo amare jam novit, miserandum in modum poenas illic persolvens occultae audaciae — sed ille tacet, licet invitus; proptereaque in silentii receptaculum projiciatur.«« — Testis locuples Photius, Nicolaum separatim ab aliis, nec sonora lingua, aut id exprimente Spiritum ex Filio procedere censuisse; et tu (Creygth.) ab ipso Nicolao nuper introductam impietatem declamas?... Si sub lingua et non aperto capite pronuntiabat, non ergo symbolo addiderat, quod in ecclesiis sonora voce cantillabatur. Nec poterat Photius id de Nicolao ad liquidum explorata veritate pronuntiare, cum originem tanti sceleris juxta cum ignarissimis sciret; nec ipsum puduit fateri, quod nesciebat.« Deinde adducit Photii verba: *καὶ τίνες ἐμάχοντο*, ut supra c. 80 leguntur. His confirmantur quae scripsit Baronius ad a. 883. n. 35: »Quisnam autem Romanorum Pontificum primus id statuerit, ut reciperetur symbolum cum iisdem duabus dictionibus *Filioque*, scimus viros doctos in his investigandis plurimum laborasse et ad tempora Nicolai vel circa id retulisse. Verum si id fuisset, certe Photius altius in ipsum Nicolaum Pontificem declamasset, qui ea in Symbolum intulisset; sed cum duabus epistolis acerbissime in Rom. Ecclesiam invehatur, numquam eum eo nomine sugillat, quod ea in Nicaenum symbolum intulisset.« Deinde adducit anonymum auctorem in Bibl. Vallicell., qui id ad Christophorum P. refert, quem ideo Sergius Cpltanus e diptychis expunxerit. Id multi sequioris temporis Graeci statuunt. Cf. opusc. c. vet. Rom. asseclas cap. 12 fin. auct. ap. Allat. de Syn. Phot. p. 204. 206 de cons. II. 8, 2. p. 606—610. de libr. eccl. Graec. Diss. II. p. 156. De variis hac in re opinionibus consule Petav. Trin. VII. c. 2, 3.

τας ὑπαναγνωσθῆναι κατενώπιον τοῦ ῥωμαϊκοῦ πλήθους καὶ εἰς ὄψιν ἁπάντων ἐλθεῖν ἐδικαίωσε [9]), καὶ πολλοὶ τῶν τεθεαμένων [10]) τηνικαῦτα καὶ ἀνεγνωκότων ἔτι τῷ βίῳ παραμένουσιν.

89. Ἀλλ' οὕτω μὲν καὶ οὗτοι τὴν εὐσέβειαν ἤστραπτον καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ἐθεολόγουν ἐκπορεύεσθαι· ὁ δὲ ἐμὸς Ἰωάννης [1]) (ἐμὸς γὰρ τά τε ἄλλα καὶ ὅτι πλέον τῶν ἄλλων ἐξφκείωτο τὰ ἡμέτερα)· οὗτος τοίνυν ὁ Ἰωάννης ἡμέτερος, ὁ τὸν νοῦν μὲν ἀνδρεῖος, ἀνδρεῖος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρεῖος [2]) δὲ μισεῖν [3]) καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν

---

[9]) Eodem fere modo opusc. contra vet. Rom. assecl. cap. 12, Nicol. Methon. in synopsi aliique. Indirecta sermonis forma ex Photio eadem proferunt Joh. Beccus Or. de un. Eccl. c. 47 (G. O. I. 172. 173.) et L. Allatius de consens. II. 6, 6. p. 580. Item verba Photii exhibentur a Niceta Chon. (in Thesauro fid. orthod. t. XXI.) qui ab Usserio (Dissert. de Rom. Eccl. symbolo vetere. Oxon. 1660. p. 26) citatur: ὁ θεσπέσιος Λέων καὶ τὰς ἐν τοῖς θησαυροφυλακίοις τῶν κορυφαίων Π. κ. Π. ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἀποτεθησαυρισμένας τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις δύο ἀσπίδας, αἳ γράμμασι καὶ ῥήμασιν ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν, ταύτας — ἐδικαίωσε. »Divinus Leo in gazophylaciis primariorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus inter sacros thesauros reposita duo ancilia, quae graecis literis et verbis sacrosanctam fidei nostrae expositionem loquebantur, coram plebe Romana recitari et in omnium conspectu produci statuit.«

[10]) θεασαμένων legit Usser, qui et haec cum aliis jungit: »Et multi eorum, qui tunc viderunt (viderant) et legerant, vita adhuc fruuntur.«

[1]) Palat. et Colum.: ὅτι δὲ ὁ ἐμός; Vatic. f. 207 b.: ὅτι δὲ ἐμός.

[2]) »Non de nihilo est, quod Johannem (VIII.) Photius *virilem ter* dicit; sine dubio enim respicit atque oblique refutat crimen animi imbellis, quod huic Papae vulgo jam impingebatur, quia Photium teterrimum hostem et tot antea anathematibus percussum in byzantinam sedem reponi passus fuerat. Hinc orta Johannae Papissae fabula, de cujus origine quum multi rumores diditi fuerint, rem acu tetigisse nunc Baronium videmus ad an. 879 c. 5., qui idcirco hunc Papam dictitatum fuisse feminam existimavit, quia visus esset ob nimiam animi facilitatem et mollitudinem abjecta penitus omni virilitate,

πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν,[4]) καὶ οὐχ ἱεροῖς θεσμοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς ἐπαρκεῖν δυνάμενος καὶ τὸ ἄτακτον εἰς τάξιν μεταβάλλειν· οὗτος ὁ κεχαριτωμένος τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς διὰ τῶν αὐτοῦ θεοσεβεστάτων καὶ περιδόξων τοποτηρητῶν Παύλου καὶ Εὐγενίου καὶ Πέτρου τῶν ἀρχιερέων καὶ ἱερέων θεοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνόδῳ [5]) παραγεγονότων ὡς ἡ καθολικὴ τοῦ θεοῦ ἐκκλησία καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς τὸ τῆς πίστεως ἀποδεχόμενος σύμβολον γνώμῃ καὶ γλώσσῃ καὶ χερσὶν ἱεραῖς τῶν εἰρημένων περιφανεστάτων καὶ θαυμασίων ἀνδρῶν ὑπέγραψέ τε καὶ ἐπεσφραγίσατο. [6]) Ναὶ δὴ [7]) καὶ ὁ μετ' ἐκεῖνον ἱερὸς Ἀδριανὸς συν-

---

sacerdotalem constantiam amisisse, adeoque non Papam, ut Nicolaum I. et Hadrianum II., sed papissam contumeliae loco dictum, utpote qui ne eunucho quidem restitisset, qualem revera fuisse Photium *fama* tulit (etsi falsum id sit). Et miror Allatium, qui in peculiari dissertatione de Joh. papissae fabula, quum nonnulla ex his Photii testimoniis circa romanos pontifices recitaverit, hoc circa Johannem praetermiserit, neque ex eodem facilem fabulae, quam poterat, Baronio etiam duce, interpretationem fecerit. Hinc videmus Pagium quoque in Baronii critica frustra sibi plausisse de hujus fabulae origine a temporibus photianis exclusa et ad saeculum XIII. pertracta.« Ita Maius l. c. p. XXVI. — Sane eruditi plerique consentiunt, ante saeculum XIII. hanc fabulam jam sparsam fuisse et originem ex invectivis in quemdam Johannem Papam esse repetendam, sive Johannes VIII. is fuerit, sive X. vel XI., sive XII. (Cf. varias sententias collectas apud Schröckh, K. G. XX. p. 75—110.) Negari non potest, Baronii conjecturae ex hoc Photii loco probabilitatem majorem accedere.

[3]) Apud Beccum (vide infra not. 6) deest *ἀνδρεῖος* tertia vice et legitur: *τὴν εὐσέβειαν· πρὸς δὲ (τὸ) μισεῖν.*

[4]) Ibid.: *ἀδικίαν καὶ πᾶσαν δυσσέβειαν.*

[5]) Synodus anno 879 Cpli celebrata, in qua tres illi legati, quos Photius mirum in modum extollit, instructionum suarum mandatorumque regulam minime sunt secuti.

[6]) Haec verba: *ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐπεσφραγίσατο* recitat Joh. Beccus Lib. III. ad Theod. Sugd. Episc. c. 4 (Gr. orth. II. p. 138. 139) tamquam ex libris ad Eusebium desumta. Allatius ita vertit: »Porro meus Johannes (meus etenim est et rebus aliis et quod negotia nostra

οδικὴν ἡμῖν ἐπιστολὴν, [8]) *ὥσπερ ἔθος παλαιὸν, ἀναπέμψας, τὴν αὐτὴν εὐσέβειαν. δι' αὐτῆς ἀνεκήρυττε καὶ τὸ πνεῦμα*

---

magis quam alii amice amplexus est) hic itaque Johannes noster, prudentia juxta ac pietate *strenuus,* nec non ad injustitiam, quam odio prosequitur, et impietatem propulsandam *idoneus* (vide not. 3., unde explicatur, quare Allatium fugerit vis ter appositi praedicati virilis), et nec sacris canonibus tantum, sed et civilibus legibus opem ferre, et quod inordinatum est in ordinem redigere plurimum potens; hic gratiosus Romanus Pontifex per suos piissimos et gloriosissimos locumtenentes, Paulum, Eugenium et Petrum, Praesules et Sacerdotes Dei, qui in nostram synodum convenere, quemadmodum catholica Dei Ecclesia et praedecessores ejus Romani Pontifices, symbolum fidei acceptans, mente et lingua sacrisque dictorum illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsit et obsignavit.« — Card. Maius, cujus versionem cum hac conferendam paulo post subnectimus, ex hoc loco paulo fusius (p. XXVI—XXVIII.) confirmat, epistolam illam Johanni VIII. adscriptam, qua diserte additio *Filioque* reprobatur illiusque assertores cum Juda proditore deputantur (ep. 320: »Non ignoramus — *οὐκ ἀγνοεῖν*« Mansi. Conc. XVII. p. 239. 523 seq. Jaffé Regesta Rom. Pont. n. 2597. p. 290) genuinam minime esse, quod et aliae gravissimae rationes ostendunt. In ejusmodi materia Photii de hac epistola altum silentium plus aliquid quam argumentum mere negativum suppeditat. »Si illa epistola,« ait praefatus Cardinalis, »reapse ad Photium missa fuisset, fieri non poterat, quin hoc loco Photius eam vel recitaret vel saltem disertis verbis appellaret; quod quum non faciat, sequitur hinc argumentum certissimum contra ejus epistolae veritatem.« Cetera argumenta cum nostro libro non connexa hic adjungere non vacat.

[7]) Sic Vatic. et Palat.; Col. ap. Maium *δέ.*

[8]) »In editione Card. Caraffae ingens lacuna est epistolarum pontificiarum a Johanne VIII. usque ad Leonem IX. annis fere CLXX. Quare et haec Hadriani III. ad Photium, si vera est, epistola desideratur, Photius autem ejus dicto abutitur, non secus ac vetustorum Pontificum formulis, ut jam diximus. Et quidem, ut recte observat Lequienius Diss. I. Damasc. c. 39, Romana Ecclesia numquam Graecis diserte imperavit, ut symbolum ea particula augerent, quamquam hi rei ipsi fidem adjungere teneantur. Atque ita adhuc intactum Graeci quoque catholici symbolum recitant. Quid ergo mirum, si Hadrianus III. ita fortasse locutus est«? — M.

τοῦ πατρὸς ἐθεολόγει ἐκπορεύεσθαι. [9]) *Τούτων δὴ τῶν ἱερῶν καὶ μακαρίων ἀρχιερέων Ῥώμης οὕτω διὰ βίου καὶ πεφρονηκότων καὶ διδαξάντων καὶ ἀπὸ τῶν ἐπικήρων πρὸς τὴν ἀκήρατον ζωὴν ἐν τῇ αὐτῇ ὁμολογίᾳ μεταστάντων, τίνας ἂν σχοῖεν εἰπεῖν οἱ τὴν αἱρετικὴν νόσον νοσήσαντες,*

---

[9]) Totum textum *ὅτι δὲ ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐκπορεύεσθαι* recitat ex Cod. Column. p. 312. Card. Maius l. c. p. XXV. XXVI. hac addita versione: »Johannes meus (hic enim meus est tum ob alias causas, tum quia res meas praecipue cordi habuit) hic, inquam, Johannes noster, *virili* mente, *virili*que pietate praeditus, qui quodvis iniquitatis impietatisve genus *viriliter* odit atque expulit, neque sacris tantummodo condendis legibus, verum etiam politica prudentia valuit, atque ad ordinem res turbatas revocavit; hic inquam gratiosus Romae Pontifex per suos religiosissimos atque illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum pontificali sacerdotalive dignitate fulgentes, qui ad synodum nostram convenerunt, non secus ac Ecclesia catholica ejusque decessores Pontifices, fidei symbolo recepto, mente, lingua (*γλώσσῃ* in gr. textu Maii nonnisi typographico errore omissum patet) manibusque subscripsit idemque confirmavit. Sane et ejus successor sacer Hadrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam, eandem fidei rationem in ipsa ostendit et Spiritum a Patre procedere censuit.« — Similia de postremis Pontificibus dicit ep. ad Aquilej. Archiep.: *τοὺς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρέσβεις, οὐ μόνον ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἀναδραμόντας (οὐκ ἐάσειν μοι δοκῶ), οἱ περὶ τῆς εὐσεβείας οἷα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακινησάντων οὐδὲν παρηλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης εὐσεβείας οὔτε εἶπον οὔτε φρονοῦντες ἠλέγχθησαν, τοὐναντίον δὲ τρανῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστάκτως τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἀνεκήρυξαν ἐκπορεύεσθαι.* Deinde de synodo a. 879 habita: *ἀλλὰ γὰρ καὶ συνόδου συγκροτηθείσης ἐπί τισιν ἐκκλησιαστικοῖς κεφαλαίοις* (sed proxime de Photii restitutione agebatur) *οἱ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταί, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἐκείνου καὶ συνθεολογοῦντος ἡμῖν τὴν εὐσέβειαν, τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως τῷ διὰ πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων κατὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κηρυσσομένῳ καὶ κρατυνομένῳ ὡς ὁμόφρονες καὶ φωνῇ καὶ γλώσσῃ καὶ ἰδιοχείρῳ γραφῇ καθυπεσημήναντο.* Nihil hic rursus de spuria illa epistola Johannis n. 320, nihil pro causa Photii, nisi quod Legati Pontificis symbolum sine additamento receperint ac subscripserint.

ἐξ ὧν τὸ δηλητήριον φάρμακον τῆς τηλικαύτης ἀσεβείας ἐξέπιον, καὶ οὐκ αὐτίκα τούτους ἀντιπάλους τοῖς ὀρθοδοξίᾳ τὰ ἑσπέρια καταφωτίσασι θριαμβεύουσιν; [10])

90. Ἀλλὰ γὰρ οὔπω τὴν πλάνην ταύτην ἀποθέσθαι βούλεσθε; [1]) ἐγὼ γοῦν καὶ ἑτέρας ὑμῖν ἐπῳδὰς ἐκ τῶν τοῦ πνεύματος λογίων ἐπᾴσομαι, εἰ καὶ τῆς βυούσης ἀσπίδος τὰ ὦτα πρὸς τὰς τῶν ἐπᾳδόντων φωνὰς [2]) πρὸ τῆς μετανοίας τὴν μίμησιν μελετήσετε. [3]) Πνεῦμα θεοῦ λέγεται τὸ πανάγιον πνεῦμα· φησὶ γὰρ ὁ σωτήρ· „εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια“ [4])· πνεῦμα τοῦ πατρός· „οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστὲ οἱ λαλοῦντες,“ πάλιν ἡ αὐτὴ τῆς ἀληθείας πηγή, „ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν“ [5])· καὶ πνεῦμα τοῦ θεοῦ· Ἡσαΐας βοᾷ· „καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ θεοῦ“ [6])· πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ· Παῦλος ὁ μεγαλόφωνος τῶν ὀρθῶν δογμάτων κήρυξ· „ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐλάβετε τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ“· καὶ „εἰ δὲ πνεύματι θεοῦ ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί“ [7])· Πνεῦμα κυρίου Ἡσαΐας βοᾷ· „πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με.“ [8]) Πάλιν λέγεται πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, πνεῦμα Χριστοῦ, πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν· ὡς Παῦλος πάλιν μυσταγωγεῖ· „ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν κρᾶζον· ἀββᾶ ὁ πατήρ“· καὶ „τὸ πνεῦμα

---

[10]) Hisce finem imponit Photius prolixae de Patribus latinis disputationi. Plura his posteriores Photiani adjunxerunt. Cf. Allatium contra Hotting. c. 19. p. 417 seq. et cap. 12 opusculi ad calcem adjecti.

[1]) Palat. f. 248 b.: *βούλεσθαι.*

[2]) Cf. Psalm. LVIII. 4. 5. (LXX) Pro *βυούσης* Codd. habent *μυούσης.*

[3]) Palat. f. 249 a.: *μελετήσεται.* Col. et Vat. ut supra.

[4]) Matth. XII. 28.

[5]) Ibid. X. 20.

[6]) Isai. XI. 2.

[7]) I. Cor. II. 12. Rom. VIII. 9 seq.

[8]) Isai. LXI. 1.

τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν“· καὶ „ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, εἴπερ πνεῦμα Χριστοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν“· καὶ „εἴ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.“ [9]) Προςέσχες πάντως, ὅτι τὸ πνεῦμα λέγεται τοῦ θεοῦ, ἐκ τοῦ θεοῦ τε καὶ πατρὸς, [10]) καὶ κυρίου καὶ τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν ἐκ νεκρῶν καὶ πνεῦμα τοῦ πατρός. Ἄρα οὖν ὅταν λέγῃ· πνεῦμα θεοῦ ἢ πατρὸς ἢ κυρίου ἢ τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν, ἢ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, αὐτὸ τοῦτο δηλοῦσιν αἱ φωναὶ, ὅπερ ἐσήμαινεν ἡ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι τοῦ πατρός; ἢ οὐδεὶς οὕτω ἀνόητος οὐδὲ αὐτῶν τῶν ἁπλῶν ῥημάτων εἰς ἐσχάτην ἄγνοιαν ἥκων, ὡς μὴ ῥᾷον ἔχειν συνορᾷν, ὅτι τῶν εἰρημένων ἕκαστον, [11]) εἰ καὶ περὶ τὰ αὐτὰ λέγεται πρόςωπα, ἀλλ' οὖν ἕτερον ἡ λέξις παρίστησι σημαινόμενον ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα, καὶ ἕτερον ἡ πνεῦμα θεοῦ ἢ κυρίου ἢ τῶν εἰρημένων ἕκαστον λέγουσα· τὸ μὲν γὰρ τὴν ἐκπόρευσιν τῷ ῥήματι ἀπαγγέλλει, τὰ δὲ οὐκ ἔτι· ἀλλ' εἰ καὶ διότι αὐτοῦ ἐκπορεύεται, ταῦτα λέγεται, πλὴν ἀλλ' οὐδεμία τε τῶν φωνῶν τῶν εἰρημένων τὸ ἐκπορεύεσθαι ταῖς λέξεσιν ἑρμηνεύει· καὶ γὰρ περιφανῶς ἕτερόν ἐστιν εἰπεῖν ἐκπορεύεσθαι τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα, καὶ ἄλλο σημαίνουσι τοῖς ὀνόμασιν αἱ τὸ πνεῦμα λέγουσαι τοῦ θεοῦ καὶ κυρίου καὶ τὰ ὅμοια. [12])

---

[9]) Gal. IV. 6. Rom. VIII. 11 et 9.

[10]) Palat. f. 249 b.: ἐκ τοῦ θεοῦ τε καὶ θεοῦ.

[11]) Vatic.: ἕκαστος.

[12]) Photius ap. Beccum L. III. ad Theod. Sugd. c. 7. 8 (G. O. II. 142. 143): ἄλλο σημαίνειν dicit τὴν πνεῦμα θεοῦ ἢ πατρὸς ἢ υἱοῦ λέγουσαν τὸ πνεῦμα φωνὴν, καὶ ἕτερον τὴν ἐκπορεύεσθαι τοῦ πατρὸς αὐτὸ λέγουσαν . . . ἕτερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα καὶ ἄλλο ἡ ἐκ θεοῦ λέγουσα σημαίνει φωνή. Cf. et Theophylact. apud Hugon. Etherian. L. II. c. 13 init. p. 1228. Nicol. Methon. apud eundem L. III. c. 11. p. 1247. Marcum Ephes. syllog. 20. in Cod. Mon. 27. f. 253 arguentem, aliud esse τὸ πνεῦμα τοῦ πατρός, aliud τὸ πν. τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι.

91. *Καίτοι γε εἰ καὶ ἑκάστη τῶν φωνῶν ἐσήμαινε τὴν ἐκπόρευσιν, ὅτιπερ αὐτοῖς ῥήμασι θείοις ἀνερρήθη τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἂν ἦν· μυριάκις γὰρ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐκπορεύεσθαι νοουμένου τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς, πῶς οὐδ' ἅπαξ εἴρηται ἐκπορεύεσθαι τοῦ υἱοῦ; οὐ γὰρ ἔχει χώραν εἰπεῖν, ὡς εἴρηται διὰ τῶν λόγων, οἳ μηδόλως* [1]) *τοῦτο σημαίνουσι τῇ φωνῇ, καὶ ὅτι μήτε θείοις, ἀλλ' οὐδ' ἀνθρωπίνοις καὶ πνευματοφόροις ῥήμασι κατὰ λέξιν ποτ' ἐνερρήθη* [2]) *τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ υἱοῦ· καὶ εἰ τὸ μὲν λέγεσθαι τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ παραπλήσια τὴν ἐκπόρευσιν ἔχουσι πρώτην αἰτίαν καὶ κυριωτάτην [καὶ γὰρ ὁμοούσιον, διότι* [3]) *ἐκπορεύεται, οὐ διότι δὲ ὁμοούσιον, ἐκπορευτόν]. τὸ δὲ λέγεσθαι πνεῦμα τοῦ υἱοῦ ἢ Χριστοῦ ἢ τὰ τοιαῦτα ἐκ πολυμεροῦς πρόεισιν αἰτίας [διότι τε γὰρ ὁμοούσιον καὶ διότι χρίει αὐτὸν καὶ διότι* [3]) *μένει ἐπ' αὐτὸν καὶ διότι ἐν αὐτῷ]· εἰ οὖν τὸ ἐκπορεύεσθαι τὴν κυριωτάτην ἐπέχον αἰτίαν, δι' ἣν τὸ πνεῦμα λέγεται εἶναι τοῦ θεοῦ καὶ κυρίου καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅμως οὐ δίδωσιν αὐτοῖς ἀπαγγέλλειν* [4]) *τὸ ἐκπορεύεσθαι, πῶς δυνατὸν, ἐφ' ᾧ πλείω τὰ αἴτια θεωρεῖται, δι' ὧν ὑμνολογεῖται πνεῦμα τοῦ υἱοῦ καὶ Χριστοῦ, ἐπὶ τούτου* [5]) *ζητεῖν καίτοι μηδὲ συναριθμουμένην τοῖς αἰτίοις ἀπαραίτητον τὴν ἐκπόρευσιν;*

92. *Σὺ δὲ ἄρα τὰ ὦτα καὶ τὴν διάνοιαν ἀνατείνων πρὸς ἀσέβειαν, ἐπειδὰν ἀκούσῃς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ἢ*

---

[1]) Palat. f. 250 a.: *μηδ' ὅλως.*

[2]) Vatic. f. 208 a.: *ποθὲν ερρήθη.*

[3]) Palat. bis.: *δι ὅτι.*

[4]) Scil. in dictionibus: Spiritus Dei et Domini; vel potius ut subjectum: verba *πνεῦμα τοῦ θεοῦ καὶ κυρίου.* Neque enim dicere vult, *τὸ ἐκπορεύεσθαι* non significare *τὸ ἐκπορεύεσθαι*, sed solum: voces *πν. θεοῦ* etc. id non exprimere, licet causa, cur ponantur, in illo sit. Prius absurdum foret et grave de lectionis veritate dubium ingerens.

[5]) Palat.: *ἐπι τοῦ ζητεῖν.*

τοῦ υἱοῦ, πάντα παραδραμὼν ἐξ ὧν τῆς θεολογίας ἦν σοι μὴ διεκπεσεῖν, εἰς ὃ μηδεὶς εἰπεῖν κατηνέχθη, πρὸς ἐκεῖνο κατὰ κεφαλὴν τρέχεις. Εἴρηται τὸ πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ πατρός, εἴρηται καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ θεοῦ, καὶ τὰ ἄλλα, ὧν πολλάκις ὁ λόγος ἀνέπτυξε τὴν διήγησιν· καὶ οὐδὲν τούτων πλὴν τῆς προτέρας φωνῆς σημαίνει τὴν ἐκπόρευσιν· εἴρηται τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ καὶ Χριστοῦ καὶ τὰ παραπλήσια, οὐδαμοῦ δὲ ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται. Μηδαμῶς οὖν εἰρημένης τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς οὐ παντελῶς ἀσύνετόν τε καὶ παράφορον εἰς ἐκεῖνο τὰς φωνὰς ἀνάγειν, εἰς ὃ μηδαμῇ μηδαμῶς ἐκπεφώνηται; [1]) *Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τολμήσουσιν οἱ πάντα θρασεῖς εἰπεῖν, ὡς ἔστι ῥήμασιν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων λαβεῖν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι.*

93. *Σὺ δέ μοι σκόπει κἀντεῦθεν· τὸ πνεῦμα λέγεται τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅπως λέγεται, οὐ χαλεπὸν ἐκ τοῦ Ἡσαΐου μαθεῖν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς δεσποτικῆς ἀναγνώσεως καὶ φωνῆς· πνεῦμα γὰρ ἐπ' ἐμὲ, φησὶν, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με* [1])*· ὥστε τὸ πνεῦμα ἄλλον μὲν τρόπον λέγεται τοῦ κυρίου,* [2]) *ἕτερον δὲ τοῦ υἱοῦ· τὸ μὲν γὰρ ὡς ὁμοούσιον· τὸ δὲ εἰ καὶ ὁμοούσιον, ἀλλὰ νῦν γε διὰ τὸ χρίσμα λέγεται τοῦ υἱοῦ· Χριστοῦ* [3]) *γὰρ πνεῦμα, ὅτι χρίει αὐτόν* [4])*·*

---

[1]) Palat. f. 250 b.: *παραφρονεῖ σὲ μηδαμῶς ἐκπέφωνηται.*

[1]) Isai. LXI. 1. Luc. IV. 18. Vide supra cap. 85.

[2]) Suspicor legendum esse *τοῦ Χριστοῦ* (*κυ* et *χυ* facile confundi notum est). Certe Beccus L. III. ad Theod. c. 5 (G. O. II. p. 141) hoc caput prae oculis habuit; porro ipse inducit Photium dicentem: *ἄλλον τρόπον λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ τὸ πνεῦμα, ἕτερον δὲ τοῦ υἱοῦ.* Quae apud Photium sequuntur: *Χριστοῦ γὰρ πνεῦμα ὅτι κ. τ. λ.* id confirmant.

[3]) Verba haec *Χριστοῦ γὰρ πνεῦμα* et sequentia usque ad hujus capitis finem sub Photii nomine leguntur inter excerpta in Cod. gr. theolog. 324. Bibl. Caesar. Vindobon. (Lambeccio est Cod. 157.) fol. 247. 248.

[4]) Beccus l. c.: *Πνεῦμα Χριστοῦ τὸ ἅγιον λέγεσθαί φησιν πνεῦμα* (Photius), *ὅτι χρίει αὐτὸν.*

πνεῦμα γὰρ ἐπ' ἐμὲ, αὐτή φησιν ἡ ἀλήθεια, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· χρίει τὸ πνεῦμα τὸν Χριστόν· ἄνθρωπε, πῶς νοεῖς; καθ' ὃν λόγον μετέσχε σαρκὸς καὶ αἵματος [5]) καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, ἢ καθ' ὃν ἐξ ἀϊδίου ὑπῆρχε θεός; ἀλλὰ τὸ μὲν δεύτερον οὐκ ἂν οἶμαί σε, εἰ καὶ πάντα θρασὺς ἦσθα, θρασυνθῆναι [6]) εἰπεῖν· οὐ γὰρ χρίεται ὡς θεὸς, ἄπαγε, ὁ υἱός· οὐκοῦν καθὸ ἄνθρωπος χρίεται τῷ πνεύματι ὁ Χριστός· καὶ καθὸ χρίει τὸ πνεῦμα τὸν Χριστὸν, λέγεται πνεῦμα Χριστοῦ· σὺ δὲ λέγεις· ἐπειδὴ λέγεται πνεῦμα Χριστοῦ πάντως καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ· οὐκοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ οὐ καθὸ θεὸς ἐξ αὐτοῦ προελεύσεται, ἀλλὰ καθὸ ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἀπ' ἀρχῆς καὶ πρὸ αἰώνων καὶ ἅμα τῷ πατρὶ οὐσιώθη, ἀλλὰ τηνικαῦτα, ἡνίκα καὶ τὸ ἀνθρώπινον προςελάβετο φύραμα [7]) ὁ υἱός.

94. Ἐπίστησον τὸν νοῦν καὶ ἀνάνηψον τῆς πλάνης, ἄνθρωπε, μηδὲ τὴν σαυτοῦ πληγὴν καὶ τὸ τραῦμα πᾶσαν ἐπιδείξῃς θεραπείαν ἐλέγχοντα. Τὸ πνεῦμα δοξολογεῖται τοῦ Χριστοῦ, διότι [1]) χρίει αὐτόν· ὁ δὲ σὸς τῆς ἀπωλείας νόμος προςτάττει λέγειν, διότι ἐκπορεύεται αὐτοῦ· ἐκπορεύεται δὲ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε διὰ τῆς σῆς δόξης βαδίζων, οὐ καθὸ θεὸς ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καθὸ τὸ ἡμέτερον προςελάβετο φύραμα· εἰ οὖν καθὸ τοῦ ἡμετέρου μετέσχε φυράματος, κατὰ τοῦτο ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ἐκπορεύεται δὲ πάλιν καὶ τοῦ υἱοῦ καθὸ θεὸς [τῆς σῆς γὰρ ταῦτα τῆς νομοθεσίας τὰ προςτάγματα [2])],

---

[5]) Hebr. II. 14.

[6]) Vat.: θρασυνθῦναι.

[7]) Cod. Vindobon. cit.: ἀνθρ. φύραμα προςελάβετο ὁ υ. Photius in eo insistit, quod Spiritus ideo dicitur Christi, quia eum ungit, Christus vero ungitur non ut Deus, sed ut homo. Si ergo ex dicto πνεῦμα Χριστοῦ infertur processio, jam Spiritus procedit ex Christo ut homine nec ab aeterno est, sed ex quo Filius humanam naturam assumpsit.

[1]) Palat.: δι ὅτι.

[2]) Vide supra cap. 59. not. 12.

ὁμοούσιος ἂν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τῇ θεότητι συλλογισθείη, [3]) εἴπερ τὸ πνεῦμα ὁμοούσιον τοῦ υἱοῦ καί γε δὴ τοῦ Χριστοῦ· ἐκπορεύεσθαι μὲν γὰρ ποιεῖς αὐτὸ καὶ πρὸ τῆς σαρκώσεως καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν, τὸ δὲ ὁμοούσιον οὔπω περιεῖλες· εἰ οὖν ὁμοούσιον μὲν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, ὁμοούσιον δὲ καὶ τῇ προσληφθείσῃ φύσει [ἐξ αὐτῆς γὰρ αὐτὸ κελεύεις ἐκπορεύεσθαι], εἴη ἂν ἀλύτοις λόγοις ἀποδείξεων ὁμοούσιος καὶ ἡ ἐν τῷ Χριστῷ θεότης [4]) τῇ ἐν αὐτῷ ἀνθρωπότητι. [5]) Ἐῶ δὲ νῦν παριστάνειν, ὡς καὶ κατὰ τοῦ πατρὸς τὸ σὸν συνάγει δόγμα διὰ τῆς αὐτῆς τῶν λόγων θεωρίας τὸ τῆς σαρκὸς ὁμοούσιον [6])· καὶ τί ἂν εἴη τῆς ἀσεβείας ἀθεώτερον [7]) ἢ τῆς πλάνης ἀθλιώτερον;

95. Σὺ δὲ οὔπω βούλει συνιδεῖν, εἰς οἵους σε κρημνοὺς καὶ βάραθρα ψυχικῆς διαφθορᾶς ἐναποῤῥίπτει καὶ κατορύττει τὸ μὴ βούλεσθαί σε Χριστῷ μηδὲ [1]) τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς πείθεσθαι, μηδὲ ταῖς οἰκουμενικαῖς ἕπεσθαι συνόδοις, μηδὲ πρὸς τὰς λογικὰς ἐφόδους καὶ αὐτὰς διὰ τῶν ἱερῶν προιούσας λογίων [2]) μηδαμῶς τὸν νοῦν ἐπιστρέφειν· ἀλλὰ κατηγορεῖς μὲν τοῦ κοινοῦ δεσπότου, [3]) καταψεύδῃ δὲ τοῦ γενναίου Παύλου, κατεξανίστασαι δὲ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἁγίων συνόδων, διασύρεις δὲ πατέρας καὶ τοὺς σοὺς

---

[3]) Nova absurda ex iisdem praemissis ut cap. 93. deducta, consubstantialem esse humanam naturam divinae, infinitum et finitum misceri, Spiritum procedere et ante et post incarnationem.

[4]) Vatic. f. 208 a.: ἀποδείξεων καὶ ἐν τῷ Χριστῷ θεότης ὁμ.

[5]) Palat. f. 251 b.: ἐν αὐτῷ τῇ ἀνθρ.

[6]) Videlicet si Filii humana natura consubstantialis est divinae ejus naturae, quum divina natura Patris sit eadem, Pater quoque humanae naturae consubstantialis erit.

[7]) Vat.: ἀθεότερον.

[1]) In Vatic. hic et in sequ. μὴ δὲ.

[2]) Vat.: προςιούσας λ. Intelligit rationes theologicas, ratiocinationes dialecticas ex praemissis revelationis deductas, quales sua sophismata esse censet.

[3]) Col.: τὸν κοινὸν δεσπότην.

ἀρχιερεῖς καὶ πατέρας ὡς ἀληθῶς πατέρων [4]) τῆς διανοίας ἐξοστρακίζων ἐς κόρακας [5]) ἀποπέμπεις καὶ πρὸς τὰς λογικὰς κωφεύεις θεωρίας· καὶ πάντα σοι κατεπόθη τὰ σωτηρία εἰς τὸ τῆς ἐπισφαλοῦς προλήψεως πάθος. Ἀλλ' ἀνθ' ἡμῶν σοι Δαβὶδ ὁ μελῳδὸς καὶ θεοπάτωρ ἐμβοήσεται· „σύνετε δὴ ἄφρονες ἐν τῷ λαῷ καὶ μωροὶ ποτὲ φρονήσατε" [6])· μήποτε ἁρπάσῃ ὁ κοινὸς τοῦ γένους ἐχθρὸς τοσαύταις ἡμᾶς περιβάλλων [7]) πάγαις ὡς λέων ἄγριος καὶ ὠρυόμενος τὰς ψυχὰς ὑμῶν καὶ οὐ μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος. [8])

96. Τὰς μὲν οὖν ὑποτυπώσεις [1]) ταύτας, ὥσπερ ᾔτησας, [2]) ἔχεις, ἀνδρῶν ἐμοὶ σεβασμιώτατε καὶ φιλομαθέστατε [3])· εἰ δέ ποτε κύριος ἡμῖν τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει [4]) τῶν βιβλίων καὶ τῶν ὑπογραφέων ἡμῶν, [5]) τάχα ἂν ἕξεις [6]) τοῦ παναγίου πνεύματος ἡμῖν ἐμπνέοντός τε καὶ ἐπινεύοντος καὶ τὰς χρήσεις, ἃς οἱ νέοι προκομίζουσι πνευματομάχοι, μᾶλλον δὲ οἱ καθ' ὅλης ἐκμανέντες τῆς ὑπεραγάθου καὶ τρισυποστάτου θεότητος (οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τῶν ἐν αὐτῇ παραλέλειπται, ὃ μὴ ταῖς οἰκείαις ἀπονοίαις

---

[4]) Vide cap. 81 praesertim not. 5.

[5]) Palat. f. 252 a.: *εἰς κορ.* Tritum est proverbium Graecorum.

[6]) Psalm. XCIV. 8. LXX. (Vulg. XCIII.)

[7]) Col.: *περιβαλών.*

[8]) Psalm. VII. 3. XXI. 14. coll. I. Petr. V. 8. — Brevem recapitulationem hoc caput complectitur, quam conferas cum cap. 13 sequentis opusculi. — Vat.: *κ. ὠρυώμενος.*

[1]) Palat.: *ἀποτυπώσεις.*

[2]) Cf. cap. 1.

[3]) Colum. f. 317: *ἱερέων ἐμοὶ τιμιώτατε καὶ φιλ.*

[4]) Phrasis biblica Ps. CXXVI. (Vulg. CXXV.) 1. Ezech. XXIX. 14. Amos IX. 14 et saepe apud prophetas occurrens (LXX).

[5]) Colum.: *εἰ δέ ποτε κύριος ἡμῖν τὴν ὑγείαν χαρίσεται* (in margine: *καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρ. τῶν βιβλίων κ. τῶν ὑπογρ. ἡμῶν*) *καὶ ἐκ τῆς νόσου ἐπιστρέψομεν ἐν τάχει καὶ τῶν γραφέων ἡμῶν, τάχα ἂν κ. τ. λ.*

[6]) Vatic. f. 208 b.: *ἕξεις.* Colum.: *ἕξῃς.*

καθυβρίζουσι [7]· ναὶ δὴ καὶ τοὺς ἐπαγομένους αὐτοῖς ἐξ ων αὐτοὶ προάγουσι χρήσεων ἐλέγχους, ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ ταῦτα κακουργίαν αὐτῶν καὶ μηχανουργίαν [8]· καὶ μὴν καὶ τῶν μακαρίων καὶ θεοσόφων πατέρων ἡμῶν τὰς ἀπαραγράπτους μαρτυρίας, δι' ὧν αὐτῶν [9]) καταισχύνεται καὶ πάσης εὐσεβείας ἀπελάυνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

---

[7]) Cf. cap. 43 fin.

[8]) Videtur non solum perversas explanationes et illationes, verum etiam textuum corruptiones intelligere (cf. cap. 71), praesertim quum jam ex iis ipsis, quae adversarii proferant, confectas refutationes immediate ante commemoraverit.

[9]) Vat.: αὐτῆ — Palat. f. 252 b.: αὐτήν. Colum. ut supra.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΑΤΑ

ΤΩΝ ΤΗΣ ΗΑΛΑΙΑΣ ΡΩΜΗΣ

ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται το Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

1. *Εἰ ἁπλοῦν μὲν τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πατρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, πάντως ἓν ἂν οὗτοι νομισθεῖεν πρόσωπον· κἀντεῦθεν εἰςαχθήσεται* [1]) *συναλοιφὴ* [2]) *Σαβέλλειος, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἡμισαβέλλειος.*

2. *Εἴπερ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, διπλοῦν ἂν εἴη καὶ σύνθετον· εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς ἀναχθήσεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον,* [3]) *ποῦ τὸ πολυύμνητον ἔσται τῆς μοναρχίας;*

3. *Εἰ προβάλλεται μὲν τὸ πνεῦμα ὁ πατήρ,* [4]) *προβάλλεται δὲ τοῦτο καὶ ὁ υἱός, εἴη ἂν ὁ πατὴρ καὶ προσεχὴς τοῦ πνεύματος προβολεὺς καὶ πόρρω διὰ τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ προβολήν.*

4. *Εἴπερ ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ.* [5])

5. *Εἰ μὲν τὴν αὐτὴν προβολὴν ἔχει τοῦ πνεύματος ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ, κοινὴ τούτοις ἡ τῆς προβολῆς ἰδιότης· καὶ*

---

[1]) Cod. Vindob. gr. th. 40. n. 23 f. 138 b.: *συναχθήσεται.*

[2]) Cod. Vindob. cit.: *συναλειφή.*

[3]) *τὸ ἅγιον* deest in Cod. Caesar.

[4]) Cod. cit.: *ὁ πατὴρ τὸ πνεῦμα.*

[5]) Haec quatuor argumenta eodem ordine leguntur apud Beccum Or. I. de un. Eccl. c. 35—40 (G. O. I. p. 154. 156. 158—160).

πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ἰδιότης; εἰ δὲ τὴν ἐναντίαν, πῶς οὐ φθείρει ταύτην ἐκείνη; φθαρτικὰ γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία· εἰ δὲ ἑτεροίαν, μέρος μὲν τοῦ πνεύματος οὕτω, μέρος δὲ τρόπον ἄλλον ἐκπορευθήσεται καὶ ἐξ ἀνίσων μερῶν ἔσται τοῦτο συγκείμενον. [6])

6. Εἴπερ ἐξ ἑνὸς αἰτίου, δηλαδὴ τοῦ πατρὸς, ὅ τε υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα προεληλύθασι, προβάλλεται δὲ πάλιν ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα, προβαλεῖται καὶ τὸ πνεῦμα τὸν υἱόν· ὁμοτίμως γὰρ ἄμφω προήγαγεν ὁ πατὴρ καὶ προβολεύς.

7. Εἴπερ ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ κοινωνεῖ τῆς τοῦ ἁγίου πνεύματος προβολῆς, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα ταύτης κοινωνήσει [7])· πάντα γὰρ ὅσα τοῦ πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν υἱὸν, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ λοιπὸν ἔσται καὶ αἴτιον ἅμα καὶ αἰτιατὸν, ὃ καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων μυθολογίας τερατωδέστερον.

8. Εἰ προβάλλεται μὲν καὶ [8]) ὁ υἱὸς, τὸ πνεῦμα δὲ τῆς προβολῆς ἀπεστέρηται, καταδεεστέρας ἂν εἴη [9]) τοῦτο παρὰ τὸν υἱὸν δυνάμεως, ὃ τῆς Μακεδονίου παραφροσύνης. [10])

---

[6]) Apud Beccum l. c. c. 42 (p. 162). Duo sequentia capp. ib. c. 43. 44 (p. 164. 166).

[7]) Euthym. ed.: κοινωνήσει ταύτης.

[8]) καὶ deest in Cod. Vindobon.

[9]) Apud Euthym.: ἦει.

[10]) Hoc argumentum tum in Euthymii Panoplia tum in Cod. Vindobon. octavo loco ponitur; sed apud Beccum (G. O. I. p. 161) loco quinto, immediate post caput quartum. Post hoc cap. 8 differunt tum Euthymii textus tum praefatus Vindobon. Codex; cum priori plerunque Becci allegationes consentiunt. Dabimus hinc Euthymii textum, cui deinde alterum subjiciemus.

9. *Προφασίζονται* [1]) *δὲ*, [2]) *ὅτι Ἀμβρόσιος οὕτως εἴρηκεν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις, ἔτι δ' Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος· ὑπὲρ ὧν ἀπολογητέον, ὡς ἢ νενοθεύκασιν οἱ πνευματομάχοι τὰς τούτων* [3]) *συγγραφὰς, ἢ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ᾗ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος* [4]) *ἐχρήσατο, παρ' ἑαυτῷ φυλάττων ἀπόρρητον* [5]) *μέχρι τινὸς τοῦ παναγίου πνεύματος τὴν θεολογίαν· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν, ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἔν τισιν, ὡς ὁ Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ Πιέριος καὶ Πάμφιλος καὶ Θεόγνωστος καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων καὶ Ἱππόλυτος ὁ αὐτοῦ μαθητής. Τινὰς γὰρ αὐτῶν ῥήσεις οὐκ ἀποδεχόμεθα, καίτοι τἄλλα σφόδρα θαυμάζοντες.* [6])

10. *Εἶπον οἱ τρεῖς, ὡς Ῥωμαῖοι λέγουσιν· οἱ δὲ τῶν ἑπτὰ συνόδων ἀρχιερεῖς οὐκ εἶπον* [7])*· τὸν γὰρ τῆς πίστεως ἡμῶν* [8]) *ὅρον πᾶσαι κατὰ διαδοχὰς ἐβεβαίωσαν, αἷς οἱ πρόεδροι καὶ λαμπτῆρες τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀναντιῤῥήτως*

---

[1]) Quae nunc sequuntur usque ad finem praesentis textus, praeter Euthymium suppeditat quoque altera synopsis Nicolai Methonensis in Cod. Monac. gr. 66 f. 81 b. et 82 tamquam epitomen eorum, quae Photius disputavit; ea quoque apud Beccum (l. c. p. 168 seq.) commemorantur iisdem propemodum verbis, nonnullis dumtaxat praetermissis.

[2]) *δὲ* omitt. ap. Nicol. Methon.

[3]) *τούτων* deest apud Methon.

[4]) Euthym.: *καὶ αὐτὸς Β.*

[5]) *ἀπόρρητον* deest ap. Methon.

[6]) Apud Beccum l. c.: *ὡς εἰ καὶ εἰρήκασι τοῦτο οἱ δηλωθέντες, ἀλλὰ κατ' οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ᾗτινι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν καιροῖς ἴδιοις ἐχρήσατο· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι παρεσύρησαν· ὃ πολλοὶ πεπόνθασι τῶν μεγάλων ἔν τισιν, ὡς Ἀλεξανδρείας Διονύσιος καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα τῶν ἐπὶ ἁγιωσύνῃ ὀνομασθέντων, ὧν τινὰς ῥήσεις οὐκ ἀποδεχθῆναι (λέγει) τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα ἐπὶ τοῖς ἄλλοις σφόδρα θαυμαζομένων.*

[7]) Haec eodem pacto apud Beccum l. c. p. 170 occurrunt.

[8]) Apud Nicol. Methon. additur *ἱερόν.*

συνεψηφίσαντο καὶ δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι τεθείκασι [9]) *μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ ῥηθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολμήσαντα παντάπασιν ἀποῤῥαγῆναι τῆς ἐκκλησίας.* [10])

11. *Ὁ μέντοι θεῖος Γρηγόριος, ὁ διάλογος, οὐ πολὺ μετὰ τὴν ἕκτην σύνοδον ἀκμάσας, ῥωμαϊκῇ φωνῇ καὶ γράμμασιν ἐθεολόγησεν ἐκ τοῦ πατρὸς μόνου προβάλλεσθαι* [11]) *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ζαχαρίας δὲ πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν ἔτεσιν ὕστερον* [12]) *τὰ συγγράμματα τοῦ διαλόγου δι' ἑλληνίδος ἑρμηνεύων φωνῆς, τὸ παράκλητον πνεῦμά, φησιν, ἐκ τοῦ πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ υἱῷ μένει· παρὰ* [13]) *τοῦ προδρόμου τοῦτο μαθὼν ἰδόντος τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν.*

12. *Λέων δὲ καὶ Βενέδικτος, οἱ μέγαλοι Ῥώμης ὕστερον ἀρχιερεῖς ἑλληνιστὶ κατὰ τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐκφωνεῖσθαι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ὑπὸ ταύτην ἐκκλησίαις* [14]) *ἐνομοθέτησαν,* [15]) *ἵνα μὴ τὸ στένον τῆς διαλέκτου βλασφημίας* [16]) *παράσχῃ πρόφασιν·*

---

[9]) Sic Euthym.; Methon.: *δόγμα τεθείκασι μηδὲν ἔτι προστεθῆναι.*

[10]) Beccus p. 170: *οἱ* (septem synodorum Praesules) *καὶ συνεψηφίσαντο δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἔτι, μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ παραδοθέντος ὅρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ* .... ut supra ... *τῆς ἐκκλησίας.*

[11]) Sic Euthym.; Methon.: *ἐκπορεύεσθαι.*

[12]) Methon.: *ὕστερον ἔτεσι.*

[13]) Methon.: *ἐκ.*

[14]) Methon.: *ἔν τε Ῥώμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς ὑπὸ τὴν ταύτης ἐκκλησίαν.*

[15]) Hucusque verba hujus capitis ex Photii tractatu *κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης* adducit Leo Allatius in Confut. fab. de Joh. Papissa n. 12 (Symmikta II. 419) integrum vero caput profert ex Photii (eodem) tractatu apud Euthym. in Panoplia in opere contra Hotting. c. 19. p. 417. 418 ac pariter hoc caput dat J. Usser Diss. de Rom. Eccl. Symbolo ap. vet. Oxon. 1660. p. 25.

[16]) Apud Allat. c. Hott. l. c.: *ῥαθυμίας.*

οὗτος δὲ ὁ Λέων [17]) τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας Ῥωμαίων διανοίξας, [18]) ἀσπίδας δύο τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις [19]) συναποτεθησαυρισμένας [20]) ἐξήνεγκεν, ἑλληνικοῖς καὶ [21]) γράμμασι καὶ ῥήμασιν ἔχουσας τὴν εὐσεβῆ τῆς πίστεως ἔκθεσιν, καὶ ταύτας ἐνώπιον ὑπαναγνωσθῆναι τοῦ ῥωμαϊκοῦ πλήθους [22]) ἐδικαίωσεν. Καὶ μέχρι τοῦ εὐσεβοῦς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου οἱ Ῥώμης ἀρχιερεῖς ἐν ἀρχῇ τῆς ἀρχιερωσύνης [23]) συστατικὰς [24]) τῆς ἑαυτῶν θρησκείας ἐκπέμποντες ἐπιστολὰς εἰς πάντας τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἀπαραλλάκτως ἐνέταττον. [25])

13. Ἀλλὰ [26]) τί δεῖ πολλὰ [27]) λέγειν; ὁ υἱὸς καὶ δεσπότης τὸ πνεῦμα [28]) ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ· καὶ ὁ μέγας δὲ Παῦλος αὖθις ἀποφαίνεται λέγων· κἂν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω [29])· Τίς δὲ ἐπιζητεῖ διδάσκαλον ἄλλον, εἰ μὴ προφανῶς μέμηνεν; [30])

---

[17]) Apud Allat. l. c. additur *καί*. Sequentia verba leguntur quoque indirecto sermone apud Beccum l. c. p. 172. 173.

[18]) Sic Euthym.; Allat.: *τῆς ἀποστ. ἐκκλ. Ῥωμ. ἀνοίξας;* apud Methon.: *τῆς ἀπ. ἀνοίξας ἐκκλ. Ῥωμ.*

[19]) *τοῖς ἱεροῖς κειμηλίοις* deest apud Euthym.; sed legitur apud Beccum, Methon., Allat. et Usser.

[20]) Allat. *ἀποτεθ.* Becc.: *ἐναποτεθ.*

[21]) *καὶ* deest apud Methon.

[22]) Methon.: *καὶ ταύτην ἐνώπιον ἀναγνωσθῆναι πλήθους.*

[23]) Allat.: *ἱερωσύνης;* sic et Usser.

[24]) Methon.: *συστατικὴν — ἐπιστολήν.*

[25]) Haec Photii non esse re ipsa manifestum est; Allatius l. c. p. 418 posterius additamentum habet; alias tamen authentiam totius operis suspectam censet.

[26]) Methon.: *καί.*

[27]) Euthym.: *τὰ πολλά.*

[28]) *τὸ πν.* deest apud Euthym.

[29]) Gal. I. 8. Ap. Becc. *ἡμῖν* prima vice, altera deest.

[30]) Totum caput iisdem verbis adducit Beccus l. c. p. 175, ubi pro *τίς δὲ ἐπιζητεῖ* legitur: *καὶ τίς ἐπιζ.*

Altera pars ejusdem operis ex Cod. Vindobon. gr. theol. 40.

9. *Εἰπὼν ὁ Δαβὶδ „καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ“* [1]) *ἐδίδαξε καὶ, ὅτι ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, τῷ πατρὶ προςνείμας τὸ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, οὐ τῷ υἱῷ, ἵνα προανέλῃ τὴν βλασφημίαν τῶν οἰομένων ἐκπορεύεσθαι τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ.* [2])

10. *Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων ἁπάντων ἡ ἐκπόρευσις τὴν ἁπλῶς ἐξέλευσιν δηλοῖ, ὡς τὸ ψαλμικῶς εἰρημένον· „ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό“* [1])*· ἡ δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου πνεύματος* [2]) *οὐ τὴν ἁπλῶς ἐξέλευσιν σημαίνει, ἥτις ἐστὶ συμβεβηκὸς γινομένη καὶ ἀπογινομένη, ἀλλὰ τὴν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν καὶ τοῦ πῶς εἶναι σημαντικὴν καὶ τὴν* [3]) *ὑπάρξεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐμφαντικήν· ὅτι οὐ γεννητῶς ἐστὶν ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ἐκπορευτῶς καὶ ἰδίως· τοῦ μὲν γὰρ υἱοῦ ἴδιον τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς γεννᾶσθαι φυσικῶς, τοῦ δὲ ἁγίου πνεύματος τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι φυσικῶς· καὶ κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἤτοι κατὰ τὴν ἰδιότητα τῆς ὑπάρξεως, ἓν ὄντες ἄλλως τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ ἀξίαν καὶ δύναμιν καὶ, ἁπλῶς εἰπεῖν, τἄλλα πάντα πρός τε τὸν πατέρα καὶ πρὸς ἀλλήλους. Πῶς οὖν φατε τὸ ἅγιον πνεῦμα* [4])

---

[1]) Ps. XXXII. 6.

[2]) Haec in solo Vindob. Cod. th. gr. 40 invenimus; quae vero sequuntur a cap. 10, Euthymius rursum in Panoplia Photii opusculo hac inscriptione subjunxit: *ἑτέρου τὰ ὑποτεταγμένα δύο κεφάλαια· Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων* ut in textu. Horum capitum prius legitur quoque in Cod. Vindob. philos. gr. 248 (Lambec. Cod. 43) f. 117—118 cum epigraphe: *Φωτίου πατριάρχου. Ἐπὶ μὲν τ. ἁ. — κόλασιν.*

[1]) Ps. XLI. 6. (LXX; Vulg. XL. v. 7.)

[2]) Cod. gr. phil. Vind. 248: *ἡ δὲ τοῦ πνεύματος ἐκπόρευσις.*

[3]) Vind. phil. 248: *τῆς*, fort. *τὴν τῆς ὑπ.*

[4]) Cod. cit.: *τὸ πν. τὸ ἅγιον.*

ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ; εἰ μὲν ὡς ἐξ αἰτίου, ἰδοὺ δύο αἴτια καὶ δύο ἀρχαὶ, πατὴρ καὶ υἱὸς, καὶ δυαρχία μᾶλλον ἢ μοναρχία τὸ παρ' ὑμῖν [5]) πρεσβευόμενον· καὶ οὐχ ἡμέτερον λέγειν ὅσα τὰ ἄτοπα ἕψεται· εἰ δ' ἑτέρως, ὡς ἐκ φεραλλήλου διὰ τὴν εἰς ἄλληλα τούτων ἀντιπεριχώρησιν καὶ ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν ἐξαποστελλόμενον· ἐξαποστέλλει γὰρ ὥσπερ ὁ πατὴρ τὸν υἱόν, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· „ὅταν δὲ", φησιν, „ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνο μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ" [6])· εἰ κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ [7]) τοῦ υἱοῦ λέγετε, ἔῤῥωσθε μὲν τὸν νοῦν, ἁμαρτάνετε δὲ καθ' ἕτερον λόγον· πρῶτον [8]) μὲν τὴν ὑπὸ τῶν ἑπτὰ συνόδων βεβαιωθεῖσαν ἔκθεσιν τῆς πίστεως τῇ προσθήκῃ ταύτῃ παραποιοῦντες καὶ τότε μόνοι τῶν ἁπάντων· ἔπειτα τὸ „καὶ" προσκείμενον, ὃ σύνδεσμον καλεῖν εἰώθαμεν, ἴσην τὴν ἐκπόρευσιν δίδωσι νοεῖν ἔκ τε τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, κἂν ὑμεῖς ἑτέρως νοῆτε [9]) τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ, καθὰ προειρήκαμεν· χρὴ δὲ μὴ μόνον φρονεῖν ὀρθῶς, ἀλλὰ μηδὲ σκανδαλίζειν ἄλλους· εἰ γὰρ ὁ σκανδαλίζων ἕνα φρικτῆς ἄξιος ἐκρίθη παρὰ τοῖς εὐαγγελίοις [10]) κολάσεως, οἱ τὴν οἰκουμένην ὅλην σχεδὸν σκανδαλίζοντες ποίαν ἀξίαν εὕροιεν κόλασιν;

11. Εἰπὼν ὁ υἱὸς καὶ θεὸς περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ὅτι „παρὰ τοῦ πατρὸς" ἐκπορεύεται, καὶ οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δὶς κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῦ λόγου, πῶς οὐκ εἶπεν, ὅτι „καὶ παρ' ἐμοῦ"; Καὶ οὗτοι μὲν ἀποκρίνονται, ὅτι ὡς

---

[5]) Sic apud Euthym. et in Cod. cit.; Cod. theol. 40: ἡμῖν.
[6]) Joh. XV. 26.
[7]) ἐκ deest in Cod. Vind. gr. th. 40.
[8]) Cod. Vind. gr. ph. 248: πρῶτα, Euthym.: πρῶτοι.
[9]) Cod. gr. phil. cit.: νοεῖτε.
[10]) παρὰ τ. εὐαγγελ. deest in Cod. Vind. gr. phil. 248.

ἄνθρωπος ἐταπεινολόγησεν [1]· ἡμεῖς δὲ ταχέως ἀπαντῶντες ἐλέγχομεν αὐτοὺς ψευδολογοῦντας· τὸ [2]) γὰρ εἰπεῖν, „ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν", οὐχ ὡς ἄνθρωπος εἴρηκεν, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς θεός· ἄνθρωπος γὰρ οὐ πέμπει θεὸν, εἴγε θεὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· δὶς οὖν τὸ „παρὰ τοῦ πατρὸς" εἴρηκεν εἰς βεβαίωσιν τοῦ τοιούτου λόγου καὶ πρὸς ἐπιστόμησιν τῶν μελλόντων λέγειν ὅτι καὶ [3]) ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται· τοῦτο τὸ λῆμμα τῆς ἀγχινοίας ἐστὶ τοῦ συνετωτάτου βασίλεως [4])· τούτῳ [5]) γὰρ ἐχρήσατό ποτε κατὰ τοῦ Μεδιολάνων ἐπισκόπου [6]) διαλεγόμενος.

---

[1]) Sed minime dicunt Latini, Christum humiliter et pro sua humanitate hic locutum, verum pro consuetudine uti cetera, ita Spiritus processionem ad Patrem ceu ad primam causam retulisse. Inanis ergo sequens argumentatio.

[2]) Sic Euthym. edit.; Vindob. Cod. theol.: τῷ.

[3]) καὶ deest apud Euthym.

[4]) Ἀλεξίου addit Cod. theol. Vind. 40.

[5]) Euthym. ed.: τοῦτο.

[6]) Petrus Mediolanensis esse videtur, de quo Baron. ad a. 1116, Allat. de consens. L. II. c. 10. n. 2 et G. O. I. 379 et in append. ad lectorem.

IN **PHOTII** LIBRUM

DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

ANIMADVERSIONES

HISTORICAE ET THEOLOGICAE

ad operis illustrationem refutationemque pertinentes.

I.

Photii liber universim expenditur et illustratur.

1. Inter dogmaticas disceptationes tum vetustate ac diuturnitate, tum rei gravitate ac difficultate omnium temporum nobilissimas vix ulli inferior est controversia *de Spiritus sancti processione*, quae non apud Theologos tantum agitata, verum et populorum contentionibus mirum in modum vexata, profanis quoque odiis et politicis studiis sollerter olim nutrita ac propagata ad hodiernum usque diem Graecos ac Latinos dividit, sive potius orientalis Ecclesiae a catholica unitate separationis non causa quidem, ansa tamen praecipua ac praetextus, imo vero fulcrum validissimum praesidiumque existit. Quamvis autem ea, quae circa Spiritus sancti processionem litesque de ea obortas jam plurimi disputarunt eruditi, [1]) sufficienter omnino quaestionis indolem, originem, progressumque patefaciant eorumque studiis historicis ac dogmaticis summa laus sit tribuenda: vix quisquam tamen negaverit, multa adhuc in hac materia

---

[1]) Prae ceteris nominandi sunt Leo Allatius, Petavius, Natalis Alexander, Maimbourg, Le Quien, Walch, Jager, quibus addendum Pitzipii opus: L'église orientale, Rome 1855.

historiographis superesse illustranda, nonnulla quoque nova inquisitione novisque studiis indigere, praesertim quum plura scripta ad eam pertinentia nondum publicam aspexerint lucem et quaedam illius historiae partes adhuc caligine et obscuritate detineantur hiatusque ac lacunas plus semel ostendant. Qua in re Photii de Spiritus sancti mystagogia liber fructus affert haud contemnendos eosque, qui illius dogmatis historiam iteratis curis tractaturi erunt, egregie sane juvabit. Interea nos nostrum esse censemus, antequam per partes editum nunc Photii librum theologicae crisi subjiciamus, ejusdem in re theologica pretium ac pondus paucis declarare, ejus argumentum, scriptionis indolem, temporis adjuncta ceteraque quae huc spectant, breviter prosequi, plura denuo accuratius perpendenda alteri uberiori de Photio lucubrationi reservantes. Neque vero nobis universim celeberrimae illius controversiae historiam adumbrare, neque ejus dogmatis uberiorem explanationem tradere mens est, verum ea dumtaxat historiae ac theologiae delibare documenta, quae arctius cum hac Photii polemica dissertatione cohaerent et ad aptius de illa judicandum conferre quid ac prodesse quodammodo videbuntur. Neque in his, quae liti adhuc possunt esse obnoxia, sententiam veluti definitivam pronuntiamus, sed potius quaedam suggerere volumus tum aliorum, quibus ejusmodi studia arrident, tum denique exiguis nostris curis et indaginibus denuo rimanda et perscrutanda.

2. Doctrina de Spiritus sancti *ex solo Patre* processione, quae saeculo Ecclesiae quarto, quum pugna cum Macedonianis ferveret, nondum fuerat audita, cujus prima veluti semina ac vestigia in Nestoriana primum controversia, deinde in concertationibus cum Monothelitis et Iconomachis deprehenduntur, Photium demum praecipuum propagatorem nacta est, cujus industria non suscitata tantum, verum etiam undequaque expolita ac veluti in systema

redacta fuit. „Hic enim est," ait *Hugo Etherianus* (Lib. II. contra Graec. c. 16. Bibl. PP. Lugd. XXII. p. 1230) „qui post Theodoritum in aequorea puteum fodiens arena, non semina, sed Circena venena sepeliendo diri valde languoris fidei christianorum causa factus est. Profecto hunc cum suis complicibus deplorat Esaias dicendo: Vae qui sapientes sunt apud semetipsos et in oculis suis prudentes." Hic fuit, ut Joh. *Beccus* (s. Veccus) in Or. de un. Eccl. (c. 35. Graec. orthod. Allat. t. I. p. 154) inquit, *ὁ πρῶτος εὑρετὴς καὶ γεννήτωρ τῶν κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ψευδῶς ἐφευρημένων προτάσεων.* Quantum in hac doctrina stabilienda laboraverit, praeter Amphilochianas quasdam quaestiones ad hanc rem pertinentes, praeter argumenta in epistola encyclica contenta, praeter breve opusculum contra Romae veteris asseclas, quod saltem dubiis ejus accensendum est operibus (vide Praefat. nostram), luculenter ostendunt tum prolixae literae ad Aquilejensem Archiepiscopum [1]) datae, quas librum potius esse haud immerito dixeris, et qui ceteris omnibus praestat, liber de Spiritus sancti mystagogia.

3. Invicta Nicolai I. constantia [1]) a Romana Sede repulsus et anathemate perculsus (c. a. 866) misit Photius encyclicam suam Orientis Episcopis, quae praeter alia minoris momenti Latinis gravissimis verbis veluti turpissimam haeresin doctrinam illam exprobrabat, qua Spiritum sanctum

---

[1]) Is Walpertus fuisse videtur, ad quem ep. 48. Johannis VIII. (Mansi XIII. 43. 44.) directa fuit et cui pariter inscriptum est fragm. ep. Stephani V. a. 891 (Migne t. CXXIX. p. 805). Vide de Rubeis Monum. Eccl. Aquil. Venet. 1740. p. 448.

[1]) Saeculo elapso Nicolaum, ut alios Pontifices, non solum acatholici scriptores, verum et nonnulli male dispositi catholici, inter quos Fontanius (Dissert. de Phot. in Nov. erud. delic. vol. I.), in agendi ratione contra Photium injuste vituperare adamabant. Longe rectius hac in re judicavit saeculo nostro Neander in Hist. Eccl. (t. IV. p. 607. praesert. n. 3 et alias.)

ex Patre *Filioque* procedere profitebantur, eamque quatuordecim circiter argumentis acriter impugnavit. Sed haec Photii argumenta tum Occidentalibus minime innotuisse videntur; [2]) nonnisi *in genere* accusationum capita habebant perspecta, qualia a Bulgarorum principe Nicolaus Pontifex fuerat ea edoctus. Sane Ratramnus Corbejensis monachus et Aeneas antistes Parisiensis, qui tunc contra Graecos scripsere, illud unum noverant, quae in Latinos crimina Graeci congessissent, probationes ratiocinationesque Photii penitus ignorabant, quas neque alius quisquam Latinorum, neque ipse Nicolaus videtur novisse, [3]) ex cujus epistolis illi suas notitias hauserant. *Ratramnus* inter alia scribit (Lib. III. contra Graecorum opposita c. 6. Migne t. CXXI. p. 303): „Cum enim negare volunt (Graeci), Spiritum sanctum de Filio procedere, *unde quod dicunt comprobent, nullam vel ratiocinationem vel auctoritatem ostendunt;* unde potius levitatis esse tumor videtur, quam prudentiae gravitas.“ Non potuit sane ita loqui, qui Photii encyclicam ipsam legerat. Hinc apertum est, cur accurata Photianorum syllogismorum confutatio ab his auctoribus confici haud potuerit; illos in latinum sermonem translatos fuisse nullum est vestigium. Rursum in Oriente Ratramni, Aeneae aliorumque libri vix cogniti fuisse videntur. Post Photii primam expulsionem (anno 867) non amplius necessarium, imo imprudens videbatur, Graecos universim de ejus erroribus objurgare, quos Ignatium fovere nulla erat suspicio; neque legati ad Concilium octavum missi quid ejusmodi in mandatis habuere. Postmodum vero quum Ignatio mortuo Photius iterum Constantinopolitanam sedem occuparet, pax, licet non dura-

---

[2]) Aliter Walchium (Hist. controv. de proc. Sp. S. Jenae 1751, c. 2. §. 6. p. 35) statuisse apparet.

[3]) Cf. Hincmar. Rhem. ep. 51. t. II. p. 809, ed. Baluz. Nicol. I. ep. 70 ad Hincmar. ed. Migne, ep. 152. t. CXIX. 1152 seq.

tura, fuit insita et in synodo sub Johanne VIII. a. 879 celebrata de his tractatum fuisse nullo vestigio deprehenditur. Non ignoro, haud defuisse, qui Latinorum additionem ibi solemniter prohibitam fuisse affirmarint; verum re accuratius perspecta id defendi non posse liquido constat, ut multi viri docti jam demonstrarunt. Photius ipse in libro nostro (cap. 89) ex hac synodo, cujus ipse veluti anima et moderator exstiterat, nullum aliud pro causa sua potuit argumentum colligere, nisi quod Johannis Papae legati symbolum prisco more receperint, recitaverint eique subscripserint; nulloque praeterea certo argumento constat, ipsam tunc Romanam Ecclesiam symbolum solemniter cum illo additamento recitare consuevisse, cujus tamen additamenti sensum tota mente amplectebatur. Quae Photius (l. c.) de Johanne VIII. scribit, ea in historia eorum temporum haud exigui momenti sunt; nos interim Joh. *Becci* verba adducemus, quae recitatum hunc textum subsequuntur. „Haec quum inveniant Photium scribentem hi quibuscum nobis sermo est, opinantur, ipsum inimicitias cum pace commutasse, quod Papae Johannis pii locumtenentes absque additione, quod apud nos legitur symbolum subscripserint et obsignaverint. [4]) Hoc vero nemo ex iis, qui ad bene conjectandum idonei sunt, facile sibi credendum proposuerit, cum *neque dogmatica ulla quaestio in ea synodo*, quae pro pace sancienda coacta fuerat, *reperiatur mota;* sed verae causae illud erat occultatio, secundum quam cum universa Romana Ecclesia simultates ac inimicitiae Photio exortae fuerant. Cum enim vereretur, ne omnium reprehensionem incurreret, quod, cum Papa Nicolaus eum non admitteret,

---

[4]) Lib. III. ad Theod. c. 4 (Gr. orth. II. p. 139): *οἴονται τῆς ἔχθρας τὴν εἰρήνην αὐτὸν ἀνταλλάξασθαι, τὸ διὰ τοὺς τοῦ πάπα Ἰωάννου θευσεβεῖς τοποτηρητὰς τὸ δίχα τῆς προσθήκης ἀναγινωσκόμενον παρ' ἡμῖν τῆς πίστεως σύμβολον ὑπογράψαι τε καὶ ἐπιβραγίσασθαι.*

Romanam Ecclesiam universam in Divinitatem injuriam, impiam et legum maxime praevaricatricem nuncuparet; et cum Papa Johannes ejus in patriarchalem thronum restitutioni consensum praebuisset, eandem sanctam et pietatis magistram praedicaret; pro pace cum Johanne inita quasi apologiam contexens, per suos locumtenentes Johannem accepisse symbolum, et mente et lingua et sacris illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsisse obsignasseque inculcat. Hoc autem isti ita perfecere, quia et qui ante Johannem Papam Romanam sedem ornarunt, hoc sanctum et pietate plenum profitebantur symbolum, quod etiam qui post eum ad haec usque tempora successere, et mente amplectuntur et lingua depraedicant. Et dictum meum demonstrabit Evangeliorum nulla facta commutatio, et omnia Patrum scripta, quae Spiritum tradunt ex Patre procedere et absque additione apud eos leguntur atque probantur.“ [5]) Demum ejusmodi fucata pace rupta non potuit

---

[5]) Ib. p. 139. 140: *Τὸ δ' οὐκ ἄν τις τῶν εὐθυβόλως ἐπιβάλλειν εἰδότων ῥᾴδιον εἰς πίστιν ἠγήσαιτο, ἐπεὶ μηδὲ δογματικός τις λόγος ἐν τῇ πρὸς εἰρήνην γενομένῃ τότε συνόδῳ εὑρίσκεται κινηθείς, ἀλλ' ἐπίκρυψις τοῦτο τῆς ἀληθοῦς ἦν αἰτίας, καθ' ἣν ἡ κατὰ πάσης τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀνήφθη τῷ Φωτίῳ δυσμένεια. Τὸν γὰρ ἐξ ἁπάντων ψόγον ὑφορώμενος Φ., ἐφ' οἷς τοῦ μὲν πάπα Νικολάου μὴ προσιεμένου αὐτὸν, πᾶσαν τὴν ῥωμ. ἐκκλησίαν πρὸς τὸ θεῖον ἐξυβρίζουσαν, καὶ ἀσεβοῦσαν, καὶ παρανομοῦσαν τὰ ἔσχατα ἀπεκάλει, τοῦ δὲ πάπα Ἰωάννου τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καθίδρυσιν τούτου ἐπευδοκήσαντος, ἁγίαν ταύτην καὶ εὐσεβείας διδάσκαλον ἀνεκήρυττεν, ὥσπερ τινὰ ἀπολογίαν ὑπὲρ τῆς πρὸς τὸν πάπαν Ἰωάννην εἰρήνης προβάλλεται τὸ διὰ τῶν ἐκείνου τοποτηρητῶν τὸ τῆς πίστεως ἐκεῖνον ἀποδέξασθαι σύμβολον καὶ γνώμῃ καὶ γλώσσῃ κ. χερσὶν ἱεραῖς τῶν τοιούτων περιφανεστάτων κ. θαυμασίων ἀνδρῶν ὑπογράψαι αὐτὸ κ. ἐπισφραγίσασθαι. Τοῦτο δὲ οὕτω πεποιήκασιν οὗτοι διὰ τὸ καὶ τοὺς πρὸ τοῦ πάπα Ἰωάννου τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ῥώμης θρόνον κοσμοῦντας τὸ τοιοῦτο σύμβολον ἅγιον καὶ εὐσεβείας πλῆρες ὁμολογεῖν, ὅπερ οὖν καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου μέχρι τοῦ νῦν καὶ γνώμῃ στέργουσι καὶ γλώσσῃ ἀνακηρύττουσι. Καὶ ἀπόδειξίς μοι τοῦ λόγου τὸ τῶν εὐαγγελίων ἀμεταποίητον, κ. πᾶσα γραφὴ πατρικὴ, ἡ τὸ πνεῦμα λέγουσα ἐκ πατρὸς ἐκπο-*

Photius sibi temperare, quominus denuo hanc controversiam resuscitaret; imo suam opinionem tenaciter fovit et licet Romanos Pontifices Nicolao excepto carpere non auderet, verum potius ab eis suae causae patrocinium peteret, Occidentales, quos posset, in eam trahere studuit. Consulto tamen, uti Hadrianum II., ita et Marinum Pontificem non nominat, censuram ab utroque sibi inflictam tacet, suum cum Romana Ecclesia jactat consensum. Verum resuscitata a Photio quaestio tum apud Latinos vix eum in modum innotuit, qui ad artificiosas ejus rationes refutandas eos provocaret; ac licet jam tum Venetiani cum Byzantinis frequenti commercio convenirent, [6]) tamen post Johannem VIII. usque ad Leonis Sapientis imperium ex tristi temporum conditione Orientalium Occidentaliumque communicatio magis magisque languebat, adeo ut praeter eos, quos Photius in suam partem alliciebat, Episcopos [7]) haud multi ejus conamina novisse videantur. Deploranda sane documentorum penuria, quae ultima Photii tempora densis veluti tenebris offundit.

4. Sed quid Latini potissimum ad defendendum dogma de processione Spiritus sancti ex Filio proponerent, id nullatenus diu potuit Photium latere et quadamtenus quae Ratramni aliorumque libri continebant, si non aliunde, sane ex epistolis, quas etiam ex occidentalibus partibus frequentes

---

ρεύεσθαι, δίχα προσθήκης παρ' αὐτοῖς καὶ ἀναγινωσκομένη καὶ ὁμολογουμένη.

[6]) Id patet ex Joh. VIII. epistolis, ut ep. 17. 20 ad Ursum Venet. ducem aliisque.

[7]) Beccus apud Allat. de Purgatorio Append. p. 625 ed. Rom. 1655 refert, et ad alios Italos Episcopos hac de causa scripsisse Photium, ac nominatim ad Marinum Castellanum, Gaudericum Veliternum, et Zachariam Anagninum, qui in ejus temporis monumentis aliquoties occurrunt, ac praesertim in Concilio Romano a. 879 et Conc. Ravennat. a. 878.

accipiebat, probe novit. Fortasse et postea una cum his epistolis libri illi Photio missi sunt. Hinc in posterioribus de hac quaestione scriptis, in ep. ad Aquilejensem Praesulem, ut de opusculo breviori apud Euthymium taceamus, multo vero magis in tractatu de Spiritus sancti mystagogia ad ea quae potiora sibi videbantur respicit Latinorum argumenta et suis demonstrationibus eorum refutationem intermiscet. Praeclare noverat, Latinos inniti Bibliorum testimoniis, ac potissimum Joh. XVI. 13—15, Gal. IV. 6, Rom. VIII. 9, et suorum Patrum auctoritati, maxime Ambrosii, Augustini atque Hieronymi. Quodsi Ratramni Aeneaeve scripta vel ex toto vel ex parte legerat, ubi Graecorum quoque Doctorum textus allegantur, hos callide dissimulasse dicendus est. Sed in fine nostri operis (cap. 96) pollicetur, „si convertat Dominus librorum et amanuensium suorum captivitatem," illi, cui hoc opus nuncupavit, etiam dicta atque sententias, quas „novi", quos vocat, „pneumatomachi in medium proferunt," causae suae patrocinium inde petentes, una cum opportunis refutationibus adjectis Patrum testimoniis sese transmissurum. Id eum postmodum praestitisse nullo historiae documento edocemur; verum illud sane recte colligimus, Photium *multo plura*, quam in hoc tractatu protulit, Latinorum argumenta cognovisse et ex auctoritate petita praesidia.

5. Sed quaenam est illa *βιβλίων καὶ ὑπογραφέων αἰχμαλωσία*, quam hic Photius commemorat? Ne ad prius Photii exilium hoc referamus, in quo frequenter de librorum jactura conqueritur, vetare videtur cap. 89, unde patet, librum conscriptum fuisse pluribus post Photii restitutionem annis elapsis, nec ante a. 884, quum Hadriani III. mentio fiat. Si opus paulo post priorem Photii expulsionem exaratum fuisset, plana fere apertaque exstitissent ea quae de scriptorum librorumque penuria scribit; Johannis vero VIII. et Hadriani III. mentio rem interturbat. Quomodo enim

Photius sub Johanne VIII. solemniter sedi restitutus, Basilii Imperatoris gavisus gratia, potentissimus fere in omnibus, librorum amanuensiumque inopiam patiebatur? Posset et de altero exilio sub Leone Sapiente haberi suspicio; id temporum rationi congrueret, quum exilium istud incidat in a. 886. Verum liber noster praeter hanc scribentium librorumque *αἰχμαλωσίαν* nuspiam ostendit auctorem exilio atque moerore affectum, imo in ipso exordio (cap. 1) prospera tempora sibi a providentia concessa videtur insinuare. Dicere quis posset, Photium ista scripsisse vel scriptioni finem imposuisse a Leone VI. gradu motum, nondum tamen judicatum, ideoque in monasterio otio fruentem, spe tamen vincendi adversariorum conatus adhuc repletum. Neque hoc officeret, quod in Cod. Column. Photius semet Patriarcham appellat in inscriptione; se enim semper, etiam in priori exilio, legitimum habuit Patriarcham et de jure novae Romae Episcopum. Quid itaque dicendum? At res tanti non esse videtur. In priori exilio amplissima librorum collectio, quam sibi Photius comparaverat, direpta discerptaque fuit; libri fortasse restituto Patriarchae redditi numquam fuere; amanuenses vero et tachygraphi, quos antea in promtu habuerat, nescimus quo casu praesto non amplius erant, ob suspicionem fortasse politicam detenti. Verum hoc fortassis non penitus omnibus satisfacit. Quid si dicatur, Photium providentiae erga se benignitatem in hoc reposuisse, quod amotis curis libere studiis suis vacare posset, vel opus prius a se incoeptum anno 886 initio exilii posterioris absolvisse, in quem annum pleraque quadrarent? Verum utut sit, malim ego integrum librum putare, quam ad hypotheses confugere, quales in similibus rebus confingi plerumque solent, interpolatum esse opus et alia posterius addita iis, quae in priori editione habebantur. Attamen non nego, et illud probabile esse, Photium ipsum opus non uno eodemque tempore continenter scripsisse, sed in aliis

rerum adjunctis alia addidisse. En rursus fontium inopia certo rem definiri non sinit. Donec firmiora reperiantur, quid sibi probabilius videtur, eligat lector. Eodem tempore vel potius paulo ante scripta fuisse videtur epistola ad Aquilejensem Archiepiscopum, in qua Johannis VIII. jam defuncti, non vero Hadriani III. fit mentio (Vide not. 9. ad cap. 89). Utrumque ergo opus ad ultima tempora patriarchatus Photii spectat. Id exploratum est; reliqua vero conjecturis campum aperiunt.

6. Ut tamen quoad propositam quaestionem sententiam meam proponam, verosimilius mihi opus nostrum circa annum 886 compositum esse videtur. Si non fallimur, dum Photii verba (cap. 89): „Quum igitur sancti ac beati hi Pontifices ita, dum in terris degebant, senserint et ab his fluxis et corruptibilibus rebus ad incorruptibilem vitam in hac confessione transierint“ non solum ad priores, verum etiam ad proxime nominatum Pontificem eorumque postremum referimus, tunc tuto colligi potest, Hadrianum III., dum haec scribebat Photius, jam diem supremum obiisse ejusque mortem huic jam innotuisse. Quum vero Hadrianus mense Maio a. 885 defunctus sit idque Photius probabiliter nonnisi aliquot elapsis mensibus didicerit, facile ad annum 886 deducimur, quo Basilio Macedone decedente ac Leone ejus filio imperii habenas assumente Photii res rursus turbatae sunt. Praeterea Hadriani III. synodicam non ut nuper ac paulo ante sibi missam allegat Photius; ab ea missa ad tempus, quo Photius ista scripsit, intervallum temporis haud adeo breve cogitandum videtur. Igitur vel Photius eo momento, quo illa literis consignavit, jam e cathedra turbatus erat vel saltem ejusmodi catastrophe non diu post subsecuta est. Si prius admittitur, facillime explicatur *αἰχμαλωσία βιβλίων καὶ ὑπογράφεων*, de qua loquitur et solum difficultas est in iis, quae ex cap. 1 colliguntur. Haec vero solvi potest vel ex iis quae ib. (nota 4)

et in Praef. notantur, vel ex allata supra verborum huc pertinentium explicatione. Imo tota evanescit difficultas, si incisum illud *τῆς θείας προνοίας εὐμ. ἡ. ὁρ.* non, uti prima fronte videbatur, ad conditionem statumque auctoris refertur, quasi dicat, se ideo petitioni satisfacere, *quia* benigne providentia sibi nunc prospiciat, sed eo legitimo sensu exponitur: *Deo propitio* non indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet executio; sive: Dei providentia annuente rem exsequemur et ad terminum perducemus; vel: *si* benigne nos respicit Deus. Non *causaliter*, sed *conditionaliter* genitivus absolutus accipiendus, et nihil est quod nos cogat reddere: *quia* vel *quum*. Quodsi vero ante posteriorem e throno depulsionem finem libro imposuit, adjuncta talia facile cogitari possunt, in quibus deplorare poterat scribentium librorumque defectum, ut in superius dictis allata sunt. Jam Basilio aegrotante potuit Photius adversam fortunam experiri; quamquam non opus est ad haec recurrere, saltem iis qui simpliciori explicationi supra datae adhaerent.[1])

7. Sed quinam erant illi plures majorisque molis libri, quibus adversariorum fastum et alta supercilia flecti ac funditus profligari gloriatur auctor (cap. 1)? Erantne ante Photium uberiores hac de re tractatus, qui fusius Latinorum sententiam refutare conabantur? Num ante illum ita disputationis ignis exarserat, ut Spiritus sancti ex Filio processionis assertores jam abunde confutatos credere potuerit? An vero fortasse Patrum graecorum, Damasceni v. g., opera intellexit, quae tamen nuspiam de hac controversia agendi scopum consiliumque manifestant? Num ipse alios uberiores libros de hac re ediderat, quorum tamen nullum hucusque habemus hoc nostro opere locupletiorem? Posterius non

---

[1]) Hucusque ejusmodi quaestiones accuratius pertractare non potuimus; speramus alibi nos meliora daturos.

facile admittendum. Longe mihi credibilius, Photium, qui ostentatione quadam fere ubique Graecorum Patrum theologiam jactat, qui cap. 96 ad eorumdem dicta a se vel collecta vel colligenda provocat, horum tractatus, etsi non ex professo, ut dici solet, hac de materia agentes, specie dumtaxat et silentio potius quam apertis verbis sibi quodammodo faventes respexisse. Sane de libris multorum versuum (*στίχων*) loquitur, quibus *inserta* erant argumenta, quae ad Latinos convincendos idonea reputabat; ea quae in his dispersa erant, colligere et synoptice exhibere consilium ceperat; proinde hi libri non in una illa quaestione versabantur. Ad hos vero provocat Photius ad antiquitatem auctoritatemque suis dictis conciliandam, quamvis fere omnia, quae profert, proprii sui ingenii foetus existant.

8. Tum ipsius libri verba tum Cod. Colum. inscriptio suadent, librum nostrum non secus ac illum, qui ad Aquilejensem Praesulem missus fuit, epistolae formam prae se tulisse, quae ad varios directa videtur. Quis Beda Episcopus fuerit, cui Cod. Column., quis Eusebius, cui Beccus librum nuncupatum dicit, ignoramus. Quod ad dictionem spectat, modo ea dialecticorum modo concisa est, modo rhetoricis ornata floribus, interdum elegans, rudior alias, affectata saepe, sed plerumque perspicua, [1]) numquam fere

---

[1]) Non tamen male in genere A. Scottus (Praefat. in Amphiloch. qu. 18. Neapoli 1814. p. V.) monebat: „Compertum est... quantum medii aevi scriptores, ac Photius ipse, auctor alioqui disertissimus, a prisca Atticismi elegantia desciverint, et quanta denique obscuritate ex eodem scriptionis vitio sermones praesertim didascalici obvolvantur. Verba enim technica, et quidem scholastica, quae tunc percrebuerant, argumentationum cavillationumque subtilitates, quibus ingenii acumen sese jactabat, ac periodorum *μεγαλοκώλων* implicata prolixitas, in qua praecipuus orationis cultus constituebatur, sunt quaedam veluti impedimenta, quae lectori ad sensum recte tenendum idemtidem objiciuntur.“

penitus sale destituta. Ostendit auctorem, qui multa legerat, ex multis variorum temporum auctoribus stylum sibi formarat. Acriter omnino Latinos insectatur. Accusat eos tum ignorantiae, erroris, stultitiae, insaniae, vesaniae, furoris, tum temeritatis, audaciae, impudentiae, tum haereseos, polytheismi, impietatis; horrenda eis contra fidem impingit crimina; artibus omnibus utitur ad eos confundendos et refellendos. Mira est ingenii foecunditas, quae toties dicta aliis et aliis modis novit denuo, quasi revera nova sint, producere; iniqua fere semper est cum adversariis agendi ratio, quorum doctrinam perversis non solum consectariis, sed etiam interpretationibus foedissimo sub aspectu ostendere totis viribus anhelat.

9. Operis authentia ita manifesta est, ut sit tempus consumere, velle ejus argumenta congerere. Quod ad ejus integritatem spectat, neque ea in dubium vocari potest. Id tamen fortasse dubitandi rationem affert, quod liber nihil fere contineat de eo, quod missio Spiritus sancti per Filium sit ratio, cur Filii dicatur Spiritus, quod tamen in titulo trium codicum expressum est. Sed potest in primis dici, titulum non totum, uti exstat, ab ipso Photio fuisse praepositum; deinde potest et illud affirmari, etsi titulum ipse posuerit, tamen dictorum copia abreptum hujus rei, quam moliebatur, expositionem omisisse pluraque fortasse in mente habuisse, quam re ipsa tractaverit, praesertim si intervallis temporum totum opus perfecit. Si apud Hugonem Etherianum (L. II. c. 20. p. 1235) legitur: „Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et *qui mittitur per ipsum*, *ut Photii declarat descriptio*“, videtur hic *inscriptio* intelligenda, quam et Hugo prae oculis habuerit, qui praeterea nihil ex hoc opere allegat, quod ad hanc quaestionem referatur. Theophylactus (not. 8 ad cap. 60) aliique posteriores Graeci utramque rationem, consubstantialitatem ac missionem, solent conjungere, et propositio, qua Spiritus Filii Spiritus

dici ob missionem affirmatur, minime a mente Photii abhorret, qui (cap. 91) multiplices hujus dicti rationes assignari posse tradit, ac (c. 85) breviter et illud tangit, quod Filius *mittatur* a Spiritu sancto.

10. De Spiritus sancti *mystagogia* librum inscriptum voluit Photius. Vocabulum hoc maxime ipsi familiare, [1]) non secus ac *μυσταγωγεῖν* [2]) et *μυσταγωγὸς*, Paulus v. g. Apostolus *μύστης καὶ μυσταγωγὸς* ipsi dicitur. [3]) Est proprie *μυσταγωγῶν* qui in mysteria ducit, qui ritu mysterioso initiat, consecrat, qui mysteria perficit, qui mysteria tradit ac docet; [4]) hinc sacerdos quoque *μυσταγωγὸς* nuncupatur; [5]) *μυσταγωγία* est initiatio, immissio, inductio in mysteria, sacra institutio, sacri cujuslibet ritus perfectio. [6]) Porro quum in ecclesiastico loquendi usu tam sacramenta sacrique ritus quam dogmata sublimiora rationisque vires excedentia nominentur *μυστήρια*, *μυσταγωγία* quoque modo ad sacramenta Ecclesiae, [7]) ac praesertim ad baptismum [8]) et Eucharistiam [9]), refertur, ac saepe in posteriori acceptione

---

[1]) Cf. in op. nostro cap. 5. 20. 23. 24.

[2]) Cap. 2. 25. 28. 90 et saepe.

[3]) Contra Manich. II. 11. (Galland. Bibl. PP. XIII. p. 632.) Cf. ep. 205. p. 302. op. nostr. c. 48.

[4]) Suidas sub h. v.: *μυσταγωγεῖ· μυστήρια ἐπιτελεῖ· ὡς μυστήρια ἄγει ἢ ἐκδιδάσκει.* Hesych. sub h. v.: *μυστήριον ἄγει·* Cf. Suicer. Thes. ib.

[5]) Suidas: *μυσταγωγός· ἱερεύς·* Hesych.: *μυσταγωγός· ἱερεὺς ὁ τοὺς μύστας ἄγων.* Sunt vero *μύσται* = *μυστήρια εἰδότες.*

[6]) Suicer. Thes. h. v.

[7]) Huc spectant verba Eus. Caes. Hist. eccl. I. 2. p. 24 ed. Hein. 1829. Ait enim, Deum Judaeis per Moysen dedisse figuras ac symbola, *ἑτέρων τε νοητῶν θεωρημάτων εἰςαγωγάς, ἀλλ' οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς τὰς μυσταγωγίας.*

[8]) Cyrill. Chrys. Theodoret. apud Klee in Hist. dogmat. II. p. 137. Phot. Amphil. q. 43. Mai. Nova Collect. I, II. p. 99.

[9]) Chrys. in Rom. 16. 3. Greg. Nyss. in Cant. Klee l. c. p. 170.

idem ac *λειτουργία* significat, [10]) modo ad theologicam institutionem sacramque doctrinam denotandam adhibetur; atque adeo tum *ἱερουργίαν* tum *ἱερολογίαν* complectitur. Frequenter Photius *μυσταγωγίαν* dicit institutionem dogmaticam, doctrinam divinitus traditam; sic *θεόσοφον μυσταγωγίαν* vocat fidei expositionem ex oecumenicorum Conciliorum definitionibus desumtam; [11]) sic verba *μυσταγωγεῖν*, *θεολογεῖν*, *ἱερολογεῖν* veluti synonyma usurpat. [12]) Et hoc pacto in opere nostro vocem intelligit; tradere vult doctrinam sacram ac divinam de Spiritu sancto, vera dogmata circa tertiam Trinitatis personam. Aequipollere *μυσταγωγίαν* cum *θεολογίᾳ* ac *ἱερολογίᾳ*, et *μυσταγωγεῖν* cum *θεολογεῖν* ac *ἱερολογεῖν* promiscuus harum vocum usus satis manifestat. [13])

11. Quanti momenti Photii liber de Spiritus S. mystagogia sit, id inprimis patet, si eum cum posteriorum temporum ejusdem argumenti operibus Graecorum conferamus, quod vel ex notis ideo operi a nobis appositis constabit. Patet id rursus, si eos consideramus, qui pro catholicae Ecclesiae dogmate contra Graecos calamum strinxere

---

Greg. Naz. Or. XVII. p. 273. *τὴν ἱερὰν καὶ ἄνω φέρουσαν μυσταγωγίαν.* Cf. Neander K. G. II. p. 973. ed. III. Hinc Chrysostomus quoad utrumque sacramentum fideles saepe vocat *μεμυσταγωγημένους*. Vide et Casaubon. Exercit. XVI. in Ann. Baronii.

[10]) Germ. Rer. eccles. contempl. Galland. XIII. p. 209. Bona Rer. Lit. L. I. Raynaud Onomast. Euchar. J. Dartis ad dist. 2. de consecr. Selvaggio Instit. antiq. chr. L. II. P. I. c. 6. §. 5. n. 15.

[11]) Phot. ep. 1. ad Mich. Bulg. n. 21. (Antiqu. lect. Canis ed. Basnage II, II. p. 397.)

[12]) Vide op. nostr. c. 53. Amphil. 28. apud Scottum p. 26 et seq.

[13]) Quam cap. 20 vocarat *προτέραν μυσταγωγίαν*, scilicet doctrinam a Christo Joh. XV. 26 enuntiatam, eamdem cap. 23 dicit *προτέραν θεολογίαν*. Cap. 67 ait: »admirabilem illam mystagogiam, per quam Spiritum ex Patre procedere theologica ratione praedicamus« (*θεολογοῦμεν*), adversarios pervertere propriis suis figmentis et inventionibus.

quique non parum cum Photii syllogismis decertarunt. Ad Latinorum manus per tria saecula vix hoc opus pervenit. Saeculo demum XII. *Hugo Etherianus,* qui apud Manuelem I. Imperatorem singulari fruebatur gratia, illud prae manibus habuit ac in suis libris ad Alexandrum III. missis nonnulla ejus capita confutavit. [1]) Est autem Hugo, ut opinor, nobilissimis Theologis annumerandus, qui in eo sane non imprudenter egit, quod Graecorum Patrum lectione nutritus loquendi morem eorum studiose secutus imitatusque est, [2]) quo faciliorem, quantum posset, ad desideratam unionem sterneret viam; qua in re, licet saepe dura Latinorum theologicis auribus ejus dictio videatur, laudandus potius, quam culpandus est. Ceterum si non cuncta accurate pertractavit, meminisse oportet, saeculo XII. non eam Theologiae *ἀκρί-*

---

[1]) Quod ad versionem verborum Photii attinet, durius judicat Petavius (de Trin. VII. c. 2. n. 4). Hugonem ea non *integre* transtulisse. Verum Petavius e Photii operibus encyclicam tantum epistolam hic prae oculis habuisse videtur nec nostrum opus inspexit, e quo fere omnia Photii verba, quae affert, ille desumsit.

[2]) Sic *causae* nomine, aeque ac Graeci vocibus *αἰτίας* et *ἀρχῆς* promiscue utuntur, passim *principium* significat, quod posterius vocabulum gravissimis ducti rationibus (vide Thom. Sum. p. I. q. 33. a. 1. ad 1 et Opusc. contra Graec. ad Urban IV. c. 7.) praetulerunt Latini. Alia exempla infra suppeditabuntur. Universim vero opus nostri Theologi quoad majorem partem adeo Graecorum dictionem redolet, ut illud potius e graeco in latinum sermonem translatum diceres, quam latine conscriptum, nisi aliunde constaret, Hugonem latine scripsisse. Exstitit teste Allatio (de eccles. consensione L. II. c. 2. p. 654) graeca hujus operis versio, quae si publicata foret, facilius de hac re judicaremus. Mihi non incredibile videtur, Hugonem Constantinopoli graece quaedam pro Imperatore scripsisse, haec vero latino eloquio rursus pertractata et in tres libros congesta amicis occidentalibus tradidisse. Praefationes librorum ejusdem legenti id non sine fundamento dictum apparebit. Demum mihi et hoc persuasum est, qui Hugonis philosophemata et dialecticos excursus uberius scrutatus fuerit, inde non exiguos fructus pro historia philosophiae medii aevi ante Thomam eum collecturum.

βειαν constitutam inveniri, quam saeculo XIII. illa adepta est; meminisse oportet, eum ingenue fateri et virium suarum inopiam et sublimis materiae, quam tractabat, difficultatem. In Praefat. ad Lib. III. de haeresibus, quas Graeci in Latinos devolvunt (Bibl. PP. max. Lugd. XXII. p. 1237 c.), „De hac materia," inquit, „edere aliquid formidabile est; nam in his non solum infirma facultas rationis orationisque, verum validissima vix se a mendacio temperat et ab inconsultis erroribus." Hinc nos inter eos, quos sequentibus harum animadversionum articulis contra Photium disputantes inducemus, haud infimo subsellio Etherianum collocandum esse rati sumus. Neque minoris, in multis etiam majoris auctoritatis est Joh. *Beccus,* virtute ac doctrina aeque nobilissimus Byzantinorum Patriarcha, qui pro vero dogmate, semelac illud cognovit, strenue decertavit, qui et operibus et discipulis suis Graecorum nationem mire illustravit. Illud tamen notandum, Beccum in Orat. de un. Eccl. (Graec. Orth. I. p. 154—180), dum Photii argumenta quaedam profert ac solvit, non nostrum opus allegare, sed opusculum alterum ab Euthymio vulgatum; libro vero III. ad Theodorum Sugdaeae Episcopum (ib. II. p. 133 seq.) ex illo manifeste hausisse. Alii, qui hunc Photii librum refellendum sibi sumserint, noti hucusque non sunt; sed quoad rem ejus argumenta, quae insequentium saeculorum Schismaticis veluti facem praeferebant, plurimi Theologi feliciter enervarunt. Nos dum varios auctores in medium proferimus, licet selecti ii sint, nequaqum *singulorum* dicta nostra facere intendimus, verum potius uno veluti conspectu ea exhibere, quae a diversis, diverso tempore, ac pro varia ingenii institutionisque indole contra argutias illas modo feliciori Marte, modo non satis felici, non tamen sine ullo fundamento, proferebantur.

12. At enimvero hujus operis pretium theologicum et aliunde patet. Quod ad pugnae illius de Spiritus sancti

processione varia stadia progressusque pertinet, id inprimis notandum, duplicis generis arma fuisse adhibita: *auctoritatis* scilicet et *rationis*. Prius genus Bibliorum et traditionis testimonia complectitur; alterum ratiocinationes ex theologicis principiis profectas. Porro ad *auctoritatem* quod attinet, is fere ubique a Photio et ei adhaerentibus assumitur canon: *Ubicunque*, sive in Scripturis sive in symbolis et Synodorum actis, sive apud Patres, *ex Patre procedere dicitur Spiritus sanctus, ibi processio ex Filio prorsus excluditur*, quem canonem falsum esse facili negotio latini Theologi evincunt. Ad Patres vero, ac speciatim Graecos, Latini *primi* in hac lite provocarunt. Constat ex celebri in hac controversia epistola S. *Maximi* ad Marinum, [1]) jam saeculo VII. Occidentales praeter suos Doctores Cyrilli Alexandrini expositionem in Johannis Evangelium appellasse; constat, non solum posteriores Latinos, ut Etherianum et Anselmum Havelbergensem (Dial. L. II. c. 24. p. 188 ed. Paris 1723), verum etiam eos ipsos, qui primitus Photium impugnabant scriptores Occidentales, Athanasii, Didymi aliorumque Graecorum testimonia protulisse; Graecos vero nonnisi serius ex sententiis suorum Doctorum arma petere coepisse, atque in iis explicandis fluctuantium et incertorum more saepenumero suas mutasse opiniones. *Nicephorus Blemmida*, vir insignis, cujus integritati et eruditioni vel ipsi Schismatici summas tribuunt laudes, [2]) et testatur et probat, vetustiores suorum civium Damascenum secutos admisisse *διὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα*, nonnisi *τὸ ἐκ τοῦ*

---

[1]) Galland. Bibl. PP. XIII. p. 38. 39. Opp. Max. II. p. 38. 39. Allat. c. Creygth. p. 191.

[2]) Cf. Georg. Acropol. Annal. c. 32. p. 54, ed. Bonn. Pachym. Hist. V. 15. Ephrem monach. in Chron. (Mai. Vett. Scr. Coll. III, I. p. 211.) Becc. Or. II. de injusta depos. c. 5. 17. (G. O. II. 43. 62.) Allat. de consens. L. II. c. 14. n. 4.

Υἱοῦ negantes, posteriores vero, quo melius formulam alteram tollerent, etiam priorem, veluti non minus causae suae exitialem, esse aeque aspernatos.[3]) Provocat ipse ad opus *τῆς ἱερᾶς ὁπλοθήκης* jam dudum celeberrimum,[4]) ubi ad formulam *ἐκ τοῦ Υἱοῦ* impugnandam argumenta ex Doctorum formula *διὰ τοῦ Υἱοῦ* petebantur. Incredibile dictu est, quot diversis modis interpretati fuerint suorum Patrum dicta, modo significationem *τοῦ προέρχεσθαι, προϊέναι, προχεῖσθαι* longe aliam quam *τοῦ ἐκπορεύεσθαι* praetendentes, modo alia vocum discrimina fingentes, modo praepositionem *διὰ* praepositionibus *σὺν* et *μετὰ* aequiparantes, modo nescio quam *ἔκφανσιν*, quae nulla modo sit *πρόοδος*, modo pervadere quoddam seu *διήκειν* aliaque id genus comminiscentes.[5]) Qui vero primus, post Photium, qui id saltem jam moliebatur, Patrum dicta, quae schismatis causae favere putabantur, in unum collegit, *Andronicus Camaterus* saeculo XII. (vel XI.) florens, nonnisi adjectis suis observationibus iis nervum quemdam fucatae probationis indere potuit; adeo deerant testimonia diserte et pure ejus scopo conducentia praeter illa, quibus supra dictus canon applicabatur. Camateri observationes refellendas sibi sumsit *Beccus*, qui simul in suis epigraphis Patrum textus pro processione ex Filio collegit; quibus *Palamas*, accerrimus schismatis defensor, postea suas *ἀντιῤῥήσεις* opposuit, quas Card.

---

[3]) Niceph. Blem. Or. I. c. 5—7. Or. II. c. 3. (G. O. I. p. 4—8. 42.)

[4]) Niceph. Blem. l. c. p. 4: *ἡ βίβλος αἰδέσιμος ἦν τοῖς τότε τῶν λογίων ἀνδρῶν λογάσι καὶ περισπούδαστος, εἰςέπειτά τε καὶ ἕως ἡμῶν περίκυστος καὶ ἐξαίρετος.* Beccus Or. II. de deposit. (G. O. II. 59.) Camaterum auctorem vocat.

[5]) Cf. Beccum Or. cit. (p. 50 seq. 54 seq. 93.) L. IV. ad Constant. c. 3. (ib. p. 207 seq.) contra tom. Cypr. (ib. p. 215 seq.) Marcum Ephes. de praepositione *διὰ* aequipollente *τῇ μετὰ* apud Greg. Cpl. in Apol. (Cod. Mon. 27 f. 115 a. seq.) Allat. Vindic. Syn. Eph. c. 60—64. p. 404—432.

Bessarion confutavit. [6]) Sed multa utriusque partis scripta lucem adhuc desiderant, quae concertationis varios successus accuratius delinearent. [7]) Nemo rerum gnarus negaverit, latinos scriptores jam saec. IX. Graecorum solvendis argutiis impares minime fuisse; posterius vero ac praesertim saec. XIII. et XV. eos in theologia et in philosophicis disciplinis undequaque superiores exstitisse manifestum est. Sed saeculo IX. haec controversia nondum eo eruditionis splendore agitari potuit, quem tempore Becci et Synodi Florentinae animadvertimus; neque eae quaestiones exegeticae, philo-

---

[6]) Camateri opus cum Refutatione Becci exstat in Gr. orthod. t. II. p. 293—521; Epigraphae Becci ib. p. 522 seq. Palamae antirrheticus cum Bessarionis confut. ap. Arcud. in Opusc. theol. aureis. Rom. 1630. 1670 et in Cod. Mon. cit. f. 57 seq.

[7]) Opera Joh. Chilae et Manuelis Chrysolarae pro causa catholica nondum publicata sunt, praestans Manuelis Calecae opus latine tantum, quantum scimus. Ex schismaticis auctoribus multa adhuc in bibliothecis jacent Theophylacti, Phurnae, Nicolai Methon., Eustratii Nicaeni, Nicetae Byzant., Camateri, Nicol. Hydruntini aliorumque. In Cod. Vindob. gr. theol. 102 (Lamb. 258) f. 18 antithesis est Matthaei Quaestoris contra Thomam Aquinatem. Plura opera saec. XV. partim in Conc. Flor. editionibus partim ab Arcudio publicata continet Cod. Mon. in nostra editione adhibitus. Ibi quoque legitur fol. 114 b. — 144 a. Gregorii Cpl. Apologia in Marci Ephesii Confessionem (praecedit f. 97 b. — 114 a. ejusdem liber ad Imp. Trapez. ab Allat. G. O. I. 419 seq. editus); sequuntur a fol. 180 a. Marci Eugenii capita syllogistica, quorum 17 Georgius Scholarius, reliqua usque ad cap. 38 Bessarion confutavit, quae refutationes usque ad fol. 255 b. se extendunt. Legitur nota capitum summario addita: *ἕτερα κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ Ἐφέσου, ἃ οὐκ ἔφθασεν ἀπολογηθῆναι ὁ σχολάριος, καὶ ἀπεκρίθη ταῦτα ὁ κύριός μου Νικαίας αἰτήσει καὶ παρακλήσει τοῦ μακαρίτου κυρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου γενομένου ἐν Ῥώμῃ.* Ex his operibus nonnulla in sequ. articulis excerpta sunt. Ceterum in operibus Schismaticorum, quae nondum vulgata sunt, plurima eadem plane videntur esse, quae jam in editis prostant; pauca solummodo quae peculiaria habent, expiscari interdum licet. Nihilominus non sine utilitate pro uberiori hujus dogmatis historia ejusmodi scripta publicarentur.

logicae ac criticae movebantur, in quibus postea summi Theologi decertarunt. Attamen ut pugna Graecis e voto cederet, certa quaedam principia erant constituenda, e quibus doctrina Latinis contraria stabiliretur, quorumque ope auctoritatum dicta scopo accomodarentur. Et hic fuit *Photii labor,* qui pro sui ingenii facultate ea primus posuit fundamenta et facem praetulit cunctis ejusdem sententiae patronis; uberrimum ipse fontem aperuit, ex quo per saecula insequentia pleraque sua hausere, quicunque Spiritus sancti ex Filio processionem impugnarunt.

13. *Rationes theologicae* Schismaticorum ex nonnullis principiis maxima ex parte pendent a Photio jam stabilitis. Haec *axiomata*, struendorum sophismatum fundamenta, qui bene perspexerit, artificiosam illorum disputationem ex integro poterit dijudicare. Photius autem, ut fere ubique in talibus usu venit, miscet *veris falsa,* receptis et concessis principiis numquam admittenda eaque callide logicae consecutionis filo inter se connectit. Quod attinet ad principia theologica ab omnibus admissa, his potissimum utitur Photius: I. Trinitas est omnino consubstantialis; tres personae eamdem habent omnino naturam atque potentiam. II. Pater est prima causa, primum principium, ex quo tum Filius tum Spiritus sanctus, etsi non eodem modo, suum esse divinamque habent essentiam. III. Essentia communicatur, sed personales proprietates sunt omnino incommunicabiles, vel, ut Gregorius Nazianzenus loquitur, *τὸ ἴδιον ἑκάστου ἀκοινώνητον.* (Cf. Joh. Theol. Sess. XVIII. Concilii Florentini Hard. Conc. tom. IX. p. 201.) IV. Servanda in omnibus est divina monarchia, qua Trinitas, quam christiani adorant, a polyarchia ethnicorum secernitur. Cum his alia effata connectuntur, quae apud theologos et apud Patres non minus rata et explorata sunt. Sed *propria* Photii axiomata jam inspiciamus. Haec potiora sunt: I. Filio quoque tribuere Spiritus sancti spirationem est *duo* in Trinitate

statuere *principia*, eaque inter se diversa. II. Producere Spiritum sanctum sive spirare est *hypostatica Patris proprietas.* III. Pater quidquid ex se ut ex causa producit, *ratione personae, non* autem *ratione naturae,* producit. IV. Quidquid in sancta Trinitate concipitur, *aut trium* personarum *commune* est *aut* personae *unius proprium.* V. *Nihil* in Trinitate potest esse *duabus personis commune.* VI. Quidquid de Trinitate dicitur, *aut naturale est aut hypostaticum* (eo scilicet sensu hypostaticum, quo unius personae characteristicum et proprium). VII. Uti Filius, sic et Spiritus sanctus est ex Patre *immediate et proxime,* nullo medio existente. Haec vero axiomata fere omnia jam adduxit Joh. *Beccus* tum in Camat. Animadv. (Gr. orth. II. p. 191) tum Orat. II. de depositione injusta c. 24 (ib. p. 75) tamquam a Photio invecta et propugnata. Sed haec *in libro nostro disertis verbis* reperiuntur, in quo potissimum theologicum ejus pretium constituendum esse censemus. Non solum doctrinam de Spiritus sancti ex solo Patre processione apud Graecos introduxit Photius, sed et methodo quadam et studio acerrimo cum systemate Patrum theologico eam connectere, sedem ei perpetuam figere in Graecorum dogmaticis institutionibus, eamque undequaque munire aggressus est. Nos hinc tribus continenter articulis tum argumenta ex auctoritate ab utraque parte prolata, quae in Photii libro attinguntur, deinde haec ipsa Photiana principia, postremo potiora ejusdem sophismata perlustrabimus, catholicorum Theologorum selectas sententias responsionesque adjungentes.

II.

Argumenta ex auctoritate utrimque petita, quae potiora sunt, examini subjiciuntur.

1. Quod ad argumenta spectat ex auctoritate petita, urget in primis Photius c. 2. verba Christi Joh. XV. 26: *ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται*, quasi inde Filius a Spiritus S. spiratione activa excluderetur eaque *uni* Patri vindicaretur. Merito cum *Petro Mediolanensi* (de proc. Sp. S. c. 6. Graec. orthod. Romae 1652. t. I. p. 384. 385) Leo *Allatius* (c. Hotting. p. 296. Cf. Enchir. de proc. Sp. S. Romae 1658. cap. *γ'*. p. *ις'*): „Criminantur Schismatici Latinos, quod verbis Christi addant *ex Filio*, nec erubescunt ipsi addere *ex solo*. Utraque additio est; si est culpanda, quare non in utroque"? Catholici Theologi respondent, propositionem Joh. XV. 26 expressam esse affirmantem, *non excludentem*, ac praeterea implicite Filium hic commemorari, tum ex verbis cum his intime connexis tum ex certis theologicis principiis; nec sine causa, imo pro more Scripturarum peculiariter Patri tribui spirationem; neque demum obfuturum fuisse Latinis, si dictum esset: qui ex *solo* Patre procedit. Etenim „regulariter", ut ait S. *Thomas* (Summa theol. p. 1. q. 36. a. 2. ad 1), „etiam in S. Scriptura tenendum est, quod id quod de Patre dicitur, oportet de Filio intelligi, *etiam si dictio exclusiva addatur*, nisi solum in illis, in quibus Pater et Filius secundum oppositas relationes distinguuntur. Cum enim Dominus Matth. XI. dicit: Nemo novit Filium nisi Pater, non excluditur, quin Filius se ipsum cognoscat. Sic igitur, cum dicitur, quod Spiritus S. a Patre procedit, etiamsi adderetur, quod a solo Patre procedit, non excluderetur inde Filius, quia quantum ad hoc, quod est esse

principium Spiritus sancti, non opponuntur Pater et Filius, sed solum quantum ad hoc, quod hic est Pater et ille Filius.“ Solemne est illud *Augustini* (Tract. 99. in Joh.): „Si ergo de Patre et de Filio procedit Spiritus S., cur Filius dixit: De Patre procedit? Cur, putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est, quod ait: Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Si igitur intelligitur hic ejus doctrina, quam tamen dixit *non suam*, sed Patris: quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus S., ubi sic ait: De Patre procedit, ut non diceret: *De me non procedit?*“ Uberius idem argumentum evolvunt *Petrus Mediolanensis* (l. c. c. 7. p. 386 seq.), *Hugo Etherianus* (L. III. c. Graec. c. 15. p. 1251, ed. cit. apud Petav. de Trin. VII. 15, 2. 3. et Natal. Alex. H. E. Saec. IX. Diss. XVIII. assert. 1. t. XII. p. 532, ed. Bing. 1788), *Nicephorus Blemmida* (Or. I. c. 19—21. Gr. orth. I. p. 26—28), *Johannes Beccus* pluribus in locis (Gr. orth. I. p. 348 seq. II. p. 130—132. 145. 146), *Georgius Metoch.* (c. Manuel. Cret. c. 19. ib. II. p. 1030—1034), *Joseph. Methon.* (contra Marc. Ephes. Hard. Concil. t. IX. p. 570. 571), *Leo Allatius* (Enchirid. c. γ. p. 15 seq. c. κε΄. p. 170. 171 contra Hotting. c. 18. p. 324 seq.) aliique permulti.

2. Hinc Theologi Latini illud *Filioque* verbis Christi adjunctum minime esse additamentum pro lubitu effictum, contrarium sensui et alienum, sed expositionem, *ἐξήγησιν, σαφήνειαν* verborum biblicorum ex re ipsa et analogia Scripturarum sponte semet offerentem summa cum concordia propugnant et evincunt. Ut alia in praesentia praetereamus, praeclare *Andreas Rhodii* Archiepiscopus in Conc. Flor. Sess. VI. (Hard. IX. p. 72 seq.) ex christiana traditione, ex qua Graeci non secus ac Romana Ecclesia legitimam Bibliorum interpretationem haurire se profitentur, quamque, prout est vel *συστατική* vel *ἐξηγητική*, ex aequo

venerandam et pro dogmatica probatione sufficientem omnino putandam esse statuunt, ea evolvit principia, ex quibus Spiritus S. etiam ex Filio processio evidenter colligitur: Patrem non intelligi, quin simul Filius intelligatur, Trinitatem catenae comparari, in qua attracto uno extremo annulo et alter extremus attrahatur; una persona intellecta reliquas simul comprehendi; [1]) omnia Filium cum Patre habere communia una paternitate excepta; [2]) omnia in Trinitate esse

---

[1]) Jam Dionysius Alex. Lib. II. Apol. ad Dionys. Rom. apud Athanas. de sent. Dionys. n. 17. p. 254, ed. Maur. (Routh Reliqu. sacrae III. p. 198. 199) dixerat: *Πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐπαγάγω τὸν υἱὸν, ἐσήμανα καὶ τοῦτον ἐν τῷ πατρὶ . . . ἅγιον πνεῦμα προςέθηκα, ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἧκεν, ἐφήρμοσα.* Luculentissime Basilius M. de differ. usiae et hypost. ad Gregorium fratrem scribit: *ὁ τὸ πνεῦμα νοήσας αὐτό τε ἐφ' ἑαυτοῦ ἐνόησε, καὶ τὸν οὗ ἐστι πνεῦμα, καὶ τὸν υἱὸν τῇ διανοίᾳ συμπαρεδέξατο· ὁ δὲ τούτον λαβὼν, τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν· ἀλλ' ἀκολούθως μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν κατὰ ταῦτα συγκεκραμένων ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο. Καὶ ὁ τὸ πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαβε τῇ ὁμολογίᾳ καὶ τὸν οὗ ἐστι πνεῦμα· καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ θεοῦ, καθώς φησιν ὁ ἀπόστολος . . . ὥσπερ ἐξ ἁλύσεως ὁ τοῦ ἑνὸς ἄκρου ἁψάμενος καὶ τὸ ἕτερον ἄκρον συνεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ πνεῦμα ἑλκύσας δι' αὐτοῦ καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν συνεφελκύσατο· καὶ τὸν υἱὸν εἴ τις λάβῃ, ἕξει αὐτοῦ ἑκατέρωθεν, πῇ μὲν τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, πῇ δὲ τὸ ἴδιον πνεῦμα συνεπαγόμενον . . . οὐ γὰρ ἔστιν ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν ἢ υἱὸν χωρὶς πατρὸς νοηθῆναι ἢ τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ διαζευχθῆναι.* Quo Basilii textu utebantur jam diu antea Niceph. Blemmida et Joh. Beccus (G. O. I. 46. 122. II. 345 seq. 556 seq.). Unde Andreas: *οὕτως ἔχουσι τὰ θεῖα πρόσωπα πρὸς ἄλληλα, ὥστε νοεῖσθαι καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα νοουμένου τούτων ἑνός* (l. c. p. 73). Cf. et Manuel. Calceam L. I. c. Graec. (Bibl. PP. max. Lugd. t. XXVI. p. 384.)

[2]) Basil. serm. de fide: *ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἔχει καὶ ὁ υἱὸς σωζομένου ὅτι ὁ υἱὸς οὐκ ἔστι πατήρ· πάντα ἐστὶν ὁ υἱὸς ὅσα καὶ ὁ πατὴρ δίχα τοῦ εἶναι μόνον πατήρ.* Athan. Or. III. c. Arian.: *τὰ αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ υἱοῦ, ὅσα λέγεται καὶ περὶ τοῦ πατρὸς χωρὶς τοῦ λέγεσθαι πατήρ.* Cf. Chrys. hom. 38. in Joh. et multa alia testimonia apud Beccum

unum, ubi oppositae non intrant relationes. [3]) „Omne quod non separat Patrem et Filium“ — ita *Gregorius Cpl.* ad Imper. Trapezunt. c. 6 (G. O. I. 429) — „Patri et Filio commune est; spirare vero non separat Patrem et Filium; est ergo utrique commune.“ [4]) Praeterea, ut praefatus Praesul Sess. VII. Flor. (Hard. l. c. p. 93) ostendit: Eamdem relationem, quam habet Filius ad Patrem, habet Spiritus ad Filium; [5]) unde sicut Pater est ἀρχὴ Filii, ita Filius est ἀρχὴ Spiritus sancti. Quare *Hugo Etherianus* (L. II. c. 17. p. 1232 e.): „In quantiscunque quidem Pater neque cum Filio neque cum Spiritu habere intelligitur commune, solus intelligitur Pater, velut cum dicitur ingenitus, absque causa et sine principio. In quantiscunque vero cum utroque aut cum altero tantum habere intelligitur commune, *quamquam solus nominetur, solus tamen non intelligitur*. At vero Spiritum habet cum Filio communem Pater; quare cum dicitur: A Patre procedit, et a Filio procedere debet *subintelligi*.“ Quodsi vero

---

Epigr. X. (G. O. II. 615 seq.) et L. Allat. (in Vindic. Syn. Ephes. c. 20. 37. 38. p. 81. 179—191. Enchirid. cap. δ'.)

[3]) Cf. Manuel. Calec. L. III. p. 427, ed. cit.

[4]) *Πᾶν τὸ μὴ διακρίνον τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν, κοινόν ἐστι πατρὶ καὶ υἱῷ· τὸ προβάλλειν οὖν οὐ διακρίνει τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν· τὸ προβάλλειν ἄρα κοινὸν πατρὶ καὶ υἱῷ.* Hinc Conc. Flor. in decreto unionis (Hard. IX. 421): *ἐπεὶ πάντα ὅσα ἐστὶ τοῦ πατρὸς αὐτὸς ὁ πατὴρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ υἱῷ ἐν τῷ γεννᾷν δέδωκε, πλὴν τοῦ εἶναι πατέρα, τοῦτ' αὐτὸ, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, αὐτὸς ὁ υἱὸς παρὰ τοῦ πατρὸς ἀϊδίως ἔχει, ἀφ' οὗ ἀϊδίως καὶ γεγέννηται.*

[5]) Basil. de Sp. S. c. 17. n. 43: *ὡς τοίνυν ἔχει ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα, οὕτω πρὸς τὸν υἱὸν τὸ πνεῦμα.* Athanas. ep. 1. ad Serap.: *ὃν τρόπον ἔχει ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα τῇ φύσει καὶ τῇ τάξει, οὕτως ἔχει τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν υἱόν.* ep. 4: *τὸ πν. τὸ ἅγιον τὸ τὴν αὐτὴν ἔχον ἑνότητα πρὸς τὸν υἱὸν, ἣν αὐτὸς ἔχει πρὸς τὸν πατέρα.* Haec cum aliis textibus adducit Joh. Beccus Epigr. IV. (G. O. II. 551—553.) Cf. Niceph. Blem. Or. II. c. 14. (ib. I. 58. 59.), Andreas Rhod. (Hard. l. c. p. 93), Allat. (Vind. Syn. Ephes. c. 41. p. 198 seq.)

quaeratur, quid prohibuerit Christum, quominus addiderit: *et a me procedit,* quaeri primo eodem jure potest, cur non dixerit: *Ex solo Patre procedit;* [6]) secundo respondetur, solemne fuisse Domino, sua omnia referre ad Patrem ut ad principium sine principio, ex quo erant omnia sua; [7]) deinde ostenditur, verba illa *ὃν ἐγὼ πέμψω παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας* [8]) sufficienter declarare, non abesse Filium a Spiritus S. spiratione. Sed prae ceteris notandum est Theologorum illud argumentum, quo ex missione Spiritus per Filium illius ab eodem processio comprobatur.

3. Jam ipsius Photii aevo *Ratramnus* Corbejensis (L. I. c. 1. p. 229, ed. Migne) ita arguebat: „Legitis: qui a Patre procedit, et audire non vultis dicentem Filium: *quem ego mittam vobis a Patre.* Dicite, quemadmodum mittatur a Filio; hoc namque dicere Filium non negatis, si tamen Evangelium legitis aut Evangelio si creditis. *Aut* ergo missionem hanc confitemini *processionem, aut,* quod est impium, *obsequium,* et eritis, quod absit, cum Ario, qui minorem dogmate perverso Spiritum S. asserebat Filio . . Igitur cum dicat Filius, missurum se esse Spiritum veritatis, qui

---

[6]) Beccus de un. Eccl. c. 69 (G. O. I. 222): *τί ἐκώλυεν εἰπεῖν τὸν Χριστὸν· ὁ παρὰ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται;*

[7]) Beccus in Camateri Animadv. c. 4 (G. O. II. p. 298): *ἣν (φωνὴν) ὁ Κύριος ἔφη πάντα τὰ αὐτοῦ εἰς τὸν πατέρα ὡς εἰς ἄναρχον ἀναφέρων αἰτίαν.*

[8]) Georgius Trapezunt. de una eath. Eccl. c. 3 (G. O. I. 540) illud urget, Spiritum hic dici Spiritum Veritatis, Veritatem vero esse Filium (Joh. XIV. 6), jamque id a Cyrillo Alex. ad rem praesentem egregie referri, dum scribit: *Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ὠνόμασται· καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ πατρός.* (Cyrilli ep. ad Nestor. apud Beccum Epigr. I. G. O. II. 525.) Cf. Ratramn. Corbej. L. I. p. 230, ed. Migne, Constant. Meliten. Or. I. c. 13. (G. O. II. 666.), Manuel Chrysob. de proc. Sp. S. c. 5. (ib. p. 1086.)

a Patre procedit, profecto fatetur, quod a se dicat eum procedere, dum confirmat eum se mittere. Fortassis quaestionem facit, quod non simpliciter dixerit Salvator: Quem ego mittam vobis, sed addiderit: *A Patre.* Hoc Ariani movere primi, gradum facere volentes in Divinitate. Sed Evangelii veritas consubstantialem totius Trinitatis ostendit unitatem. Procedit Spiritus S. a Patre, quia de illius substantia manat. Mittit quoque Filius Spiritum veritatis a Patre, quia, Spiritus S. ut a Filio procedat, ipse natus est ex Patre, et sicut accepit de Patre Filius nascendo substantiam, sic itidem accepit a Patre, ut Spiritum veritatis mitteret a se procedendo. Alioquin quum dicit: Qui a Patre procedit, non negat a se procedere, quoniam *missio Filii processio est Spiritus sancti;* ut mittat Spiritum veritatis non tamquam minorem, *jubendo* ipse major existendo, sed missionis verbo monstratur, quia sicut procedit Spiritus veritatis a Patre, sic etiam procedit a Filio.“ — Consona tradit *Beccus* (in Camateri Animadv. c. 4. G. O. II. 297. 298): „Quod enim (Sp. S.) a Patre et Filio mittitur, cum a neutro *ad modum servi* (*διακονικῶς*), prorsus naturaliter veluti ex essentia utriusque existit.“ Et *Georgius Trapezuntius* (de una cath. Eccl. c. 3. G. O. I. 540. 541): „Inde procedit Spiritus S., unde et mittitur; ex Patre igitur et Filio procedit. Nam qui temporarias in Deo et divinis personis progressiones confingunt, insaniunt... Indicantur rebus temporariis sempiterna. Namque mittens in illud quod mittitur, *dignitatem* quandam prorsus obtinet; at in S. Trinitate non est fas nobis intelligere unius personae in aliam dignitatem, nisi eam tantum, quae oritur ex origine. Ideo neque a Filio Patrem, neque a Spiritu Filium (nisi secundum humanitatem) mitti tradunt divina eloquia.“ [1]) Re vera

---

[1]) *Πέμπεται παρὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἐκπορεύεται, ὅθεν καὶ πέμπεται· ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἄρα ἐκπορεύεται. οἱ γὰρ χρονικὰς ἐπὶ*

quum missiones in Divinis non sint secundum imperium, neque secundum consilium, sed secundum originem intelligendae, Theologi exinde colligunt, divinam personam, quae mittitur ab alia, ab ea certe habere originem, et quum a Filio S. Spiritus nobis communicari ac mitti dicatur (Joh. XV. 26. XVI. 7. XX. 22), inde deducunt hujus ab illo processionem. Hinc *Augustinus* (de Trin. IV. 20), quem etiam adducit *Aeneas Parisiensis* (c. Graec. c. 40. Migne Patrol. t. CXXI. p. 708): „Pater," inquit, „cum ex tempore a quoquam cognoscitur, *non dicitur missus*. Non enim habet de quo sit aut ex quo procedat" et *Hugo Rothomagensis* (contra haeret. L. I. c. 2. Bibl. PP. max. Lugd. t. XXII. p. 1341): „Pater a nullo est; sic nec missus est; quia vero ex Patre est Filius et ex utroque Spiritus, bene uterque mitti potuit, a quo existit." Sagaciter quoque hoc argumento utitur Hugo Etherianus (l. c. L. I. c. 10. 14. p. 1204. 1208).

4. Sed reticendum hic non est, quid ad enervandum hoc argumentum alibi Photius statuat. Contendit enim (Amphiloch. q. 188, ed. Mai Vett. Scr. nova collect. I, II. p. 180), quamlibet trium personarum ab alia mitti, imo ipsum Patrem a Filio et Spiritu S. missum dici Isaiae XLVIII. 16 verbis illis: „Et nunc Dominus (Deus) misit me et Spiritus ejus." Quod rursum in alia quaestione tangit (Galland. Bibl. PP. XIII. 742. 743) de Joh. XIV. 10 agens, ubi Chry-

---

θεοῦ καὶ τῶν θείων ὑποστάσεων πλάττοντες προόδους, ληροῦσιν . . . Δηλοῦται δὲ ὅμως διὰ τῶν χρονικῶν τὰ αἰώνια· τὸ γὰρ πέμπον πρὸς τὸ πεμπόμενον ἀξίωμα ἔχει πάντως ὁμοιονοῦν· ἐν δὲ τῇ ἁγίᾳ καὶ προσκυνητῇ τριάδι οὐδὲν ἀξίωμα ὑποστάσεως πρὸς ὑπόστασιν θεμιτὸν νοεῖν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐξ οὗ· διὰ τοῦτο οὔτε παρὰ τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα, οὔτε παρὰ τοῦ πνεύματος τὸν υἱόν, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἀπεστάλθαι ποτὲ λέγουσιν αἱ γραφαί. Praeclare de his quoque disputat *Georg. Metoch.* contra Manuel. Cretens. c. 9. (G. O. II. 990 seq.) Missione *ἀξίωμα* mittentis ostendi docet inter alios *Greg. Naz.* Or. XXXVII. p. 596. 608, ed. Bill.

sostomum inducit ex allatis prophetae verbis concludentem: *ὡς ὁ πατὴρ εἴη ἀποστελλόμενος παρά τε τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ υἱοῦ.* Respicit certe ad homiliam de Spiritu S., cujus partem in Bibliotheca Cod. 277. p. 842, ed. vet. recitaverat. Sed inprimis Isaiae verba, quae saepe cum aliis c. LXI. 1 conjunguntur (de quibus aliter statuit Photius, ut infra videre est) rem non probant. Ut de recentioribus taceamus, qui ea adscribunt ipsi prophetae, [1]) a Patribus communiter tribuuntur Filio, et quidem spectato ut est homo; [2]) nec dissidet homiliae illius auctor, ut *Petavius* (de Trin. L. VIII. c. 1. §. 14.) ostendit, licet loquentem personam Creatorem coeli et terrae appellaverit. Hinc et posteriores schismatis patroni non ex persona Patris, sed ex Filii persona verba illa prolata volunt; sed non tamquam hominis, verum tamquam Dei. [3]) Sed non opus est his diutius immorari; dabimus D. *Thomae* disputationem rei illustrandae universim opportunam. Postquam (Summa 1. q. 43. a. 8.)

---

[1]) Cornel. a Lapide in h. l.: „Sunt verba non Cyri, sed Isaiae, qui missus est tamquam propheta et praeco a Deo et Spiritu Dei ad haec vaticinandum.“ Cf. Knobel in h. l. Isai. p. 336.

[2]) Vide *Basil.* L. III. c. Eunom., ad quem provocat Beccus (G. O. II. 638), *Ambros.* de Sp. S. L. III. c. 1, *Athan.* Or. I. c. Arian., cujus doctrinae innititur *Georg. Metochita* contra Manuel. Cret. (c. 3. G. O. II. 966—970) ostendens, Christum ut Deum minime a Spiritu missum dici. Omnium loco audiatur *Anselmus* de process. Sp. S.: „Si autem dicunt, quia Spiritus S. mittit etiam Filium, sicut idem ipse dicit per prophetam: Et nunc Dominus etc. . ., hoc *secundum hominem,* quem gerebat, intelligendum est . ., quia Patris et Spiritus S. una voluntate et dispositione mundum redemturus mundo apparuit.“ In his quae *Hugo Etherianus* (L. I. c. 18. p. 12. 13 e.) hac de re habet, lectio corrupta videtur; neque tamen ex sua sententia ipse loquitur, ut incisum illud patefacit: „ut quidam autumant.“

[3]) Ita inter alios Theophanes *Procopowicz* Tract. de proc. Sp. S. Gothae 1772, c. 6. §§. 133. 134. p. 167 seq. Eodem textu Chrysostomo adscripto *Andronicus Camaterus* c. 11 (G. O. II. 316. 317.) et *Marcus Ephesius* (Syllog. cap. 10. Cod. Mon. 27. f. 200. 201) pro re sua utuntur.

tria protulit argumenta, quae probare videntur, divinam personam mitti non posse nisi ab ea, a qua aeternaliter procedit, hisque opposuit, quod Isaiae XLVIII. 16 *Filius* dicatur missus a Spiritu s., haec docet: „Respondeo dicendum, quod circa hoc inveniuntur aliqui diversimode locuti esse. Secundum quosdam enim persona divina non mittitur, nisi ab eo, a quo est aeternaliter; et secundum hoc, cum dicitur Filius Dei missus a Spiritu S., referendum est hoc ad humanam naturam, secundum quam missus est ad praedicandum a Spiritu S. Augustinus autem dicit (de Trin. II. 5), quod Filius mittitur et a se et a Spiritu S., et Spiritus S. etiam mittitur et a se et a Filio, ut sic *mitti* in divinis non conveniat cuilibet personae, sed solum personae ab alio existenti, *mittere* autem conveniat cuilibet personae. Utrumque autem habet aliquo modo veritatem, quia cum dicitur aliqua persona mitti, designatur et ipsa persona ab alio existens, et effectus visibilis aut invisibilis, secundum quem missio divinae personae attenditur. Si igitur *mittens* designetur ut *principium personae quae mittitur*, sic non quaelibet persona mittit, sed solum illa, cui convenit esse principium alicujus personae. Et sic mittitur Filius tantum a Patre, Spiritus S. autem a Patre et Filio. Si vero persona mittens intelligatur esse *principium effectus*, secundum quem attenditur missio, sic *tota Trinitas* mittit personam missam.“ Cum his connectenda sunt, quae Thomas (l. c. a. 2.) respondet ad illud argumentum: „Missio processionem importat; sed processio divinarum personarum est aeterna; ergo et missio.“ Ait enim: „Ad tertium dicendum, quod missio non solum importat processionem a principio, sed determinat processionis terminum temporalem. Unde missio solum est temporalis, vel missio includit processionem aeternam et aliquid addit, scil. temporalem effectum. Habitudo enim divinae personae ad suum principium non est nisi ab aeterno. Unde *gemina* dicitur *processio*, aeterna scil.

et temporalis, non propter hoc, quod habitudo ad principium geminetur; sed geminatio est ex parte termini temporalis et principii aeterni.“ Duplicem secernit Thomas in missione habitudinem: 1) habitudinem missi *ad mittentem* 2) *ad terminum, ad quem mittitur* (ib. a. 1). Quilibet porro missus habitudinem habet ad eum *a quo*, et habitudinem ad eum *ad quem* mittitur. Prior σχέσις potest esse triplex: „vel secundum *imperium*, sicut Dominus mittit servum, vel secundum *consilium*, ut si consiliarius mittere dicatur Regem ad debellandum, vel secundum *originem* ut si dicatur, quod flos emittatur ab arbore.“ Jam vero in divinis neque secundum imperium, neque secundum consilium missio locum habere potest; relinquitur solum missio secundum originem. Unde licet spectato termino *ad quem* et effectu missionis tota Trinitas dicatur mittere: tamen *relatio missi ad mittentem* ab origine dependet, et ea omnia argumenta immota persistunt, quibus ex missione processio Spiritus sancti a Filio confirmatur.

5. Eo vel magis, quod et Graeci Patres ex missione, qua Filius mittit Spiritum, hunc ex illo esse inferunt, [1]) et missio haec ut propria et personalis cum effectibus personis dumtaxat convenientibus ubique fere describitur, cum aeterna processione communiter conjungitur, adeo ut et hinc in ea prorsus fundata appareat. „Si Filius,“ ait *Hugo Etherianus* (Lib. III. c. 13. p. 1249), „mittens et missus, causa et ex causa est, nihil inopinabile sequatur, quod Spiritum *emittit sicut mittit.* Nam si homo secundum naturam et ex propria voluntate corpulentum suum spiritum respirat et inspirat: multo magis Dei Filius Spiritum suum mittit et

---

[1]) Id. ex Chrys. hom. 39. in Joh. ostendit Bessarion ep. ad Alex. Lascar. c. 7. (Hard. Conc. IX. p. 1066); idem ostendit Athan. textus c. Arian. I. n. 5, quem Joh. Plusiad. pro Conc. Flor. Apol. (G. O. I. 628. 629) aliique multi exhibent, de quo infra ad cap. 41 Photii agetur.

emittit aequaliter Patri, perfecte ac eodem modo ipsum complectens absque diminutione. [2]) Ex quo patet iterum, quod Filius Spiritus sancti quaedam causa existat naturaliter, ut ipse Pater.“ Huc et illud facit, quod Patres, ac praesertim Gregorius Naz., loco *ἐκπορεύσεως* in recensendis personarum characteribus voce *ἐκπέμψεως* utuntur, et quod (§. 4.) ex Thoma audivimus, ad missionem duo omnino pertinere, tum externam efficientiam, tum aeternam processionem, manifeste ex eorumdem doctrina eruitur. Qua de re cf. *Petav.* de Trin. VIII. 1, 7 seq.

6. Latini ergo tum ex Bibliis tum ex ecclesiastica traditione, quae, ut scite monet *Nicephorus Blemmida* (Or. I. de proc. Sp. S. c. 3. G. O. I. p. 2. 3.), per se deberet sufficere, illud „acutum et inevitabile telum“ repellunt. Verum ex traditione pugnat et Photius atque cap. 5. magno verborum

---

[2]) Haec comparatio et Patribus familiaris est. Ex graecis audiatur *Cyrillus* Expos. in Joh. XIV. 16., quem citant Beccus (Or. I. de un. c. 28. Epigr. I. et IV. G. O. I. 140. II. 529. 530. 560). Greg. Cpl. (ad Imp. Trapez. c. 20. ib. I. 466. 467) et Andreas Rhod. Sess. VI. Flor. (Hard. l. c. p. 72. 73): *τῶν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς φυσικῶν ἀγαθῶν κοινωνὸς οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ υἱὸς, ἔχει τὸ πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὅνπερ νοοῖτο καὶ ὁ πατήρ . . . ὥσπερ ἡμῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα συνέχει καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλάγχνων εἰς τὸ ἔξω προχέει· διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, δεικνὺς ὅτι καθάπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρωπείου πρόεισι τὸ πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπρεπῶς προχεῖται τὸ ἐξ αὐτῆς.* Ex Latinis audiatur *Augustinus* pariter de Joh. XX. 22 agens de Trin. IV. 20: »Neque enim flatus ille corporeus . . . substantia Spiritus S. fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum S.“ Et rursum c. Maxim. III. 14: »Si non procederet et de ipso, non diceret discipulis: Accipite Spiritum S., eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significaret, *aperte ostenderet flando, quod inspirando dabat occulte.*“ Priorem Augustini textum graece citat Gregorius Cpl. (l. c. c. 20. p. 467), alterum illustrat Ratramnus (L. III. c. 4. p. 291, ed. Migne). Cf. et Anselm. Havelberg. Ep. Dialog. Lib. II. c. 15. (Spicileg. D'Achery, t. I. p. 181. 182, ed. Paris. 1723).

strepitu adversariorum doctrinam exagitat ut novam, inauditam, Synodis et Patribus plane contrariam. Atqui res exploratissima est, sexcenta in Graecorum Patrum scriptis reperiri testimonia, [1]) quibus processio Spiritus S. etiam ex Filio stabilitur. Ejusmodi testimonia plurima, etsi non omnia, tamen quoad majorem partem genuina jam ex Athanasio, Gregorio Nazianzeno et Didymo *Ratramnus* (L. II. c. 3. 5. L. III. c. 6), ex Athanasio, Cyrillo, Didymo, Proclo *Aeneas Parisiensis* (Lib. adv. Graec. c. 1—19. 29—34. 75.) ipsius Photii temporibus collegerunt; multo locupletiora deinde posteriores Theologi in medium protulere. Incredibile est, Photium non novisse nec legisse eos Patrum suorum textus, in quibus Spiritus S. modo *διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς* [2]),

---

[1]) J. G. Walch. Histor. controvers. de proc. Sp. S. Jenae 1751, cap. 1. p. 3: »Antiquiores christianorum Graecorum Doctores processionem Spiritus S. non solum a Patre, verum etiam a Filio, credidisse, quae in illorum scriptis habentur testimonia haud obscure comprobant. Equidem minus negandum est, eos non semper distincte satis ac perspicue de hac re exposuisse, quum illa nondum in disputationem vocata esset; exstant tamen effata, ex quibus non sine causa colligitur, quod Spiritum S. pariter ac a Patre procedere a Filio professi sint.« Quod deinde pluribus Athanasii, Epiphanii, Gregorii Nysseni, Cyrilli aliorumque dictis probat. Etiam Montacutius ad Photii epist. 2. p. 62—64 quaedam hujus generis dicta protulit. In his colligendis, exponendis ac vindicandis egregie laborarunt: Joh. Beccus (in Epigraphis G. O. II. p. 522—641), Bessarion (apud Arcud. Opusc. theol. aurea. Romae 1630 et 1670, p. 98 seq.); Petavius (de Trin. L. VII. c. 3 seq.), Steph. de Altimura s. Le Quien (Panoplia c. schisma Graecor. p. 239 seq.), Card. Maius (Spicil. Rom. Praef. t. VI. Nova PP. Biblioth. I. p. 47 seq.) et Pitzipios (L'église orientale, t. I. chap. XI. §. 2. Romae 1855).

[2]) Basil. de Sp. S. ad Amphil.: *Πῶς οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, λόγος θεοῦ καὶ πνεῦμα ἐκ θεοῦ δι' υἱοῦ;* (G. O. II. 665.) ib. c. 18. n. 47: *ἡ βασιλικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ πνεῦμα διήκει.* Cf. ep. 52 n. 4. — Greg. Naz. Carm. ed. Bill. II. p. 68: *εἷς θεὸς ἐκ γενέταο δι'*

modo *παρὰ* vel *ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ,* [3]) modo *παρ' ἀμφοτέρων* [4]) dicitur *προέρχεσθαι, εἶναι, προϊέναι, ἐκλάμπειν, ἐκπορεύεσθαι* etc., [5]) in quibus variis sub imagini-

---

υἱέος εἰς μέγα πνεῦμα Ἱσταμένης θεότητος ἐνὶ τελέοισι τελείης (G. O. II. 418. 535). Cyrill. L. II. ad Herm.: *Ἅγιον δὲ πνεῦμα προσερεῖς τὸ ἐκ θεοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς καὶ καθάπερ ἐν τύπῳ τῆς ἐκ τοῦ στόματος διαπνοῆς τὴν ἰδίαν ἡμῖν ὑποσημαῖνον ὕπαρξιν.* (G. O. II. 536. 672.) Cf. Cyrill. in Joh. XV. 27. adv. Nest. IV. 3. Trin. Dial. II. t. V. p. 423. Illud satis notum, formula illa *διὰ τοῦ υἱοῦ* hac in re jam Origenem uti, et ex Latinis Tertullianum c. Prax. c. 4.

[3]) Cyrill. in Joel: *εἰ μὲν γάρ ἐστι θεὸς καὶ ἐκ θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ υἱὸς· γεγέννηται γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς· ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ πνεῦμά ἐστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἀπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ θεοῦ καὶ πατρός.* Hoc testimonio utuntur Hugo Ether. L. III. c. 21. p. 1259. Beccus Or. I. de un. Eccl. c. 28 et Epigr. I. (G. O. I. 138. II. 525), Bessarion (Orat. dogm. c. 7. Hard. IX. 357), Jos. Methon. Apol. (ib. p. 571), Leo Allatius (Enchir. c. *ια'*. p. *ο'*. Vind. Syn. Eph. c. 40. p. 193. c. 57. p. 372) aliique. Item Cyrillus expos. anathem. IX.: *ἄνθρωπος γεγονὼς ὁ μονογενὴς τοῦ θεοῦ λόγος ἀπομεμένηκε καὶ οὕτω θεὸς, πάντα ὑπάρχων ὅσα καὶ ὁ πατὴρ δίχα μόνον τοῦ εἶναι πατέρα, καὶ ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς αὐτῷ πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰργάζετο τὰς θεοσημείας.* Cf. Allat. Vind. Syn. Eph. p. 79. 80. 371 seq. Thes. Lib. II: *Πρόεισι δὲ* (*τὸ πν.*) *καὶ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ· πρόδηλόν ἐστι ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας.* Cf. Niceph. Blem. G. O. I. 13. Beccus ib. II. 526. Allat. op. cit. c. 42. p. 208.

[4]) Epiphan. haer. 74. n. 7: *τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, πνεῦμα ἐκ πνεύματος· πνεῦμα γὰρ ὁ θεός.* Eadem expressio in Ancorato (n. 8. 9. 69—71. 77) saepius occurrit. Cyrill. ep. ad Pallad.: *Τρεπτὸν δὲ οὗτοι που τὸ πν. ἢ εἴπερ τὸ τρέπεσθαι νοσεῖ, ἐπ' αὐτὴν ὁ μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν· εἴπερ ἐστὶ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ υἱοῦ, τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἤγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προερχόμενον πνεῦμα.* Quo testimonio utuntur Hugo Etherianus L. III. c. 21. p. 1259. Nicephor. Blemmida Or. I. c. 5. (G. O. I. p. 4—6), J. Beccus (Epigr. I. G. O. II. 526. 543), Allatius (Enchirid. c. *ια'*. Vindic. Syn. Ephes. p. 209).

[5]) Aequipollere has et similes formulas late demonstrant Niceph. Blem. (l. c. c. 8 seq. G. O. I. p. 8—21), Beccus (G. O. I. 98 seq. 148), Constantin. Meliteniota (Or. I. c. 18. G. O. II. 675 seq.), Georg. Trapezunt. (ad Joh. Cubocles. lib. I. 478 seq.), Leo Allatius (contra

bus [6]) Spiritus sancti processio Patri et Filio perspicue asseritur. Imo iisdem plane verbis utuntur Patres ad exprimendam existentiam Filii ex Patre, quibus Spiritum ex Filio existentiam habere declarant; [7]) quodsi in enarranda processione Spiritus ex Filio diversis interdum utuntur formulis ab iis quae relate ad Patrem adhibentur, id ideo fit, quia non solum personarum discrimen expressum, verum etiam Patris praerogativam servatam volunt, qua est ἀρχὴ προκαταρκτικὴ, unde Filius communicatam habet, uti essentiam, ita et virtutem spiratricem. Neque etiam praepositiones ἐκ et διὰ hac in re eorum usu essentialiter differunt; [8]) imo

---

Hotting. p. 325 seq. Enchir. c. ζ'. p. λβ'. seq. c. ια'. p. νς' seq.), Petavius (de Trin. L. VII. c. 4).

[6]) De his vide Petav. (l. c. c. 5. n. 6 seq. et c. 6), Allat. (Ench. c. η' et ις'). Ut pauca quaedam commemoremus, huc illud spectat, quod Gregorius Naz. Patrem ὀφθαλμὸν, Filium πηγὴν, Spiritum S. vocat ποταμόν, Chrysostomus vero in Ps. 93 Patrem πηγὴν, Filium ποταμὸν, Spiritum ζῶν ὕδωρ (G. O. II. 302); item Naz. Patrem dicit ἥλιον, Filium ἀκτῖνα, Spiritum φῶς, dum Cyrillus tres personas πῦρ, φλόγα, φῶς nominat, et alibi Filium ἄνθος, Spiritum ὀσμήν. (G. O. II. 608.) Ejusmodi trium personarum nomina rursum sunt ῥίζα, κλάδος, καρπός (cf. Niceph. Blem. G. O. I. p. 18—20. Hug. Ether. L. I. c. 4. p. 1201); insuper Filius dicitur manus, Sp. S. digitus (Niceph. Blem. l. c. p. 17. 18). Sed nihil illustrius ea descriptione, quam Gregor. Nyssen. serm. de Sp. S. adv. Ar. et Sabell. s. Maced. profert (Mai. Nova Bibl. PP. I. p. 20. Niceph. Blem. l. c. p. 56. Beccus Epigr. I. G. O. II. 537. Georg. Metoch. ib. p. 935 seq.), dum illos, qui statuebant, τὴν κατὰ τὸν ἀριθμὸν τάξιν esse signum imminutionis alicujus aut immutationis secundum naturam, aggreditur.

[7]) Id demonstrant Beccus (G. O. I. 98. 148. II. 539 seq. 627 seq. Epigr. XIII.), Niceph. Blem. (ib. I. p. 8—21), Constantin. Meliteniota (ib. II. 675 seq.), Georg. Metochita (ib. 925 seq.), Georg. Trapezunt. ad J. Cubocl. (ib. I. 478 seq.), Allatius (c. Hotting. p. 325 seq. Vind. Syn. Eph. c. 48. 59. p. 239 seq. 382 seq. Enchir. c. ζ' et ια'), Petav. de Trin. VII. 4.

[8]) Id Basilius de Sp. S. c. 5 ex professo propugnat et probat; idque pro hac re uberius exponunt J. Beccus de una Eccl. c. 20 seq.

phrases *διὰ τοῦ υἱοῦ πεφῃνέναι, πνεῦμα υἱοῦ εἶναι, διὰ τοῦ υἱοῦ* vel *ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι* omnino aequipollent, ut late post alios Cardinalis *Bessarion* in dogmatica oratione c. 6. comprobavit (Hard. IX. 356 seq. 348 seq.). Neque prudens quisquam hodie affirmare audebit, vel Macedonianos vel Latinos graecorum Patrum codices, quotquot ejusmodi quid continent, (non secunda interpolatoris, sed prima omnino manu, absque ulla fraudis suspicione id praeseferentes,) quorum codicum plures exstant adhuc Photii aevo paulo antiquiores, in suum favorem corrupisse; quam accusationem (quod ad Graecos libros attinet) nonnisi multis post schisma exortum saeculis ex angustiis, in quas in Flor. potissimum Concilio Graeci Theologi redacti sunt, protensam pronum jam fuit catholicis confutare; [9]) quin imo ejusmodi convicium in auctores ipsos, falsatoriae artis peritissimos,

---

24. Orat. II. de injusta depos. c. 15. L. I. ad Theod. Sugd. c. 9 (G. O. I. 113. 123 seq. II. 60 seq. 110 seq.), Georg. Metoch. c. Maxim. Plan. (G. O. II. 944 seq.), Georg. Trapezunt. de una Eccl. c. 2 de proc. Sp. S. ad J. Cubocl. c. 2 (ib. I. 538 seq. 471 seq. 493 seq.), Gregor. Cpl. ad Imp. Trapez. c. 5 (ib. 426 seq. 461.), Gregorius Protosyncellus Apol. c. Marc. Ephes. (Hard. Conc. IX. p. 623—626), Joseph. Methon. (ib. p. 586), Bessarion (Orat. dogm. c. 5. ib. p. 352 seq.), Hieron. Donati (de process. Sp. S. ad Leonem X. Lib. III. c. 9), Leo Allatius (Enchir. cap. *κη'*. p. *ρκδ'* seq. Vindic. Syn. Eph. c. 59. p. 382 seq.), Petavius de Trin. L. VII. c. 17. n. 2 seq. — Schismatici interdum concedebant, esse Spiritum *διὰ τοῦ υἱοῦ*, sed id dicere processionem et aequivalere *τῷ ἐκ τοῦ υἱοῦ* inficiabantur. Hinc Hugo Etherianus (L. II. c. 9. p. 1222): »At vero Latinus ei quidem qui asserit Spiritum existentiam habere *ex Filio ut ex Patre*, consentit; dicentem autem: *ex Patre per Filium*, et *non subintelligentem ex Filio*, aspernatur.« Cf. cum his quae Florentiae disputata sunt (apud Hard. IX. p. 377 seq.).

[9]) Vide Niceph. Blem. Orat. I. c. 4 (G. O. I. p. 3. 4), Bessarionem, Gregorium Scholarium, ac Joseph. Methonensem (apud Hard. IX. p. 313. 449. 567 seq.), Leonem Allatium Vindic. Syn. Ephes. c. 50. p. 274 seq. c. 59. p. 398 seq.

retorquere jure suo potuerunt. [10]) Jam vero Photius, qui Graecorum Patrum opera, quaecunque sibi comparare

---

[10]) Huc pertinet celeberrimus Gregorii Nysseni locus serm. de Orat. Dominica III. c. fin. editus complete ab Em. Maio (Nova PP. Bibl. Romae 1847, t. I. p. 52. 53), de quo doctissimus editor propria dissertatione (p. 40—51) late egit. Censuit quidem Petavius (de Trin. VII. c. 3. §§. 11—13) in illis verbis: *τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι προςμαρτυρεῖται*, quibus textus Rom. VIII. 9 adjungitur, illud *ἐκ* fuisse posterius additum; sed interna, quibus utitur, argumenta non adeo decretoria sunt, ut externis, quae pro illa lectione stant, quaeque Petavius nondum perspecta habuit saltem omnia, refragari vel debeamus vel etiam possimus; imo facile illa ipsius argumenta solvuntur. Bene Gregorius *λέγεσθαι* et *προς-μαρτυρεῖσθαι* secernit; ex Patre esse Spiritum, diserte et expresse in Bibliis legitur; ex Filio vero esse, non dicitur *κατὰ λέξιν*, sed concluditur, deducitur ex iis quae explicite dicuntur, praesertim ex Rom. VIII. 9, ut ex aliis, ubi Spiritus vocatur *πνεῦμα τοῦ υἱοῦ*, id etiam alii Patres deducunt, quod postea demonstrabitur. Habemus autem judicium synodi anno 1280 a J. Becco et octo metropolitis celebratae (Allat. G. O. I. p. 366—374. Cf. de consens. L. III. c. 1. n. 5. p. 893—897), ubi publicis tabulis manifestatum fuit, Escammatismenum Referendarium ex hujus operis codice antiquissimo (quem nunc Romae exstare omnia suadent) illud *ἐκ* erasisse idque ipsum postea esse confessum. Codex alter ante schisma conscriptus pariter illud *ἐκ* praesefert ac recentiores potissimum sunt, qui eo carent. Locum deinde cum hac praepositione plures cordati scriptores proferunt eamque lectionem alii ex professo defendunt. Cf. Hug. Ether. (L. II. c. 19. p. 1234), Beccum de injusta deposit. Or. II. c. 23 in Camat. Animadv. c. 22. Epigr. I. ad Theod. Sugd. L. III. 5 de un. Eccl. c. 28 de proc. Sp. c. 1. n. 4 (G. O. II. p. 74. 333. 523. 141. I. 143. 230), Georg. Metoch. (ib. II. 944. 953. 1045), Esaiam Cyprium (ib. I. 398), Manuel. Calec. (L. II. p. 401, ed. cit.), Jos. Methon. (Hard. IX. 571), Allat. (Vind. Syn. Eph. c. 41. p. 205. Enchir. c. *ιβ*), deinde Card. Majum l. c. et opusculum: Confutazione di Antimo Patriarca scismatico. Roma 1854. p. 47. — Accedit alius non minus illustris locus Basilii L. III. c. Eunom. n. 1 seq., de quo diu disputatum fuit in Conc. Flor. Sess. XIX—XXII. (Hard. IX. 220. 225 seq. 241 seq. 252 seq. 264 seq. 328 seq.) Lectionem Latinorum jam Hugo Ether. (L. III. c. 13. p. 1249) retulit ejusque adversarius Nicetas Thessalonicensis

poterat, nocturna diurnaque versarat manu, ea omnia astute dissimulavit, quae adversariorum causae in iis favebant, ac silentio pressit omnino, nonnulla fortasse minus diserta testimonia suum in sensum trahi posse existimans, alia clariora, ut infra quoad Latinos Doctores videbimus, veluti theologica *ἀκριβείᾳ* destituta parvipendens, magnopere vero in Latinorum confidens ignorantia ac penuria virorum graecis literis imbutorum, minime vero ea plane ignorans. Photii in hac controversia fidem non bonam vidit et castigavit sedulus operum ejusdem scrutator *Joh. Beccus* (L. III. ad Theod. Sugd. c. 12. G. O. II. p. 147. 148).

---

agnovit (Cf. Bessar. ep. ad Alex. Lasc. c. 1. Allat. Enchir. cap. *κ'*). Si de vetustate codicum judicium fiat, male Garnerius textum, qualem Photiani propugnant, recepisse dicendus est; neque attendit ad tot argumenta tum interna tum externa, quae Beccus, Bessarion aliique in medium protulere. Fraudem in Basilii codice Graecos in ipso Conc. Flor. attentasse testis est Jos. Methonensis (apud Allat. de cons. III. 1, 5. p. 889. 892. Hard. IX. 567). De hoc Basilii textu consulendi sunt Beccus de un. Eccl. c. 27. 59. de proc. Sp. S. c. 1—3. L. II. c. 3 ad Theod. Sugd. et Epigr. I. (G. O. I. 133 seq. 200. 225—274. II. 120 seq. 523), Georg. Metoch. (ib. II. 1048 seq.), Const. Meliten. (ib. 825 seq.), Manuel Calecas (L. I. p. 395), Georg. Trapez. ad Joh. Cubocl. c. 22 (G. O. I. 516. 517), Joh. Plusiaden. pro Conc. Flor. (G. O. I. 629. 630), Bessarion. (l. c. p. 171, ed. Arcud. Hard. IX. 1045—1050), Bellarmin. (de Chr. II. 25), Allat. (l. c.), Petav. (l. c. c. 3. §. 14 seq.), Natal. Alex. (l. c. n. 3. p. 513—515, ed. cit.), Maius (l. c. p. 46—48). — Praeterea ipsi Photio objicitur, quod Bibl. Cod. 277 in homil. de incarnatione Chrysostomo adscripta, quae incipit: *ὄντως ἐπεφάνη ἡμῖν ἡ τοῦ θεοῦ χάρις*, propositionem *ἐκ* expunxerit (p. 848, ed. 1601), quam Beccus (G. O. I. 139. II. 313. 314. 334. 527), Manuel Calecas, Jos. Methon. (Hard. IX. 574) et editio Saviliana omnino concordanter legerunt. Verba sunt: *ἦλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα.* Alibi, ut Or. I. prophyl. (G. O. II. 528), legitur: *τὸ παρὰ Χριστοῦ πνεῦμα.* De hoc testimonio cf. Petavium de Trin. VII. 3, 19. — Alia corruptionis exempla enumerat Beccus in altera oratione de sua depositione injusta c. 23 (G. O. II. p. 73. 74) ac late de his aliisque agit Constantin. Meliteniota Or. II. c. 20—28 (G. O. II. 823—854), c. 31 seq. (ib. p. 864 seq.).

7. Ceterum vidit acute Photius, se facilius in suo placito orientales confirmaturum, si adversariorum sententiam veluti ab ecclesiastica traditione aberrantem, quinimo ab ea prorsus condemnatam traduceret. Sed quid tandem affert, ut hoc obtineat? Nil aliud habet, nisi Concilii Cpltani I. definitionem a subsequentibus quinque synodis rursum confirmatam, ab omnibus Patribus propugnatam, ibique illud „qui ex Patre procedit" sensu exclusivo exponit. Hoc Photii caput fusius refellit epistola Simonis Cpltani ad Johannem Nomophylacem (apud Allatium contra Hotting. c. 18. p. 334—382), licet non sine apocryphorum documentorum usu, attamen in pluribus, ac praesertim in adductis Patrum testimoniis, non prorsus inaniter. Merito illud urget, nullam synodum processionem Spiritus ex Filio negasse, solum ea asseruisse synodos, quae contra suorum temporum haereses necessario erant statuenda, hinc uberiores dogmatum expositiones posteriores synodos promulgasse; [1]) Patres in his Conciliis primas partes obtinentes, ut Alexandrinum Cyrillum, [2]) illud dogma Latinorum aperte tradidisse; Ephe-

---

[1]) Ratramnus L. II. c. 2 (p. 245. 246, ed. Migne) notat, Patres Concilii secundi Nicaeno symbolo verba de Spiritus S. divinitate contra Macedonianos addidisse et ecclesiis Christi exemplum dedisse, „si quid secundum scripturas sacras superaddere vellent, quod haereticos expugnaret et fidem credentium roboraret;" nec dici posse, solum in Bibliis contenta esse recipienda, quum tali pacto cum Arianis *τὸ ὁμοούσιον* esset rejiciendum, imo fere tota Cpltana contra Macedonianos definitio; si vero dicatur, hanc virtualiter in Scripturis contineri, etiam Latinos ostendere, suum dogma quoad rem et sensum et „virtute intelligentiae" ibi inveniri. Eodem fere modo loquitur Anselm. Havelberg. (Dial. II. 20. 22, p. 185. 186. 187, edit. Paris 1723). Cf. praeterea S. Thom. (p. 1. q. 36. a. 2. ad 2), Beccum (de un. Eccl. c. 46, G. O. I. 170—172), Georg. Metoch. c. Man. Cret. c. 26. 27. ib. II. p. 1060—1065), Manuel. Calec. (L. IV. c. Graec. p. 449. 450, ed. cit.), Greg. Cpl. (ad Imp. Trapez. G. O. I. 422 seq.), Petav. de Trin. VII. c. 2.

[2]) De Cyrilli fide late disputat Leo Allatius in opere inscripto:

sinum Concilium specialiter nonum Cyrilli anathematismum approbasse (p. 356), quintam et sextam synodum solemniter eos Patres atque Ecclesiae Doctores proclamasse, qui processionis Spiritus S. etiam ex Filio propugnatores exstiterant (p. 360); in septima synodo nemine reclamante Tarasii epistolam ad Orientales fuisse lectam et approbatam (act. III.), in qua *ἐκ τοῦ πατρὸς δι' υἱοῦ* Spiritus S. procedere dicitur, [3]) eamque nullatenus fuisse culpatam (p. 368. 369). Praeterea et illud maximi momenti est, quod in concertatione cum Macedonianis et Eunomianis numquam a Patribus negatum fuit, Spiritum S. esse per Filium vel ex Filio, quod illi fundamenti loco ponebant; sed negatum fuit, eum esse creatum, esse ex solo Filio, et non simul ex Patre; ea sane graeci Doctores argumenta protulerunt, quae prius admittunt, posterius repellunt. Ita v. g. *Basilius* L. II. c. Eunom. interrogat: *Πῶς οὖν* (Eunomius) *τὴν τοῦ πνεύματος αἰτίαν τῷ μονογενεῖ μόνῳ προςτίθησι;* Illud dumtaxat vituperat, quod Patrem excludat, et adversarium ex eo refutat, quod *οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ ἀποτετμημένη ἐστὶ τοῦ πατρός.* [4]) Ac si diceret: Per te *ἡ τοῦ πνεύματος προ-*

Vindiciae synodi Ephesinae. Romae 1661, cap. 17 seq. p. 65 seq. Res adeo manifesta est, ut et nonnulli Schismatici eum in hac quaestione cum Augustino sensisse concedant (ib. c. 74. p. 608 seq.).

[3]) Eodem Tarasii testimonio utuntur illudque exponunt: Nicephorus Blemmida Orat. I. n. 24—26 (G. O. I. 31—38), J. Beccus Or. II. de injusta deposit. c. 26. L. I. ad Theod. Sugd. c. 8. Epigr. I. (ib. II. 81. 109. 538), Constant. Meliteniota Or. I. (ib. II. 695. 696), Georg. Metochita c. Maxim. Planud. (ib. p. 924 seq.), Manuel Calecas (L. I. p. 386. L. IV. p. 442, ed. cit.), Andreas Rhod. in Sess. VII. Flor. (Hard. IX. 100), Bessarion (ib. p. 349), Joseph. Methon. (ib. p. 574). Georgius Protosyncellus (ib. p. 623), Leo Allatius (contra Hotting. c. 20. p. 521. Vindic. Syn. Eph. c. 48. p. 263. c. 77. p. 651).

[4]) Cf. de hoc textu disputantes Beccum Or. I. de un. Eccl. c. 9. de proc. Sp. S. c. 4 (G. O. I. 74. 282), Greg. Cpl. ad Imp. Trapez. c. 18 (ib. p. 460) aliosque. Similia dicit Cyrillus lib. VI. ad Herm. (Beccus Epigr. I. G. O. II. 540).

βολὴ est Filii operatio; sed nulla Filii operatio a Patre disjuncta et aliena est; proinde et Patri hanc προβολὴν convenire fatearis oportet. Et hic praecise illis verbis Christi utitur, ex quibus et catholici arguunt Theologi: Omnia mea tua sunt etc. Quare quum luculentissime Patres ipsi Graeci Latinis suffragentur: quod Photius afferre potuisset, vix ullius fuisset momenti. Poterat fortasse ad Theodorum Mopsuestenum provocare, quem tamen in re dogmatica nihili fere fecit, vel ad Theodoretum, quem „hujus negationis inventorem et praeconem" vocat Hugo Etherianus [L. I. c. 2. p. 1200], [5]) vel specie saltêm ad Johannem Damascenum, qui tamen, licet (de F. O. I. 8. p. 141) affirmaverit, ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα μὴ λέγεσθαι, aperte Spiritum διὰ τοῦ υἱοῦ προέρχεσθαι docuit, et a Latinis verbis potius, quam re ipsa dissidere jure optimo censetur. [6]) Quae

---

[5]) Nonnulli vero eruditi non sine gravibus rationibus Theodoretum vindicant ab ejusmodi errore.

[6]) Illud ἐκ τοῦ υἱοῦ rejecit non alio sensu, nisi ὡς ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας, ἐκ τῆς ἀρχῆς προκαταρκτικῆς, ut graecus auctor apud Niceph. Blem. Or. I. p. 7 advertit. Hugo Ether. L. III. c. 21. p. 1259 „Solus vero," inquit, „Damascenus Johannes dissidere a magno Cyrillo aliisque Patribus videtur, si tamen ita scribit: „„Spiritum ex Patre dicimus et Spiritum Patris nominamus. Ex Filio autem Spiritum non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus."" Veruntamen *et scriptura sic se habente* non discordat hic Sanctus a latina veritate; hoc ad consuetudinem Graecorum referendo, quae non esse Spiritum *ex* Filio confitetur" etc. Thomas Aquinas (p. 1. q. 36. a. 2. ad 3) Damascenum Nestorianis hac in re accensuit; sed statim adjecit: „Quamvis a quibusdam dicatur, quod Damasc., sicut non confitetur Spiritum S. esse a Filio, ita etiam non negat ex vi verborum illorum." Sed re ipsa eum cum aliis Patribus sentire ostendunt Niceph. Blem. (l. c. c. 23. p. 29 seq.), Beccus (G. O. II. 66 seq. 134), Constantin. Meliten. Or. I. (ib. 673 seq. 694. 695), Georg. Trapezunt. (ad J. Cubocl. c. 13. ib. I. 494 seq.), Manuel Calecas (Lib. III. p. 431), Georg. Protosyncell. Apol. c. Marc. Eph. (Hard. IX. 630), Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 9. ib. p. 1074 seq.), Leo Allatius (de consens. II. 2, 6—11. p. 492 seq. Enchir. c. 4. 26. 27), Walch. (op. cit. c. 2. §. 2. p. 24) aliique plurimi.

quum ita sint, non temere Ratramnus (L. I. c. 8. p. 242 seq. ed. cit.) Graecos sui temporis ita objurgat: „Cessent igitur reprehensores vel malevoli vel imperiti Christi Ecclesiam redarguere, quod Spiritum S. confitetur a Patre et Filio procedere. Hoc Evangelia docent, hoc Apostoli profitentur, hoc prophetae non tacent... Videte, quo tendat vestra... professio, qua dicitis, Spiritum S. a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc nec in literis divinis nec in doctoribus ecclesiasticis aliquando legistis. Dixit quidem S. Synodus Cplitana... Filium consubstantialem esse Patris, Spiritum quoque S. procedentem a Patre; numquid negavit eum a Filio procedere? Vel consequens est, ut si procedit a Patre, non procedat a Filio? Potius ergo agnoscite, si Filii vultis esse Ecclesiae et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo S. Concilium Cpli collectum Spiritum S. procedentem a Patre, quod eum et a Filio procedere non negavit; sed tota Trinitas, cum sit consubstantialis et Filius natus a Patre, Spiritus quoque S. sit charitas utriusque, non possit quis negare Spiritum S. a Filio procedere, nisi negaverit, Filium charitatem, qua diligit Patrem, habere. Quod quia vesanum, tenendum omnino et fideliter profitendum, quia Pater diligit Filium et Filius diligit Patrem, et haec dilectio, qua Pater diligit Filium, a Patre procedit, et dilectio, qua Filius diligit Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est autem haec dilectio Spiritus S. Procedit ergo Spiritus a Patre et Filio.“ Concludimus cum *Hugonis Etheriani* verbis, qui (L. II. c. 17. p. 1232) ita Photio respondet: „Dixit Dominus: Spiritus, qui a Patre procedit; confirmaverunt hoc et sanctae Synodi Latinorumque omne collegium non solum non inficiatum est, sed cum omni diligentia et ex toto corde credit, et dicit confiteturque, et ex Filio procedere. Nam licet solus nominetur Pater, subintelligitur omnino et Filius, eo quod absque medio de Patre non procedat, et cum nusquam Pater dixisse reperiatur: *Ego solus emitto Spiritum;*

sed neque prophetarum quisquam seu aliorum Patrum: *Solus Pater emittit Spiritum,* aliquando protulit. At vero neque contra decreta SS. Patrum, qui Nicaeae, Constantinopoli, Chalcedone vel ubilibet locorum pro firmanda fide convenerunt. *Idem* enim, *sed aliter* dicit *explanando et interpretando*, quod pie intelligi oporteat, Spiritum ex Patre procedere, subintellecto scil. Filio, tum quia verissimum est, Spiritum ex Filio procedere, tum quia multi a Filio ipsum dividebant. Enimvero sicut intelligitur Filii esse Spiritus, cum dicitur esse Patris, ita concipiendus est ex Filio procedere, cum Deus a Patre procedit... Verum bonus Pastor suis falsis opinionibus consistentia et bene habentia dimovet et Latinorum S. Ecclesiam absque synodo pro suis viribus condemnat, contraque SS. Synodos contraque apostolicae sanctitatis viros mentitur, dum eos sanxisse affirmat, Spiritum a Patre, sed non a Filio procedere... Hic conviciator edocuisse illos asserit, quod indicare orationem arbitratur, scil. qui a Patre *solo* procedit... Non idem significant hae duae orationes: *qui a Patre procedit,* et *qui a Patre solo procedit*, neque apud Graecos, neque apud Latinos, neque penes oratores, neque penes philosophos; profecto rimari quidem oportet non solum dictionem, verum dictionis intentionem. Sane quae dubia sunt, interdum per alia manifestantur et ex his quae alibi scripta sunt. Nothum (edit.: notum) quidem videtur Latinis *qui a Patre solo,* nothum vero Graecis *qui a Patre et Filio*, eo quod neutrum in Evangeliis scriptum reperiatur; verum sic opposita sunt, ut alterum quidem duorum sit verum ex necessitate, alterum vero non; sed ex Filio quidem procedere Scripturis consonat et concordat, et neque contrarium vel repugnans invenitur, quamquam a Synodis expressum non sit. Etenim quisque Romanorum Pontificum, qui synodos sanctificaverunt et confirmaverunt, semper hoc dixit ac dogmatizavit... *Ex solo* autem dicentem multa sequuntur inconvenientia...

Si ex solo Patre procedit Spiritus, non est ipse *imago Filii,* [7]) sed Patris, ut sine medio ex ipso coruscans; non est autem hoc, cum Spiritus imago sit Filii et ex ipso *proxime* refulgeat. Propinquior erit Patri quam Filio et magis Patris quam Filii. Amplius si ex Patre solo procedit, ad mensuram dat Pater Filio Spiritum, cum solam missionem, et non emissionem ei tribuat. In quo scil. non videtur remetiri paternam excellentiam, nec ex integro Spiritum habere cum omnibus, quae circa ipsum considerantur, sicut habet Pater. Ait enim magnus Cyrillus: Non ad mensuram dat Spiritum Filius, juxta Johannis vocem; sed ipse emittit ex se, quemadmodum utique et Pater. Quocirca quicunque orationem: *Qui a Patre procedit* transformat in eam quae dicit *a Patre solo,* Salvatoris vocem, qui est perennis fons veritatis, infirmat."

8. At multo uberius Photius de iis agit documentis, quae Latini pro sententia sua afferre solebant, atque inprimis cap. 20—30 longam habet disputationem, qua argumentum ex Joh. XVI. 13—15 petitum enervare connititur. Hoc textu Patrum occidentalium [1]) vestigia premens ute-

---

[7]) Graeci Patres, ut jam Gregorius Thaumat. in Confess. (Nysseni Opp. III. 546), Basil. l. V. c. Eunom., Naz. Or. II. de Filio, Athan. ep. ad Serap. aliique Spiritum dicunt *εἰκόνα τοῦ υἱοῦ*, sicut Filium *εἰκόνα τοῦ πατρός*. Id Schismatici de nuda consubstantialitate exponunt (cf. ipsum Photium Amphil. quaest. 235, ed. Mai. Vett. Scr. nova Coll. IX. p. 113). Verum certum est, id penes Patres plus aliquid dicere et idoneum esse ad Spiritus e Filio processionem confirmandam. Cf. Niceph. Blem. Or. II. c. 7 (G. O. I. p. 47 seq.), Beccum (Epigr. III. G. O. II. 547 seq.), Georg. Metoch. c. Man. Cret. (ib. 986 seq.), Hugon. Ether. (L. II. c. 7. p. 1221), Manuel. Calec. (L. II. p. 405. 406), Allat. (Enchir. cap. *η'*. p. *λζ'*. Vind. Syn. Eph. p. 466 seq.), sed una cum his *Thomam* (Summae p. 1. q. 35. a. 2. Opusc. I. c. Graec. c. 10. 32), ac *Petavium* (de Trin. VII. c. 7).

[1]) *Tertull.* c. Prax. c. 20: »Ceterum de meo sumit, inquit, *sicut ipse de* (illo quod est) *Patris.*« *Ambros.* de Sp. S. II. 12 (apud Ra-

batur *Ratramnus* (op. cit. I. 3. p. 229 seq.) inquiens: „Quid enim accipiet Spiritus S. a Filio, cum unius sint substantiae uniusque potentiae? Nimirum „De meo accipiet“ dixit, id est: a me procedit, quia sicut sunt unius substantiae Pater et Filius, sic et de utroque procedendo Spiritus S. accepit consubstantialitatis existentiam. Nec debet movere, quod *accipiet* futuri temporis dixit; hoc enim ad illud respicit, quod futurum erat, quod discipulis mitteretur, non ad illud, quod a Patre Filioque procedit; sine tempore namque procedit a Patre, procedit et a Filio. Sequitur: „Omnia, quaecumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis.“ Si omnia, quaecunque habet Pater, habet et Filius, profecto sicut est Spiritus S. Patris Spiritus, est et Filii Spiritus; alioquin si Patris est tantum, non etiam Filii, non omnia, quaecunque habet Pater, sunt Filii.“ Similiter posteriorum temporum catholici disputant. *Georgius Trapezuntius* (de una S. Eccl. G. O. I. 542 seq.) „Cum Filius,“ inquit, „verus Patris Filius sit, necesse est ipsum Filium remanentem omnia Patris possidere. Producit vero Pater Spiritum, producit igitur et Filius, ut idem asserit: Quaecunque habet Pater, mea sunt; propterea dixi vobis: quia de meo accipiet. *Accipiet* futuro tempore dixit, non quod accepturus esset; nihil enim *novum* aut *adjectum*

---

tramn. II. 4. p. 255): „De Filio Spiritus S. accepit; accepit autem per unitatem substantiae, sicut accepit a Patre Filius.“ Joh. XVI. 14. — *Hilar.* de Trin. VIII. 20: „A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur et a Patre procedit; et interrogo, utrum id ipsum sit, a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quodsi nihil differre credetur inter accipere a Filio et procedere a Patre, certe id ipsum atque unum esse existimabitur a Filio accipere, quod sit accipere a Patre. Ipse enim Dominus ait: Quoniam de meo accipiet etc. Hoc quod accipiet, sive potestas est, sive virtus, sive doctrina est, Filius a se accipiendum dixit.“ Cf. Leon. M. serm. II. de Pentec. et August. apud Ratramnum III. 2. p. 277.

aut *temporarium* in Deo; sed quae nondum peracta erat super Apostolos, notat operationem, verum peragendam. [2]) Namque operationum manifestationes, cum sint quoad nos (πρὸς ἡμᾶς) temporariae, in tempore quoque fiunt et comparent. Cum igitur similis Spiritus operatio Apostolis manifestanda erat, ideo accepturum Paracletum a se dicit. Ad haec fieri non potest, cum homines simus, ut aliter intelligamus et loquamur vel concipiamus, nisi in tempore et secundum tempus; ideoque quae hic temporum intervallis exprimuntur, in Divinis aeternaliter intelliguntur. Quare quod nunc accepturus a Filio Paracletus asseritur, accepit ab eo ab ipsa aeternitate. Quae vero ab ipsa aeternitate Deo insunt et quae ab aeterno possidet, aut naturae aut hypostasibus accommodantur; accipere vero hypostasin ab hypostasi non adaptatur naturae; ergo hypostasi. Quod nil aliud est, quam habere *τὸ εἶναι* personam accipientem ab ea, a qua accipit. Quod vero ab aliquo accipit esse, ex eo etiam habet, quidquid possidet.“ [3]) Hinc enascitur celebre illud *Johannis Theologi* argumentum (Conc. Flor. Sess. XVIII. Hard. IX. 193 seq.): „A quo Spiritus S. accipit esse in divinis, ab eo etiam procedit; dicitur autem Spiritus S. accipere esse a Filio; ergo et a Filio procedit.“ [4]) „Quod autem

---

[2]) *Λήψεται δὲ ἐπὶ μέλλοντος εἶπεν, οὐχ ὅτι ἔμελλεν λήψεσθαι· οὐδὲν γὰρ νέον ἢ ἐπείσακτον ἢ χρονικὸν ἐπὶ θεοῦ· ἀλλὰ τὴν οὔπω γεγονυῖαν ἐπὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐνέργειαν, μέλλουσαν δέ.*

[3]) *Διὰ τοῦτο τὰ χρονικῶς λεγόμενα ταῦτα αἰωνίως νοεῖται ἐπὶ τῶν θείων· καὶ ὅπερ ἄρα λήψεσθαι νῦν ἐκ τοῦ υἱοῦ λέγεται ὁ παράκλητος, αἰωνίως ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει· τὰ δὲ αἰώνια προσόντα τῷ θεῷ, πάντα δὲ αὐτῷ αἰωνίως ὅσα ἔχει, ἢ τῇ φύσει ἢ ταῖς ὑποστάσεσιν ἁρμόζει· τὸ δὲ λαμβάνειν ὑπόστασιν παρ' ὑποστάσεως οὐ τῇ φύσει ἁρμόζει, τῇ ὑποστάσει ἄρα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, εἰ μὴ τὸ ἔχειν τὸ εἶναι τὸ λαμβάνον πρόσωπον ἐξ οὗ λαμβάνει· τὸ δὲ τὸ εἶναι λαμβάνον ἔκ τινος ἐξ ἐκείνου ἔχει καὶ πάνθ' ὅσα ἔχει.*

[4]) Propositionem majorem: *ἀφ' οὗ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει*

accipit," ait *Bessarion* (ep. ad Alex. Lasc. c. 7. ib. 1067. 1068), „est ejus essentia; nec enim est aliud ipse, aliud ejus essentia . . . cum summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio." Hinc catholici Theologi ex illo textu multiplicia desumunt argumenta.

9. Jam vero Photius prae ceteris in eo insistit, quod Christus non dixerit *ἐξ ἐμοῦ*, quod hoc perperam Latinorum inducat interpretatio, quod illud *ἐκ τοῦ ἐμοῦ* personam potius Patris innuat, adeo ut sensum habeat: *ἐκ τοῦ ἐμοῦ πατρός*. (Cf. potissimum capp. 22. 29. 30.) Sed 1) falso supponit, Latinos adstringi ad verba Christi mutanda in *ἐξ ἐμοῦ*, quum omnes vertant non *de me*, sed *de meo*, id est: de eo, quod habeo a Patre acceptum, de eo quod meum est. Imo fatentur Latini fere omnes, immediate de scientia ac doctrina sermonem esse nec repugnant Chrysostomo (hom. 78 in Joh.) interpretanti: *παρ' ἐμοῦ, τουτέστι παρὰ τῆς ἐμῆς γνώσεως.* [1]) Sed inde jure suo colligunt processionem ex Filio. Observat *Gregorius Cpl.* in Apol. contra Marcum Ephes. [2]) adductis Chrysostomi verbis: „Non est scientia Filii aliud, aliud Filius ipse. Si enim ipse esset aliud, et aliud praeter ipsum scientia quae in eo est, compositus foret et non simplex." Praeterea, ut ait *Georgius Trapezuntius* (l. c. p. 544), si quis affirmaverit, accipere quidem Paracletum a Filio quaecunque Sanctis revelaturus erat, non vero ipsum esse, impia plane effutiet. „Habebit enim

---

τὸ εἶναι, ἀπὸ τούτου καὶ ἐκπορεύεται, nec Marcus Ephesius penitus rejecit; minorem vero ab ipso negatam luculentis Patrum testimoniis Johannes comprobavit.

[1]) Cf. Perrone Praelect. theol. Tract. de SS. Trin. Cap. V. prop. 1. ad obj. I. 3, ubi etiam de Maldonati sententia agitur.

[2]) Cod. Monac. 27 f. 132 a.: *οὐκ ἔστιν ἡ γνῶσις τοῦ υἱοῦ ἄλλη καὶ ἄλλος ὁ υἱός . . . εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἕτεράν τί ἐστιν, ἕτερα δέ τις παρ' αὐτὸν ἡ ἐν αὐτῷ γνῶσις, σύνθετός ἐστι, καὶ οὐχ ἁπλοῦς.*

aliquid acquisitum (*ἐπίκτητόν τι*) Paracletus et sic non erit verus Deus. Quaecunque enim Deus possidet, ab ipsa aeternitate possidet.“ Nil, aiunt Patres, [3]) Spiritus S. habet adventitium, nil postmodum acquisitum, sed omnia habet ab aeterno. Unde *Johannes Theologus* Sess. XXI. Conc. Flor. (Hard. l. c. 256. 257): „Omne quod Spiritus S. accepit et accipit et accipiet, id aeternaliter habet; et quod Filius audit a Patre, idem est quod scientia; scientia vero in divinis idem est quod esse.“ [4]) Breviter *Allatius* (contra Hotting. c. 18. p. 295): „*Ne Spiritus S. fiat creatura, non accipiet scientiam, nisi accipiendo essentiam.*“ Hinc quando dicitur, Spiritum nonnisi ea loqui, quae audivit, sicut Filius nonnisi a Patre audita loquitur, eadem essentialis scientia intelligitur. „*Idem,*“ ait *Petavius* (de Trin. VII. 5, 4) ad textum Joh. XVI. 13, „in Deo *audire quod videre vel scire; idem scire quod esse,* ut et Augustinus tract. in Joh. 18. 19. 99 pluribus disserit.“ 2) Ex arbitrio conficta et nullatenus admittenda est illa interpretatio: *ἐκ τοῦ ἐμοῦ πατρός.* „Si esset haec vera intelligentia,“ ait *Manuel Calecas* (Lib. I. c. Graec. p. 397, ed. cit.), „nequaquam sine additamento diceretur. Numquam enim possessiva pronomina masculini vel femini generis sine adjectione graecae linguae proprietate proferuntur. Dicimus enim: *ὁ ἐμὸς πατὴρ καὶ ἡ ἐμὴ*

---

[3]) Basil. de Sp. S. apud Niceph. Blem. et Beccum Eigr. XIII. (G. O. I. 15. II. 630): *τὸ πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἑαυτῷ, ἀλλ' ἀϊδίως πάντα ἔχει ὡς πνεῦμα θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός.* Cf. Athan. (ib. Epigr. VIII. p. 583).

[4]) *Ἐπειδὴ πᾶν ὅπερ ἔλαβε καὶ λαμβάνει καὶ λήψεται, ἀϊδίως ἔχει, ἐπειδὴ ἡ ἀκρόασις τοῦ υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ταὐτόν ἐστι καὶ γνῶσις, καὶ ἡ γνῶσις ἐπὶ τῶν θείων ταὐτόν ἐστι τῷ εἶναι.* Cf. Bessar. l. c.: „Idem est sapientia et ejus esse, et a quo accipit esse, ab eodem etiam accipit sapientiam, et cum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam . . . Si Spiritus accipit a Filio, ergo Filius *dat* ei; sed ipsum *dare* in divinis personis significat idem quod *producere.*“

οἰκία ἡ πόλις. Ita quippe graecae linguae consuetudo proferre consuevit. Alias enim vitiosa esset pronuntiatio. Cum vero sine adjectione dicitur, *neutrum* esse et *rem* significare intelligitur, exempli causa: *εἴ τι καὶ τοὐμόν ἐστι παρά σοι*, si quid meum est apud te, quod per se rem intelligi dat.“ Eodem pacto *Bessarion* (l. c.): „Si cum dicitur *ex meo*, subintelligendum esset ex Patre, hoc *meo* esset pronomen generis masculini; nullus autem vel in graeca vel in latina lingua edoctus aut masculini aut feminini generis pronomen profert, nisi cum additione: meus frater, meus amicus, aut mea civitas vel domus, dicens. Meus etenim simpliciter absque additione non magis patrem quam hostem significat.“ 3) Nec illud verum proinde est, *ἐκ τοῦ ἐμοῦ* duas personas insinuare, quarum altera sit possidens, altera ipsa possessio (c. 22). Non sine acumine *Hugo Etherianus* (L. II. c. 19. p. 1234) hinc Photium refellit dicens: „Idem Salvator dicit: Non possum ego a me ipso facere quidquam . . . quia non quaero voluntatem *meam*. Et rursum: Descendi de coelo, non ut faciam voluntatem *meam;* et item: *Mea* doctrina non est mea. At vero si secundum positionem Photii Patriarchae *meum* pronomen ubique duas personas significat, voluntas Filii alia sit a Filio persona . . . Quare non est necessarium, *meum* pronomen ubique duas significare personas, cum et *figurate* de eadem persona dicatur, ut *Persius* dicit: Vindicta postquam *meus* a praetore recessi; et *Euripides:* Ego autem *meus* sum. Attendere debuisset homo ille, quod *aliter apud Grammaticos* accipitur persona, et *aliter apud Theologos*. Etenim in Grammatica *quaelibet res persona nuncupari potest,* sive per se subsistat, sive per aliud, sive substantia sit, sive accidens. Quare secundum hujusmodi disciplinam, cum Filius dicit: *mea* voluntas, *meum* judicium, *mea* doctrina . . . alia et alia intelligitur *ad similitudinem possessionum* persona (sc. grammatice). In Theologia vero tacitis proprietatibus ab omnibus quae secundum

substantiam dicuntur, tres tantum insinuantur (ed.: imminuantur) personae, quarum nulla expresse intelligi videtur, ubi Salvator dicit: De meo accipiet et annuntiabit vobis.“ Praeterea 4) adversatur illa expositio Christi ipsius explanationi, qua v. 15 ex eo probat *τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται* ante a se affirmatum, quia omnia quae habet Pater sua sunt. Haec ultima verba juxta omnes essentiae unitatem in Patre et Filio probant; hinc illud quod accipere dicitur Spiritus, manifeste patet esse ipsam divinitatem, non aliud quidquam. Deinde, ut *Bessarion* (l. c.) ait, ex Joh. XVI. 15 hoc construitur argumentum: „Spiritus accipit ex iis quae Patris sunt; sed omnia Patris sunt mea; igitur Spiritus accipit ex meis vel ex meo. Et *cum ipse et sua unum et idem sint propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo.*“ Semel constituto, de ipsa divina essentia esse sermonem, non amplius negari potest, Spiritum hanc accipere a Filio. Si vero Spiritus a Filio accipit, Filius ei dat sive communicat essentiam; *dare* vero in divinis idem est ac producere, ut idem Bessarion (ib.) Chrysostomi in Joh. V. 22 suffragio confirmat. Etiamsi igitur quoad verba non est idem: Spiritum accipere a Filio et procedere a Filio (Phot. c. 21), re tamen ipsa idem est, quia *accipere* in Spiritu et *dare* in Filio sunt correlativa et Spiritus ut Deus nil praeter divinitatem accipere ab eo potest. Conjungit se Christus cum Patre, ad suam cum Patre communionem recurrit, ex quo cuncta habet; nec separat sua ab iis quae sunt Patris, imo eadem esse ostendit. Absurde rursum Photius (c. 23) quasi duo contraria exhibet: procedere a Patre et procedere a Filio; prius posterius non excludit, sed includit; nec posterior mystagogia priorem institutionem tollit, imo vero confirmat: Omnia quae sunt Patris mea sunt. Recte *Manuel Calecas* (l. c.): „Si enim Spiritus a Filio accipit, Patris autem omnia et Filio communia sunt, manifestum et ex his insinuari Filium unum cum Patre Deum

esse, Spiritum autem verum Deum ex Patris et Filii essentia denuntiari. Porro dicere: Omnia quae habet Pater, mea sunt; ideo (*διὰ τοῦτο*) dixi vobis: quia de meo accipiet etc.; aut nihil significat aut non significat propositum tibi; quippe suscepta ad structuram causa nihil de Filii dignitate excludit, nisi in quantum dictum est: Omnia quae habet Pater, mea sunt; quod *etiam sine eo quod sequitur solum per se ipsum dici poterat.*" Sane inanis foret ea repetitio, inanis ea probatio, si tantum voluit dicere: De meo Patre sumet, non de me. Potius dicendum videtur, dum Christus se veluti medium terminum ponit inter Patrem et Spiritum, dum per suam cum Patre communionem quod asserit vindicat, dum quae accipiet Spiritus sua prius vocat ac deinde ad Patrem refert, se ipsum proximum datorem eorum designasse. Accedit, quod universalis Christi propositio *πάντα ὅσα κ. τ. λ.* non permittit Spiritus *προβολὴν* a Filio removere. [5]) „Quodsi accipiendo," ait *Hugo Etherianus* (l. c.), „de iis quae sunt Patris et habet Pater, accipit de Patre, et accipiendo de iis quae sunt Filii et habet Filius, accipit de Filio. Manifestum est igitur, quod non de solo Patre accipit Spiritus, ut Photius asserit... Si emissor Spiritus non in eo quod generat secundum naturam est Pater, Filius vero minime, quomodo verax erit Salvator asserens: Ideo dixi vobis, quia de meo accipiet, quia omnia quae habet Pater, mea sunt? Aut enim habebit secundum naturam, ut sit emissor, quod Patris non ut genitoris est, aut si non hoc, Patris quidem sunt, quae existunt Filii, *quae vero sunt Patris, non pertinent ad Filium.* Quare si omnia quae sunt

---

[5]) Profecto verba: „Omnia quae habet Pater" etc. 1) universalia sunt; ergo non possunt restringi et limitari nisi in iis, quae natura rerum per se excludit; 2) ad ipsam relationem ad Spiritum a Filio extenduntur ipso et ad id adhibentur, ut Spiritum secum intime conjungi et de eo, quod ipsius est, accipere ostendat.

Patris (non ut genitoris) habet Filius, emittere autem Spiritum Patris non ut genitoris est, hoc abesse non potest a Filio.“ Hoc est illud, de quo supra (§. 2.) egimus, argumentum: Quae habet in Divinis Pater excepta paternitate (et innascibilitate) communia sunt eidem cum Filio; ergo vis spiratrix, quae est a paternitate (et a ratione ingeniti) distincta, est Filio cum Patre communis. In divinis juxta *Anselmum* (de inc. c. 3. de proc. Sp. S. c. 2), omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio. Cf. *Petav.* de Trin. VII. 9, 11.

10. Demum 5) adversatur Photii expositio ipsis graecis Patribus, quorum doctrinae se tenacissime inhaesurum semper protestatur. Id satis praeter alios *Manuel Calecas* et *Bessarion,* nec minus luculenter *Beccus* (L. III. ad Theodor. n. 10. G. O. II. 144. 145 et in Epigraph.) atque *Allatius* (Enchirid. c. κε΄. p. ρξς΄ seq. et Vindic. Syn. Ephes. p. 294) demonstrarunt. Unum alterumve horum Patrum audiamus. *Athanas.* ad Serap. ait: *ὁ μὲν υἱός φησιν· ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρὸς, ταῦτα λαλῶ εἰς τὸν κόσμον· τὸ δὲ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ λαμβάνει· ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ λήψεται κ. τ. λ.* Item Orat. IV. c. Arian. (Calecae est Or. III.): *τὸ πνεῦμα παρὰ τοῦ λόγου λαμβάνει . . . αὐτὸς γὰρ ὁ υἱὸς τὸ πνεῦμα δίδωσι καὶ ὅσα ἔχει τὸ πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ λόγου ἔχει.* Hoc testimonio *Nicephorus Blemmida* Or. II. c. 6. (G. O. I. 44. 45), *Gregor. Cpl.* ad Imp. Trapezunt. c. 4 (ib. 424), *Bessarion* (l. c.) aliique plurimi utuntur (cf. Petav. de Trin. VII. 5, 1 seq.). Non minus luculenta argumenta suppeditat *Epiphanius,* dum in Ancorato (cf. Beccum G. O. II. 145. 580) scribit [1]): „Quodsi Christus ex Patre procedit, Deus

---

[1]) *Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται θεὸς ἐκ θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, ὥς φησιν ὁ Χριστὸς· ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ· οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.*

ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ab utroque, ut ait Christus: qui a Patre procedit, et: hic ex meo accipiet.“ (Cf. et haer. 74. n. 10. Opp. I. 898). Certe Epiphanius probaturus *τὸ παρ' ἀμφοτέρων*, quam vim tribuit verbis: qui a Patre procedit, ad ostendendam Spiritus ex Patre originem, eandem verbis, de quibus agimus, inesse existimat ad manifestandam processionem ex Filio. [2]) Audiatur et *Didymus* (Lib. II. de Sp. S. Opp. Hier. IV, I. 514, ed. Mart.): „Rursum hic *accipere*, ut divinae naturae conveniat, intelligendum. Quomodo ergo *Filius dans* non privatur his quae tribuit, neque cum damno suo impertit aliis: sic et Spiritus non *accipit*, quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat, accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum S. *a Filio accipere id quod suae naturae fuerat*, cognoscendum est; et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam: si quidem *et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit.* Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his, quae ei dantur a Patre; *neque alia substantia est Spiritus sancti praeter id quod datur ei a Filio.*“ Addatur *Cyrillus* Alexandrinus, quem *Constantinus Meliteniota* (de proc. Sp. S. Or. I. c. 15. G. O. II. 671. 572) et *Leo Allatius* (Vind. Syn. Eph. pag. 279. 295—297) locupletissimum testem adducunt multis in locis eumdem textum diverso omnino modo a Photii ratione explanantem. Ad verba illa: „Non enim loquetur a semetipso“ (Joh. XVI. 13) notat: „Non utique uti ego futura praedicaret, nisi prorsus in me existeret et per me progrederetur.“ [3]) Exponens vero Joh. XVI. 14 tradit: „Cum vero

---

[2]) Cf. Georg. Metoch. contra Manuel. Cretens. c. 7. G. O. II. 982.

[3]) *Οὐκ ἂν οὖν ἄρα καθάπερ ἐγὼ προσερεῖ τὰ ἐσόμενα, μὴ οὐχὶ πάντως ἐν ἐμοί τε ὑπάρχον καὶ δι' ἐμοῦ προϊόν.*

Filio consubstantialis sit et ut Deum decet *per ipsum prodeat*, omnem ejus in omnibus perfectissimam possidens operationem et virtutem, *propter hoc* dicit: Quia de meo accipiet.“ [4]) Et ad v. 15 repetitis Christi verbis addit: „Spiritus videlicet, qui per ipsum et in ipso est.“ [5]) Item in Joh. XV. 26: „Ecce enim Spiritum veritatis *sui ipsius* nempe nuncupans, ex Patre illum procedere ait. Nam sicut *Filii Spiritus* est naturaliter in ipso manens et per ipsum prodiens, sic certe Patris quoque Spiritus est. Quibus autem *Spiritus communis* est, ii profecto secundum substantiam separari non possunt.[6]) (Cf. Becci Epigr. V. G. O. II. 567.) Quid clarius iis quae Cyrillus item ad Joh. XVI. 13 disputat (G. O. II. 570—572)? „Cum enim praedixisset Paracletum ad eos venturum, Spiritum veritatis eum nominavit, hoc est sui ipsius. Ipse enim est Veritas. Namque ut addiscerent discipuli, non alienam neque peregrinam a se missurum virtutem, sed seipsum alio quodam modo daturum polliceri, *veritatis Spiritum*, *i. e. sui ipsius*, Paraclitum vocat. Non enim alienus a substantia Filii S. Spiritus intelligitur, sed *ex ea naturaliter progreditur*, nil aliud ab ipso existens, quantum ad naturae identitatem, licet in persona propria concipiatur . . .[7]) Cum autem venerit, ait,

---

[4]) *Ἐπειδὴ δὲ ὁμοούσιόν τέ ἐστι τῷ υἱῷ καὶ πρόεισι θεοπρεπῶς δι' αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐφ' ἅπασι τελεωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμεν, διὰ τοῦτο φησίν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται.* Cf. Becci Epigr. V. G. O. II. 573.

[5]) *Διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὸ πνεῦμα δηλονότι τὸ δι' αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ.*

[6]) *οἷς δὲ τὸ πνεῦμα κοινὸν, τούτοις εἴη δήπου πάντως ἂν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα* (al. *διῃρημένα*).

[7]) *Προειρηκὼς γὰρ ἥξειν ἐπ' αὐτοὺς τὸν παράκλητον, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὠνόμασεν αὐτὸν, τουτέστιν ἑαυτοῦ· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ἀλήθεια· ἵνα γὰρ εἰδοῖεν οἱ μαθηταὶ, ὡς οὐκ ἀλλοτρίας καὶ ξένης αὐτοῖς δυνάμεως ἐπιφοιτήσειν, ἀλλ' ἑαυτὸν ἑτέρως ἐπιδώσειν ἐπαγγέλλεται, πνεῦμα τῆς ἀλη-*

non loquetur a seipso quidquam; pro eo ut dicat: prudentes vos reddet, et veritatis mysterium revelabit; non loquetur quidquam prorsus, quod mihi non consentiat, neque peregrinis vos disciplinis instruet. Neque proprias forte leges feret. Cum vero Spiritus et quasi *mens mea* sit, loquetur omnino quae in me sunt. Et haec Dominus ait, non ut ministri locum habere Spiritum S. secundum quorumdam imperitiam cogitemus, sed potius discipulos certiores reddere volens, secundum essentiae rationem a se ipso non esse diversum Spiritum S. et haec prorsus loqui et operari et velle. Proptereaque praemisit, quod etiam ventura annuntiabit vobis. Ac si diceret: Signum hoc erit vobis, *ex mea substantia* esse Spiritum et mentem esse quasi meam, quod ille futura sicut ego praediçabit.“ [8]) Sic rursus

---

θείας, τουτέστιν ἑαυτοῦ, τὸν παράκλητον ἀποκαλεῖ. Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἅγιον νοεῖται πνεῦμα, πρόεισι δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἕτερον παρ' αὐτὸν ὑπάρχον, ὅσον εἰς ταυτότητα φύσεως, εἰ καὶ νοοῖτο τυχὸν ἰδιοσυστάτως. Egregia quoque sunt ea quae ex Cyrilli Thes. L. Allatius (Vind. Syn. Eph. p. 296 seq.) recitat: *Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλε τὴν μετὰ σαρκὸς ἀποπληρώσας οἰκονομίαν ἀναβαίνειν πρὸς τὸν πατέρα, πέμψειν δὲ ὑπέσχετο τὸν παράκλητον τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἵνα μή τις ὑπολάβῃ τὰ μὴ κατὰ γνώμην αὐτοῦ διατάξειν ποτὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, δεικνύς τε σαφῶς, ὅτι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὑπάρχον τὰ ἐξ αὐτοῦ πάλιν διακονήσει ῥήματα, οὐ λαλήσει, φησίν, ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· ὅμοιον γὰρ ὡς εἰ καὶ τὸ μέλι περὶ τῆς ἐνούσης αὐτῷ φυσικῆς ποιότητος λέγοι, οὐκ ἐνθήσει τι ἀφ' ἑαυτῆς τοῖς ἀπογευομένοις· ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται φυσικῶς, διαβαινούσης τῆς ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἵν' οὕτως εἴπω, ποιότητος ἐπὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀμερίστως προερχόμενα· οἷον καθάπερ ἤδη προείπομεν, ἐκ μέλιτος ἡ γλυκύτης, ἐκ πυρὸς ἡ θερμότης, ἐξ ὕδατος ἡ ψύξις.*

[8]) *Καὶ οἱονεὶ νοῦς ἐστιν ἐμὸς, λαλήσει δὲ πάντως τὰ ἐν ἐμοί· καὶ τοῦτο φησὶν ὁ σωτὴρ, οὐχ ἵνα νοῶμεν ὑπουργικὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τινῶν ἀμαθίαν, πληροφορῆσαι δὲ μᾶλλον ἐθελήσας τοὺς μαθητὰς, ὡς οὐχ' ἕτερον ὂν παρ' αὐτὸν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ κατά γε τὸν ἐν ὁμοουσιότητι λόγον, ταῦτα δὴ πάντως λαλήσει καὶ ἐνεργήσει καὶ βουλήσεται. Διὰ γάρ τοι τοῦτο προστέθηκεν, ὅτι καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν·*

ad Joh. XVI. 14 observat, per hoc, quod Spiritus accipiat a Filio, nihil omnino ei detrahi, et omnia eum habere perfecte. [9]) Ceterum quae *Cyrillus* habet, ea ad illustrandum contextum et scopum verborum Christi insigniter conferunt; quae autem disputat Photius, etsi magna ex parte vera sunt, tamen ipsius non prosunt intento. Christus consolatur discipulos, non alienum ac peregrinum se consolatorem missurum testatur, ostendit suam tum cum Patre tum cum Paracleto aequalitatem, sui et illius cum Patre *ὁμοφυΐαν;* verum non hoc *dumtaxat* ejus verba sibi volunt. Multo efficacius ea probat, si simul ostendit, *a se,* quem noscebant amabantque adeo discipuli, Spiritum sua omnia habere, et si auctore Photio (c. 26. 27.) cavere vult, ne illi majorem se ipso putarent Spiritum, multo validius id efficit, si a se eundem esse confirmat, se velut ejus principium repraesentat, quem superius a Patre procedere dixerat. Imo, ut Photii verbis utamur, priorem mystagogiam re vera evolvit uberius et cum hac explanatione conjungit ac copulat per illa verba: Omnia quae habet Pater, mea sunt. Quorsum vero illa ratiocinatio, si nihil a Filio accipit Spiritus? Sed qui singulas Photii assertiones prosequi vellet, ampliorem adhuc probationum materiam dubio procul inveniet. Nos ad alia properamus.

11. Non minus prolixa est disputatio (a cap. 48), qua

μονονουχὶ λέγων, σημεῖον τοῦτο ἔσται, ὅτι δὴ πάντως ἐκ τῆς ἐμῆς οὐσίας τὸ πνεῦμά ἐστι, καὶ οἷον ἐμός ἐστι νοῦς, τὸ ἐρεῖν αὐτὸν τὰ ἐσόμενα καθάπερ ἐγώ. Sequuntur verba posita nota 1.

[9]) Becc. Epigr. V. l. c. p. 574: *ἀκατηγόρητον οὖν ἄρα παντελῶς καὶ λοιδορίας ἁπάσης ἔξω κείσεται τὸ λαβεῖν λέγεσθαί τι παρὰ τοῦ μονογενοῦς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ· προϊὸν γὰρ δι' αὐτοῦ φυσικῶς ὡς ἴδιον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὧν ἔχει τελείως, λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ.* Cf. sequ. ap. Beccum p. 576. Cyrilli verba in Joh. XX. 22 una cum Anastasii textu in lib. *περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς τῆς ἀληθείας δογμάτων* adducit Gregorius Cpl. Apol. c. Marci Ephes. Confess. in Cod. Monac. 27. f. 119.

aliud Scripturarum testimonium Latinis eripere conatur Photius, videlicet Gal. IV. 6, ubi Spiritus S. vocatur *Spiritus Filii*. Quamvis verba *per se* non probent Spiritus a Filio processionem, tamen spectatis tum aliis tum traditionis christianae praesidiis huic dicto aliisque similibus vim inesse ad eam ostendendam summo consensu Theologi persuasum habuere semper ac variis modis argumenta exinde efformarunt. Photio coaevus *Ratramnus* ita de hoc textu disserit (L. I. c. 4. p. 232): „Non ait Paulus: Misit Deus Spiritum *suum*. Quod si diceret, non penitus excluderet Filium, quoniam Deus est etiam Filius, quemadmodum Pater est Deus, et uterque non duo Dei, sed unus est Deus; quod enim persona separat, substantia conjungit. Volens autem auferre omnem quaestionem, personam Filii specialiter dixit, misisse Deum Spiritum Filii sui in corda nostra. Num alius est Spiritus Filii quam Spiritus Patris? Quod si idem est Spiritus amborum, profecto procedit ab utroque; non enim sic dicitur Spiritus Filii, tamquam sit minor Filio; hoc qui sentit vel dicit non est catholicus. Qua de re non est, quare dicatur Spiritus Filii, nisi quia procedit a Filio, sicut dicitur Spiritus Patris, quia procedit a Patre.“ Addit deinde Ratramnus alios textus, ubi Spiritus dicitur Spiritus Jesu, Spiritus Christi, ac potissimum Rom. VIII. 9, concludens, Spiritum Christi esse eumdem qui et dicitur Spiritus Dei (c. 6. p. 236) atque comparans Rom. VIII. 15 cum Gal. IV. 6 notat: „Videte, quod eumdem dicat Spiritum adoptionis filiorum, quem confitetur Spiritum Filii, quo nos doceat Apostolus, eumdem esse Spiritum Patris, quem dicit Spiritum adoptionis, et eumdem esse Spiritum Filii, quem misit Deus in corda nostra; et in eodem, qui tam Patris quam Filii monstratur Spiritus, clamamus: Abba, Pater. Quod nequaquam facere possemus, si non quemadmodum procedit a Patre Spiritus S., sic etiam procedat et a Filio.“ Hinc rursum exclamat (c. 7. p. 238): „Si Spiritus non

procedit a Christo, quomodo Spiritus dicitur esse Christi? Procedit igitur a Christo, quia non ex *subjectione*, nec *ex particulari sectione* dicitur ejus esse, sed quod ejus de substantia substantialiter procedit.“ Neque aliter *Georgius Trapezuntius* ad Cretens. de una S. Eccl. c. 3, 4 (G. O. I. 541 seq.): „Ex Patre et Filio habet Spiritus, quod sit, secundum divinum Evangelium. Nec non et Paulus dicit: Misit Deus Spiritum Filii sui. Itaque si *Patris et Filii Spiritus est*, quod saepe saepius legitur, manifestum est, eum ab utroque spirari vel procedere.“ His concordant multi alii Theologi (cf. *Walch* op. cit. c. 10. §. 3. p. 168. 169), qui ita ratiocinari solent: Qui in divinis dicitur esse alterius, ab illo procedit; quia cum una persona sit alteri aequalis, non dicitur alterius esse ratione subjectionis aut servitutis, sed ratione originis; proinde si Spiritus S. dicitur Spiritus Filii, jam a Filio procedit. (Cf. *Demetr. Cydon.* de proc. Sp. S. c. 10.) Praeclare *Manuel Calecas* contra Graecos ita disputat: „Cum unum alterius dici vel hujus *proprium* in divinis, rejecta materia et iis quae materiam consequuntur, neque tamquam membrum, neque ut possessio, neque ratione alicujus excellentiae vel alterius cujuspiam affinitatis dici queat, sed ratione solum principii et ejus quod est a principio, in quo uno alterum ab altero discerni comprehendimus, perspicuum est, cum dicimus Spiritum S. proprium esse Filii, id sola illa principii ratione intelligi posse.“ [1])

---

[1]) Graecum Manuelis textum dat Leo Allatius Vindic. Syn. Eph. p. 124: *ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖς θείοις τόδε τοῦδε, τῆς ὕλης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρεπομένων ἀπεληλαμένων, οὐθ' ὡς μέλος, οὐθ' ὡς κτῆμα, οὐδὲ κατά τινα ὑπεροχὴν καὶ τοιαύτην ἄλλην οἰκειότητα λέγεται, κατὰ δὲ μόνον αἴτιον καὶ αἰτιατὸν, ἐν ᾧ μόνῳ τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου διακρίνεσθαι καταλαμβάνομεν* (haec Greg. Nyss. asserit. Vide infra art. IV. §. 7. nota 1)· *φανερὸν, ὅτι καὶ τὸ λέγεσθαι ἴδιον εἶναι τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τῆς αἰτίας λόγον δύναται καταλαμβάνεσθαι.*

Egregie quoque disserit *Bessarion* (Orat. dogm. c. 6. Hard. IX. 340): „Spiritus quoque *relativum nomen* est et ad spirantem refertur; et cujus dicitur Spiritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim personalia nomina Trinitatis *relativa* sint, nullus ignorat. *Personale* vero nomen Spiritus esse, quod Spiritus sanctus dicatur, nemo inficiatur quemadmodum Patris *Pater* et Filii *Filius*, et necessario relativum, quemadmodum et illa; siquidem essentia non sunt, nec aliud est in divinis praeter essentiam et relationes. Quemadmodum igitur, Filius cum sit nomen relativum, et referatur ad Patrem, veremur Filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater ejus putaretur, ita et Spiritus, cum sit nomen relativum et necessario ad spirantem referatur, ab eo etiam spiratur, cujus dicitur Spiritus esse.“ [2]) Denique Patres non solum latini (cf. v. g. Aug. de Trin. IV. 20), verum etiam Graeci *ἴδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ* ea ratione dicunt, ut inde Spiritus a Filio origo plane manifestetur, quod prae ceteris *Petavius* (de Trin. VII. c. 4. §. 8 seq.) ostendit.

12. Sed omnem movet Photius lapidem, ut inanem atque absurdam talem Paulini effati intelligentiam ostendat. Inprimis eodem artificio, quod c. 20 seq. circa verba Christi Joh. XVI. 13 adhibuerat, conclusionem e Gal. IV. 6 deductam contrariam doctrinae Christi effingit, adversariosque

---

[2]) *Καὶ τὸ πνεῦμα ἀναφορικόν ἐστιν ὄνομα καὶ πρὸς τὸν πνέοντα ἀποδίδοται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὗ λέγεται πνεῦμα, ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεῖται. Ὅτι γὰρ ἀναφορικὰ τὰ ὑποστατικὰ ὀνόματα τῆς τριάδος, οὐδεὶς ἀντερεῖ· ὑποστατικὸν δὲ τὸ τοῦ πνεύματος ὄνομα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται, ὥσπερ καὶ τοῦ πατρὸς ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ υἱοῦ· καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης, ὥσπερ καὶ ταῦτα· εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ ἔστιν, ἄλλο δὲ παρὰ τὰς ἀναφορὰς καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς θείοις οὐκ ἔστιν. ὥσπερ οὖν τὸν υἱὸν διὰ τὸ ἀναφορικὸν ὄνομα εἶναι ἀποδίδοσθαι πρὸς πατέρα, δεδίαμεν υἱὸν τοῦ πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατὴρ αὐτοῦ νομισθῇ, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα, ἀναφορικὸν ὄνομα ὂν, καὶ πάντως ἀποδιδόμενον πρὸς τὸν πνέοντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεῖται, οὗ πνεῦμα εἶναι λέγεται.*

Paulum cum Servatore committere et injuria utrumque afficere pronuntiat (c. 48). Deinde „Ubinam", inquit (c. 49), „Paulus edixit Spiritum ex Filio procedere? *Esse* quidem *Filii* (neque enim alienus ab ipso, quod absit) et ille dixit et Ecclesia Dei simul confitetur intelligitque; procedere autem ex Filio neque ex ejus labiis divinis rebus repletis prodiit unquam, neque piorum quispiam scripto protulit, imo ne auribus quidem hanc blasphemiam excipere toleraret." (c. 49.) Inde exigit, ut nihil dicatur praeter id quod dixit Apostolus, ut ejus verba retineantur nec tali expositione immutentur. Quo ista spectant: „Quare igitur non et tu haec dicis, sed prave agis, omnia sus deque vertis et verbum praeconis pervertis et, quod gravius est, hanc tuam perversionem atque blasphemiam in ipsam Doctoris vocem immittis? (c. 50). Dixit: „Spiritum Filii sui." Recte omnino ac pro sapientia ipsi divinitus data. Tu vero quid vocem adulteras, et quae quidem dixit, non dicis, quae autem ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta praedicare non erubescis"? (c. 51). Sed haec, uti cetera ejusmodi, vana sunt declamatio; illud unum quaeritur, quonam pacto ex Pauli verbis Latini suam doctrinam stabiliant; atque planum est, non deesse iis argumenta, quibus suam conclusionem confirment. Hoc potius videndum est, quid Photio auctore Pauli phrasis *τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ* sibi velit. Is itaque potissimum ad nudam *consubstantialitatem* verba illa detorquet; id illis indicatum censet, quod „Spiritus non sit alienus a Filio" (c. 49) quod „ejusdem naturae cum Filio, ejusdem essentiae, ejusdem gloriae, ejusdem honoris et dominationis existat." (c. 51.) „Qui igitur dicit *Spiritum Filii,* naturae quidem sine ulla differentia edocet unitatem, principium vero processionis nullo modo simul indicat; unitatem secundum essentiam novit, eum qui aequalis naturae hypostasin producit nulla prorsus ratione simul praedicat neque principium insinuat." (ibid.) Deinde docet (c. 53), consubstan-

tialem esse Spiritum Patri, quia ex ipso procedit, consubstantialem Filio, „non quia ex ipso procedit (apage, quum neque ille huic propter generationem) sed quia ex uno et indivisibili principio ab aeterno aequali ordine utrique progressio est.“

13. Verum denominationem *Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ* ac similes in *biblico* et *patristico* sermone ad unam consubstantialitatem referendam esse inane prorsus et falsum est. Nam 1) *latius* patet dictio: hic est illius, quam propositio: hic est illi consubstantialis. Quod in primis qui peculiarem tractatum contra asserentes Spiritum *τοῦ Υἱοῦ* dici *διὰ τὸ ὁμοούσιον ἢ διὰ τὸ χορηγεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις* conscripsit, *Georgius Pachymeres* urget (G. O. I. 393) dicens: „Quilibet fatebitur *τόδε τοῦδέ τινος εἶναι* universalius praedicari (*ἐπιπλέον εἶναι*) quam *τὸ ὁμοούσιον*. Domus etenim haec Socratis et sedes Platonis; sed non consubstantialis est, neque domus, neque sedes philosophis illis.“ Re vera nominativus Spiritus cum genitivo Filii nemini ingerit consubstantialitatis ideam. Verum 2) nihil prodest si de iis solum agatur quae *consubstantialia novimus*. „Quodsi,“ ita pergit praefatus auctor, *in consubstantialibus etiam solis* quaeratur, minime inveniemus, in consubstantialibus omnibus sequi hoc hujusce esse, sed et in his etiam plurimis modis deficere comperitur. Consubstantialis quippe Petrus est Paulo et Petro Paulus; sed neque Paulus Petri, neque Petrus Pauli. Ideo multo minus patebit *τὸ ὁμοούσιον* quam *τὸ τόδε τοῦ δέ τινος εἶναι καὶ λέγεσθαι*. Tunc enim omnino minus diffunderetur consubstantiale, quam hoc alicujus esse et dici, si hoc quidem illi ex altera parte non responderet (*οὐκ ἀντέστρεφε*), responderet vero ac congrueret huic consubstantiale; cum vero minus sit et non omne, quod est alicui consubstantiale, hujus dicatur, ampliori mensura consubstantiali inerit, minus esse, quam illi, quod hujusce est.“ Similiter *Hugo Etherianus* (L. II. c. 20. p. 1225): Quum omnes homines inter se sint consubstantiales, tamen „nullus homo

in eo quod homo (vel alteri consubstantialis) alterius esse dicitur.“ Pergit 3) Pachymeres (p. 394): „Hoc concesso inquirendum est, utrum magis se extendat causa (*αἴτιον*) an effectus (*αἰτιατόν*). Sine dubio causa. Quare si quis quaerat, cur *lumen radii* dicitur (*φῶς ἀκτῖνος λέγεται*), stultum foret respondere: quia consubstantiale est; sed si quis quaesierit: Quomodo haec consubstantialia sunt, tunc locum habet responsio, quia hoc hujusce dicitur, licet in pluribus consubstantialibus id causa non sit. Sic et in proposita quaestione quispiam audebit efferre. Si magis late patet esse et dici Spiritum Filii, ut jam ex dictis de consubstantialitate fateri debemus, si quis quaesierit: Quare consubstantialis Spiritus Filio est?, commode respondebitur, quod Filii Spiritus dicitur Spiritus sanctus; neque enim adscititius (*ἐπίκτητον*) est illi, ut nobis sunt ea quae possidemus, sed aeterno ac naturali modo promanans. Sicut si quis quaereret: Quare consubstantialis est Filius Patri?, dicimus, quia Patris Filius sit Filius; et est praeterea ex Patre secundum substantiam, sed non uti creaturae. At vero respondere ad quaestionem, cur Filii dicatur Spiritus, „quod illi consubstantialis est,“ insulsa est responsio et non juxta dialecticas leges. Minus enim patet consubstantiale eo quod est hujusce esse. Et quomodo quod minus sese extendit, illius quod magis, causam esse fatebimur? Causa etenim de pluribus vel paribus, si contra vertatur, numquam vero de paucioribus“ (p. 395).

14. Alii vero Theologi et alias proferunt rationes, quibus commentum illud destruitur. „Qui asserunt,“ ait *Georgius Trapezuntius* (G. O. I. 541. c. 4), „Filii Spiritum dici *κατὰ τὸ ὁμοούσιον*, delirant. Cur enim non dicimus *τὸν πατέρα τοῦ πνεύματος*, quum ejusdem ac Spiritus naturae sit? An non apertum inde remanet, eum qui Patrem Spiritus dicit, Spiritum dicere Filium et blasphemare? Et pariter eum qui Filium Spiritus dicit, utpote Spiritum in Patrem

transformantem"? Sane juxta illam expositionem quum tres personae sint inter se consubstantiales, quaelibet deberet dici alterius. Atqui abhorret ab hoc loquendi mos theologicus et christianus; et si qui paucissimi vel e Schismaticis fuere, qui Spiritus sancti proprium dicerent Filium (cf. Const. Meliten. Or. I. c. 37. G. O. II. p. 746), plurimi tamen id omnino rejecerunt, inter quos Marcus Ephesius „Filius", inquit, „Spiritus sancti neque est neque dicitur secundum Gregorium Nyssenum." [1]) Hujus enim haec sunt verba: *ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὕτη ἀκολουθία.* Sed si hoc non convertitur, id consubstantialitatem non denotat; si enim ad *ὁμοούσιον* foret referendum, jam e converso diceretur uti Spiritus Filii, sic Filius Spiritus. Praeterea genitivus *τοῦ Υἱοῦ* vel indicat possessionem, proprietatem vel relationem quandam; generatim id dicitur alicujus, *quod ad eum quocunque modo pertinet.* Sed ex principiis theologicis Patrum relationes in divinis sunt relationes originis; nomina trium personarum ipsa sunt relativa, denotatur itaque hic habitudo originis. [2]) Neque secus ratio reddi posset, cur non dicatur Filius proprius Spiritus sancti, Pater proprius Spiritus. Proprietatem non habet divina persona in aliam, nisi habitudine principii. Recolantur quae (§. 11) ex Bessarione adduximus. Quibus ista consonant *Georgii Trapezuntii* (l. c. p. 541. 542): „Quemadmodum Pater et Filius nomina sunt hypostatica modum existendi (*τὸν τρόπον τοῦ εἶναι*) harum

---

[1]) Marc. Ephes. in Confess. ap. Gregor. Cpl. Apol. Cod. Mon. 27 f. 117 a.: *ὁ δὲ υἱὸς τοῦ πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον.*

[2]) Georg. Schol. ad cap. 12 Ephesii (Cod. cit. f. 210 a.) exinde demonstrationem a Latinis peti docet, *μὴ δεῖν ἐπὶ τῶν θείων ἄλλην τινὰ σχέσιν πλὴν τῆς κατ' αἰτίαν νοεῖν, ὁπόταν ἕτερον ἑτέρου λέγηται εἶναι.*

hypostaseon indicantia, pari ratione et Spiritus nomen hypostaticum est, existendi modum ipsius manifestans. Ex Patre ergo et Filio spiratur, cum amborum sit Spiritus." (Cf. eund. ad Joh. Cubocl. c. 10. p. 487.) Accedit, quod juxta Patres graecos eodem Spiritus modo proprius est Filii, quo est proprius Patris. Sed juxta eosdem Patres proprius est Patris ut ex eo procedens; juxta eosdem igitur est proprius Filii ut ab eo progrediens. [3]) Ergo non diversimode dicitur Spiritus Patris et Spiritus Filii, sed eodem plane modo et utrumque ad originem refertur. Basilius c. Eun. II. n. 34 probat, Spiritum ex Patre esse, ex eo, quod dicitur Spiritus Dei, sicut Spiritus Filii; legitime ergo probabitur ex Filio esse, eo quod dicitur Spiritus Filii. Diserte Cyrillus statuit: quod proprium est Dei, id ex ejus essentia est; proprium dicitur alicujus, quod ex ejus essentia est; [4])

---

[3]) Cyrill. Alex. in Joh. XVI. (ap. Const. Melit. G. O. II. 671): *Ὥσπερ γάρ ἐστιν ἴδιον πνεῦμα τοῦ υἱοῦ φυσικῶς ἐν αὐτῷ ὑπάρχον καὶ δι' αὐτοῦ προϊὸν, οὕτω καὶ τοῦ πατρός.* Respons. ad Orient. (Allat. Vind. c. 26. p. 118): *ἴδιον γὰρ τὸ πνεῦμα ἐστὶ τὸ ἅγιον τοῦ υἱοῦ, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ θεοῦ καὶ πατρός.* Respons. ad Theodoret. (Allat. l. c. p. 119. 120): *ην γὰρ καὶ ἐστὶν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ πατρός κ. τ. λ.*, ubi adducit Rom. VIII. 8, 9. Deinde pergit: *ἐκπορεύεται μὲν γὰρ ὡς ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος φωνὴν* (Joh. XV. 26), *ἀλλ' οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ υἱοῦ· πάντα γὰρ ἔχει μετὰ τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδαξεν* (Joh. XVI. 15). Idem in Joh. I. 32: *ὥσπερ γὰρ τοῦ πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ τοῦ υἱοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Basil. ad Amphiloch. (Const. Melit. G. O. II. 665. 666): *υἱοῦ πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὸ, καθάπερ θεοῦ, καὶ νῦν Χριστοῦ προσειπὼν, καθάπερ καὶ θεοῦ πνεῦμα ὡς τοῦ ἀνθρώπου.* Cf. Maxim. ap. Beccum Epigr. XI. (G. O. II. 622. 623) atque Beccum in Camat. c. 23. Epigr. V. (G. O. II. 335. 563), Constant. Meliten. Or. I. c. 35. 36 (ib. II. 740 seq.), Georg. Trapez. (I. 486 seq.), Leon. Allat. Vind. Syn. Eph. c. 33. p. 157 seq.

[4]) Cyrill. serm. ad Nest. (G. O. II. 620): *ὥσπερ γὰρ ἴδιον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἑκάστου τῶν ἑτέρων ζώων, τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν*

sed juxta eundem (infra III. §. 9.) quod ex essentia Patris vel Filii est, id quoque ex eo est. Ratum omnino esse debet ex Patribus, aequaliter esse Spiritum tum Patris tum Filii. Hinc *Hugo Etherianus* (L. I. c. 1. p. 1200. 1201): „Si ab uno solo duorum processionem Spiritus haberet, duorum non esset *aequaliter* commune et *indifferenter*, sed *praecipue* illius, ex quo proveniret; at vero Spiritus est alterutrius (utriusque) *aequaliter* et *indifferenter;* non enim *minus Filii* et *magis Patris* est, quare non ab uno solo duorum procedit Spiritus.“ Et rursum (L. I. c. 6. p. 1203): „Aequaliter atque indifferenter ab utroque Spiritus *habetur;* igitur aequaliter atque indifferenter ab utroque idem Spiritus *emittitur*.“ [5]) Si Spiritus *proprius* Patri ob processionem, ob eandem proprius erit Filio. Quare *Ratramnus* (L. II. c. 4. p. 254): „Unde Patris est Spiritus, quia procedit a Patre; hinc quoque Filii pariter est, quia procedit a Filio; non enim duo, sed unus est Spiritus, nec enim alius dicitur esse Patris et alius Filii Spiritus, sed unus amborum; procedit ergo ab utroque.“ Et rursum alio modo premi Photius potest, dum statuit, proprium Spiritum Filii vel Patris ob consubstantialitatem dici, consubstantialitatis vero cum Spiritu rationem in Patre et Filio esse diversam; [6]) tunc

---

γεγενημένον, οὕτως ἴδιον θεοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῖτ' ἂν εἶναι καὶ λέγοιτο.

[5]) Cf. eundem L. I. c. 16. p. 1211. L. III. 11. 12. p. 1246 seq.

[6]) Ad id Hugo Ether. L. II. c. 20. p. 1235 haec respondet: »Neque hoc videtur esse verum, ut Spiritus ideo sit Filii, (s. Filio consubstantialis), quod ex una causa et indivisibili ante saecula aequaliter utrique progressio. Inconvenientia enim sequuntur et hoc nuntiantem; nempe secundum quod sunt ex una causa, *uniuntur ambo.* Non enim *tot*, sed *hujusmodi* ostenduntur ex eo, quod secundum unionem non intercedat numerus. Impossibile est enim aliqua numerari in eo quod nihil differunt, cum secundum distantiam tantum numerum nanciscantur; at vero secundum quod Spiritus est Filii, differens ab

enim non omnino eodem modo „aequaliter et indifferenter" Patris et Filii foret Spiritus, sed plane diverso modo, quod Patribus contradiceret. Denique alii Theologi advertunt, etiamsi Photio concedatur, phrasin *Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ* ad consubstantialitatem esse referendam, tamen immota manere Latinorum argumenta, [7]) quod ex infra (art. IV. §. 20 fin.) dicendis luculentius patebit.

15. Illud vero quod dictum fuit, non viceversa dici *Υἱὸν τοῦ Πνεύματος*, confirmari potest etiam ex Theologo non ignobili, cujus fragmenta ipse nobis Photius servavit. *Jobus* enim *monachus* de incarnat. Lib. VII. (in Biblioth. Photii Cod. 222. p. 318. 319. ed. 1601) de eo agens, quod Filius apud Patres dicitur manus, dextera etc. [1]), notat, recte dici digitum manus esse, non vero manum digiti; sic Spiritum dici Filii, non vero Filium Spiritus, sicque de hac re disserit, ut congruum omnino suppeditet pro Latinorum doctrina argumentum. [2]) Quod si quis opponat, et *Patrem*

---

ipso et quasi *altera persona* ostenditur; nihil quippe sui ipsius esse potest. Quare non ideo est Filii et ei consubstantiale, quod ex una causa et indivisibili ante saecula aequaliter utrique processio." Cf. quae Hugo iterum L. III. c. 4. p. 1241 de hac re disputat quaeque non semper satis ad rem accedunt, ac Georgium Metoch. G. O. II. 975 seq., 931 seq.

[7]) Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Cod. Mon. 27 f. 49 b.): *εἰ οὖν διὰ τὸ ὁμοούσιον λέγεται πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, σώζονται ἄλυτοι πᾶσαι αἱ τῶν λατίνων ἀποδείξεις, αἷς αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ πνεῦμα, πνεῦμα υἱοῦ ἐπιχειροῦντες καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσιν.* Haec dicit occasione textus Greg. Nyss. de quo §. 6. nota 10.

[1]) Cf. Iren. V. 1, 6. Tert. c. Prax. c. 13. Euseb. in Ps. 59, 7. Cyrill. Glaph. in Exod. L. II. Thes. XIII. (ap. Becc. G. O. II. 639. 640.)

[2]) *Χεὶρ μὲν καὶ βραχίων καὶ σοφία καὶ λόγος τοῦ δὲ ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς σοφίας ἢ τῶν ὁμοίων οὐκ ἂν μὴ ῥηθείη· ὥσπερ οὐδὲ τοῦ κλάδου φαμὲν τὸ δένδρον, ἀλλὰ τὸν κλάδον τοῦ δένδρου· καὶ τὸ πνεῦμα δὲ δάκτυλος ὀνομάζεται θεοῦ· καὶ ἐπεὶ ὁ*

esse Filii, quemadmodum Photius c. 52 arguit dicens: „An igitur propterea et e converso Patri tribues generationem?“ responderi potest, nihil obstare, quominus *Pater Filii* dicatur, sed multum obstare, quominus *Filius* dicatur *Spiritus sancti;* non propterea Patrem generari dicendum, quia Filii esse dicitur, neque Latinos ad id statuendum adigi. Sane Pater et Filius sunt relativa nomina et talia, quae *per se originis relationem* declarant, qua alter ex altero, ex Patre Filius, non ex Filio Pater; *Pater Filii* est et dicitur Pater, Filius vero *Patris Filius*. *Spiritus* quoque relativum nomen est (veluti spiratus), si in ecclesiastico loquendi usu et *personaliter* [3]) accipiatur; attamen per se non ita relationem originis manifestat, sicut Patris et Filii nomina. „*Per se* enim Spiritus neque ad Patrem refertur, neque ad Filium“ (Bessarion supra §. 11 et Joh. Theologus infra art. seq. §. 1) „sed ad spirantem“ (ibid.). Ex hinc jam disparitas patet.

δάκτυλος τῆς χειρὸς, εὐλόγως οὐ μόνον τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ καὶ τοῦ υἱοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ πατρικὴ δεξιὰ, λέγεται· ἀλλ' οὐ τὸ ἀνάπαλιν ὁ υἱὸς τοῦ πνεύματος· οὐδὲ γὰρ ἡ χεὶρ ῥηθείη ἂν τοῦ δακτύλου. Et rursum Lib. VIII. (ib. p. 328) ad quaestionem, cur Spiritus S. non sit Filius: *τὸν μὲν υἱὸν γεγεννῆσθαι διδασκόμεθα, ἐκπορεύεσθαι δὲ τὸ πνεῦμα θεοπρεπῶς ἐμνήθημεν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ πνεῦμα μὲν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα εἴρηται, ἐπεὶ καὶ παρ' ἡμῖν ἑκατέρου τούτων πνεῦμα λέγεται, πατὴρ δὲ ἢ υἱὸς τοῦ πνεύματος οὐκέτι, οὐδὲ γὰρ παρ' ἡμῖν.* Similia habet Photius Amph. 189. Mai N. C. I. p. 183. 184.

[3]) Videlicet nomen *Spiritus* tum *essentiale* tum *personale* esse potest. Cf. Thom. Sum. 1. q. 36. a. 1 in corp. et ad 1. Jam Aug. de Trinit. V. 11. XV. 19 id praeclare enarrat: „Quia Spiritus S. *communis est ambobus, id vocatur proprie quod ambo communiter.*“ Cf. et Hugon. Ether. L. III. c. 3. p. 1240 seq. Pariter *Patris* nomen *essentialiter* quoque usurpatur, non tantum *personaliter;* sed priori modo nonnisi ad extra, ad creaturas dicitur, ut Matth. VI. 26. 32. X. 29, et tunc tribus personis convenit. De hac acceptione hic non est sermo. Si Spiritus alicujus esse dicitur, ut recte notat Bessar. (ep. ad Alex. Lascar. c. 6), non absolute seu essentialiter sumitur, sed relative.

Dum dicitur Pater *Filii*, intelligitur Filii *Pater;* nec potest Filius pro principio sumi, Pater pro principiato; sed si dicitur *Filius sancti Spiritus*, verba indicant Filium a Spiritu originem habere, Spiritum esse Patrem, quod absurdum. *Pater Spiritus* dici nequit, quia tunc Spiritus foret Filius, *Filius Spiritûs* dici non potest, quia tunc Spiritus foret Pater. *Aliud est esse alicujus simpliciter, aliud* esse *Patrem vel Filium alicujus;* porro Pater non dicitur Filii esse proprius simpliciter, sed *Filii Pater;* id subintelligitur, quod ejus sit *Pater*. Pari modo diceretur Spiritus spirantis esse et spirans Spiritus sancti *spirator* seu *προβολεὺς πνεύματος*. Haec vocabula sibi ad amussim respondent et ad idem pertinent genus, adeoque confusionem arcent. Recte rursum dicitur: Pater et Filius sunt *προβολεῖς* (*προβολεὺς*) *πνεύματος*, sed non simpliciter: *Pater et Filius sunt Spiritus sancti.*

16. Neque vero, quod subdole ac perverse Latinis adscribit Photius (c. 59), ii unquam docuere: *Quod alicujus esse dicitur, ex eo vel ab eo est.* Potest certe hoc illius dici vel ut possessio possidentis vel ut pars totius vel ut effectus causae vel ut forma seu qualitas subjecti etc., quocunque demum nomine genitivus casus cum nominativo subjecti conjungi potest, qua late patet genitivi usus. Latini non dicunt de quocunque, quod dicitur esse alicujus, id ab hoc existere; sed id dicunt de personis, nec de personis quibuslibet, sed *de personis divinis.* Creaturae quoque sunt Patris et Filii; sed non propterea a creaturis procedunt Pater et Filius. Ex qualitate atque charactere subjecti determinatur, quomodo ad aliud pertineat id, quod ejus dicitur esse. Quicunque alterius dicitur, ad eum quodam modo pertinet; vel ut servus vel ut necessarius etc., relationem ad ipsum habet. Porro a divinis omnes ii respectus excludendi, qui divinas non decent hypostases, ut servitus vel ministerium; ea *σχέσις*

statuenda, quae divinis concordat.[1]) Haec porro est originis habitudo (§. 14), relatio inter principium et principiatum. Sicut calor solis dicitur calor a sole causatus, sicut fructus arboris fructus ab arbore productus, ita Spiritus Filii est Spiritus per Filium emissus, ut principiatum principii est. Vane ergo colliguntur exempla similium dictionum, ubi *de divinis personis* sermo non est. (Phot. c. 57 seq.) Dicitur Spiritus sapientiae, spiritus intellectus, spiritus scientiae, dilectionis, adoptionis filiorum, promissionis, fidei, et alia hujusmodi; [2]) sed sapientia, intellectus, scientia etc. non sunt personae divinae; verum dona et charismata, „quorum Spiritus S. fons ac largitor glorificatur", ut ipse Photius (c. 58) bene novit; haec effectus, fructus, donationes, ac veluti possessio sunt Spiritus sancti; in his genitivus longe aliam habet significationem. „Nequaquam," ait *Hugo Etherianus* (L. II. c. 20. p. 1236), „*hoc modo* (ut Spiritus consilii, fortitudinis, timoris etc.) *Filii* nuncupatur *Spiritus;* Filii sane Spiritus, uti *Patris aeque ac indifferenter* censetur. Intellectus vero, gratiarum et donorum dicitur Spiritus ut *dator et effectiva illorum causa.*" Sed multo uberius idem

---

[1]) Egregie Leo M. serm. I. de Pentec. (Ball. serm. 75. Patrol. ed. Migne tom. LIV. p. 403) cap. 3: „Cum in personarum proprietatibus alius sit Pater, alius sit Filius, alius Spiritus sanctus, non tamen alia Deitas, nec diversa natura est. Si quidem cum et de Patre sit Filius unigenitus, et *Spiritus sanctus Patris Filiique sit spiritus, non sicut quaecunque creatura, quae et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiterne ex eo quod est Pater Filiusque subsistens.*"

[2]) Vidit acute Photius, quum Filius dicatur veritas, virtus, sapientia, expressiones *πνεῦμα ἀληθείας, δυνάμεως, σοφίας* eodem modo intelligi posse, quo *πνεῦμα υἱοῦ;* ideo ponit alias dictiones, ut Sp. fidei, Sp. promissionis, Sp. revelationis etc., in quibus adversarii Filii nomina invenire nequeant (c. 58). Sed eo ipso jam subjectum non est amplius idem illud, de quo Latini ita statuunt.

auctor jam ante (c. 13. p. 1228) contra *Theophylactum* eamdem rem pertractaverat. Atque prae ceteris hoc urget: „Ad hoc .... scil. aliud esse, *ex aliquo*, et aliud *alicujus*, eadem in pluribus convenire inveniuntur. Nam pars quidem totius est et ex toto, et arboris fructus et ex arbore, et spuma maris et ex mari; et sicut *impossibile est, fontis esse aquam et non ex fonte, sic impossibile est, Spiritum esse Filii et non ex Filio*, aut Patris et non ex Patre, Filium Spiritumque; *Pater vero non in eo quod sit alicujus ut ex aliquo, sed in eo, quod generat Filium, ejus dicitur.*" Secundum hanc doctrinam bene dici potest, quaedam ita alicujus dici, ut etiam ex eo sint, quaedam vero non ita; quae priori modo alicujus dicuntur, manifeste inde dignosci, quod alia ratio, cur hujus dicantur, locum omnino non habeat, vel nexus talis inter utrumque intercedat, qui id per se patefacere possit. Deinde ad illud Theophylacti: „Dicitur Spiritus esse Filii, secundum quod unitas est Filius et virtus et sapientia, S. vero Spiritus et unitatis et fortitudinis et sapientiae Spiritus apud Esaiam describitur" observat Hugo, virtutem, sapientiam, unitatem tribus personis convenire et per se esse nomina essentialia; si *essentialiter* sumuntur, nihil sane hic explicatur; si vero *personaliter* et prout Filio *appropriantur*, eadem Latinorum argumenta recurrunt. Praeterea exempla varia ab adversariis allata sic repellit: „Deus dicitur (Deus) Abraham ut creator et Dominus Abraham, forsan vero et ut amicus illius; intellectus autem et fortitudinis et similium ut *efficiens causa* dicitur. Sed Spiritus dicitur Filii et Patris, ut ex Deo ens et ipse Deus, non ut adventitium adveniendo extrinsecus (hoc enim quis asseverare audeat?) sed ut plenitudo ejus, qui certe non aliter sano intellectu comprehendi potest, secundum quod tertius dicitur a Patre ..., nisi ex Filio habere substantiam intelligatur et consideretur; hic utique Spiritus juxta Domini vocem *Veritatis* est, quia dicitur Spiritus veritatis; qui

profecto, in quantum *Veritatis* est, in tantum *Filii* existit, et ex ipso existentiam sortitur... Si (Spiritus S.) ex Veritate non habet esse, adveniens et adventitia est ejus veritas; cum ipse Veritatis praedicetur, et ejus dicatur esse. Igitur sicut est Veritatis, sic et esse et subsistere habet ea Veritate, et ex ipsa, Filio scil., procedit secundum personarum ordinem."

17. Objicit sibi Photius (cap. 59) in adductis Bibliorum testimoniis (c. 57), ut Isai. XI. 2. II. Tim. I. 7. Gal. VI. 1. Exod. XXXI. 2. 3. aliisque, non ipsum Spiritum S. intelligendum, sed dona et charismata ab eo promanantia quaeque ipse largitur; sed nihil hoc adversarios juvare contendit, quia secundum eorum legem ratiocinari ita debeamus: inde procedit Spiritus, cujus dicitur, sive persona Spiritus sive charisma intelligatur; ergo non charisma producit sapientiam, filiationem, fidem etc., sed sapientia, filiatio, fides etc. producunt charismata. Imo quum juxta adversarios idem sit dicere *πνεῦμα* ac dicere charisma, tot erunt ipsis *πνεύματα* quot *χαρίσματα* et quodlibet horum pneumatum sive charismatum in duo dividetur, quorum unum producat, alterum producatur, unum donet, alterum donetur, fides fidem, intellectus intellectum et sic deinceps donet. Sed absurdae plane ejusmodi sunt conclusiones. In primis docent Latini, *πνεύματος* vocem multipliciter usurpari; significare interdum *ἐνέργειαν*, *δύναμιν* haud per se subsistentem, significare aëra, ventum, flatum etc.; quum vero cum articulo ponatur, plerunque rem certam, singularem ac regulariter subsistentem notare; in Bibliis, ut jam advertit Didymus L. I. de Trin., *τὸ πνεῦμα* communiter dici Spiritum sanctum; posse vero et *τὸ πνεῦμα* dona Spiritus sancti significare figura metonymiae, qua pro effectibus persona effectrix ponitur, ut Eph. IV. 23. I. Thess. V. 19. I. Joh. IV. 1. (H. Kilber Theol. Wirc. Tract. De Deo uno et trino Disp. VI. c. 2. art. 1 fin. n. 343). Et recte in multis Bibliorum locis per Spiritum

intelligunt charismata, ut jam pluralis *τὰ πνεύματα* v. g. I. Joh. IV. 1 ostendit. Sed inde non sequuntur, quae comminiscitur Photius; nam canonem illum a Photio Latinis adscriptum nemo admittit eorum (§. 16) et hinc ratiocinatio *illi unice superstructa* cadit; non est genitivus hic causam indicans, sed effectum denotat; non sunt divinae personae sapientia, fides, revelatio etc. Atque licet sensu vero et biblico *πνεύματα* dicantur charismata et tot possint haberi *πνεύματα* hac significatione sumta, quot charismata: tamen haec non dividuntur in duo, ut ex falso supposito arguit Photius (c. 59. 60). Sed his puerilibus ludis non est immorandum.

18. Sed alias quoque rationes in promtu habet Photius, quare Spiritus Filii dicatur. Quarum una licet in opere non fusius explicata, tamen in titulo expressa et saepius insinuata [1]) est: quod Spiritus *a Filio mittatur et suppeditetur dignis fidelibus.* Hanc rationem sedulo exornarunt Photii sequaces eamque catholici Theologi accurate refutarunt. Etenim 1) etiamsi ad missionem referatur quod Spiritus dicitur Filii, adhuc processio exinde deduci potest, quum missio temporalis aeternae processioni innitatur (§§. 3. 4). 2) Spiritus a Patribus dicitur proprius Filii secundum naturam; sic Basilius L. I. c. Eunom. explicat *πνεῦμα Χριστοῦ, ὡς κατὰ φύσιν ᾠκειωμένον αὐτῷ* (Gregor. Cpl. Apolog. contra M. Ephes. Confess. Cod. Mon. 27 f. 117 b. hoc textu praeter alios utitur): sed natura est aeterna et si quid natura proprium alterius, ejus rei ratio nequit ex temporariis repeti; est proinde Spiritus proprius Filii non aliquo alio respectu, sed prout est divina persona, et inde ex ipso est. 3) Causa, sic ratiocinatur *Georgius Pachymeres* (l. c. G. O. I. 390 seq.), prius intelligi debet quam effectus; et sempiternum in personis divinis prius quam effectus earum,

[1]) Vide art. praeced. §. 9.

qui sunt temporales. Spiritus S. ideo in tempore suppeditatur fidelibus a Filio, quia est et dicitur Spiritus Filii; hoc est veluti causa, illud veluti effectus. Ergo quod Spiritus dicatur Filii, ex eo ratio non peti potest, quod donetur a Filio dignis. Eodem modo *Bessarion* (ep. ad Alex. Lasc. c. 7. Hard. IX. 1067): „Quod si quis dicat: Ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex eo mittitur, falsa est ratio; e converso namque quia ejus est, mittitur ab eo; priora enim sunt causa posteriorum (non viceversa). Prius autem est, quod Spiritus sit Spiritus Filii; posterius vero, quod mittatur ab eo.“ 4) Non minus opportuna sunt, quae disputat *Hugo Etherianus* (L. II. c. 20. p. 1235): „Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photii declarat descripto; aut enim aeternaliter est Filii perque ipsum aeternaliter mittitur, aut prius Filii erat, quam per ipsum mitteretur. Quod si antequam mitteretur, Filii erat Spiritus, *non* quia per ipsum mittitur, ejus existit. Et rursus si per Filium Spiritus aeternaliter mittitur, aut mittitur Filio cum Patre mittente ipsum, aut tamquam per instrumentum mittitur per Filium, veluti per arcum mittitur sagitta; sed hoc est impossibile; eo quod alia natura sit causae, et alia instrumenti; alienus foret Filius a Patre, ut instrumentum ab artifice. Quare mittit Filius et habet Spiritum omnino, quemadmodum et Pater, qui scil. Spiritus neque in eo quod mittitur alicubi (l. alicui) consubstantialis est. Profecto quae minime substantialiter insunt, substantialia esse non possunt. Quomodo enim a proprietatibus ad substantiales qualitates, scil. substantiales differentias rationem transferri possibile? Existimo non recte. Non enim est proprietas idem substantiali qualitati; propterea non potest transigi consubstantiale in proprietatum communitatem. Ergo Filius Dei est Spiritus dator et ejus emissor ut suae plenitudinis. Est enim ejus *plenitudo* Spiritus S., sicut Johannes inquit: „Nos de plenitudine ejus omnes

accepimus" (Joh. I. 16), videlicet de Spiritu ejus. Quod si Spiritus in eo quod persona, Filio non communicat, plenitudo Filii non communicat Filio; item si Spiritus non est ex Filio, quod est inconveniens; cum ergo ex Filio, et ex ipso procedit. Hoc qui negant, asserere videntur non propria virtute per Spiritum fecisse miracula." Praeterea 5) si Filius dat Spiritum, sane ipsum habet; sed quidquid habet *ut Filius*, id non ex gratia habet, sed natura, id ab aeterno habet. Hinc rursum *Hugo Etherianus* (L. II. c. 11. p. 1226): „Non habet Filius Spiritum *secundum participationem*, qui per se vita, per se lux, et per se veritas existit; nec ab alio modicum quid ipsius Spiritus accipit, ut ideo impotens sit emittere ipsum, cum Pater ad plenum hoc queat facere. Quod semper habuit, quomodo ab alio accepit? *Quid* autem *Apostolis plus habet*, si *Patrem interpellando mittat Spiritum*, non habens per se neque ex se prodeuntem? Quare mittit et emittit Filius Spiritum, sicut Pater... In prophetis, in Apostolis et in Christo unus Spiritus sanctus loquebatur, sed tamen *aliter* ab illis et aliter a Christo idem Spiritus habebatur. Nam Christus *per se* Spiritum, illi vero *per Christum* habebant." Et denuo (L. III. c. 12. p. 1248): „Spiritus Filii est aut ratione *naturae* aut ratione *gratiae*. At Dei Verbum nihil ex gratia, quia Deus est, possidet; quare nihil adjectum, nihil habet nuper adveniens, sed ut a principio constiterant exuberantiae divinae ratione consistunt naturae, videlicet naturaliter." Similiter *Beccus* in Camat. Animadv. c. 2 (G. O. II. 294): „Si a Patre uti ex eo existens datur Spiritus, per Filium vero non uti ex eo existens, quis demum non existimaverit uti a servo et administro (*διακονικῶς καὶ ὑπηρετικῶς*) per Filium Spiritum dari?"

19. Usitatissimum graecis heterodoxis effugium hoc loco commemorandum est, quo statuunt, saepenumero Patres largitionem donorum et missionem temporalem intel-

lexisse, non vero aeternam processionem [1]), dum Spiritum per Filium effundi, prodire, manifestari ac suppeditari dicunt. Evertunt hanc exceptionem quae praemisimus, evertunt ipsa Patrum verba, quibus dicunt, Spiritum effundi a Filio *sicut a Patre* et ita ut *connaturalis Spiritus ei* sit, quod de donis per se dici nequit, effundi Spiritum a Filio ex *propria natura atque substantia*, [2]) aliaque hujusmodi sexcenta. Neque solum dona ac charismata fidelibus dantur, sed ipse Spiritus S. qui in eis inhabitat (*Petav.* de Trin. VIII. 4 seq.), quod frustra a Graecis plane negatur. Late

---

[1]) Id urget potissimum Theophanes Procopowicz op. cit. cap. I. p. 3. 14. 15 abutens vel inscii et imprudentis vel etiam malevoli in hac materia *Anastasii* Bibliothecarii verbis, qui in ep. ad Joh. Diac. (Galland. Bibl. PP. XIII. p. 31) ista scripserat: „Praeterea interpretati sumus ex epistola ejusdem S. Maximi ad Marinum scripta Presb. circumstantiam de Spiritus S. processione, ubi frustra caussari contra nos innuit Graecos, cum nos non *causam vel principium* Filium dicamus Spiritus sancti, ut autumant, sed unitatem substantiae Patris ac Filii non nescientes, sicut procedit ex Patre, ita eum procedere ex Filio, *missionem nimirum processionem intelligentes*, pie interpretans, utriusque linguae gnaros ad pacem enutriens, dum scil. et nos et Graecos edocet *secundum quiddam procedere* et *secundum quiddam non procedere* Spiritum ex Filio; difficultatem exprimendi de alterius in alterius linguae proprietatem significans.“ Quam sententiam merito ut insulsam castigat *Petavius* de Trin. L. VII. c. 17. n. 12. in fine.

[2]) v. g. Cyrill. ad Theod. (Allat. Vind. 333) *ὡς ἐκ θεοῦ πατρὸς λόγος· καὶ ἐξ ἰδίας ἡμῖν ἀναπηγάζει φύσεως.* Idem in verba: Vidi Descendentem Spiritum (Becc. Epigr. IV. 561. 562): *Οὐ γὰρ δήπου πρὸς τοσαύτην ἀλογίαν καταβησόμεθα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἴεσθαι μεθεκτὸν ἐν τῷ κατὰ φύσιν υἱῷ τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν, καὶ οὐχὶ μᾶλλον οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς, ὥσπερ ἀμέλει καὶ αὐτῷ τῷ πατρί· ὥσπερ γὰρ τοῦ πατρὸς, οὕτω δὴ καὶ τοῦ υἱοῦ ἐστὶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον .... τίνα οὖν τρόπον ἀπομεριοῦμεν τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ, τὸ οὕτως ἐμπεφυκὸς καὶ οὐσιωδῶς ἡνωμένον, δι' αὐτοῦ τε προσκύπτον, καὶ ὑπάρχον ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι νομίζεσθαι παρ' αὐτόν; .... Ἀπαράλλακτος ἡ τοῦ Χριστοῦ ὁμοιότης πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ κατὰ φύσιν προχεόμενον πνεῦμα.*

de his disputant *Hugo Ether.* (L. III. c. 18. p. 1254 seq. Cf. II. 13. 14. p. 1228 seq.), *Beccus* (Or. de un. Eccl. c. 16 — 19 ad Theod. L. I. c. 2 in Camat. Animadv. et Epigr. VIII. G. O. I. 104 seq. II. 89 seq. 320—323. 586 seq.), *Constantin. Meliten.* (Or. I. c. 20. ib. II. 682 seq.), *Georgius Trapezuntius* (de proc. Sp. S. ad Joh. Cub. G. O. I. 479 seq. 482 seq.), *Bessarion* (Or. dogm. c. 8. ep. ad Alex. Lasc. 7. Hard. IX. 361. 1063), *Bellarm.* (de Chr. II. 22), *Leo Allatius* (Vind. Syn. Eph. c. 47. p. 229 seq. c. 51. p. 286; c. 55. p. 354—357). Unum Hugonem Etherianum adducamus, qui (l. c.) scribit: „Licet Apostoli et Prophetae in tempore a Christo Spiritum acceperint, Dei tamen Filius non in tempore Spiritum habere coepit, neque idem Spiritus a Filio exire initium sumpsit per tempus aliquod. [3]) Sane a diebus aeternitatis, sicut Filius a Patre generatur, ita Spiritus S. ab utroque exit, ab utroque mittitur aeternaliter et ab utroque, ut ostensum est, *univoce* procedit. Nam apud tres nihil praeterit, nihil futurum est; apud tres personas non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio... *Quantum ad ipsos* (P. et F.) spectat, ante omnia saecula mittunt et donant (Sp. S.). Existentibus autem dono missioneve dignis incipere dicuntur mittere vel donare; *nequaquam secundum se,* (sed) *quantum ad suscipientes.* Igitur si mittere aeternum, et missio; versaque vice: si missio aeterna, et mittere. Atqui missio aeterna est. Non enim ut in lithotomon (sic) ratio turris fabricabandae fabricationem praecedit et ab ea dividitur, ita in Filio et Patre

---

[3]) Idem L. II. c. 15. 16. p. 1229. 1230 ex Bibliis et Patribus inculcaverat, Christum non accidentaliter, non ex adjectione vel extrinsecus, sed ex se ipso ut Dei Filium Spiritus plenitudinem habuisse, quam in rem et Cyrilli Alexandrini anathematismo nono utitur adnectens Theodoreti oppositionem ac Cyrilli responsum una cum testimonio ex ejus ad Nestorium epistolis.

ratio missionis Spiritus missionem praevenit et ab ipsa separatur. Nam si ratio missionis Spiritus sancti ab aeterno in Filio est, et missio ipsius Spiritus coepit esse in Filio ab aliquo tempore, prius et posterius, adjectum et separabile habet Filius et accidentium non effugit multiplicitatem. Nonne sol cum illuminat domum, aliqua hodie incipit irradiare; pretiosi similiter splendent jugiter lapides, stellae quoque; attamen illarum in tenebris, harum vero in luce minime splendor rutilat, *non ex interceptione splendoris, sed ex aspicientium imbecillitate?* Amplius: missio Spiritus S. et cognitio missionis simul sunt in Patre et Filio; neutrum enim horum duorum tempus praejudicat; at vero *cognitio* aeterna est; ergo et missio Spiritus S. ab utroque aeterna est et uterque aequaliter et aeternaliter causa missionis Spiritus... Si utique (Pater) causa est, et Filius est aliqua causa Spiritus sancti; si neuter est causa, missio Spiritus sancti nec causam habet nec principium, quod est solius Patris privilegium in Trinitate. Quare forsitan non sit inconveniens, si processio Spiritus sancti aeternaliter de Patre ac Filio manans penes suscipientes creaturas *missio*, usitatius *donatio* et si quid aliud hujusmodi nuncupetur, sublimioribus quidem semper divino, inferioribus vero semper creato referendis. Nam idem Evangelium in Christo *doctrina*, in Apostolis vero nobisque omnibus *disciplina* censetur. Lux quoque solis perennis est; quamdiu nobis oritur, diem vocamus, breve attribuentes ei temporis spatium.“ Quibus exemplis aliud copulat duce Hieronymo ex incarnatione desumtum, quae velut jam ab initio saeculi facta perhibetur, ac deinde (p. 1255 C.) pergit: „Quodsi unitas mysterii Dominicae incarnationis in Filio principium temporis non habuit, multo minus credibile est, missionem Spiritus sancti a Patre ac Filio in alterutro eorum incepisse sub tempore.“ Praeterea idem auctor contra Theophylactum aliosque, qui arguebant, Spiritum non ter vel saepius datum discipulis,

neque verbis Joh. XX. 22, neque ante Christi e mundo discessum, sed priores ante Pentecosten donationes ad Spiritus dona esse referenda, ac Joh. XX. 22 ad donum dumtaxat dimittendi peccata [4]), inter alia docet (L. II. 13. p. 1228) ex Gregorio Nazianzeno et Gregorio I. Romano, Christum non dedisse solum donum quoddam, sed *ipsum Spiritum S.* Quod denuo (c. 15. p. 1229) aliis argumentis confirmare studet, Chrysostomi, quae contraria esse verba videbantur, explanans et in verbis ipsis: „Accipite Spiritum S.“ insistens. Si quis vero dicat, nonnisi donum remittendi peccata datum fuisse, „attendat,“ ait Hugo, „si hujusmodi virtus *separabilis* sit. Sed patet, quod non sit separabilis, cum nihil secundum accidens divinis insit hypostasibus; ergo dum *dat Spiritum*, largitur *totum, non partem.*“ Deinde docet Christum in die resurrectionis dedisse *totum Spiritum*, sed *non secundum omnem operationis speciem*, in die vero Pentecostes dedisse *secundum omnem in ipsis operationis speciem;* distinctiones fieri ad personarum discretionem et propter operationum in ipsis Apostolis efficaciam. [5]) „Ad hoc“ —

---

[4]) Theophylact. apud Hugon. II. 13. p. 1228 apud Beccum Gr. orth. I. p. 220. 221. Nicol. Methon. Syllog. in Cod. Mon. 66 f. 81 b. cap. 35: *εἰ ὁ αὐτὸς παράκλητος ἐδόθη τότε διὰ τῆς ἐμφυσήσεως, ἀλλὰ μὴ τὸ χάρισμα τῆς ἐφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς αὐτίκα δεδήλωκεν ἐπειπὼν ὁ σωτήρ· ἂν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφίενται* (Joh. XX. 23)· *οἶδε γὰρ ὁ λόγος καὶ τὰ χαρίσματα καλεῖν πνεύματα· τίνος ἡ κατὰ τὴν γῆν παρουσία; ἢ γὰρ τοῦ αὐτοῦ καὶ περιττὴ, ἢ ἑτέρου, καὶ ποῖον τοῦτο;*

[5]) Praeclare *Greg. Naz.* Or. XXXVII. p. 608 tres veluti gradus communicationis Spiritus distinguit: primum (*τὸ πνεῦμα*) *ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου δυνάμεις ἐκιτελοῦν*, deinde *ἐκφυσώμενον* (Joh. XX. 22), postea *ἐν γλώσσαις πυρίναις φαινόμενον.* Insigni verborum majestate *Leo M.* sermone II. de Pentec. c. 3, 4. (Baller. 76. p. 405 seq. ed. Migne): »Non ambigamus, quod cum in die Pentecostes discipulos Domini Spiritus S. implevit, *non* fuit *inchoatio muneris, sed adjectio largitatis;* quoniam et patriarchae et prophetae et sacerdotes omnesque sancti, qui prioribus fuere temporibus, ejusdem sunt Spiritus sanctificatione

ita prosequitur — „insufflasse Christus ut emissor in eo *quod Deus* in faciem discipulorum creditur, tum ut per hoc intelligeremus, Spiritum vere de illo procedere, ut de profundo corporis ejus ille flatus evaporabat sensibiliter,[6]) tum quod ad habendum et quasi possidendum Spiritum eis daret, quod in die Pentecostes ad robur et operationem ostensionemque signorum e coelis discipulis eisdem misisse fertur. Quod ex hoc liquido apparet: praesente Christo raro signa faciebant ejus discipuli; quo in coelum abeunte ac mittente Spiritum per manus Apostolorum signa fiebant (Act. II. 43); unde in specie ignis missus dicitur, ut eos qui adhuc quasi limus erant, molles existentes corroboraret atque confirmaret.... Ex his igitur manifestum esse potest, quod non sit vecordiae neque imprudentiae, si quis dicat, Christum discipulis tunc Spiritum dedisse, quando post resurrectionem eis dixit: Accipite Spiritum S., cum scientissimi Graecorum iidemque sanctissimi hoc comprobaverint, ut ostensum est; porro nostri temporis homines errorem hoc reputant et insaniam, pro eo solum, quod Spiritus processionem ex Filio abolere conantur."

20. Eamdem materiam rursus versat Photius c. 90—94, ubi inprimis (c. 90) varias ex Scripturis formulas colligit,

---

vegetati, et sine hac gratia nulla umquam instituta sacramenta, nulla sunt celebrata mysteria, ut *eadem* semper fuerit *virtus charismatum*, quamvis *non eadem* fuerit *mensura donorum*. Ipsi quoque beati Apostoli *ante passionem Domini* sancto Spiritu *non carebant* nec potentia hujus virtutis aberat ab operibus Salvatoris..... Sed illi perfectioni, quae erat discipulis conferenda, major gratia et abundantior inspiratio servabatur, per quam et quae nondum acceperant, sumerent et excellentius possent habere quae sumpserant." Cf. et *Beccum* Or. de un. Eccl. c. 68 (G. O. II. 220. 221): *ἐξ ὅτου γὰρ τῷ πρωτοπλάστῳ εἰς ψυχὴν ζῶσαν παρὰ τοῦ δημιουργοῦντος ἐνεφυσήθη, διαφόραις ἐπιδημίαις ἐρύστερον τοῖς ἀξίοις καταπεφοίτηκε* (τὸ πν.)· *ἀλλ' ὅμως, εἰ καὶ πολλοῖς καὶ πολλάκις καταπεφοίτηκεν, οὐδεμία τῶν αὐτῶν παρουσιῶν περιττή.*

[6]) Vide §. 5. notam 2.

quibus Spiritus sanctus dicitur Spiritus Dei, Spiritus Domini, [1]) Spiritus, qui ex Deo est, Spiritus Patris, Spiritus suscitantis Jesum Christum, Spiritus Christi, Spiritus Filii etc. [2]) Porro pergit: Nihil horum declarat per se et vi

---

[1]) Quum *κυρίου* nomen appropriari soleat Filio (Greg. Naz. Or. XXIII. p. 420, XXIX. p. 490, unde *κυριολογία* apud Theologos) Spiritus Domini communiter Theologis est Spiritus Filii. Quare Hugo Ether. L. II. c. 20. p. 1236: „Is idem sicut *Dei* dicitur Spiritus, ita et *Domini Spiritus* nominatur, sed non convertitur. Etenim licet Deus Pater *Spriritus* juxta Domini vocem censeatur „Spiritus est Deus", *Spiritus* quoque et Filius Dei secundum illud: „Spiritus ante faciem vestram Christus Dominus" (dicuntur enim, ut dictum est §. 15. n. 3, Pater et Filius *spiritus* essentialiter nomine accepto): neque tamen Pater neque Filius *Dei Spiritus* dicitur; sicut igitur *commune* est Patri et Filio, *non esse spiritum alicujus*, sic *proprium* est Spiritus, *esse amborum Spiritum.*"

[2]) Multae aliae addi possunt hujus generis expressiones, ut Spiritus Jesu (Act. XVI. 17) Spiritus veritatis (Joh. XV. 26) Spiritus oris Domini Jesu (II. Thess. II. 8). Hanc posteriorem dictionem ita illustrat Hugo Etherianus l. c.: „Sicut inter illos, qui ex Deo nati sunt, solum Dei Verbum de utero ejus genitum esse pronunciatur: ita inter spiritus Dei solus Spiritus sanctus *de ore Filii* prodire creditur. Verbo enim Domini coeli firmati sunt et spiritu oris ejus (Verbi scilicet juxta Apostolum) omnis virtus eorum (Ps. XXXII. 6). Isto Spiritu ille iniquus Antichristus disperdetur, quia „Dominus Jesus interficiet eum spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui" (II. Thess. II. 8), ut Paulus dicit, quod de anima Christi nullus intelligere praesumat. Nam illa in eo quod anima est, neque interficit neque destruit aliquid. Reliquum igitur est, ut S. Spiritui solummodo attribuatur hoc. Qua ex re manifestum est, quod sicut Filius de Patre per nativitatem existit, ita Spiritus ex Patre et Filio per processionem. Quod iterum et sic monstrari potest: Spiritus oris Christi ex Christo procedit, cujus rei signum est insufflatio in faciem discipulorum facta; scil. Spiritus oris Christi Spiritus S. est; unum enim habet Spiritum consubstantialiter, ut Dei Filius, non plures. Itaque Spiritus S. ex Christo Dei Filio procedit." Notari debet, additis Patrum expositionibus ex ejusmodi locutione non incongrua argumenta confici. (Cf. Anastas. Sin. de rect. dogm. hanc in rem ab Andrea Rhod. in Conc. Flor. Sess. VII. Hard. IX. 93 — 96 allegatum, Theodorum Raithen. in Epigr. I. a Beceo Gr. O. II. 531 adductum, Beccum ipsum in Camat. Anim. c. 18. ib.

verborum processionem Spiritus sancti, quemadmodum dictio expressa: *Spiritus a Patre procedens.* Hinc omnino differunt ab ista illae formulae. Si autem quoad sensum ejusmodi dictionibus processio indicari dicatur, nil hoc adversarios juvat (c. 91). Etenim quum sexcenties fere dicatur Spiritus ex Patre procedere, possent sane formulae: Spiritus Dei, Spiritus Patris ad processionem quodammodo referri tamquam ad primam et praecipuam dictionis rationem; per se ad consubstantialitatem referuntur; sed consubstantialitas Spiritus sancti cum Patre in processione fundatur [consubstantialis Spiritus Patri, quia ex ipso procedit, non vero quia consubstantialis, ideo procedens [3])], proinde ad processionem referri possunt ut ad principalissimam causam. Sed nec semel dicitur Spiritus S. ex Filio procedere, neque in Bibliis, neque apud Patres; proinde ingens est disparitas; nullum nobis jus suppetit processionis ex Filio adstruendae neque id ex verbis *κατὰ ῥητὸν* id non dicentibus elici potest. Verum aliae adsunt rationes, ob quas dicatur Spiritus Filii vel Christi, eaeque variae: 1) quia consubstantialis est Filio, 2) quia ungit Christum, 3) quia manet super ipsum et in ipso. En duas novas rationes addit, quae non ad ipsam divinitatem, sed ad humanitatem Christi spectant, quarumque posteriorem jam cap. 85 occasione graecae versionis Dialogorum Gregorii M., cujus verba allegaverat, uberius illustravit. Hinc contendit (c. 93. 94), aliud esse Spiritum *Filii* dicere, aliud Spiritum *Christi;* Christi Spiritus dicitur utpote inungens Christum; sed ungebatur Christus, ut homo,

---

II. 328. Georg. Metoch. c. Man. Cret. c. 13. ib. p. 1013. 1014 et infra art. III. §. 5. not. 1.) — Alia plura, quae huc referuntur ex Bibliis, sanae exegesi minus probantur, neque nos ea curamus; verum haud pauca sunt ita Patrum solemni usu recepta, ut spernere ea haud fas sit, eaque plerunque et melius fundata reperiuntur.

[3]) De hoc altero membro infra art. IV. §§. 20. 21 agetur.

non ut Deus. Quare qui arguit: Spiritus dicitur Christi, ergo ex Christo procedit, is ex humanitate Christi procedere Spiritum, is humanitatem divinitati consubstantialem esse horrendo errore asserit. Quum vero tot rationes queant assignari, ob quas Spiritus dicitur Filii vel Christi, jam eliditur argumentum Latinorum, quo dictionem hujusmodi nonnisi ad processionem referri posse statuunt. Imo vero quum *per se et immediate* neque voces *πνεῦμα θεοῦ, πν. πατρὸς* processionem dicant, id multo minus de illis *πνεῦμα Υἱοῦ, πν. Χριστοῦ* cogitari debet, ubi nullum adest fundamentum ejusmodi, ubi praemissa nulla habetur ea certitudine fulgens, qua divinitus revelata gaudet propositio: Spiritus ex Patre procedit, ubi consubstantialitas non aeque in processione fundatur (c. 53), quum alia sit ratio consubstantialitatis inter Filium et Spiritum, quam inter Spiritum et Patrem. — Haec fere potiora sunt, quae Photius prolixe rursum disputat. Mittimus in praesentia, quod Photius falso supponit, non certam esse Spiritus ex Filio processionem e fontibus revelationis, de quo ipso vertitur controversia quodque jam maxima ex parte pertractatum fuit; mittimus, quod disertis verbis id tradi in Bibliis postulare videtur (c. 92 fin.), quum tamen quam plurima dogmata Graecis aeque ac Latinis indubitata non *κατὰ λέξιν* in illis reperiantur expressa; mittimus quae inter alia ejusdem argumenta recurrunt ibi opportunius consideranda. Unam adducemus Joh. *Becci* responsionem, qui (L. III. ad Theodor. Sugd. Ep. c. 5 seq. G. O. II. p. 141 seq.) hanc ipsam nostri operis partem prae oculis habuit Photianamque doctrinam cum graecorum Patrum theologia acute et sollerter comparavit.

21. Itaque *Beccus* libenter Photio concedit, Spiritum sanctum ideo dici Christi, quod ipsum inungat, illud vero negat, alio modo dici Spiritum Christi, alio vero Filii. „Subdola“, inquit, „est haec praveque contorta expositio. Etenim si solummodo ea ratione, qua Christus carnis et

sanguinis particeps factus est et humanitatem assumpsit, proprio inunctus Spiritu, dictum asserens *Christi Spiritum* assumendum est, qua vero ex aeterno est Deus, nullatenus, retributionis et mutuae duarum Christi naturarum communicationis inficias iverit. Pravam interpretationem hanc Nyssenus quoque refellet, dicens: Spiritum ex *Filio* esse adstipulatu confirmatur; probatque hoc Apostoli dicto: Qui Spiritum *Christi* non habet, hic ejus non est.“ [1]) Merito Beccus infert, a Photio communicationem idiomatum (in concreto) negari, quae Patribus ac Theologis rata est; *Christi* nomen *θεάνθρωπον* significat, unam personam quae et divinam et humanam habet naturam, quae filius Dei et filius hominis est, unus tamen idemque. Unde de *Christo* tum divina tum humana praedicantur; *de eodem, non tamen secundum idem* dicuntur. Qui separat Christum ceu hominis Filium a Dei Filio, in Nestorianismum incidat oportet. Christus est Verbum caro factum, est ipse Dei Filius; proinde *Spiritus Filii* est et *Spiritus Christi*, licet aliter ad humanitatem Christi quam ad ejus divinitatem se habeat Spiritus, naturis in se spectatis. „Rursum“ — ita prosequitur Beccus (c. 6) — „idem *Spiritum Filii* vocat Spiritum, quia consubstantialis Filio et quia super ipsum manet et in ipso. At rebus divinis pertractandis magnus Basilius nunc dicit Spiritum Filii esse Spiritum,

---

[1]) L. c. p. 141: *Σεσοφισμένη ἐστὶ τοῦτο καὶ διάστροφος ἐξήγησις· εἰ γὰρ μόνον καθ' ὃν λόγον σαρκὸς ὁ κύριος μετέσχε καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἄνθρωπος* (Phot. c. 93), *τῷ ἰδίῳ χρισθεὶς πνεύματι, τὴν πνεῦμα Χριστοῦ λέγουσαν τὸ πνεῦμα φωνὴν ἐκλαμβάνεται, καθ' ὃν δὲ λόγον ἐξ ἀϊδίου ὑπάρχει θεὸς* (Phot. ibid.) *οὐδαμῶς, τὸν τῆς ἀντιδόσεως τρόπον καὶ τὴν εἰς ἄλληλα περιχώρησιν τῶν τοῦ Χριστοῦ δύο φύσεων ἀπαρνήσεται. Ἐλέγξει δὲ καὶ ὁ Νύσσης τὴν παρεξήγησιν, ἐν οἷς τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ υἱοῦ εἶναι λέγων προσμαρτυρεῖσθαι κατασκευάζει αὐτὸ ἀπὸ τοῦ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκέναι· εἴ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει κ. τ. λ.* De quo textu cf. §. 6. not. 10.

quod *per Filium est ex Patre,* [2]) nunc nullum discrimen in rebus theologicis inter praepositiones *ex* et *per,* et patenter admodum [3]) docet. Iterum Photius *aliud* notare dicit dictum affirmans *Spiritum Dei vel Patris, sive Spiritum Filii* Spiritum, et *aliud asserens, Spiritum ex Patre procedere.* At magnus Basilius „Erga Patrem", ait, „proprietatem intelligo, quando ex Patre procedit; erga Filium autem, quando audio: Quisquis Spiritum Christi non habet, hic illius non est." [4]) Si itaque proprius est Spiritus Patri, quia ex Patre procedit, et proprius est Filio, quia est Spiritus Christi, ubinam est effictae a Photio dictionum differentiae vis? [5]) Et rursum idem magnus Basilius: „Neque enim minus quidpiam habituri sumus ad cognoscendum Spiritum esse ex Deo, cum audimus illum esse Spiritum oris illius." [6]) Sed nomen hoc satis superque fuerit, illius ex Deo existentiam indicare. Quis fidem adhibebit Photio, nisi cerebrum in calcaneis ferat, dicenti: Aliud est manifesto *procedere ex Patre* Spiritum, et aliud innuitur, cum quis dixerit Spiritum *qui ex Deo est?* „Spiritum Dei," ait M. Basilius, „audientes ex Deo Spiritum esse cognoscimus;" indeque dictionem *ex*

---

[2]) Basil. in cap.: Quare non est Spiritus filius Filii: *πνεῦμα υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ὅτι διὰ τοῦ υἱοῦ ἐστιν ἐκ πατρός.* Vide infra art. IV. §. 29. not. 1.

[3]) Basil. de Sp. S. c. 5. Vide supra §. 6. nota 8. Eadem contra Photium urget Leo Allat. Enchirid. de proc. Sp. S. Romae 1658. *κεφ. κέ.* p. *ρξγ'.*

[4]) Basil. c. Eunom.: *τὴν μὲν πρὸς πατέρα νοῶ οἰκειότητα, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται· τὴν πρὸς υἱὸν δὲ, ἐπειδὴ εἴ τις πν. Χρ. οὐκ ἔχει κ. τ. λ.*

[5]) Beccus l. c. c. 7. p. 142: *εἰ γοῦν οἰκεῖον μὲν πατρὶ τὸ πνεῦμα, ὅτι ἐκ πατρὸς ἐκπορεύεται, οἰκεῖον δὲ υἱῷ, ὅτι ἐστὶ πνεῦμα Χριστοῦ, ποῦ λοιπὸν ἡ τῆς πλαττομένης Φωτίου διαφορᾶς τῶν φωνῶν δύναμις;*

[6]) Basil. L. IV. c. Eunom.: *οὐδὲ γὰρ ἔλαττόν τι μέλλομεν ἕξειν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ θεοῦ, πνεῦμα τοῦ στόματος ἀκούοντες αὐτό.* Cf. §. 20. not. 2. III. §. 5. not. 1.

Deo Spiritus ex Deo existentiam significare constabilit, quod et dictio asserens illum *ex Deo procedere* notat, ut est apud omnes indubitatum.“ [7]) Magni ergo Basilii auctoritate Photii assertum reprobat Beccus, aliud esse *ἐκπορεύεσθαι ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμα*, aliud *ἐκ θεοῦ τὸ πνεῦμα* dici, atque ita concludit: „Multo magis veritati consonum est, ejusdem cum Patre essentiae dicere Spiritum, quia ex Patre est, et ejusdem essentiae cum Filio, quia *per Filium*, quam Spiritum Filii et per Filium Spiritum, quod ejusdem sit cum Filio essentiae. Neque enim quia *ejusdem* cum Filio *essentiae* est, ideo et Spiritus Filii et per Filium dicitur (quemadmodum qui hujus rei argumenta hauserunt ex Photio nugantur hoc tempore), sed quia ex Patre per Filium existentiam habet, propterea et Spiritus Filii et Filio consubstantialis est.“ [8]) Postremo Beccus illis quae Photius ex Spiritus sancti super Christum baptizatum descensu deducit, magni Athanasii praeclara verba opponit, quibus declarat: „Ipse (Christus) Spiritum de coelo misit ut *Deus* et ipse illum in terra suscepit ut *homo*. *Ex ipso* itaque in *ipsum* descendebat, ex divinitate ipsius in humanitatem ipsius.“ [9]) Quae non solum

---

[7]) p. 142. 143: *Τίς ἂν Φωτίῳ πιστεύσειεν, εἰ μὴ παρὰ ταῖς πτέρναις τὸν ἐγκέφαλον φέρει, λέγοντι· ἕτερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ πατρὸς τὸ πνεῦμα, καὶ ἄλλο δηλοῦται, ὅταν τις λέγῃ τὸ πν. τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ; Πνεῦμα θεοῦ, φησιν, ἀκούοντες, ὁ μέγας Βασίλειος, ἐκ θεοῦ ὑπάρχειν τὸ πνεῦμα γινώσκομεν· κἀντεῦθεν τὴν ἐκ θεοῦ φωνὴν σημαντικὴν τῆς ἐκ θεοῦ ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος συνίστησιν, ὅπερ καὶ ἡ ἐκ θεοῦ αὐτὸ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι κατὰ τὸ παρὰ πᾶσιν ἀναμφίλεκτον λέγεται.* Cf. Allat. l. c.

[8]) n. 8. p. 143: *Οὐ γὰρ ὅτι ὁμοούσιον υἱῷ, διὰ τοῦτο καὶ πνεῦμα υἱοῦ, καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ, ὡς οἱ παρὰ Φωτίου λαβόντες τὰς ἀφορμὰς ἐρεσχελοῦσι τὰ νῦν, λέγεται· ἀλλ' ὅτι διὰ τοῦ υἱοῦ τὴν ἐκ πατρὸς ὕπαρξιν ἔχει, διὰ τοῦτο καὶ πνεῦμα υἱοῦ καὶ ὁμοούσιον υἱῷ.*

[9]) Athan. de incarn.: *Αὐτὸς γὰρ αὐτὸ ἄνωθεν ἔπεμπεν ὡς θεὸς καὶ αὐτὸς αὐτὸ κάτωθεν ὑπεδέχετο ὡς ἄνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατῄει, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ.* Eodem

ad praesentem Photii disputationem egregie faciunt, verum et ex Filio Spiritum esse Athanasium censuisse persuadent. Sic idem Athanasius dicit Christum unctum a Spiritu ut hominem, dantem vero ipsum fidelibus ut Deum; accipientem Spiritum pro natura humana, communicantem vero eundem pro natura divina. Sed his, licet plura supersint dicenda, finem imponamus, ne fines tractationis nimis excedamus. Qui de postremo dictis plura cupit, adeat Nic. Blemmidam (G. O. I. 50), Beccum (ib. I. 201), Georg. Metoch. (ib. II. 968 seq.) et Leon. Allat. (Vind. Syn. Eph. c. 73. p. 574 seq.) neque Cyrilli Alexandrini praeclara verba in Joh. Ev. pratermittat, quae Beccus (G. O. II. 561—567 seq.) suae sententiarum collectioni merito inserta voluit. [10])

22. Tandem Photius (c. 66 seq.) adversarios inducit Ambrosii, Augustini, Hieronymi aliorumque Doctorum occidentalium auctoritate innitentes ac hunc in modum disputantes: „Aut isti Patres pia dogmata tradiderunt et tunc quicunque Patres eos cum honore nuncupant, eorum sententiae assentiantur oportet; aut impiorum dogmatum inventores propagatoresque exstitere et tunc simul cum sua doctrina velut impii rejiciantur.“ Non audet Photius occidentalium Doctorum penitus respuere auctoritatem; tergiversationibus, argutiis, suspicionibus et exceptionibus variis utitur, callide, velut si quae de Bibliorum testimoniis disseruerat, certa omnia forent atque indubitata, ignominia adversarios ipsos, quos laudant Patres, afficere exclamat. „Neque enim sufficiebat ipsis, quod verba Domini prava expositione perverterunt, neque quod pietatis praeconem in impietatem violento modo abduxerunt; verum imperfecta sua studia arbi-

---

testimonio rursum Beccus utitur Or. de un. Eccl. c. 60 de proc. Sp. S. Epigr. I. in Camat. c. 22 (G. O. I. 202. 329. II. 527. 534. 334) et Constantin. Meliten. Or. II. c. 9 (ib. II. 791).

[10]) Quaedam ex his habes supra §. 19. nota 2.

trantur, nisi et quos Patres celebrant, quonam pacto contumeliis petant, exquisierint.“ (c. 66.) Hos enim Patres vocant nomine tenus, re ipsa vero Patrum eis praerogativas adimunt, quum eos Christo contradicentes confingant. (c. 67.) Hinc quasi Patrum illorum honorem vindicaturus omnem in eo collocat operam, ut quadamtenus eos excuset, ex humana imbecillitate et ignorantia, ex bona fide cum defectu necessariae correptionis, atque ex eo quod non dogma vel legem constituere voluerint (c. 68). Sed quantuscunque honor eis tribuatur, non obsequendum esse urget illis, quae praeter Christi et Apostolorum institutionem docuerint, quum neque Angelo de coelo fides sit habenda praeter Evangelium quid praedicanti (c. 69); potius obvelanda fuisse quae in eorum dedecus vergunt filiorum Noe exemplo, quam coram orbe terrarum manifestanda (c. 70). Praeterea quum tam longum tempus interea effluxerit, incertam esse librorum fidem, qui fortasse interpolati ac corrupti fuerint (c. 71); deinde facile accidere potuisse, ut Patribus illis cum gentilibus et cum haereticis decertantibus vox quaedam minus accurata exciderit, *ἀγωνιστικῶς* seu polemice dicta, non vero *δογματικῶς*, vel ut oeconomia quadam usi fuerint (c. 72) Pauli (c. 73. 74) et Basilii (c. 77) agendi rationem secuti; denique neque deesse Patres, quorum sententias Ecclesia haud susceperit, licet alioquin magni eos faciat (c. 75); atque sic revera parricidas manus eos Patribus injicere, qui contra ipsorum intentionem illorum expressionibus ad impugnandam Christi saluberrimam doctrinam abutantur; in hos Patres ipsos insurrecturos et contra mentem sibi affictam solemniter protestaturos. (c. 76.) Sed quo plura hac in re congerit Photius, eo infelicior est pugna et quidem quoad omnes partes. Consultius Photio, qui nonnisi paucissima Latinorum doctorum scripta noverat, certe fuerat in hanc arenam non descendere. Etenim in primis non solum illi tres cum aliis paucis tradidere, Spiritum a Filio quoque procedere, verum

latini doctores ad unum omnes, quotquot fusius de divina Trinitate egerunt; ut Tertullianum praetereamus, jam ante Ambrosium id docuere *Marius Victorinus* et copiosissime *Hilarius Pictaviensis;* [1]) id cum Augustino innumeri Doctores ac Concilia Hispaniae et Galliae tradiderunt. Neque semel et iterum illis ejusmodi vox excidit; sed *constanter* et *ubique* hanc fidem sunt professi ut Ecclesiae fidem. Vel unum Augustini eximium de Trinitate opus illud assertum abunde refellit. Imo universalitas ac consonantia hujus traditionis in Occidente summa cum perspicuitate effulget; ridiculae proinde sunt Photii hypotheses de corruptis eorum Patrum libris, de quorumdam Sanctorum oeconomia, aliaeque hujusmodi. Neque sermo esse potest de unius alteriusve Patris errore, sed de communi Occidentalium fide; nec erroris arguit Photius solum paucos scriptores, verum Occidentalium Ecclesiam universam, non saeculi noni tantum, sed retro omnium saeculorum. Ex ipsis vero Graecorum principiis egregie arguit *Bessarion* (Orat. dogm. c. 2. 4. 10. Hard. IX. 325 seq. 352. 368 seq.), Doctores tum Orientales tum Occidentales sibi omnino concordes esse putandos et Patres minus clare loquentes ex iis, qui apertius loquuntur, explicandos; eos ubi consentiunt, velut testes fidei in omnibus admittendos. Sed dissensum latinorum cum graecis Patribus vel cum Christi ipsius doctrina, quem supponit Photius, falso confingi, consensum luculentissime probari, liquido constat (cf. §. 6 seq.), Occidentales hac in re apertissime locutos exploratum est, fidem veteris occidentalis Ecclesiae constantem universalemque esse nonnisi documentorum ejus plane rudis negabit. Hinc merito Photium injurium in occi-

---

[1]) Vide Hilar. de Trin. VIII. 20. apud Hugon. Ether. L. III. c. 17. p. 1253 seq. et apud Maium Spicil. Rom. 1841. t. VI. Praef. p. XXXV. atque Patrum latinorum seriem apud Aeneam Paris. et Petav. de Trin. L. VII. c. 8.

dentales Patres, quos Orientis Doctores summo cum honore prosequebantur, quos quinta synodus solemniter approbavit,[2]) quos nemo suorum temporum erroris in eo dogmate incusavit, *Beccus* aliique traducunt. „Si et allegatos Romanae Ecclesiae Patres," ait Beccus (Or. de un. Eccl. c. 45. G. O. I. p. 170), „ab accurata rerum notitia excidisse cognovissent, tum alii Ecclesiae Romanae Patres, quos plurimos et summos ea aetas tulit (saec. IV. et V. potissimum), tum Ecclesiae nostrae lumina, qui id tempus Ecclesiarum unionem exosculabantur, non neglexissent, sed scripto signassent postmodum nobis enatum, dignissimum sane qui scireturr, errorem." [3]) Sane si Augustinus in Occidente adversarios habuit, qui ejus circa gratiam et libertatem theologiam impugnarent, si nonnulla in ejus scriptis variis displicuerunt: quid factum esset, si novam de Spiritus sancti processione doctrinam invehentem Occidentales deprehendissent? Nullatenus id fieri passus esset Occidens, neque Oriens id tulisset, quando vel levissima innovationis circa fidem suspicio magnas excitavit turbas. Et quomodo tot

---

[2]) Monet Gregor. Cpl. contra Marci Ephesii petulantiam (ad c. 71. nota 1.) in Apol. contra eundem (Cod. Mon. f. 131. 132): *Εἰ οὖν οὐκ ἐδοκιμάσθησαν αἱ τῶν δυτικῶν ἁγίων πατέρων φωναί, οὐκ ἔδει αὐτοὺς ἁγίους ἀποκαλεῖν, οὐ τὰς προκομιζομένας αὐτῶν μαρτυρίας ἐπὶ βεβαιώσει τῶν ὀρθῶν δογμάτων προσδέχεσθαι παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλ' ἀποστρέφεσθαι ταύτας καὶ ἀποστρακίζειν, διὰ τὸ ἀδοκιμάστους εἶναι, ὡς αὐτὸς νομοθετῶν φάσκει. Τοῦτο δὲ οὐδ' ἐν μιᾷ τῶν συνόδων γέγονε· προεκομίσθησαν γὰρ Ἀμβροσίου καὶ Ἱλαρίου καὶ Λεόντος καὶ Αὐγουστίνου, καὶ οὐδεὶς εἰς τοῦτο τολμήσας ἦλθεν, ὡς τοιοῦτον τι ἐρεύξασθαι. Τί δὲ δοκεῖ αὐτῷ ἡ τοῦ ἁγίου Μαξίμου ἐπιστολὴ λέγουσα τοὺς δυτικοὺς πατέρας λέγειν, καὶ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον;*

[3]) *Εἰ γοῦν καὶ τοὺς ῥηθέντας πατέρας τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας παρασυρῆναι τῆς ἀκριβείας διέγνων οἵ τε ἄλλοι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πατέρες, οὓς πολλοὺς καὶ μεγάλους ὁ τότε χρόνος ἀνέδειξεν, οἵ τε τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας φωστῆρες, οὓς ἡ τῶν ἐκκλησιῶν τότε ἠσπάζετο ἕνωσις, οὐκ ἄν ποτε παρεῖδον ἀνεπισήμαντον, τὸ οὕτω γεγονὸς ἡμῖν ἀξιοζήτητον σφάλμα.*

Doctores locis temporibusque dissiti, quomodo Itali, Africani, Galli atque Hispani in eandem sententiam conspirassent, nisi a christiana traditione ad eos pervenisset?

23. Sed opponit Photius (c. 78—89) recensitis latinis Patribus Romanos Pontifices, et eo quidem solo titulo, quod in fidei professione Spiritum sanctum simpliciter ex Patre procedere declaraverint, quasi hoc processionem ex Filio excludat, quam tamen plerique diserte docuerunt. Quod implicite in symbolo continebatur, id explicite et ipsi sicut Hispaniae Concilia [1]) plura docuerunt. Recte observat *Beccus* (l. c.), Latinos Graecorum symbolum neque hodiedum rejicere, sed facto ostendisse, non verbis, sed sententiis pietatem ab ipsis coli (quod Florentina Synodus luculenter rursus confirmavit); minime eos Evangeliorum codicibus additamentum inseruisse, sed semper tenuisse, Spiritum ex Patre procedere nil aliud re ipsa significare, quam procedere ex Patre et Filio. „Non itaque eo quod non simul pronuntiatur (*συνεκφωνεῖται*) aliquando Filius, non una simul intelligetur (*συνεπινοηθήσεται*) cum Patre, sed quod cum Patre simul intelligitur, simul enuntiatur tempore et modo, ut placuerit ei, qui verba de Patre et Filio instituerit, dummodo juxta piam sententiam simul cum eo intelligatur, licet non enuntiatus, et simul rursus enuntiabitur tamquam qui simul cum eo intelligitur.“ Praeterea nihil habet Photius quod afferat, nisi quod illi Pontifices Concilii Cpltani I. symbolum firmaverint, idque ejus intento non sufficit. Nominatim appellat Damasum, [2]) Coelestinum et Leonem M.,

---

[1]) Conc. Bracar. I. a. 411. Tolet. III. 589. IV. 633. VIII. 653 et sequentia.

[2]) Simon Cpl. ep. cit. (§. 7.) ap. Allat. c. Hott. l. c., Joseph. Methon. Resp. ad Marc. Eph., Calceas et Genebrardus formulam de Sp. S. processione ex Patre et Filio Damaso auctori tribuerunt, verum ea res probari nullatenus potest. Cf. Petav. de Trin. VII. 2. Kilber Theol. Wirceb. l. c. n. 408. p. 584. Praefatus Kilber n. 410. prob. 3. cum

Vigilium, Agathonem, Gregorium M., Zachariam, Leonem III. vel IV., Benedictum III., Johannem VIII. et Hadrianum III. Quam temere Gregorium I. testem adducat, jam ostensum fuit; [3]) idem dicendum de Leone Magno, qui licet symbolum vetusta sua forma retinuerit, tamen aperte docuit Spiritum a Patre et Filio procedere. [4]) Neque ipsum juvat quod (cap. 88) a Leone III. vel IV. factum refert; nam, ut ait *Natalis Alexander* (l. c. p. 525 seq.), tametsi Leo III. illud *Filioque* addi symbolo et cantari non probaverit, nulla causa tunc id postulante, nulla urgente necessitate, et symbolum absque illa additione in argenteis tabulis exaratum servari jusserit [5]) ad memoriam posteritatis sempiternam, tamen processionem Spiritus S. a Patre et Filio ceu dogma fidei ab ecclesia credi professus est, ut constat ex actis collationis legatorum gallicanae Ecclesiae et Caroli M. Imperatoris ex synodo Aquisgranensi ad Sedem Apost. directorum cum Leone III., quae ex abbate Smaragdo Sirmondus descripsit. [6]) „Lectis enim a praedictis missis

---

Natali Alex. (Saec. IV. diss. 37. a. 3.) existimat, Nicolaum I. additamentum in symbolum recepisse, quod et plures alii docuere; verum neque Photii verba ex encycl. ab eo alligata, quae solum dicunt a Latinis symbolum vanis et adulterinis sermonibus corrumpi eosque praedicare, etiam ex Filio procedere Spiritum, neque Ratramni affirmatio, idem licere Romano Pontifici, quod Concilio Cpltano, id satis demonstrant. Cf. not. 8. ad Photii cap. 88.

[3]) Not. 9. ad cap. Phot. 84.

[4]) Vide Leonis verba §. 16. nota 1. — ep. 15 ad Turrib. (Migne I. p. 631): Alius qui genuit, alius qui generatus est, alius qui de utroque processit. — Serm. 76. de Pentec. c. 2. 5. Serm. 77. c. 6. (ib. I. 404. 405. 407. 415.) Baron. ad a. 447. et ad a. 883. n. 32.

[5]) Liber Pontificalis in Leone III. — Petr. Lomb. Lib. I. Sent. d. 11. Abaelard. Introd. in Theol. L. II. c. 14. Petr. Dam. Opusc. 32. c. 2. Bellarm. de Chr. II. 27. Allat. c. Hotting. c. 19. p. 416 seq. Walch op. cit. c. 2. §. 4. p. 28—30. Baron. a. 883. n. 33.

[6]) Sirmond. Conc. Gall. t. II. p. 256. — Baron. ad a. 809. n. 53 seq. Jager, Histoire de Photius. 2 edit. p. 355—357.

(Bernario Wormatiensi, Jesse Ambianensi Episcopis et Adalardo abbate Corbejensi) per ordinem testimoniis (de process. Sp. S. a P. et F.) atque a Domino Apostolico diligentissime auditis ait: „„Ita sentio, ita teneo, cum his auctoribus et S. Scripturae auctoritatibus. Si quis aliter de hac re sentire vel docere voluerit, defendo, et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus abjicio."" Rogantibus deinde legatis, cur non esset bonum inserere symbolo et cantare, quod credere bonum erat, respondet Pontifex: „„Bonum certe et valde bonum, utpote jam fidei sacramentum magnum, quod non licet non credere, quisquis ad hoc valet pertingere."" In sequentibus perstat Pontifex petitionem abnuendo amore custodiendae antiquitatis et servandae pacis cum Graecis studio ductus, non autem a doctrina abhorrens, quam et suam aperte profitetur et quam in sua quoque ad Orientales epistola [7]) expressit diligenter. Additio vero sensim in variis Occidentis ecclesiis recepta paulatim in universo Occidente obtinuit et Photii doctrina necessariam ejus apertam in Symbolum receptionem ostendit. Quocumque demum tempore Romana Ecclesia in fidei professionem eam explicite inseruit, fides ejusdem semper eadem fuit.

24. Superest, ut pauca dicamus quoad illam Schismaticorum exceptionem, Concilium III. act. VI. et Concilium IV. act. V. (cf. Phot. c. 80) omnem omnino ad symbolum additionem prohibuisse. Sed manifestum est, ejusmodi vetitum nonnisi contrariam fidei expositionem proscribere ac privata auctoritate factam, non vero expositionem fidei uberiorem, eamque a legitima auctoritate factam. Porro catholici demonstrant, additamentum illud *Filioque* nonnisi explicationem esse verborum jam in symbolo expressorum

---

[7]) Mansi Conc. XIII. 798. Jaffé Reg. n. 1930. Walch l. c. c. 2. §. 5. p. 30. 31.

(§. 2 et 7) eamque auctoritate Ecclesiae, ac Romani Pontificis inprimis, synodorum plurimarum et demum Lugdun. II. et Florentini Concilii stabilitam. Quodsi nullam dogmaticam definitionem sanciendi post tertiam et quartam synodum Ecclesia haberet potestatem, absurda evidentissima sequerentur. Sed res haec omni ex parte in Florentina synodo pertractata et illustrata fuit. Cf. praeterea *Natal. Alex.* H. E. Saec. IX. diss. XVIII. assert. 2 et *Pitzipium* L'Église orientale I. p. 27 seq. 113 seq.

III.

Considerantur principia theologica a Photio propugnata.

1. Quod fere ubique Photius et Photiani adstruunt, *Filio quoque tribuere spirationem Spiritus sancti idem esse ac duo in Trinitate statuere principia ac duplicem* προβολήν: id jam cap. 4 diserte enuntiatur. Verum id nullo modo ostendi posse, imo falsissimum esse manifestum est, quum Pater et Filius in spiratione nonnisi *unum* dicantur *principium,* nec spirent ut hypostases distinctae, nec ex distinctivis suis, sed ex communibus essentialibus. Quemadmodum Concilium *Lugdunense II.* docet, Spiritum S. ex Patre et Filio aeternaliter non tamquam ex duobus principiis, sed tamquam ab uno principio, non duabus spirationibus, sed unica spiratione procedere (Hard. VII. 680) et *Florentinum* illud ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς rursum inculcat: ita semper Ecclesia latina tenuit, ejus Patres ac Theologi diu ante docuerunt. *Hugo Etherianus* (L. I. c. 4. p. 1201 D.): „Non enim," inquit, „simpliciter aliqua duo sunt Pater et Filius, ex quibus provenit Spiritus S. Nam neque duae res proprie sunt, sed una, neque duae substantiae, sed una, neque duo principia, sed unum.... Igitur

cum hae duae personae non sint duo principia, neque duo simpliciter, manifestum est, quidquid ab iis provenit, ex duobus minime prodire principiis, posito et concesso, Spiritum S. ex utroque procedere.“ Quod deinde quibusdam exemplis illustrare conatur. Praeclare *S. Anselmus* (Lib. de proc. Sp. S. c. 9): „Quodsi dicunt, non eum esse posse de duabus causis sive duobus principiis, respondemus, quoniam sicut non credimus, Spiritum S. esse *de hoc unde duo sunt* Pater et Filius, sed *de hoc in quo unum sunt*, ita non dicimus duo ejus principia, sed unum principium. Quippe cum dicimus Deum principium creaturae, intelligimus Patrem et Filium et Spiritum S. unum principium, non tria principia, sicut unum creatorem, non tres creatores, quamvis tres sint P. et F. et Sp. S., quoniam per hoc, in quo unum sunt, non per hoc, in quo tres sunt, est P. aut F. aut Sp. S. principium sive creator. Sicut igitur, quamvis Pater sit principium, et Filius sit principium, et Spiritus sit principium, non tamen sunt tria principia, sed unum: ita quum Spiritus S. dicitur esse de Patre et Filio, non est de duobus principiis, sed de uno, quod est Pater et Filius.“ Egregie id probat *Thomas* (Summa 1. q. 36. a. 4): „Pater et Filius in omnibus unum sunt, in quibus non distinguit inter eos relationis oppositio. Unde cum in hoc, quod est esse principium Spiritus S., non opponantur relative, sequitur, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti.“ Vere *Manuel Calecas* Lib. III. c. Graec. (Bibl. PP. max. Lugd. t. XXVI. p. 436): „Tantum abest, ut Romani et Latini duo Spiritus principia duosve processus confiteantur, ut eos quoque anathematizent, qui talia dicere praesumunt.“ Quod continuo probat ex citata definitione Concilii Lugdunensis. *Johannes* vero *Theologus* in Conc. Flor. Sess. XXII. (Hard. IX. 272. 273) rem hoc pacto declarat: „Non enim dicimus duo principia et duas causas, sed unum potius principium et unam causam. Nam Pater ut Pater ad Filium refertur;

Filii enim Pater; similiter Filius ut Filius refertur ad Patrem; Patris namque Filius; et Filio non existente est impossibile esse Patrem, cum haec relativa sint et ad aliquid. Spiritus autem S. per se neque ad Patrem neque ad Filium refertur, quatenus Pater et Filius, sed ad spirantem; spirantes autem sunt Pater et Filius; Patris namque et Filii Spiritus est; et contra hoc nihil dici potest. Spirant ergo isti Spiritum S. una spirativa seu productiva potentia; quae productiva potentia cum una eademque numero sit, originaliter quidem Patris esse intelligitur, a quo illam et Filius habet. Et hoc sensu dicimus, Patrem et Filium unum esse principium et unam causam Spiritus sancti.“ [1]) De hac veritate uberius disputant *Leo Allatius* tum in Vindiciis Synodi Ephesinae Romae 1661 c. 69. 70. p. 534—554 tum in Enchirid. de proc. Sp. S. c. *ιγ'*. p. *οε'*, *Petav.* de Trinit. VII. 10, 10. *Walch* Histor. controv. de proc. Sp. S. Jenae 1751. c. 10. p. 177 aliique permulti. Neque Graeci id obtendere possunt, vetustióres Latinos rem non ita intellexisse, nullum enim ad id ostendendum habent testimonium, quin apertis Augustini aliorumque textibus [2]) reffelluntur.

---

[1]) *Οὐ γὰρ δύο ἀρχὰς καὶ δύο αἴτια λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον μίαν ἀρχὴν καὶ ἓν αἴτιον. Ὁ γὰρ πατὴρ καθὸ πατὴρ πρὸς τὸν υἱὸν ἀναφέρεται· υἱοῦ γὰρ πατήρ· καὶ ὁ υἱὸς καθὸ υἱὸς ὡσαύτως πρὸς τὸν πατέρα ἀναφέρεται· πατρὸς γὰρ υἱὸς, καὶ μὴ ὄντος υἱοῦ ἀδύνατον εἶναι πατέρα· σχετικὰ γάρ εἰσι ταῦτα καὶ τῶν πρός τι· τὸ δὲ πνεῦμα τὸ ἅγιον καθ' ἑαυτὸ οὔτε πρὸς τὸν πατέρα οὔτε πρὸς τὸν υἱὸν ἀναφέρεται, καθὸ πατὴρ ἢ υἱός. . . . Τὸ γὰρ πνεῦμα καθὸ πνεῦμα πρὸς τὸν πνέοντα δεῖ ἀναφέρεσθαι· πνέοντες δέ εἰσιν ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός· πατρὸς γάρ ἐστι πνεῦμα καὶ υἱοῦ· καὶ τούτῳ οὐδεὶς ἀντερεῖ λόγος. Πνέουσιν οὖν οὗτοι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ μίαν πνευστικὴν ἤτοι προβλητικὴν δύναμιν· ἥτις προβλητικὴ δύναμις μία οὖσα καὶ ἡ αὐτὴ τῷ ἀριθμῷ, ἀρχοειδῶς μὲν τοῦ πατρὸς εἶναι νοεῖται, παρ' οὗ καὶ ὁ υἱὸς ταύτην ἔχει. Καὶ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ λέγομεν· ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς μία ἀρχὴ τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ἓν αἴτιον.*

[2]) Cf. Aug. de Trin. V. 14. c. Maxim. III. 17: „Pater principium sine principio, Filius principium de principio, sed utrumque simul,

2. Sed instant. Photiani ac plura absurda inde promanare comminiscuntur. Occurrit saepe dilemma illud: Si Spiritus S. ex Patre et Filio est, aut est ex iis tamquam ex uno et tunc etiam erit ex semetipso, quia P. et F. et Sp. S. unum sunt, aut tamquam ex duobus, et tunc manifeste duo statuuntur principia. [1]) Similis objectio legitur apud S. Thomam (l. c. obj. 1): „Videtur, quod Pater et Filius non sunt unum principium Spiritus S. Quia Sp. S. non videtur a Patre et Filio procedere, in quantum sunt unum: neque in natura, quia Sp. S. sic etiam procederet a seipso, qui est unum cum eis in natura; neque etiam in quantum sunt unum in aliqua proprietate, quia una proprietas non potest esse duorum suppositorum, ut videtur. Ergo Spiritus S. procedit a Patre et Filio, ut sunt plures.“ Sed *Thomas:* „Ad primum dicendum, quod si attendatur *virtus spirativa,* Spiritus S. procedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in virtute spirativa, quae significat quo-

---

non duo, sed unum principium.“ Hunc textum adducunt Aeneas Paris c. Graec. c. 47. (Migne t. CXXI. p. 710) et Ratramnus L. III. c. 4. (ib. p. 293. 294.)

[1]) Ita Graeci apud Georg. Trapezunt. de proc. Sp. S. ad J. Cubocl. n. 23 (G. O. I. 519): *Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ τὸ πνεῦμα λέγεται, ἔσται ἐξ αὐτῶν ἢ ὡς ἀπὸ ἑνὸς ἢ ὡς ἀπὸ δυοῖν· ἀλλ' εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἑνὸς, ἔσται καὶ ἐξ αὐτοῦ· ὁ γὰρ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς τῇ θεότητι ἓν, ᾗ καὶ τὸ πνεῦμα μετ' αὐτῶν ἕν· ὡς ἐκ δυοῖν ἄρα, καὶ οὕτω δυαρχία πρεσβεύεται Ἰταλοῖς.* Simile est epicherema Graecorum a Georgio Scholario refutatum Cod. Monac. 27. f. 257 b.: *εἰ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς προβάλλουσιν ἅμα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ ὡς εἷς προβάλλουσιν αὐτὸ ἢ καθὸ εἰσὶ δύο, τουτέστι ἢ τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ᾗ εἰσιν ἓν ἄμφω, ἢ τῷ λόγῳ διακρίσεως· ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἅπαν ἀδύνατον· οὔτε γὰρ καθὸ εἷς, ἐπεὶ ἐν τῇ ἑνότητι αὐτῶν καὶ τὸ ἅγιον περιέχεται πνεῦμα, καὶ ἔσται αὐτὸ προβολεὺς εἷς μετ' αὐτῶν, καὶ ἑαυτοῦ αἴτιον καὶ ἀρχή· ἢ εἰ μὴ προβάλλει ἑαυτὸ, τῆς ἑνότητος αὐτῶν ἀποκεκλεισμένον ἔσται, καὶ ἕτερον τῇ οὐσίᾳ· οὔτε καθὸ εἰσὶ διακεκριμένοι καὶ δύο· τότε γὰρ καὶ δύο προβολεῖς ἔσονται καὶ δύο ἀρχαί· εἰ οὖν τὸ β' ἀδύνατον, καὶ τὸ α' ἄρα ἀδύνατον· οὐκ ἄρα προβάλλουσιν ἄμφω τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.*

dam modo naturam cum proprietate.... Neque est inconveniens, unam proprietatem esse in duobus suppositis, quorum est una natura. Si vero considerentur *supposita spirationis,* sic Spiritus S. procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. Procedit enim ab eis ut amor unitivus duorum.“ Et accurate, uti solet, verborum vim perpendens advertit (ad 7[m]): „Videtur melius dicendum, quod quia spirans adjectivum est, spirator vero substantivum, possumus dicere, quod Pater et Filius sunt *duo spirantes* propter pluralitatem suppositorum, *non* autem *duo spiratores* propter unam spirationem. Nam adjectiva nomina numerum habent secundum supposita, substantiva vero a seipsis propter formam significatam.“ *Georgius Trapezuntius* (ad Joh. Cubocl. n. 29. G. O. I. 532 seq.) respondet, Patrem et Filium *οὐχ ᾗ θεὸς* producere Spiritum, sed ut *προβολεὺς εἷς* sunt; nec duo esse principia tum quod ad Patrem referatur, quidquid sit Unigeniti, tum quod Pater et Filius processione non discernantur. „Quibus enim aliqua in Trinitate non discernuntur, ea si confusionem non inferunt, communia sunt iis, quae non discernuntur. Non discernuntur vero Pater et Filius processione. Communis est ergo Patri et Filio processio ut principium, si confusionem non infert; at non infert, imo et ordinem ipsum conservat; igitur communis est.“ [2]) Ac rursum: „Quibus aliqua in Trinitate non discernuntur, illis uniuntur. Quare omnino necessarium fuerit, cum producunt, unum esse Patrem et Filium; et sic unus producens, et propterea productio una et unus productor, et productus unus, Spiritus S. ab utroque tamquam ab uno, unica

---

[2]) L. c. p. 533: *Οἷς γάρ τινα ἐν τῇ τριάδι οὐ διακρίνεται, ταῦτα, εἰ μὴ σύγχυσιν εἰςάγει, κοινὰ τοῖς μὴ διακρινομένοις· οὐ διακρίνονται δὲ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς τῇ ἐκπορεύσει· κοινὸν ἄρα τῷ πατρὶ καὶ τῷ υἱῷ ἡ ἐκπόρευσις, ὡς ἀρχὴ, εἰ μὴ εἰςάγει σύγχυσιν· οὐκ εἰςάγει δὲ, ἀλλὰ μάλλον τάξεως συντηρητικόν· κοινὸν ἄρα.*

productione, qui *unus* cum sit cum Patre et Filio *Deitate, discretus vero productione, non producit se ipsum.* Quo enim ab aliquo discernitur, fieri non potest, ut in hoc unum cum eo sit." [3]) Hinc fere omnia ea argumenta, quae Spiritum S. etiam a Filio procedentem ostendunt, simul probant, nonnisi unum cum Patrem Filium ibi esse principium. Verbis magis quam re ac sensu differt ab his ea responsio, qua ejusdem generis objectionem solvere nititur *Georgius Scholarius* [4]): neque praecise et unice qua unus, nec qua duo sunt Pater et Filius, Spiritum spirant, quum spiratio utpote filiationi non relative opposita a Patre Filio communicetur,

---

[3]) *Οἷς δέ τινα ἐν τῇ τριάδι οὐ διακρίνεται, τούτοις ἑνοῦται· ἀνάγκη ἄρα πᾶσα ἐν τῷ προβάλλειν ἓν εἶναι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν, καὶ οὕτω προβάλλων εἷς καὶ προβολὴ μία, διὰ τοῦτο καὶ προβολεὺς εἷς, καὶ πρόβλημα ἓν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξ ἀμφοῖν, ὡς ἀπὸ ἑνὸς, μιᾷ προβολῇ· ὅπερ ἓν ὂν πατρὶ καὶ υἱῷ τῇ θεότητι, διακρινόμενον δὲ τῇ προβολῇ οὐ προβάλλει ἑαυτὸ· ᾧ γάρ τινος διακρίνεται, κατὰ τοῦτο ἓν εἶναι μετ' αὐτοῦ ἀδύνατον.*

[4]) Responsio ad arg. paulo ante (nota 1) allatum in eodem Cod. Monac.: *ὅτι οὔτε καθὸ εἷς εἰσιν καθάπαξ προβάλλουσιν αὐτὸ οὔτε καθό εἰσι δύο καθάπαξ· καὶ οὕτω τὰ ἑκατέρωθεν ἑπόμενα ἄτοπα οὐκ ἀκολουθεῖ· οὐκ ἄρα ἐρώωται ἡ ἀκολουθία ἐκείνη· ὅτι δὲ οὔτε καθὸ εἷς μόνον οὔτε καθὸ δύο μόνον, δῆλον ἐντεῦθεν· τὸ προβάλλειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κοινωνεῖται ἐκ τοῦ πατρὸς τῷ υἱῷ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς φύσεως ἀγαθῶν, διότι οὐκ ἔχει ἀντίθεσιν τὸ προβάλλειν πρὸς τὸ γεννᾶσθαι ἢ οὐκ ἀντικεῖται τῷ τοῦ υἱοῦ λόγῳ· πάντα δὲ τὰ μὴ ἀντικείμενα οὕτω κοινωνητὰ τῷ υἱῷ ἐκ πατρός· ᾗ οὖν κοινόν ἐστι καὶ ἀμφοῖν τὸ προβάλλειν, τῷ λόγῳ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἷς εἰσιν ἐν τῇ τοῦ πνεύματος προβολῇ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός· ᾗ δὲ ὁ πατήρ ἐστιν ἀρχὴ τῷ υἱῷ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας καὶ αὐτὸς ἐξ οὐδενὸς ἔχει κοινωνητὴν τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, πρώτη ἀρχὴ ὢν ἐν τῇ τριάδι καὶ ἁπλῶς πρώτη ἀρχὴ πάντων, δύο εἰσὶν ἐν τῇ τοῦ πνεύματος προβολῇ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός· ἐπειδὴ ὁ μὲν προβολεύς ἐστιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ᾗ πατὴρ δηλονότι, ὁ δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς λαμβάνων τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, ᾗ γεννητός ἐστιν ἐξ αὐτοῦ καὶ υἱός· ὥστε οὐ δεῖ χωρίζοντας λέγειν, ὅτι καθὸ εἷς καθάπαξ ἢ καθὸ δύο καθάπαξ διὰ τὰ εἰρημένα· ἀλλὰ μᾶλλον καθὸ ἑκάτερον ὁμοῦ ἤγουν τῷ λόγῳ τῆς ἑνώσεως ἅμα καὶ τῷ λόγῳ τῆς διακρίσεως.*

una tamen sit utriusque actio; sub diverso respectu utrumque dici potest: ratione unicae operationis sunt unus, ratione personarum ac prout Pater a nullo, Filius a Patre acceptam habet spirationem, sunt duo; sed utrumque simul considerandum apteque jungendum. Quae, uti debent intellecta, cum Aquinatis doctrina plane conspirant.

3. Sed si de duplici principio ac de duplici spiratione ita res se habet, actum est de Photii conclusionibus (c. 4), Spiritum S. fore compositum et Filio minorem indeque destrui Trinitatis simplicitatem. Nulla sane sequitur compositio, si ab uno principio unica spiratione Spiritus simplex procedit; nulla sequitur inaequalitas inter alteram et tertiam personam inde deducta, quod illa simplex, haec duplex habeat principium; verum etiamsi Latini duplex Spiritus sancti principium admitterent, quod tamen omni modo rejiciunt, adhuc concludi nequiret, inde Spiritum naturae aequalitate cum Filio, quam et ipsi Tritheitae propugnant, plane privari. Quod ad compositionem spectat, bene arguit *Manuel Calecas* L. III. c. Graecos [1]): „Sive igitur *per se* quis compositionem vult, nihil aliud quam essentiam et esse et quod est, accipit; esse vero et essentia S. Spiritus et quod est, unum quiddam et simplex est; sive *propter eos qui dant aut producunt,* unum est Pater et Filius. Non enim in quantum duo sunt, sed in quantum unum, ex Patre et Filio est Spiritus S.; sed quemadmodum Filius totus ex toto, ita et Spiritus *totus ex toto* asseritur. Neque aliud quidem totum Pater, aliud autem totum Filius; sed *unum totum* est juxta fidei positionem, gignendi ac noscendi discretione servata. Nullo ergo modo compositionem cogitare licet. Quamquam etiam si plus quam tres personae esset Deus, nulla neces-

---

[1]) Apud Natal. Alex. l. c. p. 530 ed. cit. haec Manuelis verba pariter allegantur. Beccus eandem objectionem (Or. de un. Eccl. n. 37. G. O. I. p. 158) neque tamen adeo accurate pertractat.

sitas compositionis esset, et quod extremum, processionis ordine a singulis acciperet. Non enim dantium multitudine, sed ex eorum quae dant, eorumque quae insunt, differentia compositio judicatur. Si autem, quae dantur, differentia sunt, et quae insunt, differre necesse est; atque ita compositum erit, quod ex hujusmodi constabit; quod in Spiritu S. numquam habet locum."

4. Ex dictis etiam illud dijudicari potest, quod affirmat Photius (c. 14), non solum duo principia in Trinitate statuere Latinos, verum etiam principia duo *diversa ac differentia,* alterum sine principio, alterum principiatum. Sane si spectantur *personae,* duabus ejusdem naturae personis convenit ratio principii, eatenus quidem diverso modo quatenus est in Trinitate „principium non de principio, quod est Pater, et principium a principio, quod est Filius" (Thomas l. c. q. 33. a. 4); sed sicut principii ratio et principiati naturae aequalitatem non tollit, sic nec diversa in principiante relatio. Sed si spectatur *virtus et actio* spirandi, Pater et Filius sunt unum principium, uno eodemque actu spirant. Quodsi stricte loquendo de duobus principiis sermo haberi nequit, multo minus de duobus principiis inter se diversis. Differentia solummodo est ex parte personarum, quatenus altera sine principio est et ex se habet spiratricem vim, altera a principio est et vim spirandi habet communicatam; seu quatenus sunt Pater et Filius; quum vero non spirent qua ille Pater, hic Filius, nulla est in spirando diversitas; et sicut natura non differunt quia Pater ingenitus, Filius genitus, sic nec natura differunt, quia Pater a nullo, Filius a Patre habet spirativam virtutem. Potest sane dici, duas esse personas principiantes, sed ideo non sunt duo principia. Advertit Joh. *Argyropulus* (de proc. Sp. S. c. 10. G. O. I. 414—416) *ἀρχὴν* accipi posse tum pro *δυνάμει* tum pro *ὑποστάσει;* priori sensu non haberi duo principia, quum *δύναμις προβλητικὴ* nonnisi una eademque sit in

Patre et Filio; posteriori sensu vocabulum *δύο ἀρχὰς* admittit, quum tali pacto tres personae in creatione quoque *τρεῖς ἀρχαὶ* sine absurditate dici, et uti tres, ita duae personae ejusdem actionis participes cogitari queant. Demum audiatur rursum *Hugo Etherianus* (L. II. c. 3. p. 1216) disputans: „Si Pater et Filius non simpliciter duo dicuntur, sed secundum quid, nec alter ab altero separatur, multo minus duo principia seu duae causae eo quod alteruter (uterque) causa sit sanctique Spiritus principium praedicabuntur. Numquid Verbum Dei Patris Deus cum Deo? Et Deus quidem genitus ex Deo ingenito. Attamen non sunt duo Dii, genitus et ingenitus, sed unus et idem Deus. Sic igitur unum principium unaque causa Spiritus S., qui est sine initio Pater et Filius, qui principium et caput dicitur, ut Hilarius dicit; caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Duo sunt, ubi similia numerandi nomina rerum aliquam pluralitatem ostendere volunt, etsi earum existendi rationem taceant. Nam neque continuitatem neque discretionem neque dividendorum aperiunt differentiam, aliquam tantummodo manifestantia varietatem, quae nulla inter Patrem et Filium, ex eo quod Spiritui esse praestant; verum una causa est Spiritus uterque."

5. Alterum axioma a Photio invectum (vide c. 9. 17 seq. 47) est illud: *Producere seu emittere Spiritus S. est Patris idioma seu hypostatica Patris proprietas.* Hinc concludit, a Latinis personarum idiomata destrui, dum, quod dicit Patris idioma, et Filio vindicant. Verum hoc principium nulla ratione nullaque auctoritate fultum prorsus a Latinis rejicitur. Patris constitutivum idioma omnes *paternitatem* dicunt, cum qua spiratio identificari nequit; nemo praeterea Patrum *τὴν προβολὴν* uni Patri vindicavit vel ejus characterem constitutivum censuit; [1]) addit *Beccus* (Or. II de injusta

---

[1]) Afferuntur quidem Gregorii Nysseni verba: *τοῦδ' ἕνεκα πνεῦμα*

dep. c. 24. G. O. II. 76. 77) Photii πρότασιν iis omnibus Doctorum testimoniis confutari, in quibus ἡ τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἑνότης ἐπὶ πᾶσιν, ὅσα ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ λέγεται, apparet, quod adductis Basilii et Athanasii textibus declarat. Verum quo res luculentius pateat, accuratius divinarum personarum proprietates late dictas inspiciamus. Distinguuntur omnino proprietates personales, hypostaticae, personas constituentes a diacriticis (vide Petav. de Trin. Prooem. L. IV.). Nonnisi tres *proprietates hypostaticas vel constituentes* (ἰδιώματα ὑποστατικὰ) agnoscunt Patres ac Theologi; sunt autem: πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις.[2]) „In divinis personis," recte ait *Hugo Etherianus* (L. I. c. 8. p. 1204), „tres pro-

---

στόματος (Ps. XXXII. 6), ἀλλ' οὐχὶ λόγον στόματος εἴρηκεν ὁ Δαβὶδ, ἵνα τὴν ἐκπορευτικὴν ἰδιότητα μόνῳ προσοῦσαν τῷ πατρὶ πιστώσηται. Verum re vera loco hoc legendum esse τῷ πνεύματι et nonnisi errore vel fraude (sumto πνι pro πρι) illam lectionem inductam ostendit contextus tum aliae rationes, quas diligenter Niceph. Blemmida Or. II. c. 12. Beccus de proc. Sp. S. et in Camateri Anim. c. 106. Georgius Trapez. ad Joh. Cubocl. c. 19 (G. O. I. 53. 54. 245 seq. II. 455. 456. I. 510—512) aliique exposuerunt. Quum vero apud Nyssenum non secus ac apud Basil. c. Eunom. L. III. πνεῦμα τοῦ στόματος idem sit ac πνεῦμα τοῦ λόγου, efficax ex verbis illis Psalmi, prout a Patribus intelliguntur, desumitur contra Photianos argumentum, quod Sess. XVIII. Conc. Flor. Joh. Theol. quoque in medium protulit (Hard. IX. 200). Simile quid contigisse in Gregorii Nazianzeni Orat. XXIV. (Clem. XXXIV.) de adventu Aegyptiorum, nimirum in verbis illis: πάντα ὅσα ὁ πατὴρ ἔχει, τοῦ υἱοῦ ἐστιν πλὴν τῆς αἰτίας, atque pro αἰτίας legendum esse ἀγεννησίας tum ex melioris notae codicibus tum ex parallelis ejusdem Theologi locis ostendit Joh. Beccus Or. II. de injusta deposit. c. 18. L. IV. ad Constant. c. 6. (G. O. II. 63—65. 213.)

[2]) Cf. Beccum ad Theod. Sugd. L. II. c. 7 (G. O. II. 128—133). Georg. Metoch. c. Maxim. Plan. (ib. II. 929 seq.) De eo, quod interdum, ut apud Naz. Or. XXXVIII. p. 486. Or. XIII. p. 211. ed. vet., loco τῆς πατρότητος ponitur ἀγεννησία, vide L. Allat. Vindic. Syn. Ephes. c. 66. p. 460 seq. Interdum alia vocabula idem exprimentia adhibentur, ut apud Basil. ep. 236. n. 6: πατρότης, υἱότης, ἁγιασμός.

prietates immobiles sunt: Paternitas, Filiatio, Processio; secundum quas solas tres personae, Pater scil. et Filius et Spiritus S. *insigniuntur*." Sane quum Graeci nonnisi tres personas in Trinitate agnoscant, etiam tria solum admittere possunt idiomata constituentia, quae notant tres relationes subsistentes ab invicem realiter distinctas (Thomas q. 30. a. 2); proprietates enim personales sunt idem cum personis ea ratione, qua abstractum est idem cum concreto (ib. q. 40. a. 1. ad 1). Haec tria characteristica personarum idiomata immota prorsus manere omnes consentiunt. [3]) Post haec recensentur diacriticae et non constituentes proprietates: innascibilitas, quae relationis est expers et ad unum Patrem spectat, et *προβολὴ* sive spiratio activa a passiva seu *ἐκπορεύσει* secernenda. Quae notae diacriticae cum tribus illis hypostaticis notis quinque notiones (*ἐννοίας*, *γνωρίσματα*) efficiunt, quas Damascenus (de F. O. I. 9—11) jam satis novit. Triplicis generis hinc secernuntur *ἰδιώματα*: *ὑποστατικὰ* primum, deinde *σχετικὰ*, tertio *συστατικά*. Ratio objectiva, qua persona designatur et ab alia dignoscitur, est notio seu *ἰδίωμα συστατικόν;* tales notiones igitur sunt paternitas, filiatio, processio, innascibilitas et activa spiratio. Duae posteriores non constituunt personam; ideo dicuntur tantum notiones personarum, non autem personales; hoc vero inter se differunt, quod activa spiratio etiam relatio est seu *ἰδίωμα σχετικὸν*, innascibilitas vero, quae nil aliud dicit, nisi Patrem non esse ab alio, nulla est relatio, ideoque mera et pura notio vocatur. Habemus ergo quinque notiones, ex quibus quatuor sunt relationes, tres notae constituentes. (Cf. Thom. q. 32. a. 3.) Ex his jam patet,

---

[3]) De his valet quod ait Naz. Or. in Epiphan.: *τὸ ἴδιον ἑκάστου ἀκοινώνητόν ἐστιν· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν ἰδίωμα, εἰ μετέπιπτε καὶ μετεφέρετο πρὸς ἕτερον*, quod uberius exponit Joh. Theol. Sess. XVIII. Flor. (Hard. IX. 201.)

activam spirationem non esse hypostaticum Patris idioma, esse vero relationem, quum *σχέσιν* dicat ad spiratum; patet quoque, eam nullam habere oppositionem relativam ad paternitatem, neque ad filiationem. Si constitutiva foret Patris nota, cum paternitate identificaretur, et Spiritus S. esset Filius; si vero constitutiva non est, aliunde Photiani ostendant oportet, eam uni Patri esse tribuendam. Si ad graecos Doctores nos convertimus, ii dum Patris peculiares characteres describunt, nonnisi de paternitate et de innascibilitate loquuntur. Ita Basilius has duas solum notas adducit, [4]) non addit *τὴν προβολὴν* ut Patri propriam. Id de omnibus graecis Patribus dici debet, qui in illa duplici nota immorantur nec umquam spiratricem vim ut *ἰδίωμα ὑποστατικὸν* Patris efferunt. (Cf. Petav. de Trin. III. 1 seq. VII. 10. n. 19 seq.) Vocatur quidem Pater *γεννήτωρ καὶ προβολεὺς* (e. g. apud Naz. Or. XXXV. p. 562. ed. vet.), sed hoc liquido ostenditur, eum non quatenus est Pater, adeoque non constitutiva sua proprietate, spirare Spiritum; sed numquam *ἡ προβολὴ* iis adjungitur notis, quae uni ipsi conveniunt, quas, ut Basilius ait, *μόνος αὐτὸς ἔχει;* sed numquam ratione *τοῦ προβόλεως*, ut a Spiritu, sic a Filio distinctus apparet.

6. Haec rursum ex Filii proprietate confirmantur, quae nil per se habet, quod Filium ab activa spiratione excludat. Scite *Hugo Etherianus* (L. III. c. 2. p. 1238 G.): „Si paternitas non excludit Spiritum a Patre ratione causae seu principii, neque nascibilitas excludit eundem Spiritum a Filio secundum eandem rationem.“ Imo dum Patres Filium *Unigenitum*, *μονογενῆ* nominatum in Bibliis vident et ita hoc

---

[4]) Basil. ep. de differ. us. et hypost. 38: *ὁ δὲ ἐπὶ πάντων θεὸς ἐξαίρετόν τι γνώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως τὸ πατὴρ εἶναι καὶ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑποστῆναι μόνος ἔχει καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντως ἐπιγινώσκεται.*

nomen explicant, ut ipse sit *solus qui ex solo sit Patre, μόνος ἐκ μόνου,* [1]) manifeste Spiritum non esse a solo Patre tradunt ac mirum in modum latinae Ecclesiae fidei suffragantur. Si Filius est *solus* de solo Patre, ergo Spiritus non est de solo Patre; porro alia persona non suppetit, de qua sit simul, nisi Filius. Unde recte *Ratramnus* (L. II. c. 6. p. 270. ed. Migne): „Dicatur, quod nostri dixere majores: Filius ex Patre natus, *solus de solo,* ac per hoc Unigenitus. Spiritus vero S. de Patre quidem procedens, sed *non de solo solus,* quoniam procedit et a Filio, ne *duos filios* videamur praedicare, processionem Spiritus si de Patre solummodo confiteamur.“ Sane si Filio est *proprium*, ut sit de Patre solo, jam proprium Filii migrat in Spiritum, si sit et ipse de solo Patre, duoque dicentur Filii. Et rursum (L. III. c. 5. p. 295) ex Fulgentio idem auctor: „Commune quidem inest tribus personis unius naturae consubstantialitas, proprium vero singulis, quod Pater solus genuit, Filius solus natus de Patre solo, Spiritus S. quod de Patre Filioque procedit... Quod (postremum) si negare contendunt, dicant, quid ei (Sp.) sit proprium. Nam *processio* [2]) de Patre communis est etiam Filio; quoniam omne quod nascitur, procedit etiam; ergo secundum Doctoris hujus (Fulg.) sententiam proprium est Spiritus S., quod de Patre Filioque

---

[1]) Id jam legitur in Gregorii Thaumaturgi Confess. apud Greg. Nyssen. Opp. III. 546 (cf. C. Passaglia Comment. theol. de Trinit. Romae 1851. Parte II. p. 31 — 35), rursum ap. Nyssen. ad Ablab. p. 459. c. Eunom. L. I. p. 78. Epiphan. haer. 73. p. 382. Basilii verba in ep. cit.: *μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλαμψας* adducit quoque Niceph. Blemmida (G. O. I. 11). Cf. praeterea Georg. Metoch. c. Maxim. Planud. (ib. II. 952 seq. 1057 seq.) Greg. Patr. (ib. I. 425. 426. 463.)

[2]) Notum est dupliciter processionis nomen adhiberi. Cf. S. Thom. p. 1. q. 36. a. 2. corp. in fine et Joh. Theol. Sess. XVIII. Conc. Flor. (Hard. IX. p. 192. 193.)

procedit, quod nec Patri nec Filio cernitur commune.“ Tantum ergo abest, ut hypostaticae Patris et Filii notae Filium a spiratione activa excludant, ut ei eandem inesse ostendant. Neque vero processio per se vetat, ne et ex Filio dicatur Spiritus; imo vix ulla aptior res esse videtur ad declarandam differentiam inter generationem et processionem, quam quod illa fiat e solo Patre, haec vero e Patre una cum Filio; Patres, licet de custodienda monarchia maxime solliciti primas partes tribuant personae Patris, tamen Spiritum S. *immediate* conjungi Filio saepissime docent. Hinc si Pater *μόνος αἴτιος* dicitur, sola causa, nonnisi ut suprema causa, fontalis et originalis, ut *ἀρχικὸν αἴτιον*, ut *αἰτία προκαταρκτικὴ* consideratur, ut *Beccus* ex Damasceno notat (Or. II. de injusta depos. c. 20. G. O. II. 68) atque quoad Maximi verba (ep. ad Marinum) *Bessarion* [3]) rursum inculcat. Praeclare idem *Beccus* (de un. Eccl. c. 50. G. O. I. 183) Phurnae objicienti: „Si Spiritus S. ex Patre et ex Filio procedit, proprietas Patris dimota est“ ita occurrit: „Asserentes (Itali) Spiritum esse et ex Filio, si veluti *ex proprio absque Patre fonte* dicerent eum esse, tum paternae proprietatis dimotionem inferrent, *sine principio* fontem Spiritus et Filium ut et Patrem decernentes; [4]) si vero cum dicunt ex Filio Spiritum esse, magnum Basilium proferunt affirmantem: „„Quod a Filio dicitur esse, ad primam causam relationem habet,““ nullam suspicionem dimotionis paternae proprietatis relinquunt.“ Audiatur demum

---

[3]) Bessarion c. 20. contra Marci Ephes. syllog. 37. (Cod. Mon. 27 f. 254 a.): *αἰτίαν γὰρ μὴ εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ πνεύματος καὶ αὐτοὶ φαίημεν ἂν, τὴν αἰτίαν στενώτερον κατὰ τὴν ἑλληνικὴν φωνὴν ἐκλαμβάνοντες, ἢ παρ' αὐτοῖς ἀεὶ τὴν ἀρχοειδῆ αἰτίαν σημαίνει.*

[4]) Beccus l. c.: *οἱ γὰρ λέγοντες τὸ πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ υἱοῦ, εἰ μὲν ὡς ἐξ ἰδίας παρὰ τὸν πατέρα πηγῆς ἔλεγον ὑπάρχειν αὐτό, ἔμελλον ἂν ἐμφαίνειν τῆς πατρικῆς ἰδιότητος μετακίνησιν, ἄναρχον πηγὴν τοῦ πνεύματος καὶ τὸν υἱὸν ὡς τὸν πατέρα δοξάζοντες.*

et *Nicephorus Blemmida*, qui (Or. I. c. 18. G. O. I. 23. 24) ita disserit: „Etenim si Pater generat Filium, a nullo id accipiens, et Filius habet Spiritum, eum a Patre naturaliter accipiens, non genitum, sed per eumdem procedentem ex Patre, prorsus non intelligo, quamnam paternam proprietatem habiturum autumant Filium. Et quomodo Dei-genitorem Patrem indigetant? Si quod Deum generat Filium, vere hoc est paternae hypostaseos praecipuum. At Filius non Deum-generans est, cum Filium non generet. Si vero generare et producere, et utraque in unum colligantes, hac ratione Deum-generantem Patrem appellant, ecce et Dei foetus (genitus) est Spiritus, et quanam ratione unigenitus Filius erit?“ [5])

7. Ceterum dum Photius hoc effatum: Spirare est hypostatica Patris proprietas, tamquam principium demonstrationis assumit, *petitionis principii* reus efficitur, quum idem plane sit illud pronuntiare et processionem Spiritus ex solo Patre affirmare. Subtiliores hac de re agitantur apud Theologos quaestiones, quae in praesentia ad rem nostram non spectant. Ea tamen heic proponere juvat, quae ad quae-

---

[5]) *Εἰ γὰρ ὁ πατὴρ γεννᾷ τὸν υἱὸν μὴ ἔκ τινος τοῦτο λαβών, ὁ δὲ υἱὸς ἔχει τὸ πνεῦμα, λαβὼν αὐτὸ φυσικῶς παρὰ τοῦ πατρὸς, οὐ γεννώμενον, ἀλλ' ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς, οὐκ οἶδα, ποῖον ἐντεῦθεν ἰδίωμα πατρικὸν ἕξειν φάσκουσι τὸν υἱόν· πῶς δὲ καὶ θεογόνον τὸν πατέρα κατονομάζουσιν; εἰ μὲν ὅτι θεὸν γεννᾷ τὸν υἱὸν, ἀληθῶς τοῦτο τῆς πατρικῆς ἐξαίρετον ὑποστάσεως· ὁ δὲ υἱὸς οὐ θεογόνος, υἱὸν μὴ γεννῶν· εἰ δὲ τὸ γεννᾷν καὶ προβάλλειν καὶ ἄμφω συνάγοντες εἰς ταὐτὸν θεογόνον οὕτω τὸν πατέρα φασὶν, ἰδοὺ θεοῦ γόνος καὶ τὸ πνεῦμα, καὶ πῶς μονογενὴς υἱός;* Notandum tamen, subtilius et plenius quaestionem, cur progressio Verbi *generatio* sit, non item processio Spiritus S., a Theologis ita dirimi, ut plerique dicant, rationem in eo esse, »quod actio prior sit *perfecte assimilativa* termini cum principio et Verbum secundum esse personale sit similitudo perfecta, seu imago Patris, qualis actio et imago non habeatur respectu Spiritus S.“ Ita H. Kilber Theol. Wirceb. Disp. VI. n. 376. Cf. Thom. Sum. 1. q. 27. a. 4. in corp.

stionem, quibusnam proprietatibus constituantur divinae personae, H. *Kilber* (Tract. de Deo trino in Theol. Wirceb. Disp. VI. c. 1. art. 3. n. 381 seq.) fusius disputat eaque per summa capita recensere. Persona constat, ut Johannes Theol. Sess. XIX. Flor. arguit, ex essentia et proprietate (*τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἰδιώματος ὑφίσταται*). Quaeritur ergo, quaenam hae proprietates sint, quae cum natura hanc constitutionem perficiunt; idque duplici potissimum sensu: primo: num sint aliquid *absolutum*, an vero quid *relativum*, et hic omnes fere unanimiter posterius admittunt, quod solum recte dici potest; secundo: sub quanam *formalitate* aut consideratione proprietas relativa constituat rationem personae in divinis. Ut res plane intelligatur, notandum est: 1. Eadem proprietas potest esse hypostatica, relativa et notionalis; sicut revera paternitas, filiatio et spiratio passiva sunt in hoc triplici ordine. 2. Proprietas eadem spectari potest secundum *esse in*, sive quod dicit *absolute*, et praecise ad naturam divinam, cui per identitatem est immanens; et secundum *esse ad*, sive quod dicit *relative*, et ad terminum vel principium, cui opponitur. His aliisque ad quaestionis intelligentiam praenotatis jam docet laudatus Theologus: I. personas divinas non constitui formaliter per proprietates sub ratione formalitatis *absolutae et secundum esse in*, sed sub ratione formalitatis *relativae et secundum esse ad* acceptas, quia, ut docet Aug. de Trin. V. 5, 8, quidquid ad se, et non aliud dicitur, ad substantiam pertinet, ideoque non ut ratio personae formaliter constitutiva haberi potest; II. personas divinas formaliter constitui *per proprietates relativas*, *prout hae dicunt relationem*, non autem ut originem formalem exprimunt, [1]) quia forma con-

---

[1]) Cf. Bessarion Resp. ad Marc. Eph. c. 18 (Cod. Mon. 27 f. 230 a.): *Πρώτως καὶ κυρίως αἱ ἀναφοραὶ ὑφιστῶσι, καὶ διακρίνουσι, ἑπομένως δὲ καὶ αἱ πρόοδοι, καθόσον ταὐτό εἰσι πράγματι ταῖς ἀναφοραῖς.*

stituens personam concipi debet ut aliquid personae intrinsecum, fixum et permanenter existens, quod ipsa perseitas aeque ac subsistentiae ratio videtur exigere, nihil vero ejusmodi in conceptu formalis originis apparet; deinde quia origines utpote actiones, quae suppositorum sunt, non constituunt supposita producentia sed secundum nostrum intelligendi modum supponunt. „Speciatim de *Paternitate:* Haec enim in divinis ut relatio transcendentalis ab actione ipsa non constituitur, et ut principium quo proximum generationis ante originem praesupponitur et ut subsistens forma antecedit terminum ejusque productionem. De *spiratione* autem *activa* cum constet, ne hanc quidem constituere Patrem, aut Filium, sed secundum rationem supponere jam constitutos per paternitatem ac filiationem; multo minus origo vel actio spirativa tamquam illarum personarum forma constitutiva cogitari poterit. Quod attinet ad personas productas, hae in conceptu formali universim dicunt rationem termini et producti, speciatim vero rationem vel Verbi vel Spiritus subsistentis; sed certum est, viam ad terminum, productionem in fieri, actionem dictionis aut amoris adhuc quasi fluentem *anteire, non constituere* terminum ipsum, productum completum, et Verbum ac Spiritum perfectum.“ Denique observat (n. 386): „Quamquam ex dictis omnis proprietas hypostatica sit relativa, tamen *nec omnis relativa nec omnis notionalis proprietas est hypostatica.* Cum enim haec per modum determinantis ad esse personale, proprium ac incommunicabile, concurrere debeat; illius ratio et formalitas *nec innascibilitati nec spirationi activae congruit.* Non innascibilitati, quia juxta Aug. de Trin. V. 6. *„Nec ideo quisque pater, quia ingenitus, nec ingenitus ideo quia pater;“* adeoque ab innascibilitate pater in esse patris ac personae nec determinatur nec constituitur. Neque etiam spirationi activae. Quamvis enim haec propria sit Patri et Filio, tamen nec illum in esse Patris, nec hunc in esse Filii

determinat; alioquin, cum utrique sit communis, Pater esset Filius et vicissim Filio paternitas conveniret. Unde habet se respectu utriusque, sicut essentia, commune pluribus et determinabile; dumque constituit Patrem et Filium in esse spiratoris distincti a Spiritu sancto, illis suppositis in sua persona jam constitutis concipitur supervenire haec relatio, tamquam perficiens explicitam eorum distinctionem." Sed ad praesentem tractationem sufficit simplex haec demonstratio: Quaelibet persona nonnisi unam constitutivam proprietatem habere potest, quia constitutivae proprietates realiter idem sunt ac personae subsistentes et cum his identificantur; [2]) unde Pater, si duas haberet ejusmodi proprietates, non una persona esset, sed duae. Proinde Pater non simul paternitate et spiratione constituitur, sed aut paternitate aut spiratione. Sed Pater paternitate manifeste constituitur; Pater dicitur et est quia generat Filium; et ante Spiritum concipitur Filius, ante spirationem generatio; universa denique traditio paternitatem ut constitutivam Patris tesseram spectavit, ut supra (§. 5) ostensum est. Jam vero si spiratio Patrem non constituit, neque rationi Filii ullo modo opponitur, ea non Patris est propria, sed Patri Filioque communis. [3]) Uberius id evolventem Bessarionem art. seq. §. 13. adducemus.

8. Sequitur tertium effatum: *Pater est principium eorum quae ex ipso sunt non ratione naturae, sed ratione personae* (c. 15), quod apud Photii asseclas, ut *Beccus* advertit (in

---

[2]) Bessarion Resp. ad Marc. Eph. Cod. Mon. 27 f. 229 b.: *αὐτὰ τὰ θεῖα πρόσωπα ὑποστάντα αἱ ὑποστατικαί εἰσιν ἰδιότητες.* Vide Thom. §. 5. citatum.

[3]) Ibid. f. 229 a.: *ἐπεὶ γὰρ ἕκαστον πρόσωπον ἑνί τινι μόνον ἰδιώματι συνίσταται, ἢ τῇ τοῦ γεννᾷν ἢ τῇ τοῦ προβάλλειν ἰδιότητι συνίσταθαι τὸν πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ πατὴρ διὰ τὸ γεννᾷν λέγεται καί ἐστιν. ὥστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ· μὴ ὂν δὲ ἴδιον τοῦ πατρὸς μόνου μηδὲ συστατικὸν καὶ τῷ υἱῷ ἐστι κοινόν.*

Camat. G. O. II. 291), in axioma transiit. Ex hoc arguit contra Beccum *Georgius Cyprius* (apud Becc. in tom. Cypr. G. O. II. 158 seq. 236. 237). Viderunt orthodoxi satis acute, non simpliciter illud negari posse, habere tamen apud Photium pravum quemdam sensum minime tolerandum. Hinc laudatus Byzantinorum Patriarcha adversario quidem concedit (l. c. c. 11. p. 237), Patrem non ratione naturae, sed ratione personae esse causam eorum quae ex ipso; sed ibi cum Photianis naturae respectum prorsus excludi naturamque ab hypostasi separari vetat; meliusque ex Patribus dici propugnat (c. 15. p. 246) tum *λόγῳ τῆς ὑποστάσεως* tum *λόγῳ τῆς φύσεως* principium esse Patrem. Certum est, essentiam ab hypostasi nonnisi ratione differre, neque *οὐσίαν ἀνυπόστατον* neque *ὑπόστασιν ἀνούσιον* cogitari posse, ut *Thomas* (p. 1. q. 39. a. 1) et *Petavius* (de Trin. VII. 15, 13 seq.) declarant. Id nec ipsi schismatici prorsus diffitentur; id *Georgius Cyprius* (apud Becc. L. I. Const. c. 5. 6. in tom. Cypr. Or. II. c. 5. G. O. II. 156—158. 258) concedit. [1]) Hinc *Georgius Trapezuntius* ad Joh. Cubocl. c. 11. G. O. I. 491 seq.): „Quomodo concipies hypostasin, si in essentia ipsam non consideraveris? Essentiam enim et naturam absque hypostasi universaliori quodam modo intelligere possumus; quare et nonnullis visum est, eam universe subsistere. At enim hypostasin concipere et enuntiare non simul considerata aut concepta essentia modis omnibus fieri nequit. Ideo et cum ingenitum et procedens hypostaticas proprietates dicimus, essentiam intelligimus, quae in speciali ingeniti, geniti et procedentis hypostasi consideratur. Neque enim in nudas proprietates credimus, neque eas essentias segregare, sed circa essentiam segregari confitemur.“ [2]) Similiter *Beccus* L. I. ad Const. c. 8 (G.

---

[1]) Sic et Marcus Ephes. syllog. 18. Cod. Mon. 27 f. 222 b.

[2]) *Οὐσίαν μὲν γὰρ καὶ φύσιν χωρὶς ὑποστάσεως καθολικώτερον νοεῖν*

O. II. 160 seq.) rem exponit et concordanter reliqui tradunt: quodsi Spiritus est ex Patris hypostasi, est simul ex ejus essentia.

9. Priusquam vero uberius Photii effatum discutiatur, connexum cum his plurimorum Graecorum effugium considerandum est, quo ad elidendos suorum Patrum textus sibi contrarios eorum tamen verbis coacti concedunt, Spiritum S. esse *ex essentia Filii*, sed ex *hypostasi Filii* esse pertinaciter negant. [1]) Sed id irrito conatu fieri cordati Theologi demonstrant. Ac primo exinde, quod, ut diximus, hypostasis ab essentia et essentia ab hypostasi reipsa separari nequit. „Qui ex natura et essentia Filii," ait *Georgius Trapezuntius* (de una S. Eccl. c. 5. G. O. I. 543. 544), „asserit Paracletum procedere, ex ipsa hypostasi Filii asserit. Haud enim fas est, hypostases nudas absque natura (*ὑποστάσεις ψιλὰς χωρὶς φύσεως*) concipere, neque naturam sine hypostasi (*φύσιν ἀνυπόστατον*), absolute in omnibus et in Deo ipso." Et rursum alibi (ad Joh. Cubocl. c. 11. ib. p. 490. 491): „Quidquid generatur proceditque in existen-

---

δυνατόν· διὸ καὶ δοκεῖ τισι καθόλου ὑφίστασθαι· ὑπόστασιν δὲ νοῆσαι τε καὶ εἰπεῖν μὴ συννοουμένης ἢ καὶ προνοουμένης τῆς οὐσίας τε καὶ τῆς φύσεως πάντῃ ἀδύνατον. Διὸ καὶ ὅταν τὸ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν ὑποστατικὰς ἰδιότητας λέγομεν, τὴν ἐν ἰδικῇ ὑποστάσει θεωρουμένην οὐσίαν νοοῦμεν· οὐ γὰρ εἰς ψιλὰς ἰδιότητας πιστεύομεν, οὐδὲ οὐσίας ἀφορίζειν ταῦτα, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ἀφορίζεσθαι ὁμολογοῦμεν.

[1]) Photius ep. ad Zachar. Armenorum Cathol. (lat. apud Mai Spicil. Rom. X. II. p. 456) haec habet: „Spiritus S. Patrem Filium. que glorificat, quippe qui *de illorum substantia* accipiens creaturas renovat." Fortasse hoc dictum eodem modo quo posteriores Graeci intellexit; probabile est, eum ad Armenos scribentem, qui hoc in dogmate cum Romana Ecclesia sentiebant (vide Tschamtschean Hist. Armen. III. p. 234 et Avedichian Sopra la processione dello Spirito santo. Venezia 1824), callide hac expressione suum de Spiritu S. placitum occuluisse et obvelasse, ne ad unionem cum Ecclesia Constantinopolitana sollicitatos haereseos manifestatione deterreret.

tiam, aut est ex hypostasi tantum, qua hypostasis est, aut ex essentia et natura tantum, et absque hypostasi considerata, aut ex utraque, ex natura scil. vel essentia, quae in hypostasi est et in hypostasi concipitur. Secundum neque Graeci ipsi dixerint; namque absurdum, ut videtur, existimant, quod inde sequitur; ejusdem siquidem naturae Trinitas confunderetur, adeo ut ex tribus unumquodque, et ex se ipso et ex aliis esset; proptereaque ex hypostasi, qua hypostasis est, (ἡ ὑπόστασις) existimant esse procedens et generatum. Heu vesaniam! Etenim si hypostasis, qua hypostasis est, generat atque producit, erit ex hypostasi hypostasis secundum idem (κατ' αὐτό), et sic non erunt haec naturae, sed hypostasis.... Sancti vero tradunt: Sicut Filius ἐκ τῆς ἐνυποστάτου φύσεως τοῦ πατρὸς καὶ οὐσίας genitus existens ideo generanti Filius et consubstantialis genitori est: ita Spiritus S. ἐκ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ πατρὸς φύσεως διὰ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ υἱοῦ οὐσίας processionis modo habens esse ideo Patri et Filio consubstantialis est" (p. 493). Cf. Maxim. Chrysoberg. de proc. Sp. S. c. 5. (G. O. II. 1086.) Praeterea sane erat, cur contra Eunomianos ac Macedonianos Patres inculcarent, Spiritum S. esse *ex essentia* Patris et Filii; videlicet ne creatura putaretur, ut consubstantialitas cum Patre et Filio ostenderetur; ut non ex mera voluntate originem habens appareret; ex Filii hypostasi eum prodire ac per Filium esse illi ultro concesserunt. Rem luculenter tractant J. *Beccus* O. I. de un. c. 29 seq. (G. O. I. 144. 150 seq.) et *Georg. Trapezuntius* (ib. p. 546. 547) qui advertit, merito in Patrum scriptis inculcari, φύσει Filium ex Patre esse et κατὰ φύσιν Spi-

---

[2]) Sic Georgius Cyprius, Demetrius Crysolaras allique apud Beccum L. I. ad Const. et Or. II. in tom. Cyprii (G. O. II. 150 seq. 254) et Allatium c. Hotting. p. 331, et Marcus Ephesius in Conc. Florent. Sess. XVIII. et XIX. (Hard. IX. 208. 209.)

ritum ex Patre et Filio, ut ostendatur, *ὡς οὐχ ἡ βούλησις αἰτία, ἀλλ' ἡ φυσικὴ δύναμις ἐνοῦσα ἄλλῳ μὲν τρόπῳ μόνῳ τῷ πατρὶ, τῷ κατὰ γέννησιν, ἄλλῳ δὲ πατρὶ ὁμοῦ καὶ υἱῷ, τῷ κατ' ἐκπόρευσιν.* Deinde tertio ostendunt Theologi, propositionem *ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ* esse Spiritum, non eo pertinere nec unice nec principaliter, ut consubstantialis Filio declaretur. Nam, ut recte disputat Beccus ep. ad Agallian. (G. O. I. 360 seq.), differunt omnino hae propositiones: Paulus est ejusdem naturae cum Petro, et Paulus est ex Petri essentia; posterior dicit Pauli parentem Petrum, prior non item. Duo Angeli, duae animae sibi sunt consubstantiales; neque tamen unus Angelus ex essentia alterius Angeli vel anima ex essentia alterius animae esse dici vel cogitari potest. Accedit, quod si ita res se haberet, et Filius ex essentia Spiritus, et Pater ex essentia Filii esse dicendus foret, quod nemo tamen admittit. Rursum ex Patribus iisdem patet, penes eos idem esse dicere ex Filio, ex persona Filii, ex essentia Filii; haec saepenumero tum conjunguntur tum convertuntur. [3]) Postremo perspicuum est, Filium esse ex Patris essentia et simul ex Patris persona, modo illud modo hoc pronuntiari, utrumque etiam simul; idem proinde dicendum, si Spiritum ex essentia Filii esse audimus. Cf. *Beccum* de un. Eccl. c. 29 seq. 64. Or. II. in tom. Cypr. c. 4 seq. tota Epigraphe XII. (G. O. I. 144 seq. 208 seq. II. 257 seq. 624 seq.) *Allatium* Enchir. c. *δ'*. p. *ιη'* seq. *Joh. Theol.* in Conc. Flor. Sess. XIX. (Hard. IX. p. 217 et saepe). Disputarat *Georgius Cyprius* (apud Beccum G. O. II. 233. 234. 256) hunc in modum: Communis

---

[3]) Sic v. g. Cyrillus Lib. II. Thes. (ap. Niceph. Blem. Or. II. c. 6. Cf. Beccum Epigr. I. G. O. I. 47. II. 528. 529): *ἀνάγκη γὰρ τὸ πνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν ὁμολογεῖν τοῦ υἱοῦ· ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον τὸν ἐγκαινισμὸν ἐργάζεται.*

essentia non est causa hypostaseos, cum neque generet neque producat unquam, verum essentia cum proprietatibus (ἡ μετ' ἰδιωμάτων οὐσία), quae ipsam hypostasin notat. Porro *Beccus* id libenter admittit; verum petit, an *solus Pater* „essentia cum proprietate" habendus sit; id si affirmetur universim, pugnam cum Patrum doctrina esse apertam; si vero producendi proprietas uni Patri vindicetur, gratis hoc omnino supponi ac sine ullo testimonio traditionis (cf. §. 5 seq.). Praeterea, arguit, dum conceditur Spiritum esse ex essentia Filii, ut ex essentia Patris, essentia vero Patris cum proprietate hic intelligitur, etiam essentia Filii μετ' ἰδιώματος cogitari debet, quae est hypostasis, ut ait ipse adversarius. Neque dicendum, alio sensu dici ἐξ οὐσίας τοῦ πατρὸς, alio ἐξ οὐσίας τοῦ υἱοῦ, hocque posterius ad unitatem essentiae referendum; sic enim et Spiritus ex suamet essentia esse dicendus foret (Or. I. in tom. Cypr. c. 11. l. c. p. 235. 236. Cf. Or. II. c. 2. p. 255). Rem universam acu tetigisse videtur Card. *Bessarion*, dum scribit ep. ad Alex. Lasc. c. 7 (Hard. IX. 1063. 1064): „In S. Trinitate, quod ex substantia alicujus est, ex persona quoque ejus sit necesse est, . . ." quum substantia et persona *realiter* unum sint et nonnisi ratione distinguantur; secus forent uti tres personae, ita et tres essentiae. „*Distinctio hypostasis et naturae rationis est, unitas vero realis;* contra in nobis hominibus est. Nam in nobis unitas quidem naturae cum cujusque persona rationis, distinctio vero realis est; alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personae individuatio. Quare quemadmodum sumus multae personae, ita etiam multi homines. Quo fit, *ut quod sit ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona. In S. vero Trinitate e converso est. . . . Unitas essentiae et personae est realis, distinctio vero rationis.* (Cf. Joh. Theol. Sess. XIX. Flor. Hard. IX. 224. 225.) Quare *quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse.* Si

igitur Spiritus ex natura et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii Doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri dicunt: Ideo haec dicuntur a Doctoribus, ut consubstantialitas eorum comprobetur et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiae cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiae Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia personisque eorum prodeat, h. e. procedat... Nam si hoc *solum* consubstantialitatem significaret, ut nostri putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus S., vel Filius ex substantia Spiritus; sed hoc nec ausus est nec audebit aliquis dicere. Praeterea cum essentia nec generet nec spiret, secundum Theologos, item etiam secundum philosophos (et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. Me enim *non homo simpliciter, sed quidam homo* genuit) — si igitur *operationes individuorum,* non universalium *sunt*, nec substantiae simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentiam Filii audimus et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam? Amplius: nec hoc nos lateat, quod qui haec dicebant SS. Doctores, contra Arianos et Eunomianos se opponentes haec dicebant, qui Filium ex Patre, Spiritum ex (Patre et) Filio asserentes ex substantia tamen eorum esse negabant, cum dicerent, Filium, etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia sive natura, sed voluntate natum fuisse, Spiritum vero ipsum etiam ex Filio, non tamen essentialiter sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre et alterius substantiae, Spiritum minorem Filio et alterius essentiae asserebant; tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur opinionem eorum tamquam falsam refellentes, non ex Filio solum, sed etiam ex ejus substantia conabantur Spiritum S. esse probare, similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia.

Considera ergo, quomodo ad hoc, quod haeretici dicebant, *ex voluntate, non ex essentia Filii* Spiritum esse, se opponebant Doctores, ex essentia Filii illum esse asseverantes; ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filio esse, nullus contradixit; nec dixit non esse illum ex Filio, tamquam et ipsi hoc sentientes (cf. II. §. 7), et dicentes, esse ex essentia Filii, idem et ipsi intelligentes; ac si dicerent, *ex essentia et persona ejus*, et nos hoc idem dicentes."

10. Ratum ergo est: Si Spiritus est ex essentia Filii, est quoque ex ejus persona. Sed non minus ex dictis (§§. 8. 9) ratum est: Si Spiritus est ex hypostasi Patris, est quoque ex ejus essentia. Sed essentia Patris jam Filio communicata intelligitur, dum processio Spiritus sancti concipitur, Pater et Filius in sua quisque persona constitutus jam supponitur, dum de illa processione sermo habetur. Hinc suscitata a Photio quaestio, quanam ratione sit Pater principium Filii et Spiritus Sancti, opportuna suggerit Latinis argumenta. Quodsi dicatur Spiritus ex Patre *ut Patre* procedere, jam Spiritus dicetur filius ac Filii praerogativa destruetur; quodsi dicatur procedere ex Patre *quatenus est Deus* vel *quatenus est spirator*, quum hic nulla relativa oppositio habeatur ad Filium, Filius nequit excludi. Ratiocinantur Theologi: Spiritus S. procedit ex Patre aut quatenus est *Pater* aut quatenus est *Deus*. Si prius, Spiritus S. necessario erit Filius, quod contra revelationem; si posterius, tum procedit etiam ex Filio; quia nullum signum concipi potest, quo Pater sit Deus, quo Filius non aeque sit Deus. Proinde aut duo Filii in Trinitate subverso personarum discrimine admittendi, aut processio Spiritus S. etiam a Filio rata est. Priorem argumenti partem ita effert *Niceph. Blemmida* (Or. I. de proc. Sp. S. c. 22. G. O. I. 28): *εἰ πατὴρ τοῦ πνεύματος ὁ θεὸς, ἐξ ἀνάγκης τὸ πνεῦμα υἱός· ὁ πατὴρ γὰρ κυρίως υἱοῦ πατήρ· καὶ πῶς ὁ λόγος μονογενὴς, εἰ καὶ τὸ πνεῦμα υἱός;* Alteram sic evolvit *Ratramnus*

(L. III. c. 6. p. 297. 298) Athanasii doctrinae insistens: „Testatur et Spiritum ejusdem substantiae fore, cujus sit et Filius, quoniam existat *de unita Deitate Patris et Filii;* quod dicens liquido monstrat, quod procedat ab utroque; *cum* enim *sit Deitas Patris et Filii sic unita, ut nullam differentiam recipere possit, non potest procedere Spiritus de Deitate Patris, nisi procedat et de Filii*, quemadmodum nec de Filii Deitate, nisi procedat etiam de Patris; alioquin unita Deitas Patris et Filii non erit jam indifferens, si procedat Spiritus de Deitate Patris, et non pariter procedat de Deitate Filii; ac per hoc jam non erit unita, quod est impium et Arianum.“ Confirmat dicta *Hugo Etherianus* (L. I. c. 8. p. 1203) ita scribens: „Si Spiritus non ut genitum ex Patre progreditur, Pater non emittit (*προβάλλει*) Spiritum ut genitor; nam si in eo qui (quod) genitor Spiritum Pater emitteret, Spiritus ex Patre ut genitum prodiret; at vero non est Spiritus ex Patre ut genitum; non enim duos filios, sed unum solum Pater habere creditur; manifestum ergo, quod *non ut genitor* Spiritum Pater emittit. Amplius: Pater cum Spiritus emissor sit, aut in eo quo differt a Filio, ipsum emittit, aut secundum id, quo non differt. At in eo quo differt non emittit; nam in eo *quod Pater*, non emittit Spiritum, in quo solo a Filio differt.“ Differt Pater a Filio nonnisi innascibilitate et paternitate (§. 5), quarum notionum prior nullam relationem nullumque respectum habet ad Spiritus processionem, posterior terminum talis originis ac principiatum ostenderet esse Filium; unde Pater nonnisi ex eo spirat, in quo a Filio non differt; et tunc spiratio activa est Patri Filioque communis. „Aperte datur intelligi,“ ait Etherianus, „quod non in eo quo differt Pater a Filio, emittit Spiritum S., sed in eo quo communicat.“ Et rursum (c. 15. p. 1209): „Secundum quod (Pater) potest gignere, potest Filium habere; secundum vero quod potest emittere, non potest Filium habere. Quare secundum aliud potest gignere

ac secundum aliud emittere.“ Quodsi igitur Photii effatum, *τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως* Patrem principium esse Spiritus sancti, illud sibi vult, Patrem qua talem, ratione paternitatis esse spiratorem, manifeste falsum est; quodsi vero aliam uni Patri propriam notam intelligit ac quidem *τὴν προβολὴν*, falsa est suppositio, hanc esse paternae hypostaseos characteristicum idioma (§. 5 seqq.). Si denique nil aliud dicere vellet, nisi quod communi Theologorum principio traditur, actiones esse suppositorum (cf. Bessarionis verba §. 9 praeced.), verum quidem foret, sed ad rem praesentem non faceret.

11. Sed accuratius adhuc effatum istud est perpendendum. Distinguunt Theologi *principium quod* generat vel spirat, et *principium quo* illud generat vel spirat. Id optime exposuit *Johannes Theologus* in Conc. Flor. Sess. XVIII. (Hard. IX. 204): Quod producit vel generat, *persona* est; principium vero *quo* vel *per quod* (*ἀρχὴ δι' ἧς γεννᾷ*) est essentia, quae aliis communicatur [cf. Thom. 1. q. 41. a. 5]. [1]) Hoc quod *communicatur* in generatione, natura est; *agens* vero est hypostasis (*τὸ κοινωνούμενόν ἐστι φύσις, τὸ δὲ ἐνεργοῦν ἐστιν ὑπόστασις*). Hypostases, pergit Sess. XIX. (ib. p. 216), sunt quae generant vel spirant. Actiones sunt suppositorum (*αἱ ἐνέργειαί εἰσιν τῶν ὑποστάσεων*). Essentia est nomen abstractum; et hinc fieri nequit, ut ei conveniat generationis (vel spirationis) actio. *Substantia Patris et Filii est principium per quod spiratur Spiritus; principium quod sunt spirantes.* „Pater“ — ita idem in Sess. XXIV. (l. c. p. 308. 309) — „indistinctus ab essentia, imo vero ipse *αὐτοουσία* existens, non intelligitur distinctam habere essentiam ab hypostasi; non enim *re*, sed sola ratione distinguitur

---

[1]) Sic Bessarion Resp. ad Marci Eph. c. 18. Cod. Mon. 27 f. 230 b.: *τὴν θείαν τοῦ πατρὸς ὑπόστασιν αἰτίαν εἶναι, ὡς τὸ ὦ, εἴτε ἐξ οὗ, τὴν δὲ θείαν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς τὸ ᾧ.*

paterna hypostasis a sua essentia. Est ergo Pater substantialis (*οὐσιώδης*) hypostasis et generat substantialiter Filium; et generatur Filius, substantialis et ipse hypostasis; et sunt quidem duae hypostases, sed unus Deus et una amborum natura, cum qua Spiritus sanctus indistincte (*ἀχωρίστως*) intelligitur; et neque Pater est neque Filius, neque quid eorum, quae sunt ad aliquid (*τῶν πρός τι*). Sed Spiritum, in quantum est Spiritus, ad spirantem (*πρὸς τὸν πνέοντα*) referri oportet. Quia vero Spiritus est Patris Spiritus, et Scriptura testatur, illum esse quoque Filii Spiritum, spirantes sunt ergo Pater et Filius." Quando ergo dicitur: „Pater non est principium ratione essentiae," verum id est de principio proximo *quod* generat et spirat, non vero de principio remoto *quo* generat et spirat; verum non est, si essentia omnino excluditur, quae est illud ipsum, quod tum generatione tum spiratione *communicatur*. Subdividunt praeterea Theologi *principium quo* in *radicale* seu *remotissimum*, quod in generatione aeque ac in spiratione est ipsa divina natura; in *potentiale* seu *remotum*, quod est potentia actionis seu virtus agendi intermedia; in *formale* seu *proximum*, quod est forma aut vis actionis seu virtus agendi immediata. Communiter docent *principium quo proximum productivum* esse solas proprietates personarum producentium, *communicativum* vero naturam ipsam divinam (cf. Kilber l. c. c. 1. a. 2. n. 368 seq.). Deinde *ὁ λόγος τῆς ὑποστάσεως* cogitari potest vel prout consideratur persona per se universim et in abstracto vel prout persona talis intelligitur hac vel illa individuante affecta proprietate. Patrem esse *αἴτιον τῶν ἐξ αὐτοῦ* ratione hypostaseos in abstracto nemo dixerit, cum sit absurdum; intelligitur hinc ut persona concreta. Sed nunc rursus quaeritur, utrum Pater consideretur in proprietate constitutiva paternitatis, qua Pater est, an in alia proprietate, quae ab illa distinguatur. Si primum, nonnisi ut pater Spiritus sancti spectari potest et

hic proinde erit Filius. Sane Patris nomen nonnisi relationem ad Filium notare graeci doctores omnes diserte docent; [1]) quomodo ergo Pater ut Pater spirat, nec tamen Spiritus erit Filius? Si vero alterum, ea proprietas, quaecunque demum ea sit, quum filiationi non opponatur, Filio etiam inesse ex superius demonstratis infertur. Ea vero alia esse non potest, nisi *ἡ προβολὴ* seu spiratio; hinc dum Pater dicitur *γεννήτωρ καὶ προβολεὺς* (§. 5), non qua Pater, sed qua Spirator Spiritum emittere dicitur; [2]) haec vero proprietas hypostatica et uni Patri propria non est, imo et Filio convenit. Denique si a Photio hypostasis Patris intelligitur sine essentia, quomodo essentiam Spiritui communicat? Si vero intelligitur in essentia et cum essentia, quomodo Filius non participat? Undequaque ergo patet, ex Photii effato, quocunque legitimo sensu exponatur, nil contra Latinos deduci posse, imo variis modis contra ipsum exinde argui. Quodsi eodem modo Spiritus principium esse Patrem, quo Filii est *ἀρχὴ*, contendat, eadem proprietate, eadem actione: jam Filius et Spiritus, generatio et processio confundentur, plurimaque ex iis sequentur absurdis, quae ipse Latinis hucusque objecit. Rem quoad

---

[1]) Naz. Or. XXXV. p. 573: *οὔτε οὐσίας ὄνομα ὁ πατὴρ οὔτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν υἱὸν ὁ πατὴρ ἢ ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα.* Nyssen. L. II. c. Eunom. p. 434: *φανερὸν, ὅτι ἡ τοῦ πατρὸς κλῆσις οὐκ οὐσίας ἐστὶ παραστατικὴ, ἀλλὰ τὴν πρὸς υἱὸν σχέσιν ἀποσημαίνει.* Cf. Hugon. Ether. L. III. c. 18. p. 1257.

[2]) Sic Manuel Cretens. apud Georg. Metoch. (G. O. II. 1036. 1037): *ὁ πατὴρ καθὸ γεννᾷ υἱὸν, ὀνομάζεται πατήρ· καθ' ὃ δὲ ἐκπορεύει τὸ πνεῦμα, οὐκέτι πατὴρ, ἀλλὰ προβολεὺς ὀνομάζεται· ἐστὶν οὖν ὁ πατὴρ καὶ πατὴρ καὶ προβολεύς· ἑνὶ δὲ ὀνόματι συναπτικῷ τούτων ὀνομάζεται πηγή.* Sic plures alii *πηγῆς* nomine utramque notionem comprehendunt. Sed *πηγὴ* modo est causa *προκαταρκτικὴ* et Patri soli tribuitur, modo principium quodlibet et tunc etiam Filio asseritur. Sic et Maximus ep. ad Marin. priori sensu *αἰτίας* nomen adhibet, de quo cf. Beccum L. IV. ad Constantin. c. 1. (G. O. II. 203 seq.)

potiorem partem perspexit *Hugo Etherianus* licet non satis accurate eam verbis exponat. Sic inter alia scribit (L. II. c. 4. p. 1217. 1218): „Dico, insufficientem esse factam *divisionem*, quae Spiritum ex Filio *aut ratione naturae aut ratione personae* provenire significat; eandem quippe cum habeant naturam, non est alter ex altero secundum substantiam; natura *enim* se ipsam quomodo pariat? Similiter autem neque secundum personae rationem. Quemadmodum enim Pater non in eo, quod Pater, emittit, ita et Filius non in eo, quod Filius, causa principiumque Spiritus. Quapropter *ex natura* quidem *Patris et Filii et ex persona, quae est Pater, et quae est Filius, nequaquam vero in eo, quod hic quidem Pater, hic vero Filius existit, sed in eo quod ei existentiam praestant,* Spiritus esse habet, neque sunt duo principia, cum secundum Spiritus emissionem numerum non suscipiant.“ Illud denique notandum, verbis illis *λόγῳ τῆς ὑποστάσεως* etc. potius insinuari principium *quo,* quam principium *quod;* licet autem essentia nec generet nec spiret, tamen secundum essentiam et per essentiam Pater generat, et Pater Filiusque spirant; [3]) unde essentia ut *principium quo* remotissimum cogitatur. Photium autem dum dicit: Pater est causa *ratione* personae, sub illa *ratione* principium *quo* intelligere propositio ipsa suadet, cujus subjectum est ipsum agens suppositum seu principium *quod.* Unde sic accepta propositio simpliciter negari potest. Principium enim *quo* est divina essentia secundum quod est activa spiratio, sicut essentia secundum quod est paternitas, est *principium quo* in generatione (Thom. in L. I. dist. 7. q. 1. a. 2); hocque sensu docet Georgius Trapezuntius (G. O. I. 492):

---

[3]) Bessarion c. 18. contra Ephes. syllog. 35 (Cod. Mon. cit. f. 252 b.): *Οὐκ ἀκούεις τῶν θεολόγων βοώντων, οὐσίαν μήτε γεννᾷν μήτε γεννᾶθαι; κατ' αὐτὴν μέντοι τὸν πατέρα γεννᾶν καὶ τὸν πατέρα τε καὶ τὸν υἱὸν προβάλλειν τὸ πνεῦμα εὐλαβῶς τε καὶ ἅμα ἁρμοζόντως λέγεται.*

τὸ γεννᾷν καὶ τὸ προβάλλειν φύσεως ἔργον εἶναι, φύσεως δὲ οὐ πάσης, ἀλλὰ περὶ ἣν ἡ τοῦ γεννᾷν ἢ προβάλλειν ἰδιότης θεωρεῖται, sive essentiae, prout est *proprietatibus* gignendi vel spirandi *affecta et modificata.*

12. Jam cap. 17 in fine, deinde cap. 36. et 64 Photius ac cap. 9 Nicolaus Methonensis quartam proferunt *πρότασιν*, ex qua non minus subtiliter argumentantur: *Quidquid in Trinitate dicitur, aut trium personarum commune est aut unius personae proprium;* unde quod non est commune trium, id est unius proprium (*τὸ ἐπὶ τῆς τριάδος λεγόμενον ἢ ἑνός ἐστιν ἢ τῶν τριῶν* sive *ἢ κοινόν ἐστι τῆς τριάδος ἢ μιᾶς ὑποστάσεως ἴδιον*). Hoc principium pro causa Photiana confictum primam *πρότασιν* habet *Beccus* (Or. II. de injusta deposit. c. 24. G. O. II. 75), quam vel eo uno Patrum effato refelli notat, quod *Filio ac Spiritui commune sit ex Patre esse.* [1]) Sane *τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς* neque est trium commune neque unius personae proprium; sed *αἰτιατὸν εἶναι* Filio ac Spiritui S. convenit. Quod si ita est, Photii axioma non est generaliter verum. Praeterea, ut arguit Nicephorus Blemmida (Or. II. c. 11. G. O. I. 52. 53) mittere Spiritum S. commune est Patri et Filio; ergo nec est unius tantum nec trium simul. Hinc post Blemmidam, Beccum (l. c. et in Camat. An. G. O. II. 291 de un. Eccl. 63. ib. I. 206. 207. cf. p. 162 seq.), Constantinum Meliteniotam (Or. II. de proc. Sp. S. c. 39. ib. II. 897) ita *Leo Allatius* (Vind. Syn. Eph. c. 56. p. 360) Photianos premit: „Estne causatum sive effectus (*αἰτιατόν*) in Triade? Et illud estne commune Triadis an unius hypostasis proprium? Neutrum dicere valent. Nam causatum, quod in Deo conspicitur, nec est

---

[1]) *Κοινὸν υἱῷ μὲν καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι τὸ ἐκ τοῦ πατρός.* Greg. Naz. Or. in Heron. philos. XXIII. (Clem. XXV.) ap. Const. Melit. Or. I. c. 23. G. O. II. 691. Id conceditur ab Andron. Camatero (apud Beccum G. O. II. 373).

Triadis commune, nec unius Triadis hypostasis proprium, cum sit commune Filii et Spiritus, et non sit commune Patris. Et propius ad rem: Mittere Spiritum S. Patris et Filii est; id vero de Spiritu S. nullo modo dicitur; neque enim fieri potest, ut idem sit mittens et missus." (Cf. eund. Enchir. κεφ. κε'. p. ροα' seq.) Sic et ex Manuele Caleca et Bessarione *Petavius* (de Trin. VII. c. 15. n. 5. 6): „Negant Latini, nullam esse proprietatem, quae non aut tribus communis sit aut unius tantum propria. Esse enim aliquam dicunt, quae duabus convenit. Nam quae de Deo dicuntur, aiunt Calecas et Bessarion, alia tribus personis communia sunt, ut sunt absoluta omnia, aut quae ad creaturas ordinem habent, ut creator, dominus etc., alia propria sunt, eaque vel duabus personis competunt comparatis ad tertiam, ut Filio et Spiritui S. a principio procedere, Patri item et Filio Spiritum mittere, vel uni tantum congruunt." Falsum proinde est illud principium: Quidquid in Trinitate dicitur, aut est trium personarum commune aut unius proprium. Neque dicatur, similia principia a Latinis theologis stabiliri. Nam longe a Photii effato differunt haec catholicorum axiomata: Quidquid in Trinitate dicitur, aut *absolute* dicitur aut *relative;* vel etiam: Omne quod de Trinitate praedicatur, aut *commune* est aut *proprium.* In his sane disjunctio est omnino adaequata. In priori axiomate nulla difficultas est, quum activa spiratio relationibus comprehendatur; in altero τὸ proprium non supponit pro eo quod *uni* tantum personae convenit; praeterea nil vetat ne *commune* dicatur, quod vel tribus vel duabus personis convenit, et *proprium,* quod uni exclusis duabus vel duabus exclusa una aptatur, dummodo oppositionis ratio ubique servetur. Sane τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι Gregorius Naz. (l. c.) dicit Filio et Spiritui κοινόν, Gregorius vero Nyssenus (Or. in Domin. Orat. apud Beccum (G. O. I. 163. II. 522. 523) τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος ἴδιον; utrumque sane dici potest; hinc et Nyssenus pergit:

κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ υἱῷ καὶ τὸ πνεύματι τὸ μὴ ἀγεννήτως εἶναι κ. τ. λ. Quum spiratio activa Patri et Filio competat, *utrique communis* est, utpote non propria unius Patris nec propria unius Filii; potest etiam dici *utrique propria,* prout est incommunicabilis Spiritui S. et pertinet ad duas personas spirantes exclusa spirata. Tritum est apud Theologos, commune in Trinitate esse absolutum, proprium vero relativum; hoc pacto spiratio activa, quae relatio est, recte dicitur duarum personarum Patris et Filii, *propria,* sicut passiva spiratio propria est Spiritus sancti. „Licet sint quatuor relationes in divinis," ait *S. Thomas* (q. 30. a. 2. ad 1), „tamen una earum, spiratio, non *separatur* a persona Patris et Filii, sed *convenit utrique.* Et sic licet sit relatio, non est tamen *proprietas* (sensu stricto theologico cf. §. 5), *quia non convenit uni tantum personae,* nec *relatio personalis,* i. e. constituens personam. Sed hae tres relationes: paternitas, filiatio et processio dicuntur proprietates personales, quasi personas constituentes." (Cf. q. 28. a. 1. 3. 4. q. 32. a. 3.) Licet ergo catholici admittant axioma: Quidquid in Trinitate dicitur, aut commune est sive absolutum, aut proprium sive relativum: jure tamen rejiciunt Photii effatum: Quidquid in S. Triade praedicatur, aut *tribus* personis *commune* est aut *unius personae proprium.*" Sed haec ex dicendis adhuc manifestiora erunt.

13. Si falsum est hoc Photii principium, falsum pariter est illud, quod corollarii adinstar inde deducitur: *Nil est duabus in Trinitate personis commune* (*μηδέν τι εἶναι τοῖς δυσὶ προσώποις ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος κοινόν*); sed si quid duabus personis commune sit, id et tertiae commune erit. Unde cum Photio (cap. 6) arguunt Schismatici: Si spiratio activa sit Patri et Filio communis, communis erit et Spiritui S. Patres interdum concludunt, quae communia sunt Patri et Filio, communia quoque esse Spiritui S.; at enim dum ita ratiocinantur, *de ipsa divina substantia*

ejusque attributis agunt, non vero de relationibus; de iis quae absolute dicuntur, non de iis quae dicuntur ad aliquid, ut recte advertit *Georgius Trapezuntius* (de proc. Sp. S. ad Joh. Cubocl. n. 24. G. O. I. 519 seq.); ne vero id ad relationes et notiones extendatur, id per se ea vetant, quibus superius axioma convellunt (cf. Allat.Ench. l. c. p. ϱοβ'). „Licet enim," ita *Leo Allatius* (Vind. Syn. Eph. p. 361. 362), „Nazianzenus dicat, quae Patri et Filio insunt, ea inesse quoque Spiritui (*τὰ τῷ πατρὶ καὶ υἱῷ προσόντα τῷ πνεύματι ἐνεῖναι*), sciant, divinum illum virum de Divinitate contra Pneumatomachos verba facere, qui non de discernendi vim habentibus, sed de Spiritus Divinitate tractabant. Et haec est doctrina ipsius Cyrilli scribentis: Quibus enim Spiritus communis est, illis prorsus et quae essentiae sunt, separata non fuerint (art. praeced. §. 10. nota 6). Cyrillus ait, Spiritum esse communem Patri et Filio; uti enim Patris, ita dicitur et Filii, nec tamen dicitur Spiritus Spiritus, ne duo Spiritus insinuentur. Et ut magis in universum res pertractetur, in SS. Triade *tres* considerantur *conjunctiones*, et in singulis quid commune duabus reperitur. Sic cum *ingenitum* duobus modis dicatur, et cum *absque principio* est, et dicimus Patrem ingenitum; et cum *non per modum generationis veluti Filius*, et tum Spiritus ingenitus est. Pari ratione et *genitum* . . . et quod principium habet et quod naturaliter, h. e. per modum processionis existit; et *oppositum:* quod principium non habet et per modum processionis non existit." [1]) Potius: *genitum* et quod a principio

---

[1]) Haec omnia, sicut et sequentia, Allatius desumsit ex Georgio Trapezuntio, quem ipse ante ediderat Gr. orth. I. p. 520: *Ἐπὶ τῆς μακαρίας τριάδος τρεῖς θεωροῦνται συνδυασμοὶ καὶ ἐφ' ἑκάστου κοινόν τι εὑρίσκεται τοῖς δυσί. Τοῦτο δὲ ἔσται φανερὸν, εἰ πρῶτον διασαφῶμεν τὴν λέξιν, ἵνα μὴ τῇ ὁμωνυμίᾳ ταραττώμεθα. Τὸ ἀγέννητον διχῶς λέγεται, τό τε ἀνάρχως εἶναι, ὡς ὅταν λέγωμεν· ὁ πατὴρ ἀγέννητος, καὶ τὸ μὴ*

est, dicitur, et quod per generationem est; *non procedens dicitur* tum quod a nullo principio est tum quod per modum processionis non existit. „Quae cum ita sint, *ingenitum* secundo suo significatu *Patri et Spiritui commune* est; nullus enim ex ipsis per generationem est; *genitum* primo significatu *commune* est *Filio et Spiritui;* uterque enim ex causa est; et *per modum processionis non existere* rursus secundo significatu est *commune Patri et Filio;* nulli enim ex his hoc modo esse competit. [2]) Male ergo ratiocinantur Schismatici: quae duobus communia sunt, esse et tribus. Cum enim quae discernunt hypostases (*τὰ διακριτικὰ ὑποστάσεων*) tum secundum principium et finem (*κατά τε ἀρχὴν καὶ πέρας*) tum secundum oppositionem (*κατ' ἀντίθεσιν*) considerentur, primum si communiter accipiatur et ut duo, duobus inest et secundum principium et secundum finem. Et communissimum est omnium eorum, quae secundum discretionem accipiuntur et tamquam aliquod universale, ex causa esse. Hoc erga principium causa vocatur, erga finem (terminum) effectus (causatum). Et quemadmodum absurdum non est, *τὸ* ex causa esse duobus inesse, quod tamen revera inest Filio et Spiritui, ita absurdum non fuerit, imo necessarium est, *causam in duobus* considerari, ut medium fiat re ipsa *medium* et vera conjunctio extrema colli-

---

γεννητῶς ὡς ὁ υἱὸς, ὡς τὸ πνεῦμα ἀγέννητον. καὶ τὸ γεννητὸν ὁμοίως, τό τε ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ φυσικῶς ἤτοι κατ' ἐκπόρευσιν ὂν, καὶ τοὐναντίον τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχον καὶ τὸ μὴ κατ' ἐκπόρευσιν ὄν. Haec postrema minus concinne dicta sunt et lacunae suspicionem ingerunt; attamen textus est utroque Allatii loco idem. Sensum in sequ. restituimus.

[2]) Georg. Trapez. l. c.: *τούτων οὕτως ἐχόντων τὸ ἀγέννητον κατὰ τὸ δεύτερον σημαινόμενον πατρὶ καὶ πνεύματι κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων γεννητῶς τὸ εἶναι· τὸ δὲ γεννητὸν κατὰ τὸ πρῶτον σημαινόμενον υἱῷ καὶ πνεύματι κοινόν· ἄμφω γὰρ ἐξ αἰτίου· καὶ τὸ ἀνεκπορεύτως εἶναι πάλιν κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον πατρὶ καὶ υἱῷ κοινόν· οὐδενὶ γὰρ τούτων τοιούτῳ τρόπῳ τὸ εἶναι.*

gans, eo quod unum effectus sit, alterum causa [unius effectus alterius sit causa].[3]) Si vero secundum oppositionem, una oppositionis pars in duobus plane consideratur; *sic genitum et ingenitum, et procedens et non procedens* duobus commune apparet. Cum enim Trinitas re ipsa sit Deus, si quo modo una hypostasis a duobus secernitur, id per oppositionem assumptum necessario duobus inerit. Quod enim ex tribus unum demit, duo prorsus relinquit. Nam absque generatione sive principio esse Patrem a Filio et Spiritu separat; proptereaque *commune* est *Filio et Spiritui* ex principio esse. Per modum generationis existere personam Filii constituit illo a duobus separatam; ideoque illi *oppositum Patri et Spiritui* inest. Pari ratione processionaliter (*ἐκπορευτῶς*) esse separat Spiritum a Patre et Filio; et ob hoc non per modum processionis existere (*τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι*), quod illi opponitur, *Filio et Patri* necessario commune est."[4]) Sic

---

[3]) Ib. p. 521: *τὸ μὲν πρῶτον, εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ' ἄμφω, δυσὶ πρόσεστιν, καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλονότι, καὶ κατὰ πέρας· κοινότερον γὰρ πάντων τῶν κατὰ τὴν θείαν διάκρισιν λαμβανομένων, καὶ ὥσπερ καθόλου, τὸ κατ' αἰτίαν· τοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν αἴτιον λέγομεν, πρὸς δὲ τὸ πέρας αἰτιατόν. Καὶ ὥσπερ οὐκ ἄτοπον τὸ αἰτιατὸν ἐνεῖναι δυσὶν, ἀλλ' ἀληθῶς πρόσεστιν υἱῷ καὶ πνεύματι, οὕτως οὐκ ἄτοπον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, τὸ αἴτιον ἐν δυσὶ θεωρεῖσθαι, ἵνα τὸ μέσον γένηται τῷ πράγματι μέσον, καὶ ἀληθὴς σύνδεσμος τὰ ἄκρα συνάπτων, διὰ τοῦ μὲν αἰτιατὸν, τοῦ δὲ αἴτιον εἶναι.* Textum Allatii, quem supra damus, nonnihil ex ipso Trapezuntio, ubi opus erat, immutavimus.

[4]) p. 521. 522: *εἰ δὲ κατ' ἀντίθεσιν, τὸ ἓν τῆς ἀντιθέσεως μέρος δυσὶ πάντως ἐπιθεωρεῖται· οὕτω καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν καὶ ἀνεκπόρευτον δυσὶ κοινὸν ἀνεφαίνετο· ἐπειδὴ γὰρ Τριάς ἐστι τῷ πράγματι ὁ θεὸς, εἴ τινι μία τῶν ὑποστάσεων τοῖν δυοῖν διακρίνεται, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον ἐξ ἀνάγκης δυσὶ προςέσται· τὸ γὰρ ἀπὸ τριῶν ἓν ἀφαιροῦν δύο πάντως ἀπολείπειν καὶ παῖδες καὶ γυναῖκες ὁμολογήσαιεν ἄν. . . . Τὸ μὲν γὰρ ἀγεννήτως ἤτοι ἀνάρχως εἶναι υἱοῦ τε καὶ πνεύματος τὸν πατέρα διακρίνει· διὰ τοῦτο κοινὸν υἱῷ καὶ πνεύματι τὸ ἐξ ἀρχῆς εἶναι· τὸ δὲ γεννητῶς εἶναι τὸ τοῦ υἱοῦ συνίστησι πρόσωπον τοῖν δυοῖν αὐτὸ διακρίνον· καὶ τούτου χάριν τὸ τούτῳ*

acutissime philosophatur Georgius Trapezuntius ad Joh. Cubocles. concluditque: „In omnibus itaque discernentibus sive hypostasin constituentibus, si *proprium* hypostasis accipias, *quo discernitur a duobus, id per oppositionem sumtum,* si in duabus reliquis Trinitatis hypostasibus consideratur, *proprium* est, cujus dicitur; sin minus, male attributum est hoc proprium; proptereaque cum ingenitum sive absque principio proprium sit Patris, et per generationem esse Filii, et per processionem esse Spiritus sancti, *genitum, et ingenitum et non procedens* reliquis duobus *commune* fuerit, secundum illum, qui ex oppositione infertur, significatum.“ [5]) Ita ex Trapezuntio Allatius. Ne vero quis ea nonnisi e posterioribus Theologis petita existimet, illico idem Allatius (l. c. p. 365) *Gregorii Nysseni* praeclarum affert testimonium, quod est hujusmodi: „Sed quemadmodum sine sausa esse solius Patris est, quod neque Filio neque Spiritui adaptari potest, sic viceversa ex causa esse, quod est *proprium* Filii et Spiritus S., de Patre intelligi alienum a natura est. Cum vero Filio et Spiritui *commune* sit, ingenitos non esse, ne confusio circa subjectum introducatur, rursus potest immixta in proprietatibus eorum differentia reperiri, ut et commune conservetur et proprium non confundatur. Namque unigenitus Filius ex Patre per Scripturam S. dicitur, nec

---

ἀντικείμενον πατρὶ καὶ πνεύματι πρόσεστιν· ὁμοίως καὶ τὸ ἐκπορευτῶς εἶναι διίστησι τὸ πνεῦμα πατρὸς καὶ υἱοῦ· καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι, ὅπερ ἐκείνῳ ἀντίκειται, υἱῷ καὶ πατρὶ κοινὸν ἐξ ἀνάγκης.

[5]) Ib. p. 522: *ἐπὶ πάντων γοῦν τῶν διακριτικῶν ἤτοι ὑποστατικῶν, ἐὰν τὸ ἴδιον τῆς ὑποστάσεως λαμβάνῃς, ᾧ διακρίνεται τοῖς δυσὶ, τοῦτο ἐξ ἀντιθέσεως λαμβανόμενον, εἰ μὲν ἐπιθεωρεῖται ταῖς λοιπαῖς τῆς τριάδος δυσὶν ὑποστάσεσιν, ἴδιόν ἐστιν οὗ λέγεται· εἰ δὲ μὴ, κακῶς ἀπεδώθη τὸ τοιοῦτον ἴδιον· διὰ τοῦτο ἰδίου ὄντος τοῦ ἀγεννήτου ἤτοι ἀνάρχου τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ γεννητῶς εἶναι τοῦ υἱοῦ, τοῦ δὲ κατ' ἐκπόρευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος, τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀνεκπόρευτον δυσὶ τοῖς ἀπολειπομένοις κοινὸν κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀντιθέσεως σημαινόμενον.*

ultra hoc illius proprietatem oratio ostendit. Spiritus vero S. et ex Patre dicitur, et ex Filio esse astruitur. Nam si quis Spiritum Christi non habet, non est illius.“ [6])

14. Discrimen illud, quod intercedit inter ea, quae duabus personis communia sunt, et ea quae tribus simul conveniunt, probe animadvertentes nonnulli Scholastici *communia* illa, haec vero *communissima* appellarunt. Id vitio vertit Latinis *Marcus Ephesius*, quod spreta nimirum ea Patrum partitione, qua ea quae in Deo sunt, in *communia* et *propria* partiuntur, hanc novam effinxerint, aliam quasi Theologiam statuentes. [1]) Verum hanc divisionem rei illustrandae accomodatam Patrum doctrinae nullo pacto repugnare, potius cum ea omnino esse concordem strenue *Georgius Scholarius* defendit. „Namque et nos dicimus,“ ait, „eorum quae in Deo sunt, quaedam esse communia,

---

[6]) Greg. Nyss. hom. in Or. Dom. quae incipit: *ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωσῆς* (eadem verba ap. Beccum Or. de un. Eccl. c. 42. 53. G. O. I. 163. 164. 187. 188): *Ἀλλ' ὥσπερ τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι μόνου τοῦ πατρὸς ὄν, τῷ υἱῷ καὶ τῷ πνεύματι ἐφαρμοσθῆναι οὐ δύναται, οὕτως τὸ ἔμπαλιν τὸ ἐξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ ἴδιόν ἐστι τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ πνεύματος, τῷ πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει· κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ υἱῷ καὶ τῷ πνεύματι τοῦ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ἂν μή τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθείη, πάλιν ἐστὶν ἄμικτον τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἐξευρεῖν, ὡς ἂν καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθείη, καὶ τὸ ἴδιον μὴ συγχυθείη· ὁ γὰρ μονογενὴς υἱὸς ἐκ τοῦ πατρὸς παρὰ τῆς ἁγίας γραφῆς ὀνομάζεται καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἵστησιν αὐτῷ τὸ ἰδίωμα· τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ πατρὸς λέγεται κ. τ. λ.* Sequuntur verba, de quibus art. praeced. §. 6. nota 10. egimus.

[1]) Marcus Eph. Syllog. c. 10 (Cod. Monac. 27 f. 200 a.): *Οἱ λατῖνοι, μὴ θέλοντες ἕπεσθαι ταῖς κοινῇ παρὰ πᾶσιν ὁμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρχαῖς, ἀλλ' ἑτέρας ἐπινοοῦντες αὐτοὶ, πρὸς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν συντεινούσας, οὐ καθάπερ ἡμεῖς διαιροῦσι τὰ τῷ θεῷ προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων· ἀλλ' ἕτερόν τινα τρόπον καινότερον τὰ μὲν ἴδια φασὶν εἶναι, τὰ δὲ κοινὰ, τὰ δὲ κοινότατα· τὰ μὲν ἑνὶ προσώπῳ προσόντα λέγοντες ἴδια, τὰ δὲ δυσὶ, κοινὰ, τὰ δ' ὁμοῦ τοῖς τρισὶ, κοινότατα.*

quaedam vero propria divinarum personarum, et sic nullatenus contra tuam divisionem pugnamus. Si vero *subdividentes* eorum rursus quae *communia* sunt, haec quidem duabus personis convenire, illa vero et omnibus inesse dicimus, vel eorum quae *propria*, haec quidem simpliciter, illa autem relative propria vocamus, divisionem illam non impugnamus, quin potius stabilimus. Quemadmodum neque cum quis animal in rationale et rationis expers diviserit, alius vero adjiciens remque perficiens dicat, et ratione praeditorum animalium aliud mortale esse, aliud immortale, hic subdivisione sua illi refragabitur, qui secundum priorem modum divisionem fecerat; e contrario potius eandem confirmabit ac suffragabitur illi. Si falsa omnis subdivisio est, multa eorum, quae apud omnes in confesso sunt, negabuntur et e medio tollentur; et omnis circa scientias labor vanus erit.“ [2]) Si autem non omnis subdivisio rejicienda, sed ea tantum quae fallax est ac fundamento caret, disquirendum, an haec de qua agitur, illarum numero adscribenda sit. Ostendit itaque uberius idem Scholarius, Patres, dum propria et communia secernunt, locum relinquere haec et illa rimandi ulterius ac subtilius, eaque commode dispescendi, idque unum in quaestionem venire posse, an recte et vere,

---

[2]) Georg. Scholar. Apolog. (Cod. cit. f. 201. 202): *καὶ ἡμεῖς γὰρ φαμὲν, τῶν τῷ θεῷ προσόντων τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ ἴδια τῶν θεαρχικῶν προσώπων, καὶ οὕτως οὐδαμοῦ τῇ σῇ διαιρέσει μαχόμεθα· εἰ δ' ὑποδιαιρούμενοι τῶν κοινῶν αὖθις τὰ μὲν δυσὶ προσώποις ἁρμόττειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φαμὲν, ἢ τῶν ἰδίων τὰ μὲν ἁπλῶς ἴδια, τὰ δὲ πρός τι ἴδια λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαιρέσεως ἐκείνης ἐρχόμεθα, ἢ συνιστῶμεν αὐτήν. ὥσπερ οὐδ' εἴ τινος τὸ ζῶον εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον διαιροῦντος, προεπεξεργαζόμενός τις λέγοι, καὶ τοῦ λογικοῦ τὸ μὲν θνητὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαιρῶν, μάχοιτ' ἂν τῷ κατ' ἐκεῖνον διαιροῦντι τὸν τρόπον· τοὐναντίον γὰρ καὶ συνίστασθαι δόξειεν καὶ συνιστᾷν ἐκεῖνον δι' αὐτοῦ· εἰ μὲν γὰρ ψευδής ἐστιν ὑποδιαίρεσις πᾶσα, πολλὰ τῶν ὑμολογουμένων ἀναιρεθήσεται, καὶ ὁ περὶ τὰς ἐπιστήμας πόνος ἅπας μάταιος ἔσται.*

an secus ejusmodi subdivisio facta fuerit; porro adesse fundamentum illius subdivisionis in re ipsa vel ex eo patere, quod *τὸ αἰτιατὸν* neque tribus conveniat personis, neque uni dumtaxat, verum duabus, Filio ac Spiritui, quod nec sit stricte eoque modo commune quo Deitas, nec eo modo proprium quo paternitas vel filiatio. Perpendens deinde ea, quae revera duabus personis sunt communia, illustrat et a perversa adversariorum explicatione vindicat celebre Gregorii Nyss. testimonium, quod infra allaturi sumus (Art. IV. §. 7. n. 1. et art. praes. §. 17. n. 1) ex Lib. ad Ablab. (Opp. II. p. 459). Illud autem axioma, quo omnia communia duabus personis et tertiae convenire statuitur, aut rejiciendum aut de iis quae non sunt opposita rationi tertiae illius personae (*μὴ ἀντικείμενα τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως*) intelligendum esse docet. [3]) Ut omnis confusio arceatur, accuratae distinctiones divisionesque Theologis summopere expetendae sunt et variae acceptiones vocum secernendae, ut scite monet *Bessarion*, [4]) qui propterea in Trinitate non solum essentialia et personalia, absoluta et relativa, ea quae ad intra et quae ad extra dicuntur, affirmativa et negativa apte secernit, sed ea rursus subdividens adhuc subtilius alias attributorum et proprietatum classes ac species repraesentat. In tesseris personarum affirmativis, quae propriae dicuntur, secernit id quod uni convenit personae et ita ei est *proprium*, ut et personam constituat, atque id quod duabus convenit et personam neutiquam constituit; [5]) atque consonans Scholario docet, posterius et

---

[3]) Cod. cit. f. 208 a. In essentialibus illi plene locum esse supra vidimus.

[4]) Responsio ad Marci Eph. Syllog. c. 1. ad syll. 18. Cod. cit. f. 227 a.: *Ἐπεὶ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν συμβαίνει καὶ ποσαχῶς ἕκαστον λέγεται, ἀγνοεῖν, ὡς καὶ αὐτῷ Ἀριστοτέλει δοκεῖ, ἀνάγκη τινὰ διελέσθαι καὶ ποσαχῶς λέγεται παραδοῦναι.*

[5]) Ibid. f. 227 b.: *τῶν δὲ θέσιν σημαινόντων (προσωπικῶν γνωρισ-*

tribus personis commune fore, nisi adversetur rationi hypostaseos unius; [6]) spirare sive *τὸ προβάλλειν*, Patri Filioque commune, ideo Spiritui sancto commune esse non posse, quia rationi spirati id repugnat, quia simul in eadem actione foret producens et productum, producens et non producens, quia sui ipsius tunc fieret principium.

15. Photiani axiomatis falsitatem perspexerat jam diu *Hugo Etherianus*, qui et illud recte notat, sibi ipsi contradicere Photium, dum ex una parte (ut cap. 3) agnoscit, commune esse Filio et Spiritui ex Patre esse, ex altera vero (ut cap. 6) contendit, quae duabus personis communia sunt, et tertiae convenire. Ait enim Etherianus (L. II. c. 18. p. 1232 H.): „At vero cum quascunque propietates habent duo, et tertius, ut retro monstratum est (ex mente Photii). Propterea hoc idem dicit sophista, sibimet invenire contrarius, cum dicat (cap. 53 fin.), Spiritus et Filii commune esse, una ex causa et indivisibili habere progressum. Quod utique nequaquam Patri causam non habenti convenit. Sed neque Theologus Gregorius consentit huic sententiae in quodam sermone ad Ironam (Heronem) philosophum. Commune, inquit, Patri quidem et Filio et Spiritui sancto non fieri, Deitas quoque; Filio autem et S. Spiritui esse ex Patre. Secundum, quemadmodum Spiritus ex Patre Filioque progressio, proprietas est, nec ulla cogit ratio, trium esse, quia duorum est proprietas.“ De hac ipsa materia

---

μάτων) εἶναι μὲν ὃ ἑνί τινι προσώπῳ συμβαίνει καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἴδιον, οὕτω τε ἴδιον, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑφιστάνειν· ὡς πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις· εἶναι δ' ὃ καὶ δυσὶν ἁρμόζει προσώποις, ὥσπερ τὸ ἐκπορεύειν, ἴδιον μὲν τοῖν δυνοῖν ὂν, πατρὸς καὶ υἱοῦ, οὐχ οὕτω μέντοι ἴδιον, ὥστε καὶ πρόσωπον ὑφιστάνειν.

[6]) Ibid. f. 229 a.: *Περὶ δὲ τοῦ τοῦ προβάλλειν ἰδιώματος, ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ πατρὸς, κοινὸν ἔσται καὶ τῷ υἱῷ· πλὴν γὰρ τῶν προσωπικῶν ἰδιότητων τἆλλα κοινὰ πᾶσιν εἰσέν· ὥστ' ἦν ἂν καὶ τῷ πνεύματι κοινὸν τὸ προβάλλειν, εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντέπιπτε λόγῳ.*

idem auctor jam antea disseruerat (Lib. I. c. 12. p. 1205. 1206. c. 16. p. 1210. L. II. cap. 3. p. 1217). Et in priori textu (p. 1205 seq.): „Quod erit inconveniens," inquit, „personis prorsus inseparabiliter commanentibus, proprietatum aliquam Filii Patrisve communem esse? Non omnis proprietas personam describit.... Proprietas, quae causa nuncupatur, sive principium, alicujus personae minime *insignitiva* est, sicut et quaedam aliae, ut ingenitum, sine causa esse, sine principio esse, emittere, sine Patre esse, non esse Spiritum S., non esse processibile, habere Spiritum S., mittere Spiritum S. Quare pleraque Filio Pater communicat; similiter quasdam habet proprietates et Filius, quae insignitivae non sunt. Quare quasdam Spiritui communicat, ut causativum (*αἰτιατὸν*), non esse anarchum, non esse Patrem, et alia his similia. Juxta eumdem modum et Spiritus aliquas habet, quas Pater communicat, veluti non esse Filium, non esse genitum, differre a Filio, et alia hujusmodi, quae non sunt hypostaticae proprietates sive personales. Hae omnes circa substantiam considerantur et singularem non sunt sortitae personam, ergo sunt proprietates, quae nequaquam personarum *insignitivae* sunt.... Quamobrem non idem est *habere proprietates* et *ab iisdem insigniri;* plures enim quodlibet animalium proprietates habet, a nulla quarum insignitur. Patet igitur, ut arbitror, nullum inconveniens sequi, si Pater et quae cum eo duae personae sunt, hujusmodi possident proprietates, cum differens habitudo compositionem non adducat." Item contra Nicomediensem antistitem ex pari ratione arguentem Theologus noster (L. I. c. 13. p. 1207) observarat, commune esse Patri et Filio, ex aliquo non procedere, non esse Spiritum alicujus, nec Spiritum S. esse, habere habitudinem ad invicem, characterem habere ad invicem se respiciendi, et rursum aequaliter secundum habitudinem ad invicem etc.

16. Affine his principiis est illud pariter a *Becco* (Or. II.

de injusta depos. c. 24 et in Camat. Anim. G. O. II. 75. 291) castigatum, videlicet: *Omne quod de divinis personis dicitur, aut personale est aut naturale* (*πᾶν τὸ ἐπὶ τῶν θεαρχικῶν λεγόμενον ὑποστάσεων, ἢ ὑποστατικόν ἐστι ἢ φυσικόν*), quod praesertim Nicolaus Methonensis urget (c. 9. ad cap. 36 Photii nota 3). „Hoc assumtum," ait Beccus (l. c. p. 75. 76), „communiter multa Patrum dicta convellunt, quibus proprietates hypostaticae naturaliter (*φυσικῶς*) unicuique personae inesse demonstrantur. Neque enim quod talis proprietas hypostatica est Patri aut Filio aut Spiritui sancto, propterea naturalis non est; natura enim et non positione (*φύσει γὰρ, καὶ οὐχὶ θέσει*) Pater Pater est, quae est suarum proprietatum prima; et natura est Filius Filius, et non positione, quae est suarum proprietatum potissima; et Spiritus S. naturaliter ex Patre procedit, et processiva (*ἡ ἐκπορευτικὴ*) suae hypostasis proprietas naturaliter soli illius hypostasi inest. Propterea dicendum non erat: Quidquid de divinis dicitur hypostasibus, aut est hypostaticum sive proprium aut naturale. Commune enim (*κοινὸν*) hypostaticis, non naturale opponitur. Simul enim et communia et hypostatica naturaliter divinis hypostasibus insunt, et nihil quod est positione et extraneum et secundum accidens (*μηδὲν τῶν θέσει καὶ ἔξωθεν καὶ κατὰ τὸ συμβεβηκὸς ὑπαρχόντων*) locum in illis habet." Non aliter statuunt Constantinus *Meliteniota* (Or. II. de proc. Sp. S. c. 39. G. O. II. 899. 900) quique eum presse sequitur Leo *Allatius* (Vindic. Syn. Ephes. p. 361. Enchir. l. c. p. *ροβ'*, *ρογ'*). Sed ejusmodi responsio non penitus satisfacere videtur. Verum quidem est, quae hypostatica sunt, ea *naturalia* quodam sensu dici posse, quatenus non sunt ex accidente, ex extrinseco, quatenus a natura ipsa pendent et personis reduplicative sumtis sunt essentialia; verum tunc *latiori sensu* ita vocantur, non stricto, prout nunc oppositionis ratio videtur exigere. Interrogant etiam axiomatis illius assertores,

Allatius (Enchir. κεφ. ιζ' p. 95) aliique: an *Trinitas* sit φυσικὸν an ὑποστατικόν τι (de qua quaestione vide Thomam q. 31. a. 1. ad 1), utrum *personae* nomen censeant naturale an personale (de qua quaestione vide eundem q. 30. a. 4); ac premi exinde sane adversarii possunt: Si *personam* dixerint nomen hypostaticum, ex eorum sententia personalitas uni tantum ex tribus competet; si φυσικὸν, persona et natura in unum collabi videbuntur; personae nomen, ut ait Thomas (l. c.) commune est tribus personis communitate rationis, non rei. Ex his aliisque ejusmodi Photiani deprehendere possunt, quonam pacto axioma illud affirmari queat. [1]) Si illud sonat: omne quod in Trinitate percipitur, aut divinae essentiae est aut *unius personae* tantum, tunc refunditur in primum illud jam refutatum (§. 12) effatum et cum eo cadit. Si vero sonat: Quidquid in Trinitate intelligitur, aut secundum substantiam, aut ad aliquid dicitur, sive aut absolutum aut relativum est, sive demum: aut ad essentiam spectat aut *ad personas,* poterit eis permitti. Sane quidquid in Trinitate consideratur, vel ad essentiam pertinet vel *ad personas*; sed non omne quod ad essentiam ceu talem non pertinet, ideo est proprium unius personae. Praeterea notant Theologi cum S. *Thoma* (q. 41. a. 1. ad 1), notionales actus, qui a personarum relationibus differunt secundum modum significandi tantum, re vera omnino sunt idem, distingui merito a personalibus; eam divisionem, qua dicitur: Quidquid in Divinis est, vel est essentia vel persona vel *notio,* omnes admittunt (cf. Sum. q. 43. a. 3. ad 1) et sane ea accurata undequaque est. Hinc objectioni illi:

---

[1]) Similiter Georgius Scholarius Apol. c. Marc. Ephes. quaerit, an τὸ αἰτιατὸν sit essentiale, an personale. Si primum, et Pater erit αἰτιατός, si alterum, unus est αἰτιατός, vel Filius vel Spiritus, et tunc verum non amplius erit, quod et Graeci propugnant, αἰτιατὰ esse Filium et Spiritum, utrumque ex Patre. (Cod. Mon. 27. fol. 186 a.)

„productio Spiritus S. activa aut est personalis aut substantialis; in priori casu ea non potest pluribus convenire personis, in altero ea est ipsi Spiritui tribuenda“ ita occurrit Henricus *Kilber* (Theol. Wirceb. De Deo uno et trino Disp. VI. c. 2. a. 4. n. 406): productionem activam posse dici *personalem* et negari, quod ea duabus personis nequeat esse communis; videri tamen potius dicendam nec personalem nec essentialem, sed *notionalem*, „quia scilicet quamvis non constituat Patrem et Filium in esse personae, ut de innascibilitate respectu Patris diximus, nec etiam incommunicabilis sit Filio, cum filiationi relative non opponatur, ad distinctionem tamen a Spiritu Sancto et notificationem utriusque personae pertinet.“

17. Postremo et hoc solemne Photio et Photianis effatum est: *Ut Filius, ita Spiritus est ex Patre proxime et immediate* (*ἀμέσως καὶ προσεχῶς*), nullo medio existente (Phot. cap. 62. Nicol. Methon. c. 22). Atque hinc in Latinos invehuntur, quod Patrem faciant Spiritus principium simul proximum et remotum; proximum, prout est ex Patre Spiritus immediate, remotum vero, prout est ex Filio, qui habet esse a Patre. Alii adhuc iniquiores praetendunt, Spiritum ita *mediate* ex Patre esse apud Latinos, ut revera nonnisi ex Filio sit, ex Patre vero solummodo, prout est Filii principium et genitor, sicut Enos filius Seth mediate ab Adamo est ortus; et ab hac corruptela nec Photius alienus est, ut cap. 61 manifestat. Sed omissa in praesenti hac absurda interpretatione de priori tantum agemus. Respondet *Beccus* (G. O. I. 215. Or. de un. Eccl. n. 64) neminem SS. Patrum dixisse, *τὸ πνεῦμα ἀμέσως ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι.* Jam ante illum *Nicephorus Blemmida* controversiam ita proposuit: *εἰ δι' υἱοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ πατρὸς, ἢ μὴν ἐκ πατρὸς προσεχῶς, ἀλλ' οὐ δι' υἱοῦ;* ac prius quidem permultos, posterius vero neminem graecorum Doctorum tradidisse affirmat ac probat (Or. I. n. 2 seq. Or. II. c. 4.

G. O. I. p. 2 seq. 42). Atque inter alios testes Gregorium Nyssenum adducit (p. 7), qui Filium vocat *τὸ προςεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου* Spiritum vero *τὸ διὰ τοῦ προςεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου* [lib. ad Ablab. t. II. p. 459].[1]) Suffragantur Patres omnino omnes, qui Spiritum *διὰ τοῦ υἱοῦ* ex Patre procedere docuerunt (art. II. §. 6. nota 2); nam, ut ait *Constantinus Meliteniota* (Or. I. c. 31. G. O. II. 712): „Idem est dicere per Filium et non immediate" (*ταὐτὸν γάρ ἐστι δι' υἱοῦ καὶ οὐκ ἀμέσως εἰπεῖν*); illud *διὰ* significat causam quandam mediantem (*αἰτίαν τινὰ μεσιτεύουσαν*), ut late probat Card. *Bessarion* in Orat. dogm. c. 5 (Hard. IX. 332 seq.). Suffragantur ii omnes, qui Spiritum per Filium Patri conjungi docent (Const. Meliten. Or. I. c. 41 seq. G. O. II. 760 seq.) quique solum Filium nullo existente medio ex Patre esse statuunt (Beccus Epigr. II—IV. G. O. II. 544—558). Eodem omnino pacto ceteri *οἱ τῆς ἑνώσεως* Graeci ratiocinantur. Quos presse sequitur *Hugo Etherianus*, qui graecum loquendi morem in plurimis imitatur. „Filius," inquit (L. I. c. 1. p. 1200), „juxta foecundam genitoris virtutem generatur, quo *medio existente* ex eodem Patre Spiritus prodit ut ex sua causa inexhausta et infinibili." Et paulo post: „Similis est Filio Spiritus, sicut quidem ex causa et suo *immediato principio*, cui ut immediate communicat, sic ab ipso *absque medio* provenit et per ipsum Patri conjungitur." Quum itaque graeci Doctores Filium expresse solum *ἀμέσως* ex Patre esse dicant, Spiritum vero non

---

[1]) De eodem testimonio disputant Hugo Ether. L. III. c. 12 fin. p. 1248. Beccus (Or. II. de injusta depos. c. 12 de un. Eccl. c. 23. G. O. II. 56. 57. I. 120), Georg. Metoch. (c. Man. Cret. c. 6. c. Max. Plan. ib. II. 976. 943), Constant. Meliten. (Or. I. c. 12, 39. ib. II. 664. 754), Georg. Trapez. (ad Joh. Cubocl. c. 16. 17. ib. I. 505. 506), Gregor. Protosync. (ad Imp. Trap. c. 4. ib. I. 425), Bessarion (Or. dogm. c. 6. Hard. IX. 344).

item, quum *διὰ τοῦ υἱοῦ* ex Patre procedere Spiritum miro consensu propugnent; quum praeterea Doctorum aliqui quaestionem illam celeberrimam, cur Spiritus sancti spiratio non sit generatio et quanam ratione haec ab illa differat (de qua consulendus Petavius de Trin. VII. c. 14), exinde solvant, quod Spiritus S. non immediate a Patre sit, quemadmodum Filius (cf. Petav. l. c. c. 13. n. 11) sicut alii ex hoc, quod ex utroque procedat (ib. n. 9): jam satis patet, eos a Photiana doctrina haud parum discrepare, ut *Allatius* (Ench. c. 6. p. 30 seq.) cum ceteris urget.

18. Attamen id difficultate non caret; unde id in primis indagandum, quonam pacto sit intelligendum, Spiritum S. *mediate* a Patre procedere. S. *Thomas* (Sum. p. 1. q. 36. a. 1) hanc primo loco sibi objectionem proponit: „Quod procedit ab aliquo per aliquem, non procedit ab eo immediate. Si igitur Spiritus S. procedit a Patre *per Filium, non procedit a Patre immediate,* quod videtur inconveniens.“ Cui ita ipse satisfacit: „In qualibet actione est duo considerare, scil. suppositum agens et virtutem, qua agit, sicut ignis calefacit calore. Si igitur in Patre et Filio consideratur *virtus, qua spirant* Spiritum sanctum, non cadit ibi aliquod medium, quia haec virtus est una et eadem. Si considerentur autem ipsae *personae spirantes,* sic cum Spiritus S. *communiter* procedat a Patre et Filio, invenitur Spiritus S. *immediate* a Patre procedere, in quantum est ab eo, et *mediate,* in quantum est a Filio; et sic dicitur procedere *a Patre per Filium;* sicut etiam Abel processit immediate ab Adam, in quantum Adam fuit Pater ejus, et mediate, inquantum fuit Eva mater ejus, quae processit ab Adam; licet hoc exemplum materialis processionis ineptum videatur ad significandam immediatam processionem divinarum personarum.“ Hinc (in corp. art.) „quia Filius habet a Patre,“ inquit, „quod ab eo procedat Spiritus S., potest dici, quod Pater per Filium spirat Spiritum S.“ Hinc alibi

(in L. I. sent. d. 12. q. 1. a. 3) Richardi Victorini verba (de Trin. V. 7), generationem in divinis esse immediate a Patre, sed Spiritus sancti processionem quodammodo esse mediate et quodammodo immediate, hunc in modum explanat: „*immediate*, quantum ad virtutem spirativam, quae est una Patris et Filii, et iterum quantum ad ipsum suppositum Patris, quod immediate est principium processionis, quia ipse simul et Filius spirant; sed *mediate*, in quantum Filius, qui spirat, est a Patre.“ — Ex his tria consequuntur: 1) non negari a Latinis simpliciter, Patrem esse immediatum processionis principium; 2) recte tamen dici respectu Filii simul cum Patre spirantis Spiritum *mediate* ex Patre procedere; 3) deduci non posse, Patrem *eodem* prorsus *respectu* immediatum et mediatum, proximum et remotum haberi Spiritus sancti principium. Utrumque dici potest, sed sub consideratione plane *diversa*.

19. Quomodo igitur Photium impugnantes Graeci orthodoxi id denegant, Spiritum esse *immediate* ex Patre, quod Latinorum praestantissimi plane concedunt? Sed hoc illi non infinite statuunt, verum pro suorum Patrum dicendi more, attendentes ad eas eorumdem locutiones, quibus egregie Spiritus sancti ex Filio etiam processio confirmatur, communicata vero a Patre Filio virtus spirativa simul ostenditur; id contra cives suos schismaticos urgent, qui ad excludendum Filium immediatam sancti Spiritus ex Patre processionem propugnabant; atque licet ea *ἀκριβείᾳ* diversas *τῆς μεσιτείας* rationes non distinguant, qua Thomas utitur, tamen quoad rem ipsam cum Latinis omnino concordant, *μεσιτείαν* in eo potissimum reponentes, quod vim spiratricem Filius habet a Patre communicatam, illud *διὰ* veram *αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ πνεύματος ὑπάρξεως* (Flor. Conc. Hard. IX. 421) significare statuentes, eatenus primae causae subordinatam, quatenus ab ipsa pendet et ex ipsa est. (Cf. Allat. Vind. Syn. Eph. c. 58. p. 375 seq.) Hanc *μεσιτείαν*

Photianis adeo exosam praeclare explanat Joh. *Beccus* (lib. de proc. Sp. S. c. 7. n. 2. G. O. I. 292. 293) primum negans, intervalla vel realem separationem illo nomine insinuari, deinde eam positive describens ac definiens: *Τὴν μεσιτείαν ταύτην οὐδὲν ἄλλο εἶναι φημὶ ἢ φυσικὴν σχέσιν, καθ' ἣν ἐστι διὰ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα συναπτόμενον τῷ πατρὶ, ὡς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ.* Haec uberius illustat (p. 294—298) exponens, quo sensu Filius dicatur secundus ad Patre. Neque aliam mentem esse *Hugonis Etheriani*, ex his quae Lib. II. c. 9. p. 1222. 1223 fusius disputat, facile dignoscitur. Verum inprimis *Bessarionem* audire juvat ita de proposita quaestione agentem (lib. ad Alex. Lascar. c. 7. Hard. l. c. p. 1061. 1062): „Tenemus cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedat, sed intelligimus, quod Filius, qui est Spiritus principium, est *medians* quantum ad esse inter Patrem et Spiritum S., cum prius naturaliter intelligatur a Patre naturaliter productus, quam Spiritus S. ab utroque.“ Et alibi (Refutat. antirrhet. Palamae adv. Joh. Becci capita): „Jamvero si quis ad singularem emissionem et identitatem processionis ex utroque respiciat, tum hoc animadvertat, Patrem esse fontem et causam divinitatis: *immediate* esse ex Patre Spiritum inveniet, eoque pertinere, quas affert, sententias. Sin ordinem consideret, qui re ipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat, *medium* videbit esse Filium et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac *priorem* se *cogitatione* habentem Filium, quemadmodum Patrem habet Filius.“ [1]) Sane *Pater* non prius

---

[1]) Eodem pacto rursus Bessarion Respons. ad Marci Ephes. syllog. 18. cap. 1 (Cod. Mon. 27 f. 226 a.): *ἀμέσως μέντοι γε καὶ ἐμμέσως ἐκ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμά φασι* (Latini) *· τὸ μὲν διὰ τὴν ἑνότητα καὶ ταυτότητα τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ᾗ προτέτακται μὲν ὁ πατὴρ, ἕπεται δὲ ὁ υἱὸς, καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸ πνεῦμα, ὀρθῶς διαιτῶντες*

potest ut spirator cogitari, quam ut Pater concipiatur, proinde non prius, quam Filius cogitetur; ideo *medium* vocant Patres Filium, *μεσίτην* eum dicit Gregorius Nyssenus (Tract. Quod non tres sunt Dii. Cf. Georg. Trapez. ad Joh. Cubocl. c. 21. G. O. I. 515 seq.). Neque e converso dici potest, Spiritum esse *per Patrem* ex Filio, Patrem esse medium inter Filium et Spiritum, Spiritum esse ex Filio mediate. Praeclare *Thomas* (l. c. a. 3. ad 4): „*Ordo* non attenditur inter Patrem et Filium quantum ad virtutem, sed solum quantum *ad supposita;* et ideo dicitur, quod Pater spirat per Filium, et *non e converso.*“ Cf. et Petav. de Trin. L. VII. c. 11. n. 11.

20. Hac in re non abs re fuerit Leonis Allatii observationes quasdam subjicere, quae et in aliis rebus consideratione dignae sunt. Scribit enim (Vindic. Syn. Eph. c. 71. p. 555 seq.): „Si dicat Schismaticus: Itaque si Pater per medium Filium Spiritum producens mediate ipsum producit, Filius vero immediate emittit, quod per nullum alium Filius sit contigua causa Spiritus, et Pater non est contiguus, denuo sequeretur aut imminutio Filii respectu Patris aut Spiritus respectu Filii, et sic dabitur locus Ario, Eunomio, Macedonio et Apollinario: Locum non dari dictis haereticis manifestum est. Hi namque deitatem in diversas deitates discerpunt, quarum unam majorem, aliam minorem, tertiam mediam constituunt, aut a natura Patris increata abscindunt et Spiritum et Filium subalternas naturas, ut ita dicam, et creaturam hanc hujusce et hanc alterius firmant, aut Spiritum rursus in ordinem creaturarum detrahunt, apud quos et primum non pium, et contiguum impium et medium non minus reputatur et majus et minus et simpliciter

---

τῷ λόγῳ, οὐχ ὡς ἐκεῖνός (Marcus) *τε καὶ οἱ κατ' αὐτὸν, μηδὲν ὅλως διαστέλλειν εἰδότες· ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμᾶν εἰρήκαμεν τελεώτερον.*

ordo et anterius et posterius, et quod inde subsequitur, et similes voces summa cum impietate ab eisdem intelliguntur et declarantur. Apud Catholicos vero et *ordo* dum asseritur, non absona a pietate ratione in Trinitate assumitur, et *primum* et *prius*, et *anterius* et *posterius*, et *medium* et *majus* et *contiguum* et quidquid aliud in divinorum Patrum commentariis reperitur a piis hominibus, ut Deum addecet et divinis hypostasibus congruit, accipiuntur. *Licet* enim *ex nobis nostrisque voces similes trahantur, non ideo tamen de divinis uti de nostris pilosophamur*, sed superiori quodam modo, ut divinae naturae et divinis hypostasibus convenit, sic de reliquis aliis nominibus, veluti sunt generatio, Verbum, Pater, Filius, Spiritus et alia theologica, quae licet ex nostris desumantur, res tamen supra nos significant exprimuntque, cum alio modo de nobis dicta, alio de divina Triade considerentur; et *dictionis communio rerum differentias non dirimit;* sed rerum differentia, quae diversos de iisdem conceptus insinuat, et vocum similitudine nullo modo pietas laeditur. Neque propterea quod apud haereticos nonnullae voces impias sententias exprimunt, earum usus rejiciendus est, sed admittendae, si modo illae pie intelligantur et asserantur.“ — Demum et ea pensanda sunt quae D. *Leo M.* inculcat: „Nulla ibi (in Trinitate) tempora, nulli gradus, nullae differentiae cogitentur; et si nemo de Deo potest explicare quod est, nemo audeat *affirmare, quod non est.* Excusabilius enim est de natura ineffabili *non eloqui digna*, quam *definire contraria.* Quidquid itaque de sempiterna et incommutabili gloria Patris pia possunt corda concipere, hoc simul et de Filio et de Spiritu S. inseparabiliter atque indifferenter intelligant.“ (Serm. I. de Pentec. c. 3. Baller. Serm. 75. p. 402. ed. Migne.) „De qua (S. Trinitate) cum S. Scriptura sic loquitur, ut aut in factis aut in verbis aliquid assignet, quod *singulis* videatur *convenire personis*, non perturbatur fides catholica, sed docetur; ut per

proprietatem aut vocis aut operis insinuetur nobis veritas Trinitatis, et *non dividat intellectus, quod distinguit auditus.* Ob hoc enim quaedam sive sub Patris sive sub Filii sive sub Spiritus Sancti appellatione promuntur, ut confessio fidelium in Trinitate non erret; *quae cum sit inseparabilis, numquam intelligeretur esse Trinitas, si semper inseparabiliter diceretur.* Bene ergo ipsa difficultas loquendi cor nostrum ad intelligentiam trahit, et per infirmitatem nostram coelestis doctrina nos adjuvat, ut quia in Deitate Patris et Filii et Spiritus S. nec singularitas est nec diversitas cogitanda, vera unitas et vera Trinitas possit quidem simul mente aliquatenus sentiri, sed non possit *simul ore proferri.*" (Serm. II. in Pentec. c. 2. Ball. Serm. 76. p. 405. ed. cit.)

IV.

Ad praecipua Photii sophismata variorum Theologorum responsa proponuntur.

1. His de principiis Photii delibatis jam miram illam sophismatum seriem perlustremus, qua suum placitum stabilire conatur. Adductis itaque Christi verbis Joh. XV. 26 (cap. 2) ita ratiocinatur (cap. 3): Filius et Spiritus ex eodem principio, Patre scil., suum habent esse, licet diverso modo; sunt omnino eadem natura et pari honore praediti; proinde si Filius Spiritus sancti esset principium, pariter Filii principium foret Spiritus S., alter alteri vicissim deberet causa existere atque Filius ex Spiritu quoque generari. Quod sane argumentum non magni ponderis est. Sicut enim aequalitati et consubstantialitati Patris et Filii non officit, quod ex Patre suum esse habet Filius, ita neque aequalitati et consubstantialitati Filii et Spiritus obest hujus ex illo processio; sicut homousia Patris et Filii

non postulat, ut et Filius Patris habeatur principium, sic nec homousia Filii et Spiritus S. exigit, ut et Spiritus Filii ἀρχὴ conseatur; et sicut trium personarum aequalitas non tollit unius principatum, quo ceterarum est principium, ita eorum quae sunt ex principio, aequalitas non tollit Spiritus processionem per Filium. [1]) Si ex consubstantialite *nude ac per se spectata* illud deducitur consequens, manifeste est falsum; tunc deberet et Patris principium dici Filius eo quod sint consubstantiales. Neque id quod ad Patrem ut ad commune principium tum Filius tum Spiritus referuntur, *per se* hanc reciprocam principiandi facultatem utrique vindicat, ut apertum est; deinde praeterquam quod ex revelata doctrina Spiritus S. habetur immanentium originum terminus, alia est, ut nec Photius diffitetur, generatio, alia Spiritus S. processio, ita ut non eadem ratione Pater sit Filii et S. Spiritus ἀρχή. (Cf. *Beccum* in Camateri Animadv. c. 30. 34. 43. G. O. II. 355. 362. 363. 373.) Quod una persona respectu ejusdem alterius personae sit simul principium et principiatum, absurdum plane est; sed absurdum non est, Filium una cum Patre, a quo generatur, spirare Spiritum, relate ad primam personam esse αἰτιατὸν, relate ad tertiam vero αἰτίαν. „Eadem quippe res," ait *Hugo Etherianus* (L. I. c. 10. p. 1204 G.) alii potest esse causa (αἰτία) et alii causativum (αἰτιατόν); eidem vero nihil potest causa et causativum esse; Pater quidem Filii et Spiritus causa existit; at Filius nequaquam Spiritus causa negari debet." Nulla sane ostenditur necessitas, ob quam Spiritus Filii ἀρχὴ sit existimandus; sed plura omnino evincunt, una

---

[1]) Sic merito Niceph. Blem. (Or. I. c. 17. G. O. I. 22. 23): *ὥσπερ ἡ τῶν τριῶν ἰσότης οὐκ ἀφαιρεῖται τοῦ ἑνὸς τὴν ἀρχὴν, οὕτω καὶ ἡ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἰσότης οὐκ ἔστιν ἀφαιρετικὴ τοῦ, τὸ πνεῦμα δι' υἱοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι.* — Haec et quae sequuntur infra uberius illustrabuntur.

cum Patre Filium Spiritus S. ἀρχὴν esse habendum. Recte Card. *Bessarion* (ep. ad Alex. Lasc. c. 7. Hard. IX. 1062. 1063) contra dicentes: „Si spirativa potentia est Filio cum Patre communis, tunc generativa potentia cum Patre Spiritui communis est“ haec observat: 1) Generatio constitutiva est paternae personae et incommunicabilis, non vero spiratio; 2) implicat contradictionem, Spiritum *ad idem* (ad Filium) esse simul principium et principiatum; 3) generatio est prima et immediata Patris actio, et ideo non potest competere Spiritui, cujus spiratio sequitur generationem.

2. De praesenti Photii argumento breviter agit J. *Beccus* (de un. Eccl. c. 43. 63. G. O. I. p. 164. 165. 206). Sed praestat *Hugonem Etherianum* audire, cujus si non omnia plane satisfaciunt, pleraque saltem digna sunt Theologorum consideratione nec omni prorsus vi destituuntur. Itaque ad hoc ipsum Photii caput haec ille respondet (L. II. c. 16. p. 1231 B. C.): „Ecce, post primum vaniloquium et illecebras praesidis et auctoris totius schismatis impudica lingua et inficiatrix conscientia quantam conceperit et pepererit blasphemiam! scribere ausa, quae nullus alius, et supervacuos extrema arrogantia syllogismos componere. Similis interrogatio eidem imminet: Si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, *mittit* autem rursum Spiritum Filius, ut ipse perhibet, quomodo utique consequentiae sustineat ratio, non generari Filium vel mitti a Spiritu? Cum enim aequaliter ambo ex una causa proveniant, quantum a Patre Filius accipit, tantumdem accipere debet Spiritus. Quare si Filius mittit Spiritum, et Spiritus generat Filium, ut quemadmodum Filius a Patre mittit Spiritum, ita et Sp. recompensando gratiam a Patre generet Filium. Amplius: Filius a Patre accipit, ut ejus sit Paracletus; quare non similiter accipiat Sp., ut ejus dicatur Verbum? Quare quidem recompensatio et aequalitas in hoc existit, ut sicut Filius a Patre accipit causam esse

Spiritus, sic utique Spiritus ab eodem Patre accipit (l. accipiat), causativum esse Filii. In quo non corrumpitur fidei ratio salvis adinvicem utique proprietatibus pariter atque aequaliter.“ Cum his autem ea jungi debent, quae idem auctor ad Nicolai Methonensis ejusdem generis argumenta (Ph. c. 3. nota 9) jamprius responderat. Methonensi itaque (c. 5) arguenti, in Latinorum doctrina concedendum omnino esse, et Filium ex Spiritu generari, sicut ex Patre, quia P. et Sp. sint consubstantiales, nisi in Macedonii haeresin incidere velimus, Hugo (L. I. c. 18. p. 1212 D. E.) ita occurrit: „At hic quidem vir veritati minime appropinquat. Latini quippe non ideo dicunt, Spiritum ex Filio esse, quod Pater et Filius unus Deus sint (sc. si id sine ullo alio respectu *per se* ut ratio habetur), nec per aliquam hoc dicere disputationem coacti sunt; sed propterea ex utroque Spiritum procedere fatentur, quia aequaliter Filii atque Patris existit, non condibiliter, non nascibiliter, non possessive, sed similiter amborum est, nequaquam ut actus et opus est hominis, sed quodammodo ut radii alma lux existit et solis.“ Et paulo post pergit: „Opponet autem aliquis: Spiritus par est personae Patris; at vero de persona Patris enuntiatur habere Filium; quare idem de Spiritu praedicabitur, et erit Filius filius Spiritus sancti. Sed dico, non esse hujusmodi aequipollentem comparationem, eo quod numquam datum sit, *Filium aequaliter esse Patris ac Spiritus,* cum omnes confiteantur, Spiritum esse aequaliter Filii atque Patris. Quare in quibus quidem nihil indignum nec indecens divinas personas consequitur, in his Patrem dicimus causam et Filium concausam, nec aliqua injuria Filio Patrive aut S. Spiritui corrogatur. Nam in legationibus et donationibus Spiritus semper Patris Filius consors est; at Spiritum dicere patrem seu Filium Spiritus filium appellare exsecrabile profanumque est. Sed neque propositio illa, quae dicit, emissionem Patri et Filio communem esse,

proprium paternae personae, quo aptus natus est insigniri Pater solus, interimit (sicut interimeret proprietatem insignitivam Filii processio ex Spiritu S.)." Deinde ad alium Methonensis syllogismum (c. 6), qui praesenti Photii argumento ad verbum fere respondet, accedens, postquam sedulo inculcavit: „genitorem *secundum aliam proprietatem* generare, et *secundum aliam* emittere Spiritum," ita prosequitur: „Et attendendum, quoniam non propter honoris parilitatem Patris et Filii, ut ex Patre, sic ex Filio Spiritus procedit. Si enim propter honoris parilitatem ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset; quod Methonae astruit Episcopus." Hujus relatis verbis, „Hic quidem vir," inquit Hugo, „et omnis intelligere volens verum esse quod dictum est reperiet: Spiritus sane Filio aequalis ut Deus Deo gratiam reddit. Nam qualem gratiam Patri (ed. Pater) ex ipso prodiens retribuit, eandem Filio recompensat ex ipso procedens; utrumque enim emissum dicitur et est." Tandem notetur, minime recte dici a Marco Ephesio [1]: Sicut Spiritus nil confert ad generationem, ita nec Filius ad processionem; disparitas est manifesta; quia ante processionem generatio, ante Spiritum Filius *cogitari* omnino debet, licet tempus eos non dividat, quia divina essentia jam Filio communicata concipitur, dum Spiritus a Patre procedere intelligitur. Cf. §. 30 seq.

3. Cap. 6 arguit Photius ex eo, quod si spiratio Spiritus sancti communis sit Patri et Filio, debeat et Spiritus S. ejus esse particeps, ita ut pars ejus sit principium, pars principiatum et ipse Spiritus a se ipso procedat. Ac si diceret: Latini *τὴν προβολὴν* ideo communem volunt Patri

---

[1]) Confessio Marci ap. Greg. Cpl. (Cod. Mon. 27 f. 115 a.): *μηδὲν τοῦ υἱοῦ συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, ὥσπερ οὐδὲ τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν γέννησιν.*

et Filio, quia quaecunque habet Pater, habet et Filius; sed Spiritus S. eodem modo habet quae sunt Patris et Filii; ideoque in eorum sententia eidem sui ipsius spiratio vindicanda est; erit itaque Spiritus ex una parte producens, ex altera vero productus. At enim haec rem non probant. Supponit primo Photius illud principium jam refutatum, nihil esse posse duabus personis commune, quod non competat etiam tertiae; deinde confundit *idiomata ac personarum tesseras* cum *essentialibus attributis*, ut jam Joh. *Beccus* (G. O. I. p. 166—168) observavit. Communia sane sunt omnia naturalia attributa, sed minime idiomata ac relationes oppositae; unde sicuti Filius non habet paternitatem seu activam generationem, ita quod spiratur nequit activam habere spirationem. Hanc Spiritui inesse, ait *Bessarion* (ep. ad Alex. Lasc. c. 7. Hard. IX. 1062) impossibile *est eo quod opponitur ejus proprietati.* Recte *Natalis Alexander* resp. (H. E. Saec. IX. Diss. XVIII. ass. 1. p. 531. ed. 1788. 4.): absoluta omnia attributa tribus personis communia et quae ad creaturas ordinem habent, ut creator, dominus etc., non autem proprietates personarum. Harum enim quaedam sunt *hypostaticae*, quas Hugo Etherianus (L. I. c. 8. 12 et passim) vocat *personarum insignitivas*, sive quae personas constituunt, cujusmodi tres solae in Deo reperiuntur, scil. paternitas, filiatio et processio. Aliae sunt *notionales*, quae non constituunt, sed indicant personas, et harum nonnullae uni personae tantum conveniunt, ut esse ingenitum Patri, aliae duobus, ut spiratio activa Patri et Filio. [1]) Nec vero consequens est, etiam Spiritum S. suae processionis auctorem futurum, quia eandem habet essentiam cum Patre et Filio. Siquidem non praecise id essentiae divinae convenit, qua essentia est, ut producat Spiritum S., sed

---

[1]) Melius dices: harum una uni personae tantum convenit, alia duobus.

essentiae, qua paternitate et filiatione affecta est et modificata, quibuscum spirandi proprietas complexa est, ut Theologia docet.“ Jam *Hugo Etherianus* Photianae ratiocinationis vitium satis vidit, dum hoc pacto in ipsum Photium insurrexit (L. II. c. 18. p. 1232 H.): „Acuti sophistae ac periti artificis complexio, ut videtur, non inviolatam servat fidem, dictiones proferendo in dolo et astutia, et in haereticae impietatis veneno obnoxium invectionibus se ipsum fecit, licet nolit, cum non habeat divinam advocatricem Scripturam, miscet non miscenda, et comparat non comparanda, et quia non dijudicat *naturales qualitates* a *proprietatibus* in Acherusiam paludem praecipitatur. Non enim idem est proprietas naturali et substantiali qualitati.“ [2]) Deinde ostendit, illas naturales qualitates tribus personis esse communes, non vero proprietates. Id etiam Joh. Phurnes agnoscebat (apud Beccum l. c. p. 180), qui propterea ad principium illud recurrit, *τὸ προβάλλειν* esse Patris proprietatem seu personalem tesseram, de quo jam satis diximus.

4. Sequitur cap. 7 dilemma: Aut Spiritus S. per processionem a Filio nil accipit diversum ab eo quod accipit procedendo a Patre, et tunc processio a Filio est inutilis ac supervacanea; aut accipit quid ab illo diversum, et tunc sequitur compositio. Respondent Theologi, nil diversum accipere Spiritum S. per processionem a Filio et hinc nullam sequi compositionem, sed accipere idem, neque duas esse processiones, sed unam, neque processionem a Filio dici posse inutilem. Manuel *Calecas* (L. III. p. 439) et *Bessarion* (Lib. de proc. Sp. S. p. 254) advertunt, falso hic rursum duo supponi principia (vide praeced. art. §. 1 seq.);

---

[2]) Sic omnino legendum; editiones habent: „Non enim idem est proprietas naturali et substantia aequalitati.“ Textus editus in multis adhuc correctione indiget, qua facta hujus praestantissimi Theologi mens longe illustrius apparebit.

deinde argumentum duplici modo retorquent: Productio, qua mundus est a Patre, aut perfecta est et tunc frustranea est Filii ac Spiritus efficientia; aut imperfecta et tunc blasphematur Pater. Vel sic: si perfecte a Patre mittitur Spiritus S., superfluum erit, et a Filio mitti; sin autem imperfecte, non ergo perfectus est Pater. Quod vero hic valet, id valet quoque de processione, imo multo magis. „Perfecta, ut arbitror," ait *Calecas*, „est ex Patre entium productio, una et eadem numero Filii et Spiritus ad ea producenda operatio, neque alia est illius, alia horum. Sic ergo et in his evenit. Perfecta est, et magis quam perfecta est ex Patre Spiritus S. processio, una et eadem numero est, quae est ex eodem Filio processio ... quum una et eadem numero potestate uterque producat." Similiter retorsione jam usus fuerat *Beccus* Or. de un. Eccl. n. 40 (G. O. I. 160. 161): „Si propter perfectum processionis ex Patre supervacaneam esse ducis processionem ex Filio, quid respondebis dicentibus: Si suppeditatio Spiritus S. ex Patre perfecta est, supervacanea igitur erit quae ex Filio? Verumtamen et perfectam esse ex Patre Spiritus S. suppeditationem et nihilominus non supervacaneam (eam quae est) ex Filio propter perfectionem, quam ex Patre habet, indubitatum est." [1]) *Maximus Chrysoberga* Orat. de proc. Sp. c. 4

---

[1]) *Εἰ γὰρ διὰ τὸ τέλειον τῆς ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύσεως περιττὴν εἶναι λέγεις τὴν ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσιν, τί σὺ ἀπολογήσῃ τοῖς ἐροῦσί σοι· εἴπερ ἡ ἐκ πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ; ὅτι γὰρ καὶ τελεία ἡ ἐκ πατρὸς χορηγία τοῦ ἁγίου πνεύματος καὶ ὅμως οὐ περιττὴ καὶ ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ διὰ τὴν τελειότητα τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀναμφίβολον. Σὺ δὲ εἰ μὲν οὐχ ὁμολογεῖς καὶ ἐκ πατρὸς τελείαν εἶναι τὴν χορηγίαν τοῦ πνεύματος, καὶ τοῦ υἱοῦ δὲ ὁμοίως, καὶ μὴ περιττὴν, οὕτω τὰ περιττὰ τῆς κατά σε περιττῆς ἐκπορεύσεως λάλει· εἰ δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ πατρὸς χορηγίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος τελείαν ὁμολογεῖς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ δὲ τελείαν δέχῃ καὶ περιττὴν εἶναι οὐ λέγεις, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὑπερβήσῃ ὅρους, περιττά σοι λοιπὸν τὰ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως.*

(G. O. II. 1083) observat, argumento Photii: „Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, non amplius necesse est eum procedere quoque ex Filio,“ omnino illud assimilari, quo Ariani uti visi sunt: Si Deus perfectus est Pater, quid opus est, et Filium perfectum Deum esse credere? Si perfecta Patris Deitas non impedit, quominus ea et Filio competat, nec perfecta Spiritus ex Patre processio prohibet, ne et Filius in ea cum Patre communicet. Praeterea eodem jure negari potest, Filium esse datorem Spiritus, quia perfecte datur a Patre; et tamen Basilio teste et Pater et Filius uno actu dant Spiritum (*διὰ τοῦτο διδόντος αὐτὸ τοῦ πατρὸς ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μιᾷ δόσει καὶ μιᾷ χορηγίᾳ*), imo juxta Athanasium est *μόνος τοῦ πνεύματος χορηγὸς ὁ Υἱός*.[2]) Ita Maximus Chrysoberga l. c. c. 5 (p. 1085). Nec abludit ab his *Hugo Etherianus*, qui (L. I. c. 14. p. 1207. 1208) ita arguit contra Nicolaum Methonensem (c. 11). „Si igitur perfectus Deus est Filius ex Deo Patre perfecto, quid, inquam, Spiritus ad hujusmodi conferat perfectionem? Qui si confert, neuter est perfectus, neque Pater, neque Filius. Quomodo enim perfectus si tanti eget, quanti Spiritus dator est? Sin vero unus Deus perfectus est, Pater et Filius, et nihil amplius est invenire neque dicere ad manifestationem paternae perfectionis, superfluus utique sit Spiritus. Quod cogitare impium est. Nam sicut universitas videtur Patris et Filii esse, ita et Spiritus sancti; atque quos vocat Pater et Filius, hos vocat Filius et Spiritus; quos sanctificat Pater, hos sanctificat et Spiritus.... Propterea perfecta Spiritus ex Patre processio non debet prohibere eam quae ex Filio

---

[2]) De hoc Athanasii dicto (ex Or. I. c. Arianos, sive potius, ut communiter nunc vocatur, ex ep. encyclica ad Afros Episc.) disputant Niceph. Blemmida Orat. II. c. 6 (G. O. I. 44), Georg. Metochita contra Manuel. Cretens. c. 19. 20 (ib. II. 1034 seq.), Allatius in Vindic. Syn. Ephes. c. 55. p. 344 seq.

esse dicitur, cum neque perfectio Filii ex Patre prohibeat perfectionem sancti Spiritus ex eodem; quare planum est, quod ex utroque perfectionem et esse habeat Spiritus.“ Ad praesens vero Photii caput idem auctor (L. II. c. 18. p. 1233) ita respondet: „Pater facit *per* Filium, aliquid accipiens, sine quo creare impotens erat, qui operatur omnia in omnibus. Numquid imperfecta est operatio Patris aut Filii aut Spiritus? Non indiget Pater alicujus, perfectus cum sit ac sibi sufficiens. Verumtamen omnia per Filium condit, nihil accipiens, quod non habuit. Sed et Spiritus ex Filio et per Filium procedit, nihil ab ipso sumens, nisi quod a Patre accipit; perfectus utique Deus ac nullius indigus cum sit Pater, generat tamen ex substantia Filium, per quem condit universa, aeque sibi potentem. Nec adeo superabundat Spiritus ex utroque progressio, cum neque imperfectum Spiritum indicet, neque impotentem Patrem vel Filium demonstret, neque aliquam inducat compositionem. Si *substantiae pars* foret causa et causativum, haberet utique locum ratio compositionis. Nunc vero natus (ed. natura) dicitur Filius, emissus vero Spiritus, non in eo quod substantia, sed in eo quod hic quidem gignitur, ille vero procedit. Sed hoc ad naturam non spectat Divinitatis. [1]) Amplius: Verbum Dei cum sit perfectum et nullius indigens, quid accepit a Spiritu S., quando assumpsit carnem carni assistentem, unctionemque illius factam, sicut scriptum est: „„Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu S. et virtute““? Non igitur indigentiam aliquam vel imperfectum quidpiam Filius supplens Spiritus emissor existit. At vero emittere Deus [2])

---

[1]) Hoc nil aliud sibi vult, nisi *τὸ γεννητὸν, τὸ ἐκκοριστὸν*, sicut neque *τὸ ἀγέννητον*, essentiam non constituere, quod contra Eunomium Patres inculcant.

[2]) Et hic lectio corrupta videtur; legendum fortasse: At vero emittit eum.

cum Patre nullius indigo, tum quod amborum indifferenter est Spiritus, tum quod sine medio de Patre Filius provenit; idcirco non ex solo Patre Spiritus, sed (et) ex Filio, qui solus fructus existit Patris secundum eandem habitudinem, quae ex Patre procedit.“ Demum neque hoc praetereundum, quod similem objectionem S. Thomas sibi proposuit enodandam: „Spiritus S. perfecte procedit a Patre; ergo superfluum est dicere, quod procedat a Filio.“ Quam ita solvit (1. q. 36. a. 2. ad 6): „Per hoc, quod Spiritus S. perfecte procedit a Patre, non solum non superfluum est dicere, quod Spiritus S. procedat a Filio, sed omnino necessarium, quia una virtus est Patris et Filii. Et quidquid est a Patre, necesse est esse a Filio, nisi proprietati filiationis repugnet. Non enim Filius est a se ipso, licet a Patre.“ Cf. etiam Petav. de Trin. VII. 16, 2.

5. Pergit Photius (c. 8): Nova aliqua relatio deberet in Latinorum hypothesi excogitari, vi cujus Spiritus S. Filio consubstantialis etiam principiandi haberet praerogativam ad suam dignitatem servandam. Hoc caput, etsi brevissimum, etsi affine cap. 3 (vide supra §. 1. 2) atque ex parte in eo refutatum, etsi assertiones complectens a Photio non probatas, tamen plures animadversiones exposcit, quae et circa alios ejusdem syllogismos valebunt. I. Certum est ex revelata doctrina, Spiritum S. esse terminum aeternarum et immanentium originum et ultra tres personas Divinitatem non extendi. *Thomas* (l. c. q. 27. a. 3): „In Divinis non est processio, nisi secundum actionem, quae non tendit in aliquid extrinsecum, sed manet in ipso agente. Hujusmodi autem actio in intellectuali natura est actio *intellectus* et actio *voluntatis*. *Processio autem Verbi* attenditur secundum actionem intelligibilem. Secundum autem operationem voluntatis invenitur in nobis quaedam alia processio, scil. *processio Amoris*, secundum quam amatum est in amante, sicut per conceptionem

verbi res dicta vel intellecta est in intelligente. Unde et praeter processionem Verbi ponitur alia processio in divinis, quae est *processio Amoris.*" Exinde etiam probat (a. 5) in divinis non plures quam duas processiones esse, et (a. 3. ad 1) docet „quod non est necessarium procedere in divinis processionibus in infinitum. Processio enim, quae est ad intra, in intellectuali natura, terminatur in processione voluntatis." Ex hac egregia doctrina etiam per se consequitur processio Spiritus S. ex Filio, quum processio amoris processionem intelligibilem praeexigat et a Verbo oriatur Amor, ut idem Doctor (Opusc. III. c. 3) ostendit. Hoc sublime argumentum jam exposuit *Augustinus* (de Trin. XV. 17 seq.) eoque utitur tum *Ratramnus* (v. supra II. §. 7) tum *Hugo Etherianus,* qui (L. I. c. 14. p. 1208) adductis Hieronymi verbis (in Psalm. XIV.): „Spiritus S. nec Pater est nec Filius, sed dilectio, quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem" ita prosequitur: „Quoniam igitur Spiritus, ut est amor Patris, ita et Filii, ut procedit ex Patre, procedit ex Filio, manifestum igitur est ex dictis, quod non existente Filii Spiritu neque ex ipso procedente impossibile est eumdem Spiritum Patris esse vel ex Patre procedere." Id pariter probat *Joh. Argyropulus* (de proc. Sp. S. c. 3 seq. G. O. I. 404 seq.), occidentalium quoque Doctorum principiis imbutus, in nominibus *λόγου* et *ἀγάπης* insistens. II. Inaequalitas dignitatis personarum inde repeti nequit, quod una est absque principio, altera a principio atque principians, tertia a principio, neque tamen principians. Id Photius statuit, dum supponit Spiritum non servare dignitatem suam, si non est ipse quoque alicujus principium, quemadmodum Filius. Re vera posset ipse, qui tot haereseon Latinos incusat, Eunomianismi argui, dum hic et alibi ex originis relationibus essentiae aequalitatem affici censet. „Aequalitas," ait Thomas, „in divinis et similitudo attenditur secundum essentialia, nec potest secundum distinctionem relationum inae-

qualitas vel dissimilitudo dici. Unde Aug. c. Maxim. III. 18 dicit: Originis quaestio est, quod *de quo* sit, aequalitatis autem, *qualis* aut *quantus* sit.... Sicut eadem essentia, quae est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem dignitas, quae in Patre est paternitas, in Filio est filiatio." (q. 42. a. 4. ad 2.) Pari modo ad argumentum illud: „Filius non magis convenit cum Patre, quam Spiritus S.; sed Spiritus S. et Pater non sunt unum principium respectu alicujus divinae personae; ergo neque Pater et Filius," ita respondet (q. 36. a. 4. ad 3): „Ad tertium dicendum, quod secundum relativas proprietates non attenditur in divinis similitudo vel dissimilitudo, sed secundum essentiam. Unde sicut Pater non est similior sibi, quam Filio, ita nec Filius similior Patri quam Spiritus S." Ergo non amittit Spiritus S. suam dignitatem eo quod nulla ab eo persona procedat et si Photius id contendit, cum Eunomio contendat oportet, ingenitum, genitum, ac generatim *τὸ ἀρχήν τινος εἶναι* ipsam constituere naturam, quod a Patribus toties condemnatum est. [1]) III. Apud Latinos quaelibet persona ab altera qualibet relationibus distinguitur, adeo ut nulla nova relatione opus sit; Latini nec plures nec pauciores *σχέσεις* admittunt, quam Patres Graeci. Quodsi activa spiratio et Filio tribuitur, hac ipsa discernitur Filius a Spiritu tamquam opposita relatione, et hoc ipsarum relationum nexus ac conditio postulat. Imo Photianum systema hac in parte mancum, imperfectum, ac debita cohaerentia destitutum ostendi potest. Quod his subjectae Theologorum demonstrationes satis evidenter docebunt.

6. J. G. Walchius ex ordine trium personarum divinitus tradito consequi Spiritus S. processionem etiam a Filio hoc pacto inculcat (Hist. controv. c. 10. §. 2. p. 167. 168):

---

[1]) Cf. Greg. Naz. Or. XXXII. p. 519. ed. Bill. Basil. c. Eun. I. 5 seq. Cyrill. Thes. XVIII. p. 184. 185.

„Quodsi enim," inquit, „Spiritus procedit a Patre, quemadmodum Christus Joh. XV. 26 testatur, idemque Graeci docent, Filius autem inter divinas personas secundum locum tenet, [1]) atque ejusdem cum Patre est essentiae, sequitur, ut processio Spiritus S. etiam fiat a Filio. Sane qui hoc negant, in ejusmodi se conjiciunt difficultates, ut aut ordinem in divinitate personarum una cum ratione, qua altera refert se ad alteram, tollere aut affirmare debeant, istas sua natura inter se distare ac remoto Filio cum ejusdem essentia Spiritum S. a solo Patre procedere posse. Neutrum esse admittendum quisquis perspicit, qui rem ex veritate, non ex perversa opinione ac prava voluntate aestimat; recteque praeter alios Joh. Affelmannus (Syntagma exercit. academic. P. I. p. 416) dicit: Si Spiritus S. non procederet a Filio, omnis plane personalis nexus ac relatio inter Filium et Spiritum S. tolleretur. Requirit vero absoluta Trinitatis perfectio, ut personae suis productionum respectibus et hypostaticis relationibus sic omnes ad se mutuo, adeoque singulae ad singulas sint devinctae, ut Pater quidem referatur hypostatica relatione ad Filium tamquam ad genitum, Filius ad Patrem ut progenies ad suum genitorem, Pater ad Spiritum S. ut spirans ad suum spiraculum, Spiritus S. item ad Patrem, tamquam suum spiratorem. Relinquitur ergo inter solum Filium et Spiritum S. quaedam solitudo et hiatus, si nulla personalis inter *τοῦ λόγου* et Spiritus sancti hypostasin interveniret relatio. Quale *διάστημα* sive qualem hiatum absoluta illa ac infinita Trinitatis perfectio nullo modo admittit." Sed ista jam luculentissime versarant ac demonstraverant vetustiores Theologi. Praeclare *Anselmus Havelbergensis* Ep. (Lib. II. Dial. c. 11. p. 179. ed. Paris. 1723): „Cum haec dicis (Spiritum S. non procedere a Filio),

---

[1]) Huc spectant plura testimonia apud Allat. Vind. Syn. Ephes. c. 67. p. 501 seq. Cf. Graec. orthod. I. 474. 475. II. 725—728.

maximam utrique, Filio scil. et Spiritui S., injuriam facis; nam cum Pater et Filius se invicem habeant ut gignens et genitus, et item Pater et Spiritus S. ut emissor et emissus, et ut donator et donum, dic, quaeso, numquid non magnam injuriam facis *Filio et Spiritui S.*, quibus *nullam adinvicem relationem* tribuis, quinimo quos, ut ita dixerim, a socia processionis communione disjungis? Quid enim est, quod Filius aliqua media relatione respiciat Spiritum S. seu Spiritus S. Filium, si processionem istius ab illo de medio amborum abstuleris?" Eodem pertinent et ista *Hugonis Etheriani* (L. II. c. 5. p. 1220): „Spiritus ex Patre prodiens aut contingit Filium aut non contingit; si non contingit, non est aliquid quod conjungat et copulet Filio Spiritum." Praeterea ordinem, qui est in S. Trinitate, perspicue asserit ac declarat *Beccus* (de proc. Sp. S. c. 8. G. O. I. 301 seq.); hic vero ordo ut necessarius, aeternus atque immutabilis ex contingenti ac temporaria missione repeti nequit, neque ex essentia, quae eadem in tribus personis est; solum igitur ex originis relatione petendus. (Cf. Petav. de Trin. VII. 6, 6. 7.) Uberius ostendit hujus ordinis naturam et relationes, quas ille flagitat, *Georgius Trapezuntius* (de proc. Sp. S. ad Joh. Cubocl. G. O. I. 470 seq.): „Triadis ipsius nomen," inquit, „ordinem signat, et fieri nequit, ut Trias vere et re ipsa dicatur, nisi relationem tria illa inter se habeant; nam si duo quis supposuerit, quae relatione inter se non referantur, erunt duo illa prorsus et non dualitas. Quod si tria sunt quae supponuntur, si unumquodque ad reliqua tria relationem habebit, erit Trias, sin minus, tria. Igitur si Pater erga Filium et erga Spiritum S. relationem habet naturalem, eam quae secundum causam est, Filius vero erga Patrem, quod ex eo est, sed ad Spiritum nullam, neque Spiritus erga Filium, aut dualitas fuerit aut tres Dii, et non Trinitas, Deus. Quam impietatem sedula provisione declinantes Doctores optime affir-

marunt, et communibus christianorum notionibus creditur, divinas hypostases alteram alteri adhaerere et conjungi; quod apud Graecos plane antiquatum est, ut jam versentur in periculo, ne de fide in Trinitatem decidant.“ [2]) Profecto in systemate Photiano Pater quidem habet relationem ad Filium et ad Spiritum S., Filius et Spiritus S. relationem habent ad Patrem, sed nullam ad Spiritum Filius, nullam ad Filium Spiritus relationem habet; deest omnino mutuus nexus inter duas postremas hypostases; quod plane absonum. [3]) Neque ejusmodi relatio ex consubstantialitate *per se* spectata peti potest; etenim „quod aliqua consubstantialia sunt, non ideo relatio inter eos intercedit, ut in hominibus est deprehendere. [4]) Praeterea omnibus notum est,

---

[2]) L. c. n. 3. p. 472. *Πρὸς τούτοις καὶ τὸ τῆς τριάδος ὄνομα τάξιν δηλοῖ· καὶ ἀδύνατον τριάδα λέγειν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς εἰ μὴ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἔχει τὰ τρία· εἴ τις γὰρ δύο τινὰ ὑποθείη μὴ σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα οἱανοῦν, δύο, οὐ δυὰς ἔσται· εἰ δὲ τρία εἴη τὰ ὑποκείμενα, εἰ μὲν ἕκαστον πρὸς τὰ λοιπὰ δύο σχέσιν ἔχει, τριὰς ἔσται, εἰ δὲ μὴ, τρία. Εἰ ἄρα ἔχει ὁ πατὴρ πρὸς τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα τὴν κατ' αἰτίαν φυσικὴν σχέσιν, ὁ δὲ υἱὸς πρὸς μὲν τὸν πατέρα ἔχει ὅτι ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸ πνεῦμα οὐδεμίαν οὔτε μὴν τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν υἱὸν, ἢ δυὰς ἔσται ἢ τρεῖς ἔσονται θεοὶ (φεῦ τῆς ἀτοπίας!) καὶ οὐ τριὰς ὁ θεός· ἣν δὴ ἀσέβειαν φεύγουσι τοῖς διδασκάλοις καλῶς λέγεται, καὶ ταῖς κοιναῖς τῶν χριστιανῶν ἐννοίαις πιστεύεται, ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς θείας ὑποστάσεις· ὃ τοῖς Γραϊκοῖς οὐδαμῶς σώζεται, ὥστε κινδυνεύειν αὐτοὺς τῆς εἰς τριάδα πίστεως ἀποπίπτειν.* Cf. et Constant. Meliten. l. c. 33. (G. O. II. 724 seq.)

[3]) Ib. n. 30. p. 536: *ἡ μὲν τοῦ πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ σχέσις καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸν πατέρα σώζεται καὶ Γραϊκοῖς, υἱοῦ δὲ καὶ πνεύματος οὐδεμία σχέσις εὑρίσκεται, ὥστε αὐτοῖς συγχεῖσθαι τὰ πάντα.* Cf. Constantin. Meliten. l. c. c. 27 (G. O. II. 702) Beccum de proc. Sp. S. c. 8. n. 5 (ib. I. 505).

[4]) p. 473: *Οὐ γὰρ τῷ ὁμοουσίοις εἶναί τισι καὶ σχέσις προσέσται· ἦν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὖσι φύσεως· τοὐναντίον δὲ τῷ προσεῖναί τισι φυσικὴν σχέσιν καὶ ὁμοουσίοις εἶναι ἀκολουθεῖ.* Cf. Allat. Vindic. Syn. Eph. c. 45. 67. p. 219. 220. 497 seq. De his inferius sermo recurret.

in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quae per similitudinem et identitatem naturae relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at *Trinitatis nomen et mutua hypostaseon connexio, qua sibi invicem adhaerescunt, plane relationem disjungentem exposcit.*" [5])

7. Connectitur cum hac postrema Trapezuntii observatione Patrum ac Theologorum ratiocinatio, quae his innititur principiis: 1⁰. nonnisi *relationibus* personas divinas ab invicem distingui; 2⁰. relationes autem personas distinguere non posse, nisi secundum quod sunt *oppositae*; 3⁰. oppositas relationes in divinis nullas esse, nisi *relationes originis;* [1]) unde efficitur, demto originis nexu non amplius

---

[5]) Ibid.: *Παντί που δῆλον, ἐν τοῖς θείοις τῇ οὐσίᾳ ἑνοῦσθαι τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι· ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ ταὐτὸ τῆς οὐσίας σχέσις οὐ διακρίσεως, ἀλλ' ἑνώσεως· τὸ δὲ τῆς τριάδος ὄνομα καὶ τὸ ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν.*

[1]) Id diserte nec uno in loco Gregorius Nyssenus testatur. Lib. ad Ablab. (Opp. II. p. 459) docet: *ἐν ᾧ μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου.* Hoc testimonium, ut alii v. g. Niceph. Blemmida et Constant. Meliteniota (G. O. I. 55. 56. II. 663), adducit quoque Hugo Etherianus (L. III. c. 13.p. 1249): »Immutabilitatem naturae confitentes eam quae secundum causam ejusque quod est ex causa differentiam non inficiamur. In quo solo discerni alterum ab altero deprehendimus, dum hunc quidem causam esse credimus, hunc vero ex causa." Rursum Nyssen. L. I. c. Eunom. p. 164: *ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξῃρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν.* Et paulo ante: *ὃν τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ πατρὸς τῆς τοῦ υἱοῦ ὑποστάσεως τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ πνεύματος ἐν μόνῃ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει· ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ πατρὶ ὁ υἱὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως.* De quo loco conf. Georg. Trapezunt. G. O. I. 464. 513 seq. Similia occurrunt apud Cyrillum Alex.

divinas personas posse ab invicem distingui. Quod nemo Angelico Doctore explanavit accuratius, qui (p. 1. q. 36. a. 2) ita disserit: „Non est possibile dicere, quod secundum aliquid absolutum divinae personae ab invicem distinguantur, quia sequeretur, quod non trium esset una essentia. Quidquid enim in divinis absolute dicitur, ad unitatem essentiae pertinet. Relinquitur ergo, quod solum *relationibus* divinae personae ab invicem distinguantur. Relationes autem personas distinguere non possunt, nisi secundum quod sunt *oppositae*. Quod ex hoc patet, quia Pater habet duas relationes, quarum una refertur ad Filium, et alia ad Spiritum S., quae tamen quia non sunt oppositae, non constituunt duas personas, sed ad unam personam Patris tantum pertinent. Si ergo in Filio et in Spiritu S. non esset invenire nisi duas relationes, quibus uterque refertur ad Patrem, illae relationes non essent ad invicem oppositae, sicut neque duae relationes, quibus Pater refertur ad illos. Unde sicut persona Patris est una, ita sequeretur, quod persona Filii et Spiritus S. esset una, habens duas relationes oppositas duabus relationibus Patris; hoc autem est haereticum, cum tollat fidem Trinitatis. Oportet ergo, quod Filius et Spiritus S. adinvicem referantur oppositis relationibus. Non autem possunt esse in divinis relationes oppositae, nisi *relationes originis*, ut supra probatum est. [2]) Oppositae autem relationes originis accipiuntur *secundum principium et secundum id quod est a principio*. Relinquitur ergo, quod

---

Thesaur. Lib. II. c. 3. Lib. VII. c. 1. Cf. Joh. Theol. in Sess. XVIII. Conc. Flor. (Hard. IX. 201. 204) et Petav. de Trin. VII. 9, 2.

[2]) Cf. ib. q. 28. a. 3: „De ratione autem relationis est respectus unius ad alterum, secundum quem aliquid alteri opponitur relative. Cum igitur in Deo realiter sit relatio (a. 1), oportet, quod realiter sit ibi oppositio. Relativa autem oppositio in sui ratione includit disjunctionem.“ Cf. et art. 4.

necesse est dicere, vel Filium esse a Spiritu S. (quod nullus dicit) vel Spiritum S. esse a Filio, quod nos confitemur. Et huic quidem consonat ratio processionis utriusque. Dictum enim est supra, quod Filius procedit per modum intellectus ut Verbum, Spiritus S. autem per modum voluntatis ut Amor. Necesse est autem, quod Amor a Verbo procedat. Non enim aliquid amamus, nisi secundum quod conceptione mentis apprehendimus; et secundum hoc manifestum est, quod Spiritus S. procedit a Filio." Et rursum: „Si ab una persona Patris procedunt duae personae, scil. Filius et Spiritus S., oportet esse aliquem *ordinem* eorum adinvicem. [3]) Nec potest aliquis ordo alius assignari, nisi ordo, quo alius est ex alio. Non est igitur possibile dicere, quod Filius et Spiritus S. sic procedant a Patre, quod neuter eorum procedat ab alio, nisi quis poneret in eis materialem distinctionem, quod est impossibile." Imo secus nec ipsae processiones distinguerentur, ut Thomas (ib. ad 7) docet: „Spiritus S. distinguitur personaliter a Filio in hoc, quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsa differentia originis est per hoc, quod Filius est solum a Patre, Spiritus S. vero a Patre et Filio. Non enim aliter processiones distinguerentur, sicut supra ostensum est." Simili modo jam *Hugo Etherianus* disputarat (L. III. c. 12. p. 1247): „Pater a Filio alia persona est, eo quod per generationem ei esse praestat. In hoc enim differt a Filio, quod ei esse dat per nativitatem; rursus a genitore Filius differt, quod nascendo accipit ab ipso existentiam. Item a Spiritu S.

---

[3]) Id negat Theophanes Procopowicz op. cit. cap. 18. §. 304. p. 391. 392 contendens sufficere relationes ad Patrem, ad se invicem eos non referri nisi secundum consubstantialitatem, ac praeterea ad Scotistas fugiens, ut a Thomae argumento se extricet. Verum quemadmodum ejusmodi effugia cum Patrum doctrina pugnent, ex dictis jam dignosci potest.

per hoc differt Pater, quia esse illi dat, dum ipsum emittit. At vero Spiritus S. non ob aliud existit alia a Patre persona, nisi quia ex ipso procedendo accipit. Igitur et a Filio dum alia sit persona, idem Spiritus aut illi esse dat aut ab ipso accipit. Non autem dat, ut palam est; accipit ergo. Circa unam enim et simplicem substantiam Patris et Filii et Spiritus S. aliam praeter eas quae dictae sunt, causam differre adinvicem vix quis rectae fidei assignabit. Quare si alia est a Filio persona Spiritus, dictarum aliquam habitudinum ad ipsum habet. Sin autem non, ab ipso non est alia persona." Hinc et *Nicephorus Blemmida* (Or. II. c. 14. G. O. I. 58) praeter alia absurda ex Photianorum systemate sequi et illud affirmat, *τὸ ἀντιδιῃρημένα εἶναι λόγον καὶ πνεῦμα* non amplius verum fore; hinc et *Bessarion* (de proc. Sp. S. apud Arcud. Opusc. theol. aur. p. 232 seq.) omnino Thomae concordans hanc propositionem propugnat: *εἰ μὴ τὸ πνεῦμά ἐστιν ἐξ Υἱοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο.* Quae conclusio, licet Scotistae eam negaverint, [4]) spectatis et perpensis Patrum

---

[4]) Photium (ut Scotistas) censuisse, sufficienter Spiritum S. a Filio distingui, etsi non habeat ab eo originem, scilicet ex eo, quod non eadem ratione ambo ex Patre procedant, tum ex opere nostro colligi potest, tum ex iis manifestum efficitur, quae in Amphiloch. qu. 28 a Scotto edita (Quaedam ex Photii Amphiloch. Neapoli 1814. 4. p. 26—31) de illa quaestione disputat: Si ex eodem principio Filius et Spiritus S. procedunt, quomodo nec fratrum appellationem accipient, nec filii nomen Spiritus S. acquiret? Ibi in eo potissimum insistit, quod uterque sit *ἐκ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡσαύτως*, hanc vero diversitatem progressionis utriusque intimius perscrutari sedulo evitat, solum rem exemplis quibusdam ex rebus creatis desumtis illustrare quadamtenus conatur. „Jamvero," ait Scottus (p. 31. n. 1), „quisque videt, quam sint ineptae comparationes, quibus ille innititur, quum res, quas in exemplum adducit, non per diversum processionis modum, sed per materiem individuantem et formae diversitatem distinguantur, quae omnia in divinis personis locum non habent; imo in-

principiis validissima existimari debet. Ceterum cf. Petav. de Trin. VII. c. 6. n. 6. 7. c. 9. n. 5 seq. Henr. Kilber in

---

terdum, ut videre est apud D. Thomam P. 1. q. 36. a. 3. ad 1, similitudines propositae contra Photium potius faciunt.“ Patet tum ex principio tum ex fine hujus disputationis Photianae, quosdam orthodoxos difficultatem movisse, quam ipse frustra enervare contendit. Ceterum inter graecos auctores, qui dogma catholicum tuebantur, plures invenire est, qui Thomae argumentum non admittant; quibus suffragari videtur Georgius Scholarius in Responsione ad Marci Ephesii syllogismos cap. 6 (Cod. Monac. 27 f. 194 a. seq.) late eam rem pertractans. Praeclare vero ostendit *Bessarion*, doctrinam illam Photii aut nihil efficere aut in Thomae rationem refundi. Quaerit enim (Respons. ad Ephes. syllog. 18. Cod. citat. f. 230 a. b.) ex iis qui Spiritum et Filium solummodo distingui putant *ταῖς ἀπὸ πατρὸς διαφόροις προόδοις, καθ' ἃς τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται*, quaerit, inquam, quanam ratione diversae habeantur progressiones illae duae, qua in re haec differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomae rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam *diversae* quorumdam *πρόοδοι* sunt aut *παρὰ τὸ αἴτιον* aut *παρὰ τὸ αἰτιατόν*; posterius rursus duplici modo esse potest (*διχῶς*): vel quia principiata ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (*ἢ διὰ τὸ τὰ αἰτιατὰ διαφόρων εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα ὁρίζεσθαι ἄτομα*). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eandem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes; neque sic differunt *κατὰ τὰ ἄτομα*; primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiae analogicum, qua ejusdem naturae supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressiones ejusdem speciei (*ὁμοειδεῖς*) sunt; hic vero neque ambae sunt generationes, neque ambae processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse *κατὰ τὸν τοῦ αἰτίου λόγον*. Sed si utrobique unus Pater erit *αἴτιος*, tunc certe ex parte *τοῦ αἰτίου* nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necesse est ergo, si divinae personae ab invicem distinguendae sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre *τῇ τοῦ προβαλλομένου πρὸς τὸν προβάλλοντα διαφορᾷ, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι*. Sic Bessarion.

Theol. Wirceb. Tract. de Deo uno et trino Disp. VI. c. 2. n. 407. Quae quum ita sint, patet, tantum abesse, ut Latinis aliqua nova relatio effingenda sit, qua ipsorum systema perficiatur, ut prae Photianorum doctrina illud undique absolutum, perfectum sibique cohaerens ostendatur; patet necessariam quandam *σχέσιν* omnino in Schismaticorum theoria desiderari, neque solum Photii argumentum optime retorqueri, verum simul oppugnati ab eo dogmatis veritatem luculentissime demonstrari.

8. Sed ad Photium revertamur. Nova effingit monstra, quae Latinorum doctrina necessario inducat: „At enimvero concidunt proprietates personarum" (cap. 9). Videlicet: Patris proprietas constitutiva est spirare Spiritum; haec vero tollitur, si communis sit spiratio et Filio. Sed illud assumtum jam refutatum est in altero Photii effato (supra III. §§. 5. 6). Unde cadit et quod inde deducitur: „Pater et Filius in unam contrahuntur personam, quod Sabellianum vel semisabellianum est." — Non sequitur, ait *Petavius* (l. c. c. 10. §. 17): „Nam personae duae sua singulae proprietate constitutae sunt, quae sunt *ἡ πατρότης καὶ ὑιότης*, quibus integrae et invicem distinctae hypostases existunt. His jam constitutis alia quae est spirandi proprietas accedit, eaque divinam essentiam, ut est in Patre ac Filio, sive ut in Patre et a Patre est in Filio, *consequitur* ac modificat. Ita fit, ut unum fiat ex ambobus principium, unusque spirator, non tamen una persona; si quidem *ἡ προβολὴ* non est personalis proprietas, sive *τὸ ἴδιον ὑποστατικὸν*, h. e. personam constituens." *Gennadius* in exposit. Conc. Flor. P. I. sect. 10 hoc postremum merito inculcat: „Si hypostaticum personae Patris producendi actum poneremus, tunc utique id inconveniens sequeretur, vereque esset Filius una cum Patre persona, constitutivae proprietatis cum eo communicans. Sed quia personae Patris constitutiva proprietas paternitas et generatio dicta est esse,

producere vero proprietas sive notio, quae sequitur *personam constitutam* ipsius, quae necessitas est, eum qui cum illo communem habet eam proprietatem, quae personae ejus constitutiva non est, unam esse cum eo personam? Nam sicuti communicans cum Patre Filius, scil. Spiritum ejus esse, quemadmodum et Patris, et mitti ab eo, quemadmodum et a Patre, tamen non cum eo personas communicat, quia Spiritum dici Patris vel ab eo mitti non est paternae personae constitutivum; sic neque qui productionem communem cum Patre habet, in unam personam conjungitur, quia producere non est paternae personae constitutivum. Quod si mirum est, duas personas esse unum principium et non conjungi (confundi), magis mirum erit, quod tres personae sint unum principium nec conjungantur (confundantur)." *Bessarion* ep. ad Alex. Lasc. c. 8. (Hard. IX. 1070): „Quodsi operationem spirandi," inquit, „constitutivam personae paternae poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens.... Ponere autem potentiam spirandi constitutivam esse personae Patris, et ex solo Patre Spiritum procedere, *unum et idem est.* Quare qui hoc dicit, *petit principium.*" Quae J. *Beccus* in hanc rem respondet, ea potius in posteriores Latinomachos quadrant, quibuscum ille pugnabat, quam in ipsum Photium. [1]) Demum eodem jure,

---

[1]) Nimirum (Or. de un. c. 36. G. O. I. 156—158) illud urget: *τὸ ἐκπορεύεσθαι* significare ex Photio *τὴν ἐκ θεοῦ φυσικὴν καὶ οὐσιώδη τοῦ πνεύματος ὕπαρξιν*, hanc vero *ὕπαρξιν* etiam per verba *προϊέναι, προχεῖσθαι, προέρχεσθαι* exprimi, quae vocabula ex sententia Ecclesiae graecae *ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐπὶ τοῦ ἁπλοῦ πνεύματος λέγεσθαι* constet; neque tamen quemquam putare, inde vel Spiritus simplicitatem destrui vel *συναλοιφὴν* Patris et Filii insinuari. Unde arguit: Vel dum simplex Spiritus ex Patre et Filio dicitur ab Ecclesia *profundi*, Patrem et Filium in unam dices contrahi personam, quod communi repugnat sensui; vel si hoc non vis, neque contendere potes, quando Romani dicunt Spiritum ex Patre Filioque *procedere*, tum confusionem et contractionem Patris et Filii introduci.

quo Graeci Photiani Latinos, quia communem faciunt Patri Filioque spirationem activam, Sabellianismi incusant, eodem, imo majori possunt hi illos, quia Filium omnia Patris possidentem a spiratione excludunt, Filii coëfficientia Patris honorem minui autumant et anxie nimis Patris praerogativas inculcant, Arianismi arguere. Quo *Ratramnus* (L. I. c. 3. p. 229. L. III. c. 6. p. 298), *Petrus Mediolan.* (ad Imp. Alex. G. O. I. 380 seq.), *Beccus* (in Testam. ib. p. 377) aliique spectasse videntur. Neque postremo id advertisse amplius opus est, nullam hinc divisionem discerptionemque sequi, neque unum Patris idioma ipsi integrum servari, alterum vero destrui, quae ex dictis jam satis refutata sunt.

9. Rursum declamat Photius (cap. 11): „Praeterea si duo principia in thearchica et superessentiali Trinitate conspiciuntur, ubi erit tandem toties decantata Deoque digna monarchiae vis? Quomodo non polytheismi impietas nunc irrumpet? Quomodo non sub christianismi specie ethnici erroris superstitio ab iis qui talia audent dicere introducetur?“ Sed quonam pacto monarchia destruitur et inducitur polytheismus? „Duo principia inducuntur.“ Sed hoc probandum Photio erat, non assumendum, ut merito respondet *Beccus* (Or. de un. c. 38. G. O. I. 158. 159); imo contrarium supra probatum est (III. §. 1 seq.). „Etiamsi enim,“ ait *Bessarion*, [1]) „Pater et Filius non unum sint principium, *qua* Pater et Filius, tamen unum sunt in principio *εἰδικῷ*, quod est divina essentia, secundum quam unam et eamdem numero in ambobus existentem Spiritum producunt;

---

[1]) Bessarion c. 19 contra Marci Ephes. syllogism. 36 (Cod. Mon. 27 f. 252. 253): *εἰ γὰρ καὶ μὴ εἷεν ἓν αἴτιον ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς ἢ πατὴρ καὶ υἱὸς, ἀλλ' εἰσὶν ἓν τῇ εἰδικῇ ἀρχῇ, ἥτις ἐστὶν ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῷ ἐν ἀμφοῖν οὖσαν τὸ πνεῦμα προάγουσι· καὶ τοῦτ' ἀρκεῖ πρὸς τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι θεότητος· ὥσπερ καὶ μία ἀρχὴ κτίσεως ἡ τριάς, καίτοι τριὰς οὖσα, διὰ τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν τριῶν θέλησιν.*

et hoc sufficit ad hoc, quod unum sit principium Divinitatis; sicut etiam unum principium creationis Trinitas, licet Trinitas sit, propter unam et eamdem trium voluntatem." Eodem jure, ait alibi (ep. ad Alex. Lasc. Hard. IX. 1071) praefatus Cardinalis, quo gentiles olim christianos accusarunt, quod tres statuant Deos, tria principia, dum aequaliter Patri et Filio et Spiritui S. tribuunt rerum creationem ac gubernationem, hic Graeci accusant Latinos; et eodem modo, quo SS. Patres illos ethnicos refutarunt monarchiae dogma exponentes, eodem et hi criminatores refelluntur, quoniam ad Patrem omnia referuntur, ab eo quidquid habet, habet Filius, et una eademque in spirando est actio Patris atque Filii.

10. Nec minus fallaciter ratiocinatur Photius c. 12: Si duo in Trinitate principia admittuntur, etiam tertium admittendum est, quum trinum magis locum habeat in Trinitate quam dualitas. Responderi potest primo, falso supponi, duo admitti principia diversa a Latinis; secundo, nullam esse rationem, cur tres personae principiantes ad intra statuantur, imo admitti eas non posse, esse vero rationem, cur duabus personis principii ratio vindicetur, licet non ut personae distinctae in processione concipiantur. (Cf. supra III. §. 4.) Quod ad posterius attinet, id vel ipsa Patris ostendit appellatio, qua *πρώτη αἰτία καὶ ἀρχὴ προκαταρκτικὴ* nuncupatur, nimirum ut hac praerogativa secernatur ab illa, quae est *ἀρχὴ ἐξ ἀρχῆς* quaeque etiam *ἀρχὴ* simpliciter dicitur (vide infra Greg. Naz. §. 24); prius vero non minus ex dictis patet. Scite S. Thomas (q. 30. a. 2. ad 4): „Oppositio relationis non permittit, ut cum relatione Spiritus sancti sit relatio principii respectu divinae personae, quia *ipse procedit ab aliis personis, quae in divinis esse possunt.*" Neque congruentiae ratio inde petita juvat, quod *τὸ τριαδικὸν* magis locum habeat in Trinitate, quam *τὸ δυαδικὸν*, ternarius magis quam binarius. Nonne et a Photianis *τὸ*

δυαδικὸν admittitur, dum docent, in Trinitate esse *τὸ ἄναρχον καὶ τὰ ἐξ ἀρχῆς*, duas personas esse *αἰτιατά*, duplicem esse *πρόοδον*, generationem et processionem? Nulla exhinc sequitur dissectio ac divisio in Trinitate, neque Patris praerogativa quidquam minuitur, ut ex dictis patet. Quamobrem non erat, cur Photius „christianorum auribus intolerabilia, iracundiam aeque ac luctum excitantia" (cap. 13) quae Latinorum doctrinae consectaria logice ac vere necessaria sunt, traduceret; nullum ex allatis absurdis Ecclesiae occidentalis dogma ferit.

11. Post alia duo argumenta jam superius perpensa (III. §§. 4. 8 seq.) ita Photius (cap. 16) prosequitur: „Neque hoc praetereundum, quod ipsam personam Patris in duas impia illa doctrina dividit vel omnino Filii personam in partem paternae hypostaseos assumtam decernit." Idque ex eo potissimum probat, quod „Pater non ratione essentiae, sed ratione personae sit causa eorum quae ex ipso," quod axioma, prout hic ponitur, falsum esse demonstratum est (III. §. 11). Non incongrue contra Nicolaum Methenensem similia effutientem ita disserit *Hugo Etherianus* (L. II. c. 4. p. 1218): „Manifestum, quod Filius Patris personam ut patientem defectum aliquem non adimplet; neque quispiam ipsum Filium partem esse personae Patris, eo quod Spiritus ex ipso procedat, dicere cogitur. Quomodo enim si Filius eadem ratione connumeratur Patri, qua Spiritus utrique, personae Patris portio inveniatur Filius? Sane si *nata Loth eadem ratione est causa filii, qua parens utriusque causa existit*, minime ipsa in paternae compositionem personae adigitur." Photio vero ita Hugo (L. II. c. 18. p. 1233) breviter respondet: „Vanus est sermo et inefficax, qui propter causam et causativum personam Patris in duo dividit aut Filii personam Patris personae causam (l. partem) constituit. Causa (ed. causam) enim et causativum nesciunt personam dividere, neque in inferioribus. Non ergo causa

existens cum Patre Spiritus dividit (Filius) paternam personam.“ Praeterea Card. *Bessarion* ep. ad Alex. Lascar. c. 7 (l. c. p. 1063) hoc pacto argumentum in Photianos retorquet: „Si generatio et spiratio ita essent propriae personae paternae, ut utraque per se constitueret ejus personam, uniuscujusque vero operationis principium est *forma*, duae formae (per formam intelligimus principium harum duarum operationum) essent principia. Sed unaquaeque forma, i. e. unumquodque principium operationis constitutivae cum illa operatione aliquam personam constituit, sicut essentia, quae est principium generationis activae, cum ipsa generatione Patrem constituit; et sic *Pater essent duae personae.* Hoc autem inconveniens est.“

12. Docet Photius (cap. 17) et qui eum sequuntur, ut Nicolaus Methonensis (c. 24): Omne quod proprium unius est, quod translatum de duobus aliis dicitur, si de utroque pari modo verificatur, consubstantiales eos ostendit; si vero de uno tantum, non autem de altero verum erit, diversae naturae eos esse manifestat. Quod continuo exemplis illustrare student; risibile v. g. de homine, non de Angelo, de Socrate ac Platone, non vero de Socratis imagine praedicari potest. Sic igitur quod proprium est Patris, ita arguunt, videlicet spiratio activa, dum duabus ceteris personis transferendo adaptatur, atque de Filio quidem vere praedicari affirmatur, non autem de Spiritu sancto, diversae substantiae esse Filium ac Spiritum omnino convincit. Verum inanis est res universa; non solum quia proprietatum, quae ad unum *κυρίως* spectant aliisque accomodari possunt, varia sunt genera nec omnes illationem ad identitatem vel diversitatem naturae permittunt, [1]) sed multo magis quia Photii

[1]) Quae huc quodammodo spectant Hugonis Etheriani verba (L. I. c. 12. p. 1206) in quibusdam corrupta videntur. Legitur apud eundem; „Non omnis proprietas personam describit, i. e. sicut ea aequa-

theoria in hypothesi falsa versatur, dum supponit, *Patris esse proprium producere Spiritum*, idque nonnisi ex arbitrio adaptari et accomodari personae Filii atque in eam transferri (cf. art. praeced. §. 5 seq.). Neque hinc sequitur ulla necessitas, qua Patris persona in naturam dissolvatur (c. 19); spiratio activa non essentiae qua tali nec ut principio agenti vindicatur; Patris persona aeque ac persona Filii jam constituta supponitur neque exinde destruitur; constitutiva personae non eripiuntur Patri, sed intacta prorsus manent, ut satis jam declaratum fuit.

13. Si proprium Patris — ita Photius cap. 18 — transfertur in Filium, etiam proprium Filii transfertur in Patrem, ita ut et Pater generationem subeat ac genitus censeatur. At quum quod fundamenti loco ponit, falsum esse jam satis constet, neque ea consecutio quidquam virium habebit. Ne eadem repetamus, Bessarionis praeclaram disputationem hic exhibebimus jam dicta uberius illustrantem. Quaerit itaque *Bessarion* (ep. ad Alex. Lascar. c. 5. Hard. IX. 1060), quidnam sit personae Patris constitutivum (*τί ποτ' ἐστὶν ἴδιον εἶδος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συνιστῶν*). Ac primo inquirit, utrum sit *τὸ ἀγέννητον*. At non videtur, inquit; hoc enim est negatio [*ἀπόφασις*]; [1]) nil autem eorum quae sunt, secundum negationem hoc aliquid est. Imo innascibilitas non

---

liter (?) ei, quae segregare naturam putatur a reliquis, sic quaedam proprietates in his quidem quae diversarum substantiarum sunt, segregant naturam; in consubstantialibus, i. e. in his quae sunt ejusdem naturae, vero personam insignire videntur, ut in homine et equo *risibile* atque *hinnibile;* quae cum differentium naturarum sint proprietates, intra eandem speciem non substantiam secat alterutra, sed personarum separationis indicium adjecto numero tantum praestat; *dextrum* autem et *sinistrum* et hujusmodi *nec secant substantiam nec personas definiunt.* Similiter his divinae personae habent quasdam *proprietates, quae neutrum efficiunt,* quasdam vero *quae alterum,* quae solum tres sunt: paternitas, filiatio atque processio.« Ceterum cf. art. praeced. et §. 13.

[1]) Cf. Augustin. de Trin. V. 7. Thom. Sum. q. 32. a. 4. ad 1.

est nisi proprietas, quae sequitur jam constitutam ejus personam (*ἰδίωμα ἑπόμενον συστάντι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ*). Secundo disceptat, an sit *τὸ αἴτιον*, hoc quod dicitur causa sive principium. Neque hoc admittendum. Nam si hoc esset constitutiva ejus forma, causa seu principium, *αἴτιος*, potius diceretur quam Pater; at ab omnibus Doctoribus communiter Pater nominatur. Praeterea sic non reale quidquam, sed ideale quoddam foret, *νόημα*, non *πρᾶγμα*; communicabile esset, dum tamen communicabile nulli dat formaliter esse incommunicabile, quod facit erga personam formale ipsius constitutivum. [2]) Restat igitur, aut paternitatem solam aut spirationem (*τὴν προβολὴν*) solam, aut ambas esse constitutivum personae paternae. Sed inprimis tertium est impossibile, sive 1) ita concipitur, ut per se utraque constituere possit, sive ita 2) ut nonnisi ambae simul id valeant. Nam si utraque nota per se (*ἰδίᾳ*) constitueret, jam duas formas (*δύο εἴδη*) Pater haberet, et consequenter duae personae esset, et duas personas et duas formas habens. „Cum enim illae sint rationes distinctae, si quaelibet earum esset personae constitutiva, cum constitutivae formaliter diversae sint respectu diversorum constitutorum, sequitur id quod diximus: Pater esset duas personales formas habens, sicut si quis homo duas haberet

---

[2]) Cod. Monac. 27 f. 41 a. hic ea tantum habet: *ἔτι τὸ αἴτιον καθόλου κατὰ τοῦ πατρός τε καὶ προβόλεως λεγόμεναν νόημα μόνον ἔσται, καὶ οὐδὲν πρᾶγμα· ὃ δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, ἔστιν οὐκ ὄν· τὸ δὲ μὴ ὄν, οὐ δύναται τοῦ ὑπερουσίου ὑποστατικὸν εἶναι· λείπεται οὖν κ. τ. λ.* Sed multo uberior est textus lat. apud Hard. l. c.: »Item cum causa seu principium universale quiddam sit; hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent, universalitatem fieri secundum intellectum; si tamen diceretur, universalia nullo modo ab intellectu dependere, adhuc non esset dicendum, quod illud *commune* principium esset alicujus personae formaliter consitutivum, cum communicabile« etc. ut supra.

animas, quod absurdum est.“ [3]) Quodsi vero non utraque per se, sed ambae simul (*ἅμα*) constituerent, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui *προβολέα*. Attamen hujus totum contrarium est in usu; omnes enim Doctores et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam (Graeci) cum dicunt *προβολέα*, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ambae *simul* sunt constitutivae personae paternae nec utraque *per se*. Restat ergo aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eum jam constitutum, aut e converso... At si *τὸ προβάλλειν* quidem constituit, *τὸ γεννᾷν* vero sive paternitas sequitur, absurdum quid et quod praeter omnium Doctorum traditionem est, sequitur: esset spiratio prima et immediata Patris operatio (*πρώτη καὶ ἄμεσος ἐνέργεια*); nam haec a constitutiva cujusque personae forma prodit, per ipsam autem aliae operationes fiunt; hinc sequeretur ulterius, per spirationem fieri generationem, ita ut non amplius, ut Theologi asserunt, Spiritus per Filium procederet, sed Filius per Spiritum generaretur. [4]) Cum vero haec absurda sint ac traditioni contraria, restat, *paternitatem* constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabilem formam, spirationem vero sequi jam constitutam

---

[3]) In Cod. Mon. l. c. tantum legitur: *εἰ μὲν οὖν καὶ ἑκάτερον ἰδίᾳ, δύο ἄρα εἴδη ὁ πατὴρ ἕξει, καὶ ἀπολούθως καὶ δύο πρόσωπα ἔσται, ὡς δύο προσωπικὰ εἴδη ἔχων, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἄνθρωπος δύο ἔχοι ψυχάς, ὅπερ ἄτοπον.*

[4]) Ibid.: *ἡ πρώτη καὶ ἄμεσος ἑκάστου προσώπου ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ συστατικοῦ εἴδους αὐτοῦ πρόεισι· πᾶσαι δ' ἄλλαι ἐνέργειαι διὰ ταύτης τῆς πρώτης δηλαδὴ ἐνεργείας... εἰ γοῦν καὶ τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ τὸ προβάλλειν ἐστὶ τὸ συστατικὸν εἶδος, ἔσται ἡ μὲν πνεῦσις ἢ ἐκπόρευσις ἡ πρώτη αὐτοῦ καὶ ἄμεσος ἐνέργεια· διὰ δὲ τοῦ πνεῖν καὶ προβάλλειν γεννηθήσεται ὁ υἱός· καὶ οὐκέτι τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ υἱοῦ, ὡς οἱ θεολόγοι φασὶν, ἀλλ' ὁ υἱὸς διὰ τοῦ πνεύματος πρόεισιν.*

ejus personam. Inde efficitur, ipsum *τὸ γεννᾷν* primam et immediatam operationem personae paternae esse; ipsum vero *προβάλλειν* fieri *διὰ τοῦ γεννᾷν*, non quidem tamquam per principium, sed ut per aliquid necessarium, quod *praeexigitur.* [5]) Quod si ita est, jam inde desumitur argumentum, quod Filium ab activa spiratione excludi non posse demonstrat. Id Bessarion (l. c. c. 6. init. p. 1061) hoc pacto proponit: „Per primam et immediatam operationem uniuscujusque personae perficiuntur omnes aliae operationes; sed prima et immediata operatio Patris est generatio; per generationem igitur perficitur actio spirandi: et sic ex Patre per Filium procedit Spiritus sanctus.“

14. Post longam illam de textu Joh. XVI. 13. 14 disputationem (c. 20—30) novum sophismatum cyclum auspicatur Photius, in quo plura jam dicta aliis verbis repetit novaque iis adjungit. Quae cap. 31 disserit, reipsa cum iis conveniunt quae cap. 7 disputarat (cf. §. 4). Supponitur et hic duplex *προβολή* ut a Latinis propugnata, supponitur ab utroque spirante peculiare quid conferri ex eorum sententia, ex parte Patrem, ex parte Filium spirare. Sed „non ex parte,“ ait *Hugo Etherianus* (L. II. c. 2. p. 1216), „Pater et Filius Spiritum, sed *ex toto et perfecte uterque pariter* emittit; solus enim Filius existit de Patre absque medio, ideoque perfecte Spiritum emittit sicut Pater.“ Reliqua, quae notanda veniunt, jam §. 4 dicta sunt.

15. Quod ad illud spectat, pluribus proprietatibus a Patre distinctum fore Spiritum quam Filium, adeoque et a Patre remotiorem cogitandum esse in Lat. systemate (cap. 32), id falsum esse non minus superius dicta convincunt. Sola enim processione seu spiratione passiva distinguitur Spiritus a Patre et Filio; nec paternae substantiae Filius propior est quam Spiritus; quia reipsa uterque est

---

[5]) Id declarat S. Thomas Sum. 1. q. 33. a. 4. ad 5. et q. 27. a. 4.

immediate a Patre et ab eo totam divinitatis accipit plenitudinem. Nec obstat, quod Patres dicunt Spiritum mediate esse a Patre, immediate a Filio; quo id sensu dicatur, satis (artic. praeced. §. 17 seq.) declaratum fuit. Audiatur nunc et *Manuel Calecas,* qui (L. III. p. 438. ed. cit.) hoc pacto objectioni occurrit: „At ista sacris Doctoribus potius imputanda sunt, siquidem absurda videantur. Ipsi quippe sunt, qui Spiritum a Patre *tertium* docent, sumpta scil. ab ipso Domino occasione in salutaris traditione baptismatis, ac per Filium procedere dicunt, perque ipsum Patri conjungi.... Praeterea Spiritus S., si a Patre quidem alio processu, a Filio autem alio procederet, essetque processus ex ambobus duplex, fortassis haberet rationem, culpare differentiam processuum; quod etiam differenter a Patre et Filio distaret Spiritus, ac propterea gradus in personis quosdam cogitare. Sin vero unus idemque sibi ab utroque processus est, similiter etiam ad utrumque referetur... Quemadmodum Pater non magis perfectus est quam Filius, quod ille causa, iste causalis (causatus) sit, neque ideo ab illo distat, etsi secundus ab eo ratione causae dicitur; divinitas enim in utroque una: ita et Spiritus S., etsi juxta unicum simplicemque processum ex Patre per Filium est, et ad Patrem et Filium veluti ad unum productorem spirantemque refertur, quorum et Spiritus est et spiraculum dicitur; non tamen minor est Filio, neque Patre minor erit, licet per Filium Patri conjungatur; alioquin et Filius erit dissimilis Patri, eo quod causalis sit, etsi non ita sicut Spiritus, juxta tamen proportionis rationem.... Ordo autem et ad aliquid (πρός τι sive relative) quomodolibet habere, naturarum non facit differentiam. Nam v. gr. eo quod amicus sit, vel vicinus vel magister, nihil in se ipsum alicui accedit, ut propter habitum perfectior in se ipso secundum essentiam sit; neque si quispiam filium ac nepotem habeat, tertius maxime erit vel similior vel dissimilior avo secundum essentiam quam filius.

Quodsi in rebus humanis ita contingit, multo magis in divinis personis, ubi una asseritur natura, ac praeter solam, quae secundum causam et causale est, differentiam nulla alia discretio est.“ Hoc Calecae responso contra eandem difficultatem utitur Natalis Alexander (l. c. p. 529. 530).

16. Quod Photius (cap. 33) urget, Spiritum ad plura referri principia differentia, id jam satis (art. praeced. §. 4) discussum fuit; neque dici potest *πολύαρχον ἀρχὴν* admitti, ubi non nisi unum principium apparet. Dicant praeterea Photiani, an tres personae in communibus ad extra operationibus sint *πολύαρχος ἀρχή*. Si affirmarint, Muhamedanis et gentilibus victas dabunt manus; si negaverint, multo minus id in processione Spiritus S. ex Patre et Filio asserere poterunt. Rursum ad jam dicta reducimur, dum sequens Photii sophisma (cap. 34) perpendimus, ubi arguit, Spiritum a consubstantialitate cum Patre excludi, quum communio Patris et Filii sit secundum substantiam. Verum sane est, Patrem et Filium communionem habere secundum substantiam, sed ex probatis quoque communionem habent in relatione ad Spiritum S., quae ab essentia, etsi non sesundum rem, sed secundum rationem distinguitur. Filius excluditur a generatione activa etiam apud Graecos et tamen *κατ' οὐσίαν* cum Patre communicat; eadem ratione excluditur Spiritus ab activa spiratione et tamen a communione secundum substantiam cum Patre et Filio non arcetur. Neque enim ratio principii et principiati essentiam constituit, ut toties inculcatum est, nec minorem potentiam faciunt pauciores relationes vel notiones (cf. §. 5. II.). Joh. *Argyropulus* vero non absone notat (de proc. Sp. S. c. 9. G. O. I. 413) a Patre generativam facultatem Filio, generativam et productivam facultatem Spiritui sancto communicari *non ut δυνάμεις, verum ut τελειότητας;* unde Filium non posse alterum Filium generare nec Spiritum alium Spiritum emittere vel gignere. Idem sibi vult *Hugo Etherianus,* dum scribit (L. I. c. 15. p. 1209): „Eadem *potentia* est in Patre,

secundum quam potest *generare*, quae est in Filio, secundum quam potest *generari*, quamvis diversis effulgeat proprietatibus, veluti una potentia est hominis disciplinae perceptibile" etc. Haec cum iis connectenda, quae *Thomas* disputat 1. q. 42. a. 6. ad 1 et ad 3. Hoc posteriori loco haec habet: „Sicut eadem essentia, quae est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem est *potentia*, qua Pater generat et Filius generatur. Unde manifestum est, quod quidquid potest Pater, potest Filius; non tamen sequitur, quod possit generare; sed mutatur quid in ad aliquid; nam generatio significat relationem in divinis. Habet ergo Filius *eandem potentiam*, quam Pater, *sed cum alia relatione*, quia Pater habet eam ut *dans*, et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generare; Filius autem habet eam ut *accipiens;* et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generari." Haec et aliis illustrandis Photii argumentis prosunt. Demum et alia ratione ostendit Card. *Bessarion* (ep. ad Alex. Lasc. c. 7. Hard. IX. 1063) nullam sequi quoad naturam inferioritatem, quod Spiritui ratio principii denegatur: „Quod si quis rursus," inquit, „dicat: Igitur minor est Spiritus S. et Patre et Filio, si quidem Pater generat Filium, Filius et ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec Filium generat nec se ipsum nec alium Spiritum spirat: vana ratio ejus est et contra seipsum, qui haec dicit, concludit. Si enim nullius personae principium esse imperfectionis et imminutionis signum in Trinitate putandum esset, *pauciorum* quoque *personarum causam esse* imperfectionis esset; Filius igitur, cum unius personae dumtaxat, Spiritus videl., principium sit, minor esset hac ratione Patre, qui ambarum personarum est principium. At hoc inconveniens est solum cogitare. Igitur illud quoque similiter absurdum est. *Principium* enim, prout est actui conjunctum, *vel a principio esse*, cum de personalibus proprietatibus sit, neque majus neque minus alterum altero vel esse vel dici facit."

17. Novo dilemmate utitur Photius cap. 35: „Processio Spiritus sancti ex Filio aut est eadem cum processione ex Patre, aut diversa vel contraria. Si prius, communicantur idiomata et characteres personarum; si alterum, incidimus in Manichaeorum vel Marcionitarum haeresin.“ Concors vero est Catholicorum responsum, non esse diversam processionem Spiritus S. a Filio ab illa, qua procedit ex Patre, ac multo minus contrariam; proinde a Manichaeismi spectris, quae jam satis deridet *Beccus* (G. O. I. 80. 81), nihil omnino fore timendum, sed esse omnino eamdem (III. §. 1 seq.), neque tamen communicari personarum characteres, quod Photius nonnisi ex supposito falso principio (ib. §. 5 seq.) affirmavit. Neque uberiori responso opus est ad cap. 36 post ea, quae (art. III. §§. 12—15) jam disputata sunt, ubi ostensum fuit, nequaquam ex eo quod *ἡ πνεῦσις* trium communis non sit, colligi posse, eam *unius personae* propriam existere. Neque Patri eripitur spiratio, neque hypostaticae proprietates transferuntur (cf. supra §. 13).

18. Attamen nec hic quiescit schismatis pessimi auctor et jam dicta aliis inflexa formis reproducens cap. 37 rursum instat, in Latinorum hypothesi debere et Spiritum aliam producere personam, hanc porro aliam, et sic deinceps in infinitum, ita ut gentilium polytheismum adhuc superent et transcendant. Quae plane absurda sunt. Constat primo minime Latinos cogi aliam etiam personam admittere a Spiritu sancto productam. Id supra (§§. 1. 5) ostendimus; id et confirmat *Georgii Trapezuntii* disputatio (de proc. Sp. S. c. 27. G. O. I. 527 seq.) notatu plane digna. „Generat Filium Pater vere, et cum generat exhibet ipsi quaecunque habet, praeter ea quae confusionem inferunt (*πλὴν τὴν σύγχυσιν*) et quae ante et post hypostasin intelliguntur (*τὰ προθεωρούμενα τῆς ὑποστάσεως καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα*) et rationi hypostasis adversantur (*ἐναντία τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως*). Quaecunque vero (cum hypostasi) intelliguntur nec

adversantur, non tantum extra omnem confusionem sunt, sed et ordinem constituunt. Cum igitur divina natura semel τὸ ἄναρχον habuerit in Patris persona, fieri non potuit, ut illud Filio communicaretur. Praeintelligitur enim adversaturque rationi Filii... Neque etiam fieri potest, ut *vim generandi* communicet, ne, ut tradit Basilius, in multitudinem innumeram excrescens Trinitas filios ex filiis generaret. Hujusce praeterea causa est, quod generatio secundum principium et finem (cf. art. III. §. 13 eund. Trapez.) sumitur. Finem voco, in quem progressio (ἡ πρόοδος) finit (sc. terminum), principium, unde incipit, non interjecto tempore, sed cogitatione sola ipsius progressionis, quae in generante ut principium (ἀρχή) est, ut finis (πέρας) vero in genito. Generatio itaque tamquam principium considerata ut est in Patre, praeintelligitur fini (termino), qui in ea est; ideoque praeconsiderata Filii hypostasi non potest illi inesse. Nihil enim ex iis, quae personis in divina Trinitate insunt, praeintelligitur hypostasi, in qua est; ne scil. unum ex his duobus subsequatur, aut ante et post intelligi unum et idem, et ex seipso esse, aut multitudinem Filiorum admittere. Non generat ergo Filius, verum producit, et ratio consentanea et consequens est. Producit Pater Spiritum, et cum producit, communicat illi *omnia, quae non praeintelliguntur illius hypostasi;* proptereaque fieri nequit, ut ei communicet vim producendi aut generandi, quemadmodum neque Filio generandi; namque haec in Patre praeintelliguntur. Sed neque *generari*, quod finis generationis dicebatur, Spiritui inerit. Praeintelligitur siquidem hypostasis Filii hypostasi Spiritus. Verum *producere* non praeintelligitur Filii persona neque rationi hypostasis ullo modo adversatur. Neque enim ideo Pater Filius vel productio est, nec Filius in Patrem prolabitur, neque Spiritus ex suis propriis excedit. Cum itaque nullam confusionem generet producere, imo totum contrarium, si Filio inest, et ordinem servet et Triadis mutuam

relationem (§. 6), illud prorsus Filio Pater communicabit; [1]) et sic Spiritus erit et Filii, et non imperfectus, quod non producat, sicuti neque Filius, quod non generet. Imo *si produceret, esset imperfectus;* nam vel se ipsum ipse produceret, quod fieri nequit, vel alium, et sic in infinitum produceretur progressio, quod non esse perfectionis tute etiam diceres.“ [2]) Praeterea idem auctor (c. 26. p. 526) ad objectionem, Spiritum S. mancum et imperfectum esse, si solus inter tres personas non esset principium, hoc pacto respondet: „Perfectum atque imperfectum non ex diacriticis, sed ex naturalibus colligitur. Quae enim necessario naturae insita sunt, illa si defuerint, imperfectam naturam efficiunt illius, cui non insunt. Verum quae hypostases constituunt, et personas discernunt, numquam imperfectum quidquam efficient natura, cum naturas non secernant, sed circa naturam secernantur, ut theologica vox insonat. Ex discernentibus vero est producere. Non ergo imperfectum quid naturae Spiritus inerit, quod non producat, sed nec hypostasi. Secernitur enim sufficienter *magis* a Patre et Filio *non producens,* quam secerneretur a Filio, ex Filio *non productus.*“ [3]) Tandem digna sunt quae considerentur *Thomae*

---

[1]) p. 528: *τὸ μέντοι προβάλλειν οὐ προθεωρούμενον τῆς τοῦ υἱοῦ ὑποστάσεως καὶ οὐκ ἐναντίον λόγῳ τινὶ ὑποστάσεως· οὔτε γὰρ ὁ πατὴρ διὰ ταῦτα υἱὸς ἢ πρόβλημα· οὔτε ὁ υἱὸς εἰς πατέρα μεταπίπτει, οὔτε τὸ πνεῦμα ἐξίσταται τῶν ἰδίων αὐτοῦ. Μηδεμίαν οὖν ἐπεισφέρον σύγχυσιν τὸ προβάλλειν, τοὐναντίον δ' ἅπαν, εἰ τῷ υἱῷ πρόσεστι, καὶ τὴν τάξιν συντηροῦν καὶ τὴν τῆς τριάδος ἀκατάλληλον σχέσιν· κοινωνήσει πάντως τοῦτο τῷ υἱῷ ὁ πατήρ.*

[2]) Ibid. p. 528. 529: *οὐκ ἐλλιπὲς τὸ πνεῦμα μὴ προβάλλον, ὥσπερ οὐδὲ ὁ υἱὸς μὴ γεννῶν· μᾶλλον γὰρ προβάλλον ἦν ἂν ἐλλιπές· ἢ γὰρ αὐτὸ ἑαυτὸ προὔβαλεν ἄν, ὅπερ ἀδύνατον· ἢ ἄλλο, καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἡμῖν ἐξήκει ὁ λόγος, ὅπερ οὐ τελειότητος καὶ αὐτὸς εἴποις ἄν.*

[3]) Ibid. p. 526: *τὰ δὲ ὑποστατικὰ ταῦτα καὶ διακριτικὰ οὐκ ἄν ποτε ἀτελές τι ποιήσει τῇ φύσει, μὴ ἀφορίζοντα φύσεις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν*

verba, quibus solvit difficultatem: „Cujuslibet amantis est aliquis amor; sed Spiritus S. est Amor; ergo est ejus aliquis amor. Si igitur Spiritus S. est Amor, erit amor amoris, et spiritus a spiritu.“ Ait enim (q. 37. a. 1): „Ad quartum dicendum, quod sicut Filio, licet intelligat, non tamen sibi competit producere verbum, quia intelligere convenit ei ut verbo procedenti: ita licet Spiritus S. amet, *essentialiter* accipiendo, non tamen convenit ei, quod spiret amorem, quod est diligere *notionaliter* sumtum, quia sic diligit essentialiter, ut *amor procedens*, non ut *a quo procedit amor.*“ Sic ergo, uti jam supra dictum est, in Spiritu S. terminum habent progressiones immanentes nullusque locus est progressus in infinitum, quem divinitus revelatus ordo proscribit radicitus. „Verum enim,“ ait *Manuel Calecas* (L. II. p. 421) „ordinem servare opus est, neque ipsius terminos transgredi, sed intra Trinitatem stare juxta traditam nobis fidei regulam.“

19. Quod initio cap. 38 advertit Photius, nonnisi a Patre accipere potuisse Filium, ut Spiritus sancti sit principium, id Catholici uno ore docent. Quos inter *Ratramnus* (L. II. c. 3. p. 251) ad ea Nazianzeni verba: „Et ad primam omnium originem, qui est Pater, sicuti Unigeniti omnia, ita etiam sancti Spiritus omnia referuntur“ observat: „Talia dicens ostendit omnia, quae sunt Filii, ad Patrem habere relationem, et omnia, quae sunt sancti Spiritus, ad eumdem referri velut ad primam omnium originem; quoniam etsi Spiritus procedat a Filio, *accepit hoc Filius a Patre*, ut nascendo de Patre Filius, Spiritus S. procederet ab illo.“ Sed si ita est, pergit Photius, unde fit, „ut Spiritus, licet iisdem fruatur honoribus et ex ea ipsa essentia pari ordine

---

ἀφοριζόμενα κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν· τῶν διακριτικῶν δὲ τὸ προβάλλειν· οὐκ ἄρα ἑλλιπές τι προσέσται τῇ φύσει τοῦ πνεύματος τῷ μὴ προβάλλειν, οὐδὲ τῇ ὑποστάσει· διακρίνεται γὰρ ἀρκούντως μᾶλλον υἱοῦ καὶ πατρὸς μὴ προβάλλον, ἢ μὴ ἐξ υἱοῦ προβαλλόμενον, τοῦ υἱοῦ.

ac pari gloria prodeat, tamen principiandi praerogativa privetur?" Quod non ejusdem potentiae, nec est ejusdem essentiae; aut Spiritus ergo eadem donatur praerogativa aut ab homousia dejicitur. Sane simili ratione dici potest: si Filius non generat Filium, non est Patri consubstantialis. Recolantur ea quae alias ac potissimum quae §. 16 dicta sunt et solutio plana erit. Nolumus tamen praeterire, quae in hanc rem disserit *Hugo Etherianus,* Methonensem refellens Praesulem (cap. 16. ad praesens Photii caput nota 5). In primis urget idem incommodum sequi ex missione; deinde alia quaedam adjungit. „Nam si Filius," ait (L. II. c. 11. p. 1225), „quaecunque habet, a Patre accepit, et Spiritus missionem ab eodem accepit; mittit quippe Spiritum S. Filius.... Patet, quod Filius mittat Spiritum S. et quod a Patre idem mittatur. Quomodo igitur a Patre accipiens Spiritus missionem (est enim mittens et missus), Spiritus autem non accepit missionem neque Filii neque alterius sui similis? Privatur ergo parili honore — liberalitas haec. Potest tamen et de facili solutionem habere talis objectio, cum convenienter responderi possit, ideo non accepisse Spiritum Filii causam esse, quia Filius est ipsius causa, Spiritus vero ejus causa esse nusquam reperitur, neque alterius sui similis, ne quarta in Trinitate persona induci demonstretur. Amplius: quomodo accipit judicium omne Filius a Patre et Spiritui non impertitur? Scriptum est enim: Omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Suspicor, imo credo firmiter, quod emissio Spiritus, si ad honorem Patris pertinet, ad honorem Filii referatur, qui sicut a Patre vitam habet, judicium habet, ita et Spiritus emissionem habet; et sicut nascibilitas non impedit Filium, quin habeat naturam Patris, imo ex hac habere probatur: sic emissio Spiritus ex Patre et Filio non impedit Spiritum, quin habeat Patris Filiique naturam; alioquin Spiritus et Filius non sunt ejusdem cum Patre naturae, cum Pater

solus generet, solusque Spiritum, ut Graecus arbitratur, emittat, Spiritus vero et Filius nullo modo.“ — Pari modo responderi potest ad id quod cap. 40 Photius profert: „Accepit Filius a Patre ex ipso per generationem prodiens, et aliud ejusdem naturae producere. Quomodo igitur, cum et ipse Filius consubstantialem producat Spiritum, non communicavit ipsi similem virtutem et honorem, sicut ipse accepit, ut et ille ejusdem naturae personae progressu et subsistentia laetari et gloriari possit?“ Neque „ad imitandum Patrem“, ut ibidem addit, id tribuere Spiritui vel potuit vel debuit Filius; perfecte imitatur Patrem Filius, licet non generet et ipse Filium, et pari gloria fruitur Spiritus, licet nec producat nec generet; aequales sunt tres hypostases, licet una sit absque principio, altera de principio principium, tertia terminus divinarum proccessionum. Neque *consubstantialitas per se* spectata unquam flagitat, ut et tertiae personae principii ratio asseratur.

20. Verum hac in re sedulo notanda sunt quae varie a diversis proferuntur. Joh. *Beccus* disputans de un. Eccl. c. 51 (G. O. I. 184—186) contra Phurnam (vide cap. 8. Photii not. 2) et ceteri Graeci *οἱ τῆς ἑνώσεως* tenent, ex immanente origine ad consubstantialitatem, sed non vice versa ex consubstantialitate duarum personarum ad unius ab altera originem concludi posse. „Tres Divinitatis personae“, ait *Beccus* (l. c.) „communiter inter se participant eandem naturam eandemque Divinitatem, et quod insitum est uni propter eandem cum reliquis naturam, erit et duobus aliis. Et si Spiritus esset ex Filio propter Filii cum Patre consubstantialitatem, esset quoque et Filius ex Spiritu propter Spiritus eandem cum Patre naturam; vel potius haec tria unum esset ex alio (*ἢ μᾶλλον ἐξ ἀλλήλων ἂν ἦσαν τὰ τρία*). At nunc sequitur quidem Filium esse Patri consubstantialem (*ὁμοφυῆ*), quia ex essentia est Patris, nec ideo cogitur Pater esse ex Filio, quia eandem naturam habet Pater cum Filio.

Si quid enim ex Patre veluti Filius, id et Patri consubstantiale est, quia illud ex essentia Patris est, non vero si quid consubstantiale est cum aliquo, hoc veluti et ex Patre ejusdem essentiae est. Sic igitur et *Spiritus consubstantialis est Filio, quia ex essentia est Filii; at non quia consubstantialis Filio, ideo et ex Filio.* Namque si id esset, esset et ex Spiritu Filius, siquidem ea quae ejusdem essentiae sunt, inter se convertuntur." [1]) Similiter et alii catholici Graeci decernunt [2]) Nulli sane controversiae id potest esse obnoxium, consubstantialem ideo unam personam esse alteri, quia illam inter et hanc originis nexus intercedat et Patrum doctrina omnino plana est, *ὁμοούσιον τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ εἶναι, ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἢ ἐξ οὐσίας αὐτοῦ ἐστίν.* Id ostendunt testimonia Cyrilli Alex. in Joh. XVI. 13. Dial. de Trin. p. 405. 408 aliaque a Joh. Becco Epigr. XI. (G. O. II. 619 seq.) et Leone Allatio (Vindic. Syn. Ephes. c. 36. p. 172 seq. c. 46. p. 225 seq.) collecta. Nota est illa ratiocinatio theologica: Filio consubstantialis est Spiritus, si est ex ejus essentia. Verum posterius assertum non eodem modo conceditur. Consubstantialitas quidem *per se* et *ex ipsius vi vocis* nullum dicit respectum ad habitudines originis, ex notione sua non exposcit, ut nonnisi de iis praedicetur, inter quos nexus principii et principiati intercedat, quum etiam *fratres* sint ac dicantur inter se consubstantiales; attamen si *de divinae Trinitatis personis* consubstantialitas praedicatur, negari prorsus non potest, eam cum originis notione cohaerere et a

---

[1]) *Εἴ τι γὰρ ἐκ τοῦ πατρὸς, ὡς ὁ υἱὸς, τοῦτο καὶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς εἶναι αὐτό· οὐ μὴν εἴ τι καὶ ὁμοούσιόν τινι, τοῦτο καὶ ὡς ἐκ πατρὸς τοῦ ὁμοουσίου ἐστίν· καὶ τὸ πνεῦμα γοῦν ὁμοούσιον τῷ υἱῷ, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ· οὐ μὴν διότι ὁμοούσιον τῷ υἱῷ, διὰ τουτο καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ· ἢ γὰρ ἂν ἦν καὶ ἐκ πνεύματος ὁ υἱὸς, εἴπερ ἀντιστρέφει τὸ πρὸς ἄλληλα αὐτῶν ὁμοούσιον.*

[2]) Cf. Allat. Vindic. Syn. Eph. c. 45. p. 219 seq. Georg. Metochit. c. Manuel. Cretens. c. 5. (G. O. II. p. 972 seq.)

posteriori illationem habitudinis ad originem spectantis ex homousia fieri posse, non pro insita vocabuli ipsius vi, sed pro ratione ac natura Trinitatis juxta principia theologica omnino certa. Quo ista *Ratramni* pertinere videntur (L. II. c. 3. p. 252): „Monstratum igitur, ab eo (Filio) procedere Spiritum, cujus est naturae seu substantiae; *neque enim potest ejusdem* naturae seu *substantiae*, *cujus est Filius, esse* (*ὁμοούσιον τῷ υἱῷ εἶναι*), *nisi procedat ab illo.*" Qui hanc posteriorem illationem non admittunt, illud maxime verentur, ut ex *Becco* videre licet, ne et Spiritui S. *προβολὴ* adscribatur neve *ἐξ ἀλλήλων* tres personae ita existimentur, ut quaelibet persona alterius habeatur principium et reciproca productio statuatur. Sed non advertunt, minime agi de mutua productione, quae absurdum includit, sed de habitudine ac nexu originis, quo una persona alterius, quae ei consubstantialis dicitur, vel principium est vel ab ea principiata. Manuel *Calecas*, *Bessarion* et *Demetrius Cydonius duplicem* statuunt consubstantialitatem jam a *Becco* [3]) insinuatam, docentque, primum ejus genus de iis praedicari, quae eandem habent naturam, etsi unum ab alio prognatum non fuerit, ut Petrus et Paulus; alterum vero genus unum cum altero ita copulare, ut per ipsum aut ex ipso naturaliter existens ac substantive (Allat. Vind. Syn. Eph. c. 46. p. 227); hoc posterius genus proprie illud nomen sibi mereri, et solum locum habere in divinis, ut *Calecas* (Lib. II. p. 407) exponit. [4]) Sed necessarium non videtur, duplex consub-

---

[3]) Beccus (Epigr. XI. G. O. II. 619): *εἰ γὰρ κατὰ ἄλλον τινὰ λόγον ὁμοουσιότητος, ὁποῖος ἐστὶν ὁ περὶ δύο τινῶν ὁμοουσίων λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἕτερον, ἦν τὸ πνεῦμα ἴδιον τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ, ἦν ἂν καὶ ὁ υἱὸς ἴδιος τοῦ πνεύματος καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πνεύματος, διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης ὁμοουσιότητος, ὅπερ οὔτε ἐρρέθη παρά τινος τῶν ἁγίων οὔτε ῥηθήσεταί ποτε ... ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοουσιότης οὐδὲ κυρίως ὁμοουσιότης κ. τ. λ.*

[4]) Quae Petavius de Trin. VII. c. 4. n. 11. 12 de Basilii et Cyrilli

stantialitatis genus secernere, verum solummodo distinguere inter nativam vocis significationem, et eam, quae ex subjecto attributionis eidem accedit. Theologi formalem consubstantialitatis rationem in essentiae unitate reponunt, causam materialem in hypostaseon pluralitate, efficientem vero in habitudine principii et principiati. Nec eorum ratiocinatio spernenda, qua ita concludunt: Quodsi inter divinas personas consubstantialitas praedicatur, ea inde oritur, quod nexus originis inter eas intercedit; proinde si Filius et Spiritus inter se consubstantiales dicuntur, ratio ex originis nexu ita repetenda, ut unus ad alterum ut ad principium referatur. Quum vero, quominus Filii dicamus principium Spiritum S., ordo Trinitatis prohibeat, Filium Spiritus sancti principium habeamus oportet (Cf. Bessarion. Or. dogm. c. 6. Hard. IX. 353—356).

21. Ex dictis judicari potest de iis, quae *Hugo Etherianus* (L. II. c. 20. p. 1235) contra illud assertum, *non eodem pacto Spiritum consubstantialem dici Filio, quo consubstantialis* dicitur *Patri,* in medium profert. „At vero", ait, „mihi videtur non recte dici consubstantiale praedicari *aequivoce* de tribus personis. Inconvenientia enim sequuntur et impossibilia quamvis plurima. Nam *si Spiritus consubstantialis est Patri, eo quod ex ipso,* procedere *substantiale* est Spiritui. Etenim si Socrates Platoni consubstantialis, quia rationalis est, ambobus *rationale* substantialiter inesse contingit; at vero procedere neque Patri neque Filio substantiale est; igitur non sunt ejusdem naturae cum Patre Filius atque Spiritus. Quod si verum constet, non sunt unus Deus, quoniam consubstantiale non aequaliter et univoce de tribus praedicatur personis. Quod quidem et Photio

---

textibus hic adduci solitis disserit, ea non immerito a cordatis Theologis tamquam non satis accurata expositio traducuntur; neque Allatio locis citt. debita semper *ἀκρίβεια* praesto fuit.

(cap. 53) videtur dicenti: „consubstantiale quidem omnino ad utrumque vocibus, et non significatione, reddimus,“ [1]) sed non bene. Nam substantialia (l. consubstantialia) ejusdem sunt substantiae atque naturae; quae vero ejusdem substantiae atque naturae sunt, eandem rationem substantiae suscipiunt; quare (ed.: quarum) omnia consubstantialia eandem substantiae suscipiunt rationem. Quo fit, ut consubstantiale de omnibus consubstantialibus *similiter* et *eodem modo* enuncietur. Sane sicut specialissima species de suis individuis praedicatur: sic utique *Deus* et *substantia* de tribus dicitur personis, et quemadmodum omnia, quae specie participant, ejusdem naturae censentur, ac consubstantialia: sic utique Pater, Filius atque Spiritus S. *aequaliter* ejusdem naturae dicuntur atque consubstantiales secundum substantiae nomen, et non aequivoce. Ergo secundum quem modum dicitur Spiritus consubstantialis Patri, secundum eundem et Filio consubstantialis est; et sicut Filius consubstantialis est Spiritui, ita Spiritus Filio et Patri. Nullam enim possident differentiam in eo, quod consubstantiales; quare *non quia procedit, consubstantialis est Patri Spiritus.* Amplius: Quoniam consubstantialis est Spiritus Patri, non differt a Patre; ergo quoniam procedit, non est ei consubstantialis.“ At enimvero quamvis detur, consubstantialitatem praecise per se spectatam non dicere nexum originis, et quum una essentia sit in tribus personis, quoad suam quidditatem, eam non aequivoce de iisdem praedicari: attamen *ratio ob quam* habetur distingui plane potest in singulis, et immerito prorsus negatur, illam cum habitudine principii et principiati connecti et ex hac ad illam conclusionem fieri posse, quae

---

[1]) Cap. 91 expresse docet Photius: „Spiritus Patri consubstantialis, quia ex ipso procedit; sed *non* ex eo *procedit*, quia consubstantialis.“ Priorem propositionem negat Hugo, sed immerito; altera potius neganda erat.

tamen in Patrum scriptis saepenumero occurrit (§. 20). Confundit Etherianus causam *formalem* cum *efficiente*. In exemplo Socratis et Platonis, quod affert, prior habetur; sed in propositione illa: Spiritum esse Patri consubstantialem *διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι*, causa efficiens. Ex immanente enim origine fit, ut Filius ac Spiritus eandem habeant cum Patre essentiam, adeoque sint ei consubstantiales. Procedere vero Spiritui substantiale esse, nequit plane deduci, nisi in processione formalis ratio consubstantialis reponatur, quod sane falsum est. Jam satis monuimus, non semper solida et accurata esse, quae nobilis iste Theologus copiose disserit, licet in plurimis felici Marte dimicasse videatur. Hic Photio contradicendi ardore correptus justo longius processisse dicendus est.

22. Quaerit Photius cap. 39, *utrum* magis causam esse censeant Latini, Patremne an Filium. Si Patrem, honor ille Filio praeparatus spurius et magis opprobium erit ipsi; si vero Filium, gravioris id temeritatis est. Neque enim sufficere ipsis censuerint ad impietatis, quam intendunt, excessum Filio paternam causalitatem adscribere eamque dividere, nisi et potiores partes auferant et loco Patris Filium Spiritui principium statuant. Verum neque his premuntur Latini, qui toties inculcant, aequaliter et pari modo Patrem et Filium esse principium, et solum eatenus Patrem primas partes habere, quatenus est ipse prima causa, a qua et Filius ipse est, neque vero inde injuriam fieri Filio, sicut nihil eum laedit, quod non sine causa nec innascibilis est. Neque honor Filio datus spurius et ab extrinseco adjectus censeri potest; imo necessarius, ex interna profectus necessitate, ex ipsis divinarum personarum relationibus deductus est, ut Catholicorum pro hoc dogmate universa argumenta commonstrant. Nonne quod Filius *solus de solo Patre*, magna ejus praerogativa est, quae hunc omnino exposcit honorem? (Cf. art. praeced. §. 6.)

23. „*Majorem* dicere, etsi non natura (apage; consubstantialis enim est Trinitas), verum *ratione causae*, genito genitorem, docet quidem nos Domini vox idque tradit exinde initiatus sacer Patrum nostrorum chorus; *causae* autem *ratione Filium Spiritu majorem* neque ex divinis eloquiis audire est neque hucusque pius sensus id cogitare deprehendebatur.“ Ita Photius cap. 41. Negat Filium *μείζονα τοῦ πνεύματος* dici, quemadmodum Pater major Filio dicitur, ratione videlicet principii. Atqui tum *Beccus* (Or. de un. Eccl. I. 27. 63. 67 in Camat. Animadv. et Epigr. XIII. G. O. I. 137. 206. 219. II. 383. 630), tum *Constantin. Meliteniota* (G. O. II. 748), *Georgius Metochita* (c. Man. Cret. c. 7. ib. II. 983), *Manuel Calecas* (Lib. III. p. 438), *Georgius Trapezuntius* (ad Joh. Cubocl. c. 22. G. O. I. 517), Joh. *Plusiadenus* sive Joseph. Methonensis [1]) vel quisquis est auctor dialogi pro Concilio Florentino (G. O. I. 628. 629), tum *Leo Allatius* (Enchir. c. 23. p. *ρλς'* seq. Vindic. Syn. Eph. c. 66. p. 481) aliique permulti diserta adducunt *Athanasii* verba Orat. I. c. Arianos n. 50: *Τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνὺς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων ἐδίδου μὲν τὸ πνεῦμα καὶ ἔλεγε· λάβετε πνεῦμα ἅγιον, καὶ· ἐγὼ ἀποστελῶ· κἀκεῖνος ἐμὲ δοξάσει καὶ ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει.* Quod e Patrum more ita recte exponit praefata Disceptatio pro Conc. Flor. sub nomine Plusiadeni vulgata: *ἴσον μὲν κατὰ τὸ ὁμοούσιον· οὐδὲν γὰρ τῶν τριῶν προσώπων μεῖζον καὶ ἔλαττον τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ θεότητι, ἀλλ' ἄκρα ἰσότης· μείζονα δὲ, ὅτι ἀπ' ἐκείνου τὸ εἶναι ἔχει.* Quodsi Montfaucon in sua editione (I. p. 454) *μείζονα* illud omisit, disceptari adhuc potest, utrum merito an injuria fecerit. Sane praeterquam quod ille nonnisi unius codicis Seguier. et Catenae MSS. auc-

---

[1]) V. Allat. de cons. L. III. p. 933. Le Quien Or. chr. II. p. 232.

toritate in sua lectione innititur, priores editiones vocem ab illo egregio alioquin eruditissimoque viro expunctam retinent, et citati auctores graeci [2]) non facile contra suorum temporum adversarios ea lectione usi fuissent, sufficienti auctoritate destituti; et illud perpendendum est, quod et ipse *Andronicus Camaterus* Latinis infensus (apud Beccum G. O. II. 382) non aliter legisse videatur et quod contextus huic lectioni omnino faveat. Melius enim et fortius *τῷ ἐλάττονι* opponitur *τὸ μεῖζον καὶ ἴσον*, quam *τὸ ἴσον* solum; et melius ostenditur Filii dignitas qui Spiritum ipsum elargiens exhibetur; praeterea phrasis *ἐλάττων*, vel *μείζων καὶ ἴσος* Patribus familiaris est, praesertim cum de Filio loquuntur, qui dicitur ipsis minor Patre (Joh. XIV. 28) respectu generationis et aequalis respectu communis naturae (Joh. X. 20); illud ipse Athanasius declarat: *μείζονα ἑαυτοῦ τὸν πατέρα ὁ κύριος εἶπεν, οὐ μεγέθει τινὶ οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατρὸς γέννησιν.* Sic et Spiritus cohaerenter minor Filio et simul aequalis eidem praedicatur, ut *Georgius Metochita* (l. c. p. 985) edisserit. Quo pertinet et Codicis Basileensis scholion ad marginem hujus loci positum: *ὅρα· ὁ υἱὸς ἴσος καὶ μείζων τοῦ πνεύματος, ἴσος μὲν κατὰ τὴν θεότητα, μείζων δὲ διὰ τὴν αἰτίαν.* Utrumque, *μείζονα* et *ἴσον*, legendum esse suadent et Bibliorum testimonia adjecta, quibus se missurum Spiritum, imo se dare docet Christus. Haec demum congruunt plane Athanasii doctrinae. Qui enim statuit, eundem ordinem, quem habet Filius ad Patrem, habere Spiritum ad Filium (art. II. §. 2. nota 5), is manifeste non negabit Spiritu Filium eadem causae ratione majorem, qua Pater Filio major dicitur, praesertim quum ordo (*τάξις*) in divinis ex principii et principiati habitudinibus repetatur (vide supra §. 6 seq.).

---

[2]) His adde Nicetam Thessal. Dial. II. (cod. Vat. 1115. f. 9) et Gregor. Cpl. Apol. c. Marci Eph. Confess. (cod. Mon. 27 f. 133 b.)

24. Verum detur Photianis, ex hoc testimonio utpote unico vel non satis certo rem non confici, id parum eos juvabit. Etiamsi enim non explicite diceretur Filius major Spiritu, aequipollentia tamen verba tum Athanasii tum aliorum Patrum praesto sunt. *Athanas.* de incarn. n. 9. Filium vocat *πηγὴν τοῦ πνεύματος;* sed *πηγῆς* nomen apud Graecos Theologos *τὴν αἰτίαν* omnino significat (Cf. Petav. de Trin. VII. 4). Eadem voce utitur *Gregorius Theologus*, dum Patrem *ὀφθαλμὸν* appellat, Filium *πηγὴν*, Spiritum *ποταμὸν*, ac Spiritum exhibet ut fluvium e fonte profluentem (Or. de Sp. XXXVII. p. 611. ed Bill. Cf. art. II. §. 6. nota 6. Constant. Meliten. Or. I. c. 29. Beccum Epigr. IX. G. O. II. 706. 707. 607 seq.). Et Photiani fere ubique inclamant: *μόνος πηγὴ ὁ πατήρ!* Re ipsa quandoque Pater *unus* Deitatis *fons* appellatur, quia est veluti prima radix, causa non ex causa, principium non de principio, ex quo omnia. Eodem modo ita dicitur, ut advertit *Gregorius Cpl.* Patriarcha contra Marcum Ephesium,[1]) quo quis protoparentem Adamum diceret *solum patrem* humanitatis, qui certe alios homines a paternitate excludere non vult, sed principaliter ei illam vindicat, a quo totum genus propagatum est, a quo reliqui genitores id habent, ut patres esse queant. Hinc nihilominus Doctores graeci, ut vidimus, et Filium vocant *fontem* relate ad Spiritum S. Unde *Esaias Cyprius* in ep. ad Nicol. Sclengiam: „Dicis porro, solum fontem supersubstantialis deitatis esse Patrem. Et nos id quoque fatemur, et te multo aptius, et ut magis Theologos addecet;

---

[1]) Cod. Mon. 27. f. 120 b.: *τὸ μόνον πηγὴν εἶναι τὸν πατέρα τῆς ὑπερουσίου θεότητος οὐκ ἐκβάλλει τὸν υἱὸν τοῦ εἶναι πηγὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος· πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ υἱὸς, ἐκ τοῦ πατρὸς ἔχει, ὡς αὐτός φησι ... ὥσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν Ἀδὰμ μόνον πατέρα τῆς ἀνθρωπότητος λέγων πάντων ἂν λέγει τῶν ἀνθρώπων πατέρα, ὅπερ οὐκ ἂν εἴποι πατέρα πάντων ἀνθρώπων, οὐ μὴν καὶ τινῶν τούτους λέγεσθαι πατέρας κωλύσει, οὓς οὐκ οἶδεν οὐκ ἄπαιδας ὄντας.*

sed fatemur praeterea Filium fontem Spiritus sancti, magnum Athanasium et Gregorium Theologum et Johannem Chrysostomum (Or. de incarn. Dom.) sequentes.“ [2]) Rursum *Gregorius Nazianzenus* Patrem *ἄναρχον*, Filium *ἀρχὴν* vocat, Spiritum vero *τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς*, et quidem dum divinarum personarum notas describit sine ordine ad creaturas (Or. XXXII. ed. Bill. XLII. Clem.). „Ecce,“ ait allato hoc testimonio *Hugo Etherianus* (Lib. II. c. 3. p. 1216. 1217), „ecce absolute sanctus iste vir *Filium* vocat *principium*, et ab ipso Spiritum sanctum numerat, quia principium Spiritus immediate Filius est. Creaturarum quippe omnium aequaliter tres personae principium existunt; ex quo patet, quod Spiritus sancti principium Filius est. Verumtamen ad Patrem et quae Filii et quae Spiritus sunt, referuntur, qui solus sine initio et sine causa est, Filius autem ex Patre genitus principium est Spiritus sancti. Quod syllogismo, qui supponitur, demonstrari potest: Quidquid est in S. Trinitate principium, alicujus in ea principium existit; alioquin solum pro nihilo Filium sanctus vir principium nominasset, cum omnium conditorum tres personae pariter censeantur principium. At vero Filius est in S. Trinitate principium; Filius igitur alicujus est in ea principium; sed non est Patris principium Filius; necesse igitur ut Spiritus sancti principium existat.“ Eodem praeclaro testimonio et alii Theologi utuntur. [3]) Demum aequipollentia omnino verba sunt *Gregorii Nyssèni*, qui statuit *ratione causae praeintelligi Spiritu Filium* (L. I. c. Eunom. p. 164): „Quemadmodum enim

---

[2]) G. O. I. 397: *λέγεις δὲ, ὅτι μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ πατὴρ, καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν κάλλιόν σου καὶ θεολογικώτερον· ὁμολογοῦμεν δὲ καὶ τὸν υἱὸν πηγὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος, τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσοστόμῳ ἑπόμενοι.*

[3]) Cf. Andr. Rhod. Sess. VI. Flor. Bessarion. Apol. pro Becci Epigr. contra Palam. ap. Arcud. Opusc. th. p. 12.

Patri conjungitur Filius, et ex ipso esse habens secundum existentiam tamen ei non est posterior: ita rursus et *Unigenito* adhaeret Spiritus S. *praeintellecto tantum secundum causae rationem* prae hypostasi Spiritus. Temporis autem extensiones et intervalla in vita, quae est ante saecula, locum non habent, adeo ut ratione causae ablata nulla re a se ipsa Trinitas dissideat.“ [4]) Hinc sicut Pater praeintelligitur Filio secundum rationem *τῆς αἰτίας*, ita eadem ratione Filius praeintelligitur Spiritui. Quibus nihil sane luculentius ad Photii refutandam instantiam. [5])

25. Pergit Photius (cap. 42): „Si principium est Spiritus Filii, quomodo non invenietur in superprincipali et superessentiali Trinitate secundum principium succrescens, idque principiatum, et non solum in primi principii opprobrium confictum, verum etiam contra eum ipsum, circa quem honor ille figuratur? Quod enim neque sibi neque alteri ullam utilitatem exhibeat, imo vero ne ansam quidem occasionemve ejus afferendae undequaque inveniat, nonne id Filium injuria affectum manifestat et honoris nomine atrociorem adhuc injuriam reddit? Nam quum Spiritus ex Patre ab aeterno processionem abundanter possideat, cujus alterius productionis vel substantiationis suppeditator et largitor principium ab illis effictum apparebit?“ Porro hic rursus

---

[4]) *ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ πατρὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως· αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάσεις χώραν οὐκ ἔχουσι ἐπὶ τῆς προαιωνίου ζωῆς· ὥστε τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξῃρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν.*

[5]) Cf. Beccum de un. Eccl. c. 25. 26 in Camat. et Epigr. I. (G. O. I. 126—133. II. 351. 352. 524). Constant. Meliteniot. (G. O. II. 754). Gregor. Cpl. ad Imp. Trapez. c. 5. 20 (G. O. I. 427. 428. 464). Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Hard. IX. 1065). Allat. Vindic. Syn. Ephes. c. 41. p. 205. Petav. de trin. VII. 3, 3.

duae processiones supponuntur, rursus ea quae ad capp. 7 et 31. dicta sunt (§§. 4. 14. 22) recurrunt animadvertenda. Imo vero quum et Pater et Filius praeintelligantur prae Spiritu (§. 24), quum divina essentia jam communicata intelligatur Filio, priusquam Spiritui communicata percipiatur; divina autem essentia simplex et indivisibilis sit: fieri non potest, ut Filius, si perfecte et vere eam possidet, a spiratione excludatur vel ut honor ei debitus retineatur, si nihil in spirationem ipse influat. *Joh. Argyropulus* [1]) hoc nobilissimum argumentum egregie evolvit.

26. „Sed quomodo non in duos ab ipsis dividetur Spiritus? Unum quidem ex Patre ut vero ac primario principio prodeuntem (absque principio enim est), alterum

---

[1]) De proc. Sp. S. c. 4. G. O. I. 405. 406: Quemadmodum Pater prius intelligitur quam *προβολεὺς*, non secundum aeternitatem ..., sed secundum facultatem et productionem (*κατὰ τὸ δύνασθαι καὶ προάγειν*); prius enim Filium producit quam Spiritum, cum jam intelligatur subsistere, proprietate ad Filium, scil. paternitate (*ἤδη νοούμενος ὑφεστηκέναι τῇ πρὸς τὸν υἱὸν ἰδιότητι, τῇ πατρότητι*): pari modo et Filius prius intelligitur quam Spiritus ... quod generari prius sit ipsa natura quam produci. c. 6. p. 408: *Προεπινοηθήσεται γὰρ πατρότης τῆς ἐν πατρὶ ... προβολῆς· οὐκοῦν καὶ ὁ υἱὸς, ὅθ' ὁ πατὴρ ὡς προβολεὺς προάγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὴν αὐτὴν ἔχων παρὰ τοῦ πατρὸς διὰ γεννήσεως δύναμιν, τὴν προβλητικὴν δηλαδὴ, συνεπινοηθήσεται τῷ πατρὶ πρὸς τὴν τοῦ πνεύματος πρόοδον μίαν οὖσαν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ μιᾷ δηλαδὴ δυνάμει καὶ ἀρχῇ κ. τ. λ.* Deinde exponit, neque ex solo Patre neque ex solo Filio esse posse Spiritum; *non ex solo Patre*, ne Filius illi reputaretur dissimilis, tamquam qui easdem atque Pater perfectiones non possideret, propterea neque consubstantialis (*οὐδὲ γὰρ ἐκ μόνου πατρὸς, ἵνα μὴ νομίζοιτο ὁ υἱὸς αὐτῷ ἀνόμοιος, μὴ τὰς αὐτὰς ἔχων τελειότητας τῷ πατρὶ, καὶ διὰ τοῦτο μηδ' ὁμοούσιος*) quod conformissimum est arianae haeresi, quae Filium a divina Patris natura removebat; *non ex solo Filio*, ne iterum Filius *ἀρχὴ ἄναρχος* reputaretur indeque rursus a paterna essentia esset alienus; praeterea ne et nepos Patris haberetur Spiritus sanctus et filius item Filii Dei; tertio ne quid Filio inesse veluti productivam facultatem (*ὡς παρακτικὴν δύναμιν*) Spiritus sancti opinaremur, quod non esset idem numero in Deo et Patre (ib. p. 409).

vero ex secundo et principiato (neque enim est absque principio) spiritum (admittere debent)" (cap. 43). Eadem ratione apud *Beccum* (de proc. Sp. c. 6. G. O. I. 288 seq.) haec dubitatio proponitur: Si Spiritus S. per Filium procedit, quomodo non sunt duae existentiae (*ὑπάρξεις*) Spiritus, altera ex Patre, altera ex Filio? Cui respondet ille id potissimum urgens, neque in rebus inferioribus et sensui subjectis, in quibus duo effectus conspiciuntur ex prima causa provenientes, quorum unus per alium est, duas *ὑπάρξεις* dici posse illius, quod est tertium ordine et non continenter (*προςεχῶς*) ex prima causa subsistit. „Dicite nobis," ait *Beccus*, „an duae solaris luminis existentiae sunt, una ex disco, altera per radium? Palam facite nobis, an duae existentiae unius sunt fluvii, una ex oculo, altera ex fonte? (Alludit ad imagines Patrum art. II. §. 6.) Quod si in similibus sensui subjectis et naturae creatae finibus terminatis non possumus dicere, duas esse unius rei existentias, quae per effectum una secum emanantem ex prima causa existentiam possidet, quomodo de iis, de quibus naturae ratio nutat, similia et quaecunque illa sint, dubitatis?" Alia non minus evidens responsio ex *Hugone Etheriano* peti potest (L. II. c. 11. p. 1225 F.) ita scribente: „Ceterum si ideo, quia ex duobus procedit, *dividuus* sit Spiritus, *Patrem* dicat quis eodem modo *dividuum* fore, cum ex se Filium generet emittatque Spiritum. Quomodo enim ex indivisibili duo quasi diversa, Filius quidem per generationem, Spiritus vero per processionem progrediantur? Fallacia pro certo inest, *cum ex relativis compositio fieri putatur.*" Audiatur et *Georgius Metochita* Maximi Planudae refellens argumentum (G. O. II. 939. 940): „Sicut enim Pater neque dividuus est neque compositus, quod generet Filium et Spiritum producat, licet aliud atque aliud generare et producere consideretur; ex ambobus item egressus idem est et unus, quod istae partes non sunt, sed proprietates; neque secundum

aliquam recisionem utriusque progressus cognoscitur: pari ratione neque Spiritus dividuus est neque compositus, quod ex Patre et Filio, ex simplicibus est, nempe ex simplice per simplicem simplex, et ex individuis individuus, et ejusdem naturae cum iis, qui ejusdem naturae cum ipso sunt.“ Et rursum (ib. 947. 948): „Si Pater ingenitus cum sit, genitor est et productor, hoc quidem Spiritus, illo Filii, et Filii quidem genitor est, non productor, Spiritus vero productor, et non genitor, alius atque alius a se ipso Pater erit, indeque etiam compositus. Et nihilominus Spiritus ex utroque progressus (*πρόοδος*) unus idemque est, sed facultas generandi et producendi Patris alia et alia. Sed quemadmodum propterea Pater nullo modo in partes scinditur neque compositioni subjicitur (*οὐ μεριστὸς ἐντεῦθεν, οὐ μὴν σύνθετος*), quia illa Deitatis *partes* minime sunt, et consequenter neque *compositio;* simplex enim supra omnem simplicitatem Deitas est et supra omnem divisionem indivisa (*ἁπλὴ γὰρ ἡ θεότης ὑπὲρ πᾶσαν ἁπλότητα, καὶ ἀμερὴς ὑπὲρ πᾶσαν ἀμέρειαν*), sed proprietates circa ipsam consideratae (*ἰδιότητες περὶ αὐτὴν θεωρούμεναι*): pari modo neque qui ex duobus est progressus Spiritus a sua ipsius identitate eum exterminat aut compositum constituit (*ἐξίστησιν αὐτὸ τῆς ταυτότητος ἑαυτοῦ ἢ σύνθετον παριστάνει*), sed ex Patre est et ex Filio, ex Patre nempe per Filium, simplex ex simplicibus, ex simplici scil. per simplex, ut divinorum Patrum sententia est.“ Qua dexteritate Metochita argumentum ab Hugone indicatum hic evolvit, eadem Patrum comparationibus egregie utitur (p. 937. 948. 949). Nec minus strenue *Bessarion* eandem Planudae ratiocinationem evertit, quam haud immerito veluti materialia ac crassiora dumtaxat sapientium et carnalibus inhaerentium esse posse statuit. [1]) Quae quum ita sint, inane prorsus est figmentum,

---

[1]) Bessar. c. Planud. (ap. Arcud. et in Cod. Mon. 27 f. 80 b. 73 a).

quod Photius inde deducit, loco Trinitatis quaternitatem christianis fore colendam, si Latinorum doctrina obtineret.

27. Quae cap. 44 sequuntur, in Trinitate fore principium imperfectum, inutile, mancum, ex perfecto et imperfecto compositum, Filium scilicet, partim ex iis quae nunc diximus (§. 26), partim ex ante dictis (art. III. §. 4. IV. §§. 4. 14) facile refutari possunt. Ad rem *Hugo Etherianus* (l. c.): „Ast indubitato," inquit, „(Filius) quidem *totus causa* et *totus ex causa* est, cum individuus sit et incorporeus. Quoniam vero *causa et causativum compositionem non inducunt*, manifestum. Ecce namque Filius et Spiritus principium et causa cum Patre sunt conditrix universitatis, ex Patre quidem causa Filio et Sancto Spiritu secundum aliam et aliam speciem, in quo magis quam in aliquo alio compositio (ed.: composito) appareat, existentibus; quippe creaturarum alteruter (uterque) causa dicitur, ut efficiens conditrix scil., secundum quam speciem habitudinis nullo modo Spiritus vel Filius ex Patre prodeunt; eorum enim quisque creator est, non creatura... Igitur si causa et causativum (causatum) secundum differentem habitudinem Spiritus Filio Spirituique competentia nullam in eisdem faciunt compo-

---

Εἴρηται, ὅτι ἡ μονὰς καὶ θεὸς εἷς ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα προάγουσι καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναται καὶ ταὐτὸν ἑαυτοῦ καὶ ἕτερον ἑαυτοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀλλ' ἀνάγκη μᾶλλον εἶναι ταὐτὸν ἑαυτῷ· διὰ τοῦτο προϊέναι ἐκ τούτων ὡς ἐκ μονάδος· τὸ γὰρ ἕτερον ἑαυτοῦ καὶ σύνθετον ὑπολαμβάνειν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τὸ ἄλλο μὲν θεῖν εἶναι τὸ ἐκ πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐξ υἱοῦ, τῶν πάνυ σωματικῶν ἔστιν ἐννοεῖν καὶ λίαν ὑλικῶς τε καὶ σαρκικῶς τὰ ἐκεῖσε νοούντων· οὐ γὰρ οὕτως ἡ τοῦ πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ υἱοῦ ἀπεσχοίνισται, ὡς ἡ ἐμὴ τῆς σῆς, οὐδ' οὕτως ἄλλος καὶ ἄλλος εἰσὶν, ὡς ἐγὼ καὶ σύ· τότε γὰρ ἂν μόνως εἶχε χώραν ἡ ἐν τῷ ἀποτελέσματι σύνθεσις· εἰ γὰρ καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος τοῖς προσώποις εἰσὶν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον εἷς καὶ ὁ αὐτός εἰσι τῇ θεότητι καὶ εἷς ἀριθμῷ· ὡς εἶναι αὐτῶν καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ τὴν ἐνέργειαν· ὧν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, πῶς οὐ καὶ τὸ ἐκ ταύτης ἓν ἂν καὶ ἁπλοῦν εἴη, καὶ πάντη ἀσύνθετον καὶ ἐξ ἀνάγκης ταὐτὸν ἑαυτῷ;

sitionem, manifestum, quod neque Filius ex eo, quod similiter Patri Spiritus causa nuncupetur, compositionem habeat.“ His sequens Photii argumentum (c. 45) quo arguit, causarum dualitatem minime congruere unitati et simplicitati Spiritus sancti hancque illam excludere, pariter expediendum est; unum sane est principium, una virtus et actio spirativa eaque simplex, unus et simplex est hujus actionis terminus. Ad id quod Methonensis ait: „Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, numquam est aequale,“ scite respondet *Hugo Etherianus* (L. II. c. 12. p. 1226) argumentum ita retorquens: „Quod ex uno, ei quod ex nullo est, numquam est aequale. At vero Filius ex uno solo, Patre scil., qui a nullo habet existentiam; inaequales sunt ergo Pater et Filius.“ Sed „non sunt haec in quantitatum proprietate, quia neque mensura neque quantitas in Divinis est.“

28. „Sed Filius suam servat proprietatem, filiationem, et Spiritus suam, processionem ex Patre; et sicut Spiritus a Patre procedens nullam activam productionem vel generationem possidet, ita nec Filius a Patre genitus activa generatione vel emissione praerogativam filiationis adulterat“ (cap. 46). Sane proprietatem characteristicam tum Filius tum Spiritus S. etiam in Latinorum doctrina conservant; verum quod hic nullius personae sit principium, ille vero cum Patre sit principium Spiritus, id ad neutrius constitutiva pertinet. Nulla praeterea in eo est contradictio, quod Filius sit principium simul et principiatum, quia non est ad idem seu ad eandem personam; [1]) respectu quidem

---

[1]) Georg. Scholar. contra Marc. Ephes. syllog. 1 (Cod. Mon. 27 f. 181 b. 182 a) *ἀντικείμενα μὲν οὖν εἰσι τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν, καὶ ἐν τῷ ὑιῷ εἶναι ταῦτά φασιν οἱ λατῖνοι καὶ ἅμα· ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ αὐτὸ καὶ ὡσαύτως· τὸ μὲν γάρ ἐστι πρὸς τὸν πατέρα, τὸ δὲ πρὸς τὸ πνεῦμα· καὶ πρὸς μὲν τὸν πατέρα γεννητῶς, πρὸς δὲ τὸ πνεῦμα προβλητικῶς· οὕτω δὲ οὐδὲ ἀδύνατόν τι ἕπεται οὐτὲ τὸ ἀξίωμα ἀναιρεῖται.*

Patris est *αἰτιατὸς*, respectu Spiritus *αἴτιος;* [2]) habet ergo solum differentem relationem ad Patrem et ad Spiritum. Nulla denique in eo est filiationis adulteratio, quod Spiritum Filius spirat cum Patre; filiatio enim constituit eum in esse Filii et denotat ejus relationem ad Patrem tantum; neque Spiritus sancti filius Filius est, neque *quatenus Filius* ejus spirator. Nullum hoc detrimentum infert filiationi, quod non qua Filius spirat Filius; neque enim filiatio ulterius se extendit, quam diximus. Haec contra Nicetam Byzantium [3]) notat *Hugo Etherianus* (L. I. c. 17. p. 1211), obscurus interdum, sed numquam sale et acumine penitus destitutus. „Quaerit, quae exhaereditatio ista, et Filii detrimentum, ut *non in eo quod Filius* Pater sit. Quod quidem quaerendum non erat, sed multo minus inferendum, ut ex pluribus aliis videri potest; velut si Pater in eo quod factor filium factorem ostendat (omnia enim per ipsum facta sunt), necessarium sit, Filium Patrem esse ad ostendendum eum

---

[2]) Id idem Scholarius paulo ante citata verba exemplo illustrat: *ἡ γὰρ πατρότης καὶ ἡ υἱότης, ἢ τὸ αἴτιον εἰ βούλει καὶ τὸ αἰτιατὸν, ἦν ἐν τῷ Ἰσαάκ· ἀλλὰ διότι πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο ταῦτ' εἶχεν, θάτερον μὲν γὰρ πρὸς τὸν Ἀβραάμ, θάτερον δὲ πρὸς τὸν Ἰακώβ, μία ἦν ἡ τοῦ Ἰσαὰκ ὑπόστασις κ. τ. λ.*

[3]) Nicetae argumentum apud Hugonem tale est: „Aut non ex causa existens habet Filius Spiritus emissor esse aut ex causa existens, Patre scil. Atqui si *non* existens *ex causa*, erunt rursus in Trinitate duo principia et duae causae. Si autem *ex causa* Filius existens Spiritus emissor sit, omnino *ex Patre* hoc sortitus est... Sin autem ex Patre hoc habet, quae est ista *exhaereditatio* et *detrimentum filialis existentiae*, ut *non in eo quod Filius* Filium generet, et Pater censeatur, cum Pater in eo quod emissor Filium rursus emissorem ostendat? Si enim ex Patre indemnis est Filii generatio Spiritusque processio, quemadmodum emissor Filius ostendetur: necesse omnino, ut detrimentum circa divinam naturam non inveniatur quod generet Filium, et sit *nepos* hinc complasmatus aliquis, cum et emissor Spiritus *in eo quod ex Patre*, Filius monstretur; quod si ita est, congeries impietatis et profunda emerget fovea.“

in eo quod factor genitorem, nullum vero detrimentum circa divinam naturam inveniatur: quae fallacia, si de his quae apud nos sunt, exemplum sumatur, apertissima est hoc modo: Si pater in eo quod desipit, filium demonstrat insipientem, nulla certo videtur necessitas fatui filii generationem inferre, ne fiat paternae detrimentum fatuitatis. Puto in figura dictionis hujusmodi peccatum obvolvi, eo quod non idem eadem exponatur interpretatione. Etenim hujusce consecutio *substantialium* est, *non proprietatum;* quod reclusis considerari potest latibulis, si omissa religione ad modicum divina mentem ad humani generis propagationem quis revocet. Nonne cujuslibet hominis filius, cum omnia, quae patri substantialia sunt, habeat, eorum quae talia non sunt, minimam interdum portionem retinet? Si Patri *substantialiter* (i. e. tamquam substantia) inesset Filii generatio emissioque Spiritus, ex necessitate Filius ipsum idem nactus foret, quin etiam et Spiritus S., et hoc in infinitum; sed (neque) Pater in eo quod *substantia* generat aut Spiritum emittit, neque in eo quod *Deus* a Filio vel a Spiritu differt; unus enim et idem Deus hi tres sunt; sed in eo quidem quod Pater generat, a Filio differt; in eo autem quod emittit, *a Spiritu solo.* Qua de re manifestum, quod *penes substantialia* tantum talis locum habet consecutio. Nam indubitabile est, personales sive hypostaticas proprietates *impermutabiles* esse et earum permutationem tantam confusionem et disparitionem personarum facere, quibus solis circumscriptis omnibus aliis differentes cognoscuntur personae; at causa et, ut ita dicam, causativum, et mittere et mitti, et quam plures aliae *hypostaticae* non sunt, sive personales; ideoque non fit confusio personarum, quando dicitur: Una causa sancti Spiritus Filius et Pater est.“ Demum quod cap. 47 adjungit Photius, id partim ex hic dictis, partim ex iis, quae ad effatum hic rursus repetitum (art. III. §. 8 seq.) adnotata sunt, solvi facile potest.

29. Sed nondum exhausta schismatici Patriarchae sophismata: tertiam post prolixam de Gal. IV. 6 disputationem argumentorum theologicorum seriem auspicatur novasque auxiliares copias in agmen producit. „Si genitus", ait cap. 61, „Filius ex Patre, procedit vero Spiritus ex Filio, quomodo impietas non secundum propriam sententiam Spiritum *nepotem* constituet et tremendum theologiae nostrae mysterium in longas et meras nugas ablegabit?" Verum e contra Latini arguere possunt, Photium Spiritum facere Patris *filium*, quum eum ex Patre qua Pater est procedere statuat, et hinc Filium et Spiritum constituere *fratres*, quum utrumque ex solo Patre esse decernat; *ἀδελφὰ τὰ ἐξ ἑνὸς ὑφεστῶτα*, ut Basilius ait (ep. ad canon. 52. al. 300), hic re vera locum habere. Praeterea respondent Catholici: „Ut nepos quispiam sit, gigni eum oportet a patre, et diversa quidem generatione ab illa, qua is qui nepotem proxime genuit pater, a suo patre, nepotis avo, genitus est. At Spiritus S. processio neque generatio est, neque Patris et Filii actio diversa." (Natal. Alex. H. E. l. c. p. 532.) *Joh. Beccus* eodem modo arguenti Camatero ita occurrit (G. O. II. 399. 400): „Non est nepos (*ἔκγονος*) Patris Spiritus, quia Filius *pater* Spiritus non est. Cum vero dicis: Si non est Filius pater Spiritus, quomodo ex ipso Spiritus fuerit? profecto negas etiam Spiritum ex Patre esse. Pater enim non est Spiritus pater et nihilominus ex ipso Spiritus est." Id jam declarat S. Maximus dicens: „Spiritus Patrem non habet; neque enim genitus est" (*τὸ γὰρ πνεῦμα πατέρα οὐκ ἔχει· οὐδὲ γὰρ ἐγεννήθη*) Audiatur et *Hugo Etherianus* (L. I. c. 8. p. 1203): „Propositio, quae dicit: Quod emittit Spiritum, filium habet, major universaliter deberet esse et particulariter accipitur. Nam illatae conclusionis causa propositio, quae recte debet syllogismum talem perficere, haec est: Omne quod emittit Spiritum, filium habet, quae indemonstrabilis est et impossibiliter, quia neque *maxima* est neque fidem

ab aliqua maxima (s. axiomate) suscipere (potest). Emissio Spiritus non facit Patrem esse neque Filium, quoniam non est *nascibilitas* Spiritus progressio a Patre, qua sola Filius a Patre differt.“ Et rursum (ib. c. 17. p. 1211) contra idem argumentum: „Hoc neque in naturalibus consecutionem habet; ut *ales* quidem prima *ovum* peperit, ex alite autem et ovo *passer* prodiit; igitur quae progressa est avicula, *neptis* judicabitur *alitis*. *Multo minus in divinis* locum reperit redargutio hujuscemodi, ubi neque corporea generatio est, neque passibile; omne autem quod talibus generationibus subjacet, necesse est secari; omne autem quod secatur, passibile.“ Deinde notat, jam antiquissimos haereticos eumdem paralogismum effutiisse, [1]) atque ad superius disputata

---

[1]) Revera Macedoniani apud *Gregorium Nazianzenum* Orat. XXXVII. p. 596 ed. Bill. (Clem. Or. XXXI) arguunt, Spiritum si ingenitus non sit, necessario aut a Patre genitum et tunc fratrem fore Filii, aut a Filio, et tunc esse *υἱωνὸν* Patris. Quod Gregorius refellit docens medium esse inter *ἀγέννητον* et *γεννητὸν*, ut Scripturae manifestant, *τὸ ἐκπορευτὸν*, et processionem differre a generatione. (Cf. Gr. O. II. 365—367.) *Basilius* dubitationi illi: *διὰ τί μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον υἱὸς τοῦ υἱοῦ;* ita occurrit: *οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ θεοῦ δι' υἱοῦ* (verba in hoc contextu plane decretoria), *ἀλλ' ἵνα μὴ νομισθῇ πλῆθος ἄπειρον ἡ τριὰς υἱοὺς ἐξ υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα.* Ad hunc Basilii textum cf. *Beccum* de proc. Sp. S. c. I. n. 11. Epigr. I. (G. O. I. 243. II. 533). *Constant. Meliten.* Or. I. c. 13. (G. O. II. 665). *Georg. Trapez.* de proc. Sp. S. ad Joh. Cubocl. (ib. I. 509). *Bessarionem* (Or. dogm. c. 6. Hard. IX. 337). Nec minus digna consideratione sunt, quae in Ancorato scribit *Epiphanius: ἀλλ' ἐρεῖ τις· οὐκοῦν δύο φαμὲν εἶναι υἱούς; καὶ πῶς μονογενής;... σὺ τίς εἶ ὁ ἀντιλογιζόμενος τῷ θεῷ; εἰ γὰρ τὸν υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων κ. τ. λ.* De quibus cf. *Beccum* Epigr. I. *Constant. Meliten.* Or. II. c. 29 et *Georg. Metoch.* c. Maxim. Plan. et contra Man. Cret. (G. O. II. 532. 857. 956. 957. 977. 1059). Denique et *Athanasii* locus ad Serap., quem citat *Beccus* Epigr. XIII. (G. O. II. 639), huc spectat: *οὐκ ἔστιν ἄλλως ἢ ὡς ἔστιν ὁ πατὴρ, πατὴρ, καὶ οὐ πάππος, καὶ ὁ υἱὸς υἱός ἐστι τοῦ θεοῦ, καὶ οὐ πατὴρ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὐκ ἔκγονον τοῦ πατρὸς οὐδὲ ἀδελφὸς τοῦ υἱοῦ.*

provocans ita pergit: „Quod si genitor in eo quod Pater est, habitudinem relationemque habet ad Spiritum, consequitur ex necessitate propter identitatem habitudinis genitoris Spiritum genitum esse et filium; ideoque aut confundi personas aut fratrem Filii Spiritum confingere, quod idem personas confundit. Itaque genitor non in eo quod genitor, causa est Spiritus, sed in eo quod causa principiumque (spirans), ut saepius inculcatum est. Quare neque alienus a Filio Spiritus est neque absque habitudine ad ipsum judicandus. Sed neque hoc inconveniens, si Filius non in eo quod Filius Spiritum emittat, cum Pater non in eo quod Pater Spiritus causa existat.“ Breviter et nervose *Ratramnus* (L. III. c. 3. p. 288): „Sic evidenti ratione monstratur ab utroque procedere Spiritus S., dum manifeste docetur, *non* eum *a solo Patre* procedere, ne *filius* esse Patris dicatur, sed *nec a solo Filio*, ne Filius *pater* esse blasphemetur, sed dicitur Spiritus S. *et procedens et de utroque procedens.*“ Cf. *Petav.* de Trin. VII. 16, 3. Cum his ea connectenda sunt, quae supra (art. praeced. §. 17 seq.) de Patre, quatenus dicitur principium vel proximum vel remotum, dicta fuerunt quibusque sequens Photii syllogismus (cap. 62) refutatur.

30. In duobus quae sequuntur argumentis ex eo proficiscitur Photii ratiocinatio, quod prius et posterius a sempiterna Trinitate prorsus sit alienum, quod quam longissime praedicata tempus significantia a summe aeterna absint Divinitate. Inde deducitur, *simul* cogitandam esse et generationem et processionem, non alteram altera vel priorem vel posteriorem accipiendam. Quo posito in altero quidem capite (63) ita argumentatur: „Quomodo non theurgicarum causarum differentia differentes constituet personas et sectionem inferet contra insecabilem, simplicem et unicam Spiritus hypostasin? Ex eadem enim persona diversas prodire operationes et virtutes, praesertim in iis quae naturam atque

rationem plane superant, facilius est intelligere et innumera ejus rei deprehendere documenta; sed nullibi reperitur posse fieri, quin hypostasis, quae ad differentia refertur principia, differentia ac diversitate causarum non et ipsa a se differat et simul dissecetur." In altero vero (c. 64) arguit, Spiritum fore et congenitum Filio et procedentem ex ipso, ita ut simul genitus et procedens sit; „ac *genitus* quidem, quia simul progreditur cum Filio genito, *procedens* vero, quia duplicem subit processionem." Sane id omnes docent ac propugnant, Deitatem, ideoque et tres personas extra tempus esse nihilque in iis esse *temporarium*. „Nulla ibi tempora cogitantur," ait Augustinus (de Trin. XV. 26), „quae habent prius et posterius." [1]) Et *Leo M.* Serm. III. de Pentec. c. 4 (Ball. Serm. 77. p. 413 ed. Migne.): „Cum ad confitendum Patrem et Filium et Spiritum S. aciem mentis intendimus, procul ab animo formas visibilium rerum et *aetates temporalium naturarum*, procul corpora locorum et loca corporum repellamus. Discedat a corde, quod spatio extenditur, quod fine concluditur, et quidquid nec semper ubique nec totum est. Cogitatio de Deitate Trinitatis concepta nihil per *distantiam* intelligat, nihil per gradus quaerat." Sed si excluditur in Divinis *prioritas temporis*, non excluditur plane *prioritas rationis*. [2]) Sane prius mente concipitur causa quam effectus, prius principium quam principiatum, prius Pater quam Filius, et prius Pater et Filius quam

---

[1]) Totum hoc Augustini caput ad rem pertinet nostram, de quo et ex quo haud male disputat Ratramnus L. III. c. 3. p. 285.

[2]) Praeter prioritatem temporis est prioritas *ordinis*, quo unum ante aliud numeratur et ponitur, vel *naturae*, quo exhibetur conceptus naturae, quae complete est et ab alia distincta existit, vel *originis*, qua unum ab alio ortum habet. Si est in Trinitate *ordo*, habetur et prioritas quaedam saltem logica. Greg. Nyss. L. I. c. Eunom. (G. O. II. 524) diserte habet: *ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τοῦ υἱοῦ.* (Vide §. 7. nota 1. §. 24. nota 2.)

Spiritus S. Progressionem simultaneam Filii et Spiritus ex Patre, quae non solum temporis, sed et *cogitationis* prioritatem excludat, refellunt ea Patrum dicta, quae docent Spiritum ita se habere ad Filium, ut Filius se habet ad Patrem (II. §. 2. nota 5); refellunt diserta testimonia, quibus Filium *praeintelligi* prae Spiritu affirmant (IV. §. 24 fin.); refellunt rationes e rei viseribus petitae, quae generationem ante processionem praesupponi ostendunt. [IV §. 13 fin.] [3]) Quodsi Patres simul cum Filio prodire (*συμπροιέναι*) Spiritum affirmant, id ideo fit, ut *temporis* posteritas arceatur. Dicta ejusmodi cum aliis, quae mediationem Filii (III. §. 16) exprimunt, omnino concordare *Beccus* de proc. Sp. S. c. 9 et *Constantinus Meliteniota* Or. II. c. 28 (G. O. I. 308—313. II. 704 seq.) praeclare ostendunt. Egregie ex jam adductis Gregorii Nysseni verbis (§. 24) et ex praestituta a se declaratione (§. 18) arguit *Georgius Trapezuntius* (G. O. I. 529): „Uterque (Pater et Filius) *praeintelligitur* Spiritus hypostasi (*προθεωρεῖται τῆς τοῦ πνεύματος ὑποστάσεως*), ut Nyssenus asserit; propterea ab utroque (*ἐξ ἀμφοῖν*) Spiritus. Si non ab utroque, non praeintelliguntur ambo; *sed praeintelliguntur*; ex utroque igitur.“ Sed difficultatem movent adversarii: „Causa praeintelligitur effectui; effectus vero (*αἰτιατὸς*) Filius et producere (*προβάλλειν*) causae est; praeintelligitur ergo hypostasi Filii.“ Auctor noster respondet: „Ratio ista ex penu Sophistarum est. Praeintelligitur enim Pater Filio *causa non ea quae est secundum*

---

[3]) Gregor. Cpl. Apol. c. Marci Eph. Conf. (Cod. Mon. 27 f. 115 b. 116 a.): *Ἀλλ' οὐδὲ μὴν αἱ πρόοδοι ἅμα εἰσί· βεβαιοῖ τοῦτο Γρηγόριος ὁ θεολόγος φάσκων, „τὸ τῆς ἐκφάνσεως διάφορον ἢ τὸ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκε“· δῆλον γὰρ ὡς εἰ ἅμα αἱ πρόοδοι, οὐκ ἂν ἔλεγε τὸ τῆς ἐκφάνσεως εἶναι διάφορον.* Deinde citat Athan. Or. III. c. Ar. (G. O. II. 550. Orat. IV) ep. 1 ad Serap. (ib. 552) Greg. Nyss. aliosque.

processionem (*τῷ αἰτίῳ οὐ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν*); namque hic modus alius existentiae est (*ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως*); causa vero quae secundum processionem et *προβολὴν* est, neque ante neque post intelligitur (*οὔτε ἐπιθεωρεῖται οὔτε προθεωρεῖται*) Pater Filio. Nemo enim ex ipsis erga alium aut veluti principium aut veluti finis (terminus cf. §. 18) est hujuscemodi progressus, ne prorsus unus ex his Spiritus sit. *Τὸ προβάλλεσθαι* vero post utrumque intelligitur." Sed instant rursum: „Deitas, quae in Patre est, praeintelligitur illi quae est in Filio et in Spiritu, et nihilominus eam communicat Pater eis quae ex se sunt." Verum haec solida non esse respondet Trapezuntius: „Deitas enim quae in Patre est, *qua Deitas* (*ᾗ θεότης*), non praeintelligitur illi, quae in Filio est, cum eadem sit secundum omnia nullaque relatio interjiciatur; sed praeintelligitur quidem quae in Patre est Deitas *qua generat* (*ᾗ γεννᾷ*), postea intelligitur in Filio, *qua generatur* (*ᾗ γεννᾶται*).

31. Est ergo generatio *prior* processione, non tempore, sed *ἐπινοίᾳ*, cogitatione, ordine; praeintelligitur intellectus voluntate, Verbum Amore, Spiritu Filius. Ergo licet nullum tempus dividat, tamen non simul intelliguntur mente nostra generatio processioque, sed concipitur generatio ut praecedens processionem. In actu vero processionis simul spirantes concipiuntur Pater et Filius, dum spirant ut unum principium, unica virtute, unica operatione. „*Non est Spiritus S.*," ait *Anselmus* (de process. Sp. S. c. 16) „*prius de Patre, quam de Filio, nec de Filio, quam de Patre;* nec major nec minor est existens de Patre, quam existens de Filio, nec magis nec minus est de uno, quam de altero." Id urget contra Nicetam Byzantium *Hugo Etherianus* (L. I. c. 15. p. 1208. 1209). Argumentabatur ille hunc in modum: „Si Spiritus ex Patre Filioque procedit, necesse est, aut *simul sine tempore* et aeternam esse progressionem Spiritus ex Patre et Filio, aut *secundum prius et posterius.* Quod si

secundum prius et posterius, in quocumque duorum sit, evidens est blasphemia; erit enim Spiritus se ipso prior et posterior, aeternus et temporalis... Sin autem *simul, praeter tempus, aeternaliter* ex ambobus, Patre dico et Filio, procedit, cui ut propugnaculo innituntur qui ex adverso dimicant, quaerendum est ab ipsis, utrum *simul praeter tempus et aeternaliter*, an quomodo dicant. Nam si *principaliter* ex ambobus dicant, aperta est blasphemia. Erunt enim in... Trinitate duae principales et sine principio, sine causa personae, ideoque duae causae, duoque principia, et duo non habentia neque causam neque principium. Itaque in Deorum (ed. duorum) pluralitatem quae christianae sunt religionis transferentur, et injuria non quaelibet zoarchicae et supersubstantiali irrogabitur Trinitati. Quod si *non principaliter*, licet simul et aeternaliter, sed *propius* atque *remotius*, aut *primo* et *secundario*, et sic parturitur impietas; primum quidem, quod magis erit Filius causa Spiritus, minus autem Pater. Nam quae propinqua causa est, magis causa est, prout communes conceptiones et veritatis sermo declarat." Ad haec vero Hugo respondet, Latinos merito de Deo non enunciare proprie verba *prius et posterius*, *secundum tempus*, *principaliter et secundario*; non dicere Spiritum *principaliter* [1])

---

[1]) Graeca Nicetae verba nobis non praesto sunt, ex quibus judicari queat, quid ipsi sit hoc *principaliter* (ἀρχικῶς, ἀρχοειδῶς, κυρίως etc.). Quae Hugo ait, prima fronte videntur contraria *Augustino*, qui Spiritum *principaliter* de Patre procedere dixit. Id tamen ipse Hipponensis Praesul exposuit (de Trin. XV. 17): »Ideo autem addidi *principaliter*, quia et de Filio Spiritus S. procedere reperitur; sed *hoc quoque illi Pater dedit*, non jam existenti et nondum habenti; sed quidquid Unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo *donum commune* procederet et Spiritus S. esset amborum.« Declaratur ergo apud Aug. adverbio *principaliter* Pater ut αἰτία προκαταρκτικὴ, unde Filio vis spiratrix communicatur. Hinc et *Anselmus* Cantuar. (l. c.): »Si dicitur, quod Sp. S. principaliter a Patre sit, non aliud significatur, quam quia ipse Filius, de quo est Sp. S., a Patre habet

ab *alterutro*, sed *de utroque aequaliter*. Deinde notat: „Quod vero sequitur, scil. propinquam quidem causam magis esse causam, minus vero quae remota est, (ad id) absolvendum sufficiens esse arbitror, quod id tale in naturalibus, logicis similibusque, in quibus non eadem causa ubique propinqua remotaque est, locum habet; in divinis vero personis nequaquam, tum propter alia multa, quae silere nunc praestat, tum pro eo, quod propinqua remotaque causa *prorsus eadem* censeantur Pater et Filius, atque neque secundum tempus, neque secundum naturam neque *secundum aliquem alium modum Pater Filio prior* est, [2]) *ut* de Patre quidem Spiritus principaliter, de Filio vero secundario aut

---

hoc ipsum, ut Sp. S. sit de illo: quoniam id, quod est, habet a Patre; non sicut in rebus creatis, cum aliquid asserimus esse principaliter, volumnus significare, quod magis sit hoc, quod dicitur principaliter, quam illud, ad quod refertur.“ Eodem sensu vocem adhibet et explanat *Anselmus Havelberg*. Dial. c. Graec. L. II. c. 25 (Spicileg. D'Achery ed. Paris 1723. t. I. p. 189. 190). *S. Thomas* ad difficultatem, Spiritum S. *magis* procedere a Patre, quam a Filio, ita respondet (Sum. 1. q. 36. a. 3. ad 2): „Si Filius acciperet a Patre *aliam numero virtutem* ad spirandum Spiritum S., sequeretur, quod esset causa secunda et instrumentalis, et sic magis procederet a Patre, quam a Filio. Sed *una et eadem numero virtus spirativa* est in Patre et Filio; ideo *aequaliter* procedit ab utroque. Licet aliquando dicatur *principaliter* vel *proprie* procedere de Patre, *propter hoc quod Filius habet hanc virtutem a Patre.*“ Porro quod ad Hugonem nostrum spectat, is non solum alio omnino sensu formulam hanc rejecit, ut vel haec ejus verba manifestant: „Inquiunt enim (Latini), si non est in S. Trinitate prius secundum tempus, neque secundum naturam honoremve potentiamve, non est aliqua trium personarum *principaliter* ab alia,“ verum etiam differentem sensum notavit ipse (Lib. cit. c. 16. p. 1210 F. G.), ubi ea ipsa Augustini verba affert.

[2]) Haec minus praecise dicta videntur; restringenda tamen, ut ipsa verba ostendunt, ad Spiritus processionem. Licet enim Patrem prius cogitari quam Filium ordo ipse postulet, tamen quoad spirationem activam uterque concipi debet ut jam in sua personalitate constitutus et ut simul aequaliter spirans.

nulla ratione, ut Graeci nimium inopinabiliter affirmant, procedat; ut enim ante omnia tempora simul sunt natura Pater et Filius ejusdemque honoris, ita quidquid (ed.: quidquam) potest Pater, potest et Filius, ne (ed.: et) quidquam a Patris et Filii potentia removeretur.“ Jam vero inane prorsus est, quod Photius (c. 63) de causarum differentia profert, quae nulla omnino est; indeque deducta consecutio, sectionem et divisionem in ipsa Spiritus persona inferri. Utrumque quae toties diximus convellunt. Neque vero sequitur (c. 64), Spiritum fore simul genitum et procedentem; tum quia generatio et processio sunt duae actiones diversae, tum quia concipi nequit Spiritus simul cum Filio procedens, sed concipi debet generationem sequens ac praesupponens processio. Quod tempus non dividit inter generationem et processionem, id sane efficere nequit, ut terminus unius actionis induat characterem, quo terminus alterius insignitur. Imo quum Pater juxta Photium simul generet Filium et spiret Spiritum, quomodo tunc explicabit, quod non in unum concidant generatio et processio? (Vide Georg. Met. et Hug. Eth. §. 26.)

32. Concludimus hanc tractationem, alia Theologis rem perfectius meditantibus reservantes. Maluimus ἀντιῤῥήσεις non satis digestas et concinno ordine interdum destitutas Photiano operi adjungere, quam aut officio deesse aut editionem ipsam nimis diu differre. Contenti plane erimus, si his nostris studiis occasionem doctis viris praebuerimus subtiliores theologicas ejusmodi quaestiones felicius enodandi, dogmatum in hac parte historiam locupletandi ac proxime ea theologicae scientiae incrementa procurandi, quae nos nonnisi remotius potuimus adjuvare.

SYNOPSIS CAPITUM

LIBRI DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

AC

PARAGRAPHORUM

IN DISSERTATIONE SUBJUNCTA EISDEM RESPONDENTIUM.

Cap. 1.	Prooemium	Art. I. §§. 6. 7.
Cap. 2.	Textus Joh. XV. 26. Latinos omnino refutat	Art. II. §§. 1 — 5.
Cap. 3.	In Latinorum hypothesi etiam Spiritus deberet haberi Filii principium	Art. IV. §§. 1. 2.
Cap. 4.	Duplex principium et duplicem *προβολὴν* statuunt Latini . . .	Art. III. §§. 1 — 4.
Cap. 5.	Doctrina illa est nova, Patribus et Synodis contraria, ab iisdem damnata	Art. II. §§. 6. 7.
Cap. 6.	Si spiratio est Patri et Filio communis, communis est et Spiritui, qui proinde dividitur in producens et productum	Art. IV. §. 3.
Cap. 7.	Processio Spiritus S. a Filio aut inducit compositionem aut est plane inutilis	Art. IV. §. 4.
Cap. 8.	Debet tunc nova quaedam relatio excogitari, vi cujus Spiritus S. utpote Filio aequalis etiam alicujus personae esset principium . . .	Art. IV. §§. 5 — 7.

Cap. 9. 10. Destruuntur proprietates personarum, idiomata Patris migrant in Filium, Pater et Filius in unam contrahuntur personam, quod est Art. III. §§. 5—7.
Sabellianum. . . . . Art. IV. §. 8.
Cap. 11. Desinit divina monarchia et ethnicorum polytheismus intrat . Art. IV. §. 9.
Cap. 12. Si duo statuuntur principia in S. Triade, et tertium admittendum, quum trinum magis in Deitate locum habeat, quam dualitas . . Art. IV. §. 10.
Cap. 13. Brevis contra adversarium expostulatio et peroratio . . . .
Cap. 14. Duo erunt principia in Trinitate, et quidem diversa, unum sine principio, alterum principiatum . . Art. III. §. 4.
Cap. 15. Pater causa est ratione personae, non ratione naturae, ratio vero paternae personae Filio convenire nequit . . . . . Art. III. §§. 8—11.
Cap. 16. In duo dividitur Patris persona aut in partem paternae personae assumtus vel illam complens habetur Filius . . . . . Art. IV. §. 11.
Cap. 17. Si quod proprie de uno (Patre) dicitur, duobus aliis adaptatur, idque de uno quidem (Filio) verum est, de altero vero (Spiritu) nequaquam: hi alterius ac diversae naturae ostenduntur . . . . . Art. IV. §. 12.
Cap. 18. Translata Patris proprietate in Filium etiam Filii proprium transfertur in Patrem, unde et Pater genitus erit . . . . . Art. IV. §. 13.
Cap. 19. Patris hypostasis in naturam dissolvitur . . . . . Art. IV. §. 12.
Cap. 20—30. Nec pro Latinis stant verba Joh. XVI. 13—15 . . . . . Art. II. §§. 8—10.
Cap. 31. Dicendum, quid Spiritui processio ex Filio contulerit, cum processio ex Patre perfecta . . . . . Art. IV. §. 14.

Cap. 32. Pluribus proprietatibus distingueretur Spiritus a Patre quam Filius Art. IV. §. 15.
Cap. 33. Solius Spiritus erit ad polyarchon ἀρχὴν referri . . . . . Art. IV. §. 16.
Cap. 34. Spiritus excluditur a consubstantialitate cum Patre, quum secundum substantiam sit communio Filii cum Patre . . . . . Art. IV. §. 16. cf. §. 5.
Cap. 35. Si processio ex Filio est eadem cum processione ex Patre, idiomata communicantur; sin diversa, Manichaeorum vel Marcionitarum haeresis renovatur . . . . . Art. IV. §. 17.
Cap. 36. Spiritus processio aut unius propria aut trium communis; sed non communis, ergo unius propria. Si Filio asseritur, Patri demitur. Art. IV. §§. 11—16.
Processio et generatio confunduntur, Pater ex Filio genitus habetur . . . . . Art. IV. §. 17. cf. §. 13.
Cap. 37. Tunc et ex Spiritu quid debet procedere, et quatuor, imo infinitae personae exsurgunt . . Art. IV. §. 18.
Cap. 38. Certe ex Patre haberet Filius, quod sit Spiritus sancti principium sed Spiritus, licet homousios, eodem honore privatur Art IV. §§. 19—21.
Cap. 39. Uter potius rationem principii habebit, Paterne an Filius? Si Pater, spurius ille honor Filio tributus; si Filius, manifesta contra Patrem impietas . . . . Art. IV. §. 22.
Cap. 40. Quomodo Filius non dedit Spiritui, quod a Patre accepit, vim principiandi? . . . . . Art. IV. §. 19.
Cap. 41. Nemo Patrum dixit Filium majorem esse Spiritu, scil. ratione causae . . . . . Art IV. §§. 23. 24.
Cap. 42. Injuria afficitur non solum Pater, sed et Filius, quum cogitetur ut

causa nihil omnino efficiens, ad nihil utilis . . . . . Art. IV. §. 25. conf. §§. 4. 14.

Cap. 43. Spiritus in duos dividitur, in eum qui ex Patre et eum qui ex Filio; ac loco Trinitatis adest quaternitas . . . . . Art. IV. §. 26.

Cap. 44. Est in Trinitate principium alienum a perfectione primi principii, aut imperfectum aut ex perfecto et imperfecto compositum . . Art. IV. §. 27. cf. §. 26. 4. 14. III. §. 4.

Cap. 45. Causarum duplicitas nequit consistere cum Spiritus sancti unitate et simplicitate . . . . . Art. IV. §. 27.

Cap. 46. Ex regula christianae fidei quaelibet persona servat suas proprietates; hic vero Filius non puram servat filiationem. Sicut Spiritus a Patre procedens non aliam producit personam nec generat: ita nec Filius a Patre genitus generat, neque producit . . . . Art. IV. §. 28.

Cap. 47. Pater ut Pater, non ut natura emittit Spiritum; hinc Filius nec Patri hanc emissionem eripere nec per eam filiationis proprietatem innovare et adulterare potest . Art. IV. §. 28. conf. III. 8 seq.

Cap. 48—60. Nihil pro causa sua extundere possunt Latini ex Pauli verbis, quibus Spiritus dicitur Filii Spiritus, tum quia verba non dicunt processionem, tum quia ad consubstantialitatem referenda sunt, tum quia plura sequerentur absurda admissa illorum interpretatione . . . . . Art. II. §§. 11—19.

Cap. 61. Juxta Latinos Spiritus foret Patris nepos . . . . . Art. IV. §. 29.

Cap. 62. Pater foret simul principium proximum et remotum, immediatum et mediatum . . . . . Art. III. §§. 17—19.
Cap. 63. 64. Prius et posterius in Trinitate locum non habent; simul generatur Filius et procedit Spiritus. Concipi nequit, quomodo causarum diversitas non dividat Spiritus personam. Praeterea Spiritus foret simul congenitus Filio et procedens . . . . . Art. IV. §§. 30 seq.
Cap. 65. Nihil ergo proficiunt adversarii; quae tamen adhuc habent argumenta, confutanda quoque videntur . . . . . .
Cap. 66—77. Ambrosii, Augustini, Hieronymi aliorumque Occidentalium auctoritate dogma illud stabiliri nequit . . . . . Art. II. §. 22.
Cap. 78—89. Imo eis opponuntur diserta Romanorum Pontificum testimonia, qui Spiritum ex Patre procedere affirmarunt. His standum; hi sunt Patres Patrum . . . . Art. II. §§. 23. 24.
Cap. 90—94. Aliae dictiones, quae idem dicere videntur quod dictio: Spiritus ex Patre procedens, neque tamen idem exprimunt, aliaeque rationes, cur Spiritus dicatur Filii vel Christi . . . . . Art. II. §§. 20. 21.
Cap. 95. Recapitulatio dictorum . . . .
Cap. 96. Operis conclusio . . . . . Art. I. §§. 4—8.

Addenda et corrigenda.

Pag. 4 not. 1 l. 3 lege: ἐξαστράπτουσαν; l. 4. post ἐκπόρ. pone....; l. 16 lege: τῷ γρ.
» 8 l. 4 lege: πνεῦμα; sic et p. 59 n. 12 l. 4; p. 63 l. penult.: πνεύματος.
» 14 l. 3 parenthesin pone sic: καὶ ὁ π. [ἵλεως.
» 16 l. 2 lege: οἷα δὴ; n. 2 l. 12 post ὡμολ. adde: (sic in cod.; Becc.: ὡμολογημένου); n. 1 ad c. 13 lege: θρασυνθέτες (sic); n. 3 pro Pal. lege: Vat. f. 198.
» 19 n. 3 ad c. 16 l. 2 lege: ταὐτὸν; similiter p. 24 l. 6: ταὐτὸ.
» 32 l. 10 pro βασίλεια lege: βασιλεία.
» 35 l. 5 lege: ἀκεσώδυνον; p. 38 n. 5 l. 14 lege: αἱρέσεως.
» 43 l. 4 lege: εὑρεθείη; p. 47 l. 3 ab infra lege: ἂν.
» 50 not. 2 extr. pro Si lege: Sic.
» 55 l. 3 lege: παραιτεῖσθαι (καὶ) ζητεῖν.
» 59 n. 12 l. extr. lege: Ἰωσήφ et p. 60. l. 6 pro τέ lege: τε.
» 71 l. 19 pro παρανέχθησαν lege: παρηνέχθησαν.
» 92 l. 4 lege: Ἠσαΐας; l. 11 post αὐτοῦ pone virgulam et l. 14 post ὑ. signum interrogationis.
» 96 l. 9 lege: θᾶττον et p. 110 l. 1 lege: ἐξ ὧν.
» 169 n. 4 l. ult. pro ου lege: οὗ.
» 179 n. 8 l. 3 lege: nota 3; p. 182 n. 2 l. 8 lege: εἶναι καὶ ἀποδ.
» 187 n. 3 l. 6 pro ην lege: ἦν.
» 199 l. penult. lege: fabricandae; p. 201 n. 4 l. 4 lege: ἀφέσεως.
» 218 l. ult. lege: refelluntur; p. 224 l. 24 lege: Spiritum.
» 254 n. 2 l. penult. pro ὑμολ. lege: ὁμολογουμένων.
» 256 n. 5 l. 4 pro δυνοῖν lege: δυοῖν; n. 6 l. 7 corrige: ἰδιοτήτων .. πᾶσίν εἶσιν.
» 270 l. 6 lege: jam prius.

Im Verlage von **G. Joseph Manz** in Regensburg ist erschienen und durch alle Buchhandlungen zu beziehen:

Hergenröther, J., de **catholicae ecclesiae primordiis** recentiorum historico-dogmatica, quam auctoritate et consensu illustris theologorum ordinis in alma universitate Ludovica-Maximilianea legendi facultatem rite adepturus. 8. maj. 1851. 1 fl. od. 18¾ sgr.

— — die **Lehre** von der **göttlichen Dreieinigkeit** nach dem heiligen Gregor von Nazianz, dem Theologen, mit Berücksichtigung der älteren und neueren Darstellungen dieses Dogma. gr. 8. 1850. Velinpap. geh. 1 fl. 48 kr. od. 1 Thlr. 3¾ sgr.

Diese Schrift zeugt von den ausgebreiteten Kenntnissen, sowie von grosser Meisterschaft des Herrn Verfassers über den zu behandelnden Stoff, sie ist ganz besonders ausgezeichnet durch ihre positive Haltung u. theolog. Frische. Theol. Quartalschrift. 1852. 4s.

Garcia Cisnerio, Abb. O. S. B., **exercitatorium spirituale** cum directorio horarum canonicarum. Et formula orationis et meditationis. Auctore L. **Barbo.** Ed. nova. Cum effigie S. Benedicti. 8. 1 fl. 12 kr. od. 22½ sgr.

Grammatik, kurzgefasste, der **arabischen Sprache.** Mit besonderer Berücksichtigung des Vulgärarabischen in der Levante. Lex. 8. 1 fl. 48 kr. od. 1 Thlr. 4 sgr.

Haneberg, Dr. D., Versuch einer **Geschichte der biblischen Offenbarung** als Einleitung in's alte und neue Testament. 2te Aufl. gr. 8. 4 fl. od. 2 Thlr. 15 sgr.

Kaulen, Fr., linguae **Mandshuricae** institutiones quas conscripsit, indicibus ornavit chrestomathia et vocabulario auxit. 8. maj. 3 fl. 12 kr. od. 1 Thlr. 26 sgr.

„Diesem Werke müssen wir ein grosses wissenschaftliches Verdienst entschieden zusprechen.“ Zeitschr. f. d. morgenl. Gesellsch. XI. 2.

Passaglia S. J., **Caroli** (in Romano Collegio Theologiae Professoris etc.), Commentarius **de praerogativis beati Petri** apostolorum principis, auctoritate divinarum literarum comprobatis. Lex. 8. Velinpap. 4 fl. 48 kr. od. 2 Thlr. 25 sgr.

— — **de aeternitate poenarum** deque igne inferno commentariis. Lex. 8. 30 kr. od. 10 sgr.

— — **de ecclesia Christi** Commentariorum libri quinque. Vol. I. Quo primus et alter liber cont. Vol. II. Quo tertius liber cont. Lex. 8. 8 fl. od. 5 Thlr.

— — **katholische Lehrvorträge,** gehalten in d. Kirche del Gesù zu Rom während der heiligen Fastenzeit des

Jahres 1851. Aus dem Italienischen. gr. 8. 1 fl. 30 kr. od. 27½ sgr.

Perrone S. J., **Joannis, praelectiones theologicae** quas in Coll. Rom. habebat. Editio XXI. Ratisbonensis I. novissimis cl. auctoris curis ac notis ornata et aucta. 9 Volumina. Lex. 8. 10 fl. 30 kr. od. 6 Thlr.

— — **praelectiones theologicae** quas in Coll. Rom. habebat. Ab eodem in **Compendium** redactae. Praemissa est ejusdem historiae theologiae cum philosophia comparate synopsis. Editio XXVII. Ratisbonensis II. Novissimis cl. auctoris curis ornata et aucta. 2 Volumina. Lex. 8. 4 fl. 12 kr. od. 2 Thlr. 16 sgr.

— — thesis dogmatica **de immaculata B. V. M.** conceptione addenda praelectionibus theologicis quas in Coll. Rom. S. J. habebat. (Suppl. Vol. V.) Lex. 8. 12 kr. od. 3¼ sgr.

— — der **Protestantismus** und die **Glaubensregel.** Auf besondere Veranlassung des Verfassers aus dem Italienischen übersetzt von Dr. W. A. Maier. 3 Bände. 2te Aufl. gr. 8. 8 fl. 42 kr. od. 5 Thlr. 12 sgr.

Reithmayr, Dr. Fr. X., **Commentar zum Briefe an die Römer.** gr. 8. 4 fl. 48 kr. od. 2 Thlr. 25 sgr.
(Mit theilweiser Zugrundlegung von Möhler's hinterlassenen Scripten.)

„Der Verfasser bekundet in diesem Werke eine gründliche exegetische Bildung und Gelehrsamkeit und hat sich um die Erklärung einer eben so schwierigen als wichtigen neutestamentlichen Lehrquelle ein wesentliches Verdienst erworben.“ Zeitschr. f. Theol. XIV. 1s. In ähnlicher Weise die histor. polit. Bl. XVI. Bd. 3. Hft.

— — Einleitung in die **canonischen Bücher** des **neuen Bundes.** gr. 8. 4 fl. 30 kr. od. 2 Thlr. 20 sgr.

Schegg, P., die **kleinen Propheten.** Uebersetzt u. erklärt. 2 Thle. gr. 8. 8 fl. od. 5 Thlr. 8 sgr.

— — Geschichte der **letzten Propheten.** Ein Beitrag zur Geschichte d. bibl. Offenbarung. 2 Abtheil. gr. 8. 2 fl. 42 kr. od. 1 Thlr. 25 sgr.

Einer der entschiedensten Vorzüge dieses Buches ist, dass jeder Prophet, seine Erscheinung, sein Wirken und Lehren, kurz seine Aufgabe für Israel aus einer halbmythischen Dämmerung in's helle Tageslicht tritt, und eine sichere, geschichtlich erfasste Gestalt von Fleisch und Blut gewinnt. Auf dem Wege der Geschichte werden wir in die Kenntniss der Propheten, ihres Lebens und Wirkens, ihrer Weissagungen und Schriften eingeführt. Das Werk trägt in allen Abschnitten das Gepräge ausdauernden Studiums, verbunden mit sinniger Darstellung, an sich. Cf. histor. polit. Bl. XXXII. Bd. 11s Heft. — Augsb. Postztg. 1853. Beil. Nro. 129.

„Wir sind dem Herrn Verfasser zu aufrichtigem Danke verpflichtet für diese neueste Frucht seiner umfassenden Studien.“ Postzg. 1854. Nro. 163.